

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».

Серія: «Юридичні науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC
JOURNAL «INTERNAUKA».

Series: «Juridical sciences»

ISSN 2520-2308 (print)
ISSN 2709-5452 (online)

№ 12 (94) / 2025

**МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
«ІНТЕРНАУКА».**

Серія: «Юридичні науки»

**INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL
«INTERNAUKA».**

Series: «Juridical sciences»

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

*Свідоцтво
про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
КВ № 22442-12342Р*

№ 12 (94)

Київ 2025

ББК 67
УДК 34
М-43

Повний бібліографічний опис усіх статей Міжнародного наукового журналу «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки» подано в: **Index Copernicus International (ICI); Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Наукова періодика України.**

Журнал зареєстровано в міжнародних каталогах наукових видань та наукометричних базах даних: Index Copernicus International (ICI); Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Ulrichsweb Global Serials Directory; Google Scholar; Наукова періодика України; Bielefeld Academic Search Engine (BASE); Electronic Journals Library; Open J-Gate; Academic keys; Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg Carl von Ossietzky.

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

Видання включене до Переліку наукових фахових видань МОН України (категорія «Б»)

Наказ МОН України № 409 від 17.03.2020

Спеціальності:

081 Право

262 Правоохоронна діяльність

Засновники:

1. Київський кооперативний інститут бізнесу та права.
2. Приватна установа «Науково-дослідний інститут публічного права».
3. Громадська організація «Міжнародна академія освіти і науки».
4. Товариство з обмеженою відповідальністю «Фінансова Рада України».

У журналі опубліковані наукові статті з актуальних проблем юридичної науки.

Для наукових працівників, викладачів, студентів юридичних спеціальностей, працівників державних установ, юридичних компаній, судів, правоохоронних органів й інших зацікавлених осіб.

Матеріали публікуються мовою оригіналу в авторській редакції.

Редакція не завжди поділяє думки і погляди автора. Відповідальність за достовірність фактів, імен, географічних назв, цитат, цифр та інших відомостей несуть автори публікацій.

У відповідності із Законом України «Про авторське право і суміжні права», при використанні наукових ідей і матеріалів цієї збірки, посилання на авторів та видання є обов'язковими.

© Автори статей, 2025

© Міжнародний науковий журнал «Інтернаука».

Серія: «Юридичні науки», 2025

ISSN 2520-2308 = Internauka. Seria: Ůridičeskie nauki (Kiev)/Meždunarodnyj naučnyj žurnal "Internauka".
Seria: Ůridičeskie nauki

Редакційна колегія:

Голова редакційної колегії: **Курило Володимир Іванович** — доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НААН України, Заслужений юрист України, завідувач кафедри адміністративного та фінансового права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Заступник голови редакційної колегії: **Мушенюк Віктор Васильович** — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри теорії права, міжнародного права та приватного права Інституту міжнародних відносин та права Київського міжнародного університету (Київ, Україна)

Секретар редакційної колегії: **Ільченко Олександр Васильович** — кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету (Суми, Україна)

Члени редакційної колегії:

Биркович Тетяна Іванівна — доктор наук з державного управління, кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри інформаційних технологій Київського національного університету культури і мистецтв (Київ, Україна)

Гаруст Юрій Віталійович — доктор юридичних наук, професор, військовослужбовець ЗС України, полковник юстиції (Україна)

Гулак Олена Василівна — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного та фінансового права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Дем'янчук Юрій Вікторович — доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного, господарського, адміністративного права та правоохоронної діяльності Білоцерківського інституту економіки та управління Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна» (Біла Церква, Україна)

Дрозд Олексій Юрійович — доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, директор Департаменту Бюро економічної безпеки (Київ, Україна)

Дуліба Євгенія Володимирівна — доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри конституційного права і галузевих дисциплін Навчально-наукового інституту права Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)

Зіха Іржі — PhD in Law, старший викладач факультету менеджменту і економіки Університету Томаша Баті у Зліні (Злін, Чеська Республіка)

Короєд Сергій Олександрович — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного права і процесу ПВНЗ Університет Короля Данила (Івано-Франківськ, Україна)

Корсун Сергій Іванович — кандидат психологічних наук, доцент, керівник секції юридичної психології Європейського інституту безперервної освіти (Подгайська, Словачька Республіка)

Кравчук Мар'яна Юріївна — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративного права та судочинства Західноукраїнського національного університету (Тернопіль, Україна)

Куліш Анатолій Миколайович — доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, директор ННІ права Сумського державного університету (Суми, Україна)

Курило Інна Володимирівна — доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник відділу проблем публічного права Науково-дослідного інституту публічного права (Київ, Україна)

Лоренцмайер Штефан — доктор юридичних наук, професор, координатор програми «Еразмус» юридичного факультету Аугсбурського університету (Аугсбург, ФРН)

Мельничук Ольга Федорівна — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри публічно-правових дисциплін Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Вінниця, Україна)

Миронець Оксана Миколаївна — кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного і адміністративного права Юридичного факультету Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Омельчук Василь Андрійович — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри права Київського кооперативного інституту бізнесу і права (Київ, Україна)

Резнік Олег Миколайович — доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства Сумського державного університету, секретар Сумської міської ради (Суми, Україна)

Самохін Анатолій Вікторович — доктор медичних наук, професор, Заслужений лікар України, радник голови Наглядової ради Науково-дослідного інституту публічного права (Київ, Україна)

Світличний Олександр Петрович — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного та господарського права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Фунта Растіслав — кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного права та європейського права Університету Данубіус (Сладковічово, Словацька Республіка)

Юринець Юлія Леонідівна — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного і адміністративного права Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Яра Олена Сергіївна — доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Editorial board:

Chief Editor: **Volodymyr Kurylo** — Doctor of Legal Sciences, Professor, Corresponding Member of the NAAS of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Head of the Department of Administrative and Financial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Deputy editor: **Victor Mushenok** — Doctor of Science of Law, Professor, Head of the Department of Theory of Law of the International Law and Private Law of Institute of International Relations and Law of Kyiv International University (Kyiv, Ukraine)

Executive Secretary: **Oleksandr Ilchenko** — Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Administrative, Economic Law and Economic Security of the Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Members of the Editorial Board:

Tetyana Byrkovych — Doctor of Sciences in Public Administration, Candidate of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Information Technologies of the Kyiv National University of Culture and Arts (Kyiv, Ukraine)

Yuriy Harust — Doctor of Legal Sciences, Professor, Military of Armed Forces of Ukraine, Colonel of Justice (Ukraine)

Olena Hulak — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Administrative and Financial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Yuriy Demianchuk — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Civil, Commercial, Administrative Law and Law Enforcement of the Bila Tserkva Institute of Economics and Management of Open International University of Human Development “Ukraine” (Bila Tserkva, Ukraine)

Oleksii Drozd — Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Science and Technology Figure of Ukraine, Director of the Economic Security Bureau Department (Kyiv, Ukraine)

Yevheniia Duliba — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Constitutional Law and Field-Related Disciplines of the Institute of Law of National University of Water and Environmental Engineering (Rivne, Ukraine)

Jiri Zicha — PhD in Law, Senior Lecturer of the Faculty of Management and Economics of the Tomas Bata University in Zlín (Zlín, Czech Republic)

Sergii Koroed — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Civil Law and Procedure of the Higher Education of King Danylo University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

Sergii Korsun — Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Head of the Section of Legal Psychology of the European Institute of Further Education (Podgajská, Slovak Republic)

Mariana Kravchuk — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Administrative Law and Judiciary of the West Ukrainian National University (Ternopil, Ukraine)

Anatoliy Kulish — Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Director of the Academic and Research Institute of Law of Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Inna Kurylo — Doctor of Legal Sciences, Professor, Chief Scientific Officer of the Department of Problems of Public Law of the Scientific Institute of Public Law (Kyiv, Ukraine)

Stefan Lorenzmeier — Doctor of Legal Sciences, Professor, Coordinator of the Erasmus Program of the Faculty of Law of the Augsburg University (Augsburg, Germany)

Olga Melnychuk — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Public Law Disciplines of the Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Vinnytsia, Ukraine)

Oksana Myronets — PhD in Law, Associate Professor of the Department of Constitutional and Administrative Law of the Faculty of Law of the National Aviation University (Kyiv, Ukraine)

Vasyl Omelchuk — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Law of the Kyiv Cooperative Institute of Business and Law (Kyiv, Ukraine)

Oleg Reznik — Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Associate Professor of the Department of Criminal Law and Procedure of the Sumy State University, Secretary of Sumy City Council (Sumy, Ukraine)

Anatoliy Samokhin — Doctor of Medical Sciences, Professor, Honored Doctor of Ukraine, Advisor to the Chairman of the Supervisory Board of the Scientific Institute of Public Law (Kyiv, Ukraine)

Olexandr Svitlychnyi — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Civil and Commercial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Rastislav Funta — Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of International Law and European Law of the Danubius University (Sladkovichovo, Slovak Republic)

Yuliya Yurynets — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Constitutional and Administrative Law of the National Aviation University (Kyiv, Ukraine)

Olena Yara — Doctor of Legal Sciences, Professor, Dean of the Law Faculty of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

ЗМІСТ

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Зверховська Валентина Францівна, Жарлінська Раїса Григорівна, Адамчук Оксана Феліксівна, Адамчук Ганна Олександрівна ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРАВОВИХ ЗАСАД ЕКОНОМІЧНОЇ ТА ІНСТИТУЦІЙНОЇ СТІЙКОСТІ ЗАКЛАДІВ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я: НОРМАТИВНІ МОДЕЛІ, ІНСТРУМЕНТИ ВРЯДУВАННЯ ТА СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ РЕФОРМУВАННЯ	13
Городецька Ірина Альбінівна МЕДІАЦІЯ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРОЦЕСІ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ	20
Гайдучок Олег Олександрович ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ КОНТРОЛЮ ОРЕНДИ ЖИТЛА: ПРАВОВІ ЗАСАДИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ	25
Кальчук Олексій Миколайович ЮРИДИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА КАДРОВОЇ ПОЛІТИКИ В ОРГАНАХ ПРОКУРАТУРИ У ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ІЗ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИМ СТАТУСОМ ПРОКУРАТУРИ	31
Кривенко Олександр Васильович, Матвійчук Андрій Борисович ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ ЗАСТОСУВАННЯ ДОСВІДУ КРАЇН НАТО У ВДОСКОНАЛЕННІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СИЛ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОБОРОНИ УКРАЇНИ	38
Мицишин Наталія Володимирівна КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ЛОГІСТИКИ У СИСТЕМАХ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ	49
Можаровська Наталія Олегівна ДОГОВІР ВАЛЮТНОГО Ф'ЮЧЕРСУ ЯК ПІДІНСТИТУТ ВАЛЮТНОГО РЕГУЛЮВАННЯ: ПРАВОВА ПРИРОДА, СТРУКТУРА ТА МЕХАНІЗМИ ВИКОНАННЯ	58
Назар Тетяна Ярославівна ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ОРГАНАМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ У СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНІЙ СФЕРІ	68
Найда Інна Володимирівна, Руденко Юлія Миколаївна, Тарасова Ірина Вікторівна ФОРМУВАННЯ АНТИКОРУПЦІЇ ТА ДОБРОЧЕСНОЇ ПОВЕДІНКИ СТУДЕНТІВ У ПРОЦЕСІ ЮРИДИЧНОЇ КЛІНІЧНОЇ ПРАКТИКИ	76

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО; ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

Мельник Андрій Павлович ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ВИРІШЕННЯ КОРПОРАТИВНИХ КОНФЛІКТІВ У ТОВАРИСТВАХ З ПАРИТЕТНИМ РОЗПОДІЛОМ ЧАСТОК	83
--	----

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО**Заєць Олена Іванівна**ПРАВОВІ ЗАСАДИ СПРОЩЕННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ВИМОГ ДО ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ 89**Новосад Ірина Вікторівна**НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ПРИРОДИ ЕНЕРГЕТИЧНОГО ПРАВА
ТА ЗАКОНОДАВСТВА 97**Трегуб Олександр Андрійович**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН У СФЕРІ УПРАВЛІННЯ ВІДХОДАМИ
ВІД РУЙНУВАНЬ: ДОСВІД ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ І ЙОГО ЦІННІСТЬ ДЛЯ УКРАЇНИ 106**КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО****Куненко Ірина Сергіївна**КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ КЛАСИФІКАЦІЇ ВИДІВ ЮСТИЦІЇ
В НАЦІОНАЛЬНІЙ ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ 113**Соболь Миколай Олександрович**НЕВІДСТУПНІ ПРАВА ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ
СТАНДАРТИ, НАЦІОНАЛЬНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ПРАКТИЧНІ ВИКЛИКИ 120**Ях'яєв Зелімхан Сайд-Магомедович**РОЛЬ ТА МІСЦЕ РЕГЛАМЕНТУ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ В СИСТЕМІ ПРАВОВОГО
РЕГУЛЮВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ФОРМ ДІЯЛЬНОСТІ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ 129**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО****Артюшенко Олександр Вікторович, Товстолужський Олег Володимирович,
Брянкін Андрій Сергійович**НЕПРАВОМІРНА ПІДМІНА КРИМІНАЛЬНОГО ПЕРЕСЛІДУВАННЯ
ДИСЦИПЛІНАРНИМИ ЗАХОДАМИ У ВІЙСЬКУ: РОЗМЕЖУВАННЯ ЮРИДИЧНОЇ
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА РИЗИКИ КОМАНДИРСЬКОЇ БЕЗДІЯЛЬНОСТІ.....135**Винник Анна Олегівна**ОСОБЛИВИЙ ПРАВОВИЙ СТАТУС ОСОБИ, ЯКА ЗАБЕЗПЕЧУЄ ПРИЗОВ
ТА МОБІЛІЗАЦІЮ: КАРАТИ НЕ МОЖНА ЗАХИЩАТИ 144**Мармура Олег Зіновійович, Пасека Олексій Федорович**РОЗМЕЖУВАННЯ ПОСОБНИЦТВА ДЕРЖАВІ-АГРЕСОРУ ВІД КОЛАБОРАЦІЙНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ ТА СУМІЖНИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ.....154**Шевченко Вячеслав Станіславович**ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ВОЛІ, ЧЕСТІ ТА ГІДНОСТІ ОСОБИ В СИСТЕМІ КРИМІНАЛЬНОГО
ПРАВА УКРАЇНИ 163**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА;
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ****Пугач Анастасія Олексіївна**ТЕХНОЛОГІЗАЦІЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗАВДАНОЇ ШКОДИ ГІДРОСФЕРІ ПІД ЧАС
ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ 169**Трофименко Володимир Михайлович, Клепка Олександр Григорович**НАДАННЯ ДОСТУПУ ДО РІШЕНЬ, ЩО СТАЛИ ПІДСТАВОЮ ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ
СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ: АНАЛІЗ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ 176

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Ющик Олексій Олексійович

ПРАВОВА СИСТЕМА І ПРАВОВА ІНФОРМАЦІЯ: ДО ВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ.....184

**ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО;
МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО**

**Аргат Яна Петрівна, Єфремова Ірина Іванівна, Ломакіна Ірина Юріївна,
Настіна Ольга Іванівна**

ВИРІШЕННЯ ЮРИДИЧНОЮ КЛІНІКОЮ ЦИВІЛЬНИХ, ЗЕМЕЛЬНИХ, ТРУДОВИХ
ДОГОВІРНИХ СПОРІВ: СУЧАСНІ ПІДХОДИ ТА ПОГЛЯД ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ
РИМСЬКОГО ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА.....193

**Курило Володимир Іванович, Адамович Оксана Вікторівна,
Горіславська Інна Вікторівна**

ПОРЯДОК ВНЕСЕННЯ ЗМІН ДО ДОГОВОРУ ОРЕНДИ ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ 205

**Руденко Юлія Миколаївна, Долід В'ячеслав Валентинович,
Астахов Віктор Вікторович**

ФОРМУВАННЯ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ В СИСТЕМІ ОСВІТИ: СТРАТЕГІЯ,
МЕТОДИ ТА ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ.....209

Халабуденко Олег Анатолійович

ЖИТЛО ЯК МЕРИТОРНЕ БЛАГО: КВАРТИРНІ ПРАВА МІЖ ПРИВАТНОЮ ВЛАСНІСТЮ
ТА ПРАВОМ НА НАЛЕЖНЕ ЖИТЛО.....221

CONTENTS

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCE LAW; INFORMATION LAW

- Zverkhovska Valentyna, Zharlinska Raisa, Adamchuk Oksana, Adamchuk Hanna**
TRANSFORMATION OF THE LEGAL FOUNDATIONS FOR ECONOMIC AND
INSTITUTIONAL RESILIENCE OF HEALTHCARE ORGANIZATIONS: NORMATIVE
MODELS, GOVERNANCE TOOLS, AND STRATEGIC REFORM DIRECTIONS..... 13
- Horodetska Iryna**
MEDIATION IN THE ADMINISTRATIVE PROCESS: THEORETICAL AND LEGAL ASPECT..... 20
- Haiduchok Oleh**
DIGITAL TRANSFORMATION OF CONTROL IN HOUSING RENTAL: LEGAL BASES
AND PROSPECTS..... 25
- Kalchuk Oleksiy**
LEGAL CHARACTERISTICS OF PERSONNEL POLICY IN THE PROSECUTOR'S OFFICE
IN RELATIONSHIP WITH THE CONSTITUTIONAL AND LEGAL STATUS OF
THE PROSECUTOR'S OFFICE 31
- Kryvenko Oleksandr, Matviychuk Andriy**
PROMISING DIRECTIONS FOR APPLYING THE EXPERIENCE OF NATO COUNTRIES
IN IMPROVING THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF THE TERRITORIAL
DEFENSE FORCES OF UKRAINE..... 38
- Myshchyshyn Nataliia**
CONCEPTUAL FOUNDATIONS OF INFORMATION LOGISTICS IN COUNTER-TERRORISM
SECURITY SYSTEMS 49
- Mozharovska Nataliia**
CONTRACT OF A CURRENCY FUTURES AS A SUB-INSTITUTE OF CURRENCY
REGULATION: LEGAL NATURE, STRUCTURE AND MECHANISMS OF PERFORMANCE..... 58
- Nazar Tetiana**
FEATURES OF THE IMPLEMENTATION OF AUTHORITIES IN THE SOCIO-CULTURAL
SPHERE BY LOCAL GOVERNMENT BODIES..... 68
- Naida Inna, Rudenko Yuliia, Tarasova Iryna**
FORMATION OF ANTI-CORRUPTION AWARENESS AND ETHICAL BEHAVIOR
OF STUDENTS IN THE PROCESS OF LEGAL CLINICAL PRACTICE 76

COMMERCIAL LAW; ECONOMIC PROCEDURAL LAW

- Melnyk Andrii**
PROBLEMATIC ASPECTS OF RESOLVING CORPORATE CONFLICTS IN COMPANIES
WITH PARITY SHAREHOLDING..... 83

LAND LAW; AGRARIAN LAW; ENVIRONMENT LAW; NATURAL RIGHTS

Zaiets Olena

LEGAL PROVISIONS OF SIMPLIFICATION OF ENVIRONMENTAL REQUIREMENTS
FOR LAND USE IN MARTIAL LAW CONDITIONS 89

Novosad Iryna

SCIENTIFIC APPROACHES TO UNDERSTANDING THE NATURE OF ENERGY LAW
AND LEGISLATION 97

Trehub Oleksandr

LEGAL REGULATION IN THE FIELD OF DEMOLITION WASTE MANAGEMENT:
THE EXPERIENCE OF THE EUROPEAN UNION AND ITS VALUE FOR UKRAINE..... 106

CONSTITUTIONAL RIGHT; MUNICIPAL LAW

Kunenko Iryna

CONSTITUTIONAL-LEGAL PRINCIPLES OF CLASSIFYING TYPES OF JUSTICE IN
THE NATIONAL LEGAL SYSTEM 113

Sobol Mykolai

NON-DEROGABLE HUMAN RIGHTS UNDER MARTIAL LAW: INTERNATIONAL LEGAL
STANDARDS, NATIONAL REGULATION, AND PRACTICAL CHALLENGES..... 120

Yakhiaiev Zelimkhan

THE ROLE AND PLACE OF THE REGULATIONS OF THE VERKHOVNA RADA OF UKRAINE
IN THE SYSTEM OF LEGAL REGULATION OF THE ORGANIZATIONAL FORMS
OF ACTIVITY OF THE VERKHOVNA RADA OF UKRAINE 129

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; PENAL LAWS

Artiushenko Oleksandr, Tovstoluzhskiy Oleg, Briankin Andrii

UNLAWFUL SUBSTITUTION OF CRIMINAL PROSECUTION WITH DISCIPLINARY
MEASURES IN THE ARMED FORCES: DISTINCTION BETWEEN LEGAL RESPONSIBILITY
AND THE RISKS OF COMMANDER INACTION..... 135

Vynnyk Anna

SPECIAL LEGAL STATUS OF A PERSON WHO PROVIDES CONSIGNMENT AND
MOBILIZATION: PUNISHMENT OR DEFENCE..... 144

Marmura Oleh, Pasyeka Oleksiy

DISTINGUISHING AID TO AN AGGRESSOR STATE FROM COLLABORATIVE ACTIVITIES
AND RELATED CRIMINAL OFFENCES 154

Shevchenko Viacheslav

CRIMES AGAINST THE WILL, HONOR, AND DIGNITY OF A PERSON IN THE CRIMINAL
LAW SYSTEM OF UKRAINE 163

CRIMINAL PROCESS AND CRIMINALISTICS; FORENSIC EXAMINATION; OPERATING ACTIVITIES

Puhach Anastasiia

TECHNOLOGIZATION OF INVESTIGATING DAMAGE TO THE HYDROSPHERE DURING
ARMED CONFLICT 169

Trofymenko Volodymyr, Klepka Oleksandr

PROVIDING ACCESS TO DECISIONS THAT BECAME THE BASIS FOR COVERT
INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTIONS: ANALYSIS OF JUDICIAL PRACTICE 176

**THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW; THE HISTORY OF POLITICAL
AND LEGAL DOCTRINES**

Yushchyyk Oleksii

THE LEGAL SYSTEM AND LEGAL INFORMATION: CLARIFYING THE RELATIONSHIP
BETWEEN THE CONCEPTS 184

CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE; FAMILY LAW; PRIVATE INTERNATIONAL LAW

Argat Yana, Efremova Iryna, Lomakina Iryna, Nastina Olha

RESOLUTION OF CIVIL, LAND, AND LABOR CONTRACTUAL DISPUTES BY A LEGAL
CLINIC: MODERN APPROACHES AND A VIEW THROUGH THE PRISM OF ROMAN
CIVIL LAW 193

Kurylo Volodymyr, Adamovych Oksana, Gorislavska Inna

PROCEDURE FOR AMENDING THE AGRICULTURAL LAND LEASE AGREEMENT 205

Rudenko Yuliia, Dolid Viacheslav, Astakhov Victor

FORMATION OF ANTI-CORRUPTION CULTURE IN THE EDUCATION SYSTEM:
STRATEGY, METHODS AND EFFECTIVENESS ASSESSMENT 209

Khalabudenko Oleg

HOUSING AS A MERIT GOOD: APARTMENT RIGHTS BETWEEN PRIVATE OWNERSHIP
AND THE RIGHT TO ADEQUATE HOUSING..... 221

UDC 34(075.8)+338.24+35

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Zverkhovska Valentyna

Candidate PhD in Law,

Associate Professor of the Department of Forensic Medicine and Law

National Pirogov Memorial Medical University

Зверховська Валентина Францівна

кандидат юридичних наук,

доцентка кафедри судової медицини та права

Вінницький національний медичний університет ім. М. І. Пирогова

ORCID: 0000-0003-0738-6746

Zharlinska Raisa

PhD in Economics, Associate Professor,

Associate Professor of the Department of Management and Marketing

National Pirogov Memorial Medical University

Жарлінська Раїса Григорівна

кандидат економічних наук,

доцентка кафедри менеджменту та маркетингу

Вінницький національний медичний університет ім. М. І. Пирогова

ORCID: 0000-0002-6135-4211

Adamchuk Oksana

PhD in Law,

Associate Professor of the Department of Forensic Medicine and Law

National Pirogov Memorial Medical University

Адамчук Оксана Феліксівна

кандидат юридичних наук,

доцентка кафедри судової медицини та права

Вінницький національний медичний університет ім. М. І. Пирогова

ORCID: 0000-0001-9387-8434

Adamchuk Hanna

Lecturer of the Department of Forensic Medicine and Law

National Pirogov Memorial Medical University

Адамчук Ганна Олександрівна

викладачка кафедри судової медицини та права

Вінницький національний медичний університет ім. М. І. Пирогова

ORCID: 0009-0003-2643-8318

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-12-11697

**TRANSFORMATION OF THE LEGAL FOUNDATIONS
FOR ECONOMIC AND INSTITUTIONAL RESILIENCE
OF HEALTHCARE ORGANIZATIONS: NORMATIVE MODELS,
GOVERNANCE TOOLS, AND STRATEGIC REFORM DIRECTIONS**

**ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРАВОВИХ ЗАСАД ЕКОНОМІЧНОЇ
ТА ІНСТИТУЦІЙНОЇ СТІЙКОСТІ ЗАКЛАДІВ ОХОРОНИ
ЗДОРОВ'Я: НОРМАТИВНІ МОДЕЛІ, ІНСТРУМЕНТИ
ВРЯДУВАННЯ ТА СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ РЕФОРМУВАННЯ**

Summary. Introduction. The article examines the legal foundations of the functioning and strategic development of healthcare institutions under the conditions of ongoing healthcare reforms in Ukraine. The relevance of the topic arises from the increasing role of legal mechanisms in ensuring service quality, financial stability, institutional accountability, and compliance with current regulatory requirements. Additionally, the article analyzes managerial and organizational challenges that require a comprehensive modernization of healthcare management systems.

Purpose. The purpose of the article is to investigate the legal, organizational, and managerial mechanisms that determine the strategic development of a healthcare institution, and to substantiate tools that ensure effective governance amid regulatory changes and growing quality demands.

Materials and Methods. The study applies structural–functional and systems analysis, legal analysis of the current regulatory framework, comparative analysis of strategic management approaches, and logical generalization of research findings and practical operational data of healthcare providers.

Results. The research identifies and substantiates the key legal requirements that constitute the framework for developing and implementing a healthcare institution's development strategy. It demonstrates that effective strategic management is achievable only when managerial processes are harmonized with legislation, the requirements of the National Health Service of Ukraine, quality standards, and internal regulations. The findings confirm that integrating legal mechanisms with modern management approaches enhances performance, transparency, service quality, and organizational resilience.

Perspectives. Future research may focus on designing legal governance models that maximize flexibility and adaptability of healthcare institutions, as well as evaluating the effectiveness of legal instruments in strategic planning and the digital transformation of the healthcare sector.

Key words: legal regulation, strategic management, healthcare institution, regulatory framework, quality of medical services.

Анотація. Вступ. У статті розглянуто правові засади функціонування та стратегічного розвитку закладів охорони здоров'я в умовах реформування медичної системи України. Актуальність проблематики визначається посиленням ролі правових механізмів у забезпеченні якості медичних послуг, фінансової стабільності та відповідності діяльності закладів сучасним нормативним вимогам. Поряд із цим аналізуються управлінські й організаційні виклики, що потребують комплексного підходу до модернізації системи менеджменту.

Мета. Метою статті є дослідження правових, організаційних та управлінських механізмів стратегічного розвитку медичного закладу, а також обґрунтування інструментів, які забезпечують ефективне управління в умовах нормативних змін та зростання вимог до якості медичних послуг.

Матеріали і методи. Використано структурно-функціональний та системний аналіз, методи правового аналізу чинної нормативно-правової бази, порівняльний аналіз підходів до стратегічного управління, логічне узагальнення результатів наукових досліджень і практичних даних діяльності медичних закладів.

Результати. Визначено та обґрунтовано ключові правові вимоги, що формують рамкові умови для розроблення та реалізації стратегії розвитку закладу охорони здоров'я. Показано, що ефективне стратегічне управління можливе лише за умови гармонізації управлінських процесів із чинним законодавством, вимогами нормативів НСЗУ, стандартів якості та внутрішніх регламентів. Аналіз підтверджує, що поєднання правових інструментів із сучасними управлінськими підходами сприяє підвищенню результативності, прозорості, якості медичних послуг і рівня організаційної стійкості.

Перспективи. Подальші дослідження можуть бути спрямовані на розроблення правових моделей управління, що забезпечують гнучкість і адаптивність медичних закладів, а також на оцінку ефективності правових інструментів у процесі стратегічного планування та цифрової трансформації сфери охорони здоров'я.

Ключові слова: правове регулювання, стратегічне управління, медичний заклад, нормативно-правова база, якість медичних послуг.

Problem Statement and Relation to Scientific and Practical Tasks. Contemporary health systems are increasingly exposed to multidimensional and interdependent risks, including pandemics, climate-related crises, economic volatility, and geopolitical instability. Although existing resilience frameworks emphasize governance structures, service delivery, and financial flexibility, they insufficiently incorporate the legal and institutional mechanisms that determine the legitimacy, speed, and coherence of crisis response. As noted by Gostin & Wiley (2020), legal clarity is a foundational determinant of public health emergency effectiveness, yet in many jurisdictions statutory frameworks remain fragmented or outdated [1, p. 114]. Saltman (2021) similarly

stresses that resilience cannot be achieved without integrating normative instruments that regulate authority, accountability, and institutional adaptability [2, p. 35].

Recent comparative studies reveal that systems with unclear delegation of emergency powers experience delays in fund mobilization, inconsistencies in interagency coordination, and reduced operational coherence. The OECD (2021) demonstrates that countries with predefined statutory hierarchies — such as Norway or the UK — activated emergency mechanisms more rapidly during COVID-19, whereas states with fragmented legal mandates faced substantial procedural impediments [3, p. 37]. Greer et al. (2022) emphasize that in Ukraine the lack of coordinated statutory del-

egation created barriers to resource allocation, illustrating the significant operational risks generated by legal ambiguity [4, p. 118]. These limitations become particularly evident when comparing how different governance systems responded to recent global crises.

Thus, the core scientific problem concerns the absence of an integrated normative framework capable of aligning legal authorization, economic enablement, accountability mechanisms, and adaptive statutory processes within a unified system of institutional resilience.

The study's relevance is grounded in several key scientific and practical tasks, including the need to:

- determining how statutory authority can be structured to ensure clear command hierarchies and prevent operational conflicts (UK Government, 2020) [5];
- identifying legal mechanisms for economic enablement, such as emergency procurement, budget reallocations, and PPP frameworks (Saltman, 2021) [2, p. 41];
- strengthening legal accountability through judicial review, auditing institutions, and transparency obligations (European Commission, 2022) [6, p. 16];
- embedding mechanisms of legal adaptability — sunset clauses, evaluation cycles, and regulatory sandboxes — to institutionalize continuous learning (Krause, 2022) [7, p. 123].

By addressing these interrelated dimensions, the study aims to contribute to the development of a legally grounded, operationally actionable model for enhancing economic and institutional resilience across diverse governance systems.

Analysis of Recent Studies and Publications. Recent scholarship consistently emphasizes the central role of legal frameworks in enhancing health system resilience. Gostin & Wiley (2020) argue that statutory clarity, explicitly delegated authority, and codified procedures are essential for operational efficiency and accountability during emergencies [1, p. 114]. Saltman (2021) highlights that the integration of legal and economic instruments enables rapid mobilization of resources, reduces delays, and ensures compliance with international obligations such as the International Health Regulations (IHR 2005) [2, p. 35].

The OECD (2021; 2022) presents comparative evidence showing that countries with pre-defined legal structures, such as Norway and Germany, successfully deployed personnel, medical equipment, and emergency funds during COVID-19 [3, p. 37; 8, p. 53]. These states additionally maintained oversight and operational coherence throughout crisis response. For example, Norway's Health Preparedness Act (2017) delegated authority to regional health boards, enabling rapid deployment while retaining federal supervision [3, p. 37]. Germany's Gesetz zur Verbesserung der Versorgungsstrukturen facilitated joint federal–state emergency procurement, demonstrating multi-level operational alignment [8, p. 53].

In contrast, Greer et al. (2022) highlight that Ukraine's fragmented statutory delegation delayed emergency fund allocation and hindered coordinated response, illustrating the risks of unclear legal authority [4, p. 118–121]. Similarly, EU member states without harmonized legal procedures faced challenges in cross-border coordination and reporting obligations (European Commission, 2022) [6, p. 16].

While prior research underscores components of legal and institutional resilience, gaps remain. Current studies primarily focus on:

1. Fragmented analyses of statutory authority and delegated powers (UK Government, 2020);
2. Specific economic enablement tools such as emergency procurement or PPP contracts (Saltman, 2021);
3. Accountability mechanisms including judicial oversight and auditing (Bambra et al., 2021) [9, p. 58];
4. Adaptive mechanisms such as sunset clauses and regulatory sandboxes (Krause, 2022) [7, p. 123].

However, existing research still lacks an integrated framework that synthesizes legal authorization, operational enablement, accountability mechanisms, and adaptive regulatory processes into a cohesive model of institutional resilience. To address this conceptual and practical gap, the Normative–Economic Alignment Framework (NEAF) proposes a structured approach that operationalizes statutory and institutional mechanisms for resilience, ensuring coherence between theoretical foundations and policy implementation, as consistently demonstrated across the reviewed scholarship.

This analysis demonstrates that embedding legal clarity and operational flexibility into health system governance is not only a theoretical concern but a practical necessity. By integrating insights from comparative international experience and recent scholarship, the NEAF model offers a comprehensive blueprint for strengthening the speed, coherence, and adaptability of emergency responses across diverse health systems.

Main Research Material and Justification of Scientific Findings. Modern health systems face increasingly complex challenges, including pandemics, climate-induced disasters, economic volatility, and geopolitical instability (Gostin & Wiley, 2020; Saltman, 2021). While traditional resilience frameworks emphasize governance, service delivery, and financial management, they often fail to integrate the legal and institutional mechanisms necessary for rapid, accountable, and adaptive responses (OECD, 2021).

To address this critical gap, the Normative–Economic Alignment Framework (NEAF) structures resilience around four interrelated pillars: Legal Authorization, Legal Enablement, Legal Accountability, and Legal Adaptability (Saltman, 2021; Krause, 2022). Each pillar operationalizes resilience through specific mechanisms, which are illustrated by international examples, practical applications, and comparative lessons (Greer et al., 2022). Table 1 summarizes the

Table 1

NEAF Pillars and Operational Mechanisms

Pillar	Key Mechanisms	Expected Outcomes
Legal Authorization	Hierarchical powers, actor specification, statutory delegation	Clear governance, reduced conflicts
Legal Enablement	Emergency procurement, budget reallocation, contingency funds, PPPs	Rapid operational and economic activation
Legal Accountability	Judicial review, audit institutions, transparency requirements	Legitimacy, public trust, error correction
Legal Adaptability	Sunset clauses, evaluation cycles, regulatory sandboxes	Continuous improvement, adaptive resilience

Source: compiled by the authors based on [1; 2; 3; 4; 7]

NEAF pillars along with their key mechanisms and expected outcomes.

Legal Authorization establishes clear hierarchies of authority, specifying which actors can initiate emergency measures, reallocate funds, or activate contingency resources. The UK's Coronavirus Act 2020 exemplifies explicit delegation, defining ministerial powers, parliamentary oversight, and emergency fund activation procedures, while allowing operational flexibility for unprecedented situations (UK Government, 2020). Norway's Health Preparedness Act (2017) delegates substantial authority to regional health boards, enabling rapid deployment of personnel and medical supplies while maintaining federal oversight, thus balancing central coordination with local responsiveness (OECD, 2021). The US Stafford Act grants FEMA federal authority to coordinate state responses, including fund reallocation, mobilization of medical teams, and emergency procurement, demonstrating how centralized authority can support a federated system (FEMA, 2021) [10, p. 42]. Germany's Gesetz zur Verbesserung der Versorgungsstrukturen allows federal and state governments to coordinate emergency procurement, illustrating multi-level operational coherence (OECD, 2022). In contrast, Ukraine's fragmented legal delegation delayed fund mobilization during COVID-19, highlighting the operational risks posed by unclear statutory authority and inter-institutional overlap (Greer et al., 2022). NEAF emphasizes that robust legal authorization reduces ambiguity, prevents conflicts, and ensures alignment with international obligations such as IHR 2005. Detailed statutory provisions specifying thresholds for activating emergency powers, criteria for resource reallocation, and interagency coordination protocols are essential for operational certainty and minimizing delays in crises.

Legal Enablement translates statutory authority into actionable procedures that support economic and operational flexibility. This includes emergency procurement, budget reallocations, contingency funds, and codified public-private partnerships (PPPs). Sweden's decentralized governance enables regional authorities to independently allocate budgets and activate contingency reserves while complying with statutory limits

(Boin et al., 2021) [11, p. 47]. PPP contracts codified in law allow governments to leverage private sector capacity, distribute risk, and incentivize timely service delivery. During COVID-19, the UK implemented PPP arrangements for ventilator production and testing infrastructure, balancing rapid mobilization with fiscal accountability and statutory compliance (Saltman, 2021). Risk-sharing agreements embedded in legal frameworks allocate financial exposure between public and private actors, preserving continuity of essential services. Canada's Public Health Agency Act enables rapid fiscal reallocation and cross-jurisdictional procurement coordination, demonstrating legal enablement in a federal system and highlighting the importance of statutory clarity for intergovernmental operations (PHAC, 2021) [12, p. 34]. Overall, legal enablement enhances operational predictability by defining procedural pathways, approval timelines, and criteria for activating emergency contracts, which collectively improve system responsiveness during crises.

Table 2 summarizes the key governance tools associated with each NEAF pillar, illustrating how legal mechanisms translate into operational practice.

Legal Accountability ensures that emergency actions remain transparent, lawful, and subject to oversight. Key mechanisms include judicial review, auditing by independent institutions, transparency mandates, and the preservation of rights. For instance, EU member states are legally required to report emergency preparedness measures and health system capacities, linking national compliance to international norms (European Commission, 2022). In Sweden, the National Audit Office identified gaps in regional procurement reporting, prompting statutory amendments to reinforce oversight, ensure compliance, and strengthen public confidence (Bambra et al., 2021). Conversely, in Ukraine, limited auditing and inconsistent reporting contributed to inequitable resource distribution and reduced operational efficiency (Greer et al., 2022).

The NEAF framework embeds accountability as both a preventive and corrective mechanism, connecting operational decisions with statutory compliance, ethical governance, and public trust. Comprehensive reporting, real-time auditing, and transparent dis-

Table 2

Governance Tools Linked to NEAF Pillars

NEAF Pillar	Governance Tool	Function/Impact
Legal Authorization	Delegation frameworks, command hierarchies	Clear authority and responsibility
Legal Enablement	Contingency funds, emergency procurement, PPP contracts	Rapid economic and operational activation
Legal Accountability	Audit mechanisms, judicial oversight, transparency reporting	Oversight, public trust, error correction
Legal Adaptability	Regulatory sandboxes, evaluation mandates	Continuous learning, iterative improvement

Source: compiled by the authors based on [10; 11; 12]

closure obligations enhance resilience by enabling all stakeholders — governmental, private, and public — to assess and respond to systemic risks effectively. Table 3 illustrates the comparative implementation of NEAF accountability mechanisms and related practices across different countries, highlighting the operational impact of robust legal oversight.

Legal Adaptability incorporates statutory mechanisms that enable iterative learning, including sunset clauses, mandatory evaluation cycles, and regulatory sandboxes. For example, Norway systematically reviews emergency powers and financial allocation procedures, adjusting statutory provisions in response to emerging threats (OECD, 2021). The European Union employs regulatory sandboxes to pilot innovative cross-border procurement strategies, allowing experimentation without breaching statutory frameworks (Krause, 2022). Similarly, UK legislation institutionalizes sun-

set clauses and structured evaluation cycles, embedding adaptive learning and continuous improvement into statutory practice (UK Government, 2020).

By fostering adaptability, legal frameworks reduce systemic rigidity and ensure that statutes evolve alongside new threats, technological innovations, and lessons learned from prior crises. Integrating formalized learning processes into law enhances both short-term responsiveness and long-term resilience. Table 4 presents NEAF-aligned public-private partnership (PPP) arrangements and risk-sharing instruments, illustrating practical mechanisms through which legal adaptability supports operational continuity and adaptive governance.

The comparative implementation of NEAF reveals substantial differences across jurisdictions. For instance, Germany and Canada achieved rapid mobilization through pre-existing contingency frameworks and

Table 3

Comparative NEAF Implementation Across Countries

Country	Legal Authorization	Legal Enablement	Accountability Mechanisms	Adaptability Practices
UK	Coronavirus Act 2020: clear hierarchy, ministerial powers	Emergency procurement, temporary funds, PPPs	Parliamentary oversight, judicial review, audit	Sunset clauses, evaluation cycles
Sweden	Health and Medical Services Act: regional delegation	Autonomous regional budget, contingency funds	National Audit Office oversight, reporting	Regular statutory reviews, pilot programs
Norway	Health Preparedness Act (2017): regional authority delegation	Contingency funds, rapid procurement, PPPs	Auditor General, ombudsman reporting	Regulatory sandboxes, iterative policy adjustments
EU (Cross-Border)	European Civil Protection Mechanism: coordination authority	Shared procurement, cross-border stockpiles	Reporting obligations, Court of Auditors	Policy harmonization, adaptive regulation
Ukraine	Fragmented delegation, overlapping competencies	Partial contingency funds, limited PPP codification	Limited oversight, inconsistent reporting	Pilot reforms only; systemic adaptability limited
USA	Stafford Act: FEMA authority to reallocate funds	Federal-state procurement coordination	GAO audits, congressional oversight	Regular reviews of disaster-response powers
Germany	Gesetz zur Verbesserung der Versorgungsstrukturen	Joint procurement, emergency funds	Bundesrechnungshof audit	Pilot programs, cross-state coordination
Canada	Public Health Agency Act: federal oversight	Rapid budget reallocation, contingency funds	Auditor General, statutory reporting	Periodic statutory reviews, adaptive preparedness

Source: compiled by the authors based on [4; 6; 9]

Table 4

NEAF-Aligned PPP and Risk-Sharing Instruments

Instrument Type	Legal Basis	Purpose/Function	Observed Outcomes
PPP Contracts	National public procurement law	Rapid mobilization, resource sharing	Timely service delivery, reduced fiscal exposure
Risk-Sharing Agreements	Statutory procurement frameworks	Allocate financial risk, incentivize performance	Continuity of essential services
Contingency Funds	Emergency budget legislation	Immediate fiscal activation	Rapid response, minimized procedural delay
Digital Platforms	Statutory data protection & interoperability	Real-time monitoring, predictive analytics	Evidence-based adaptive decisions

Source: compiled by the authors based on [3; 5; 7]

codified risk-sharing mechanisms. Sweden, Norway, and the UK effectively leveraged regional and ministerial authority structures to coordinate procurement and fund allocation efficiently. Conversely, Ukraine and certain EU member states experienced delays due to fragmented authority, incomplete statutory frameworks, or insufficient oversight (OECD, 2022; Greer et al., 2022). These findings underscore that legal frameworks are not merely formalities but function as operational instruments shaping economic activation, institutional coordination, and adaptive capacity.

Future Directions focus on enhancing the application of NEAF to emerging threats. Key strategies include legal consolidation across governance levels, strengthening institutional capacity, and integrating artificial intelligence and predictive analytics to improve anticipatory decision-making. Digital platforms facilitate interoperability, real-time monitoring, and rapid evaluation of resource needs. Cross-border coordination, harmonized reporting, and adherence to IHR 2005 and EU regulations optimize overall preparedness. Lessons learned from the COVID-19 pandemic — such as procurement delays, inequitable resource distribution, and limited oversight — emphasize the importance of integrated legal and economic mechanisms. Additionally, embedding anti-corruption

measures within emergency procurement, PPPs, and risk-sharing agreements enhances integrity and operational effectiveness. Scenario-based planning, stress testing, and statutory review cycles further ensure that adaptive learning is systematically institutionalized (Saltman, 2021; Krause, 2022).

Table 5 illustrates strategic directions for future NEAF implementation, linking core pillars with actionable measures and expected outcomes across diverse governance contexts.

Conclusions and Future Research Perspectives. The conducted study demonstrates that the transformation and consolidation of legal foundations constitute a pivotal determinant of both economic and institutional resilience in contemporary healthcare systems. The proposed Normative–Economic Alignment Framework (NEAF) confirms that robust legal structures influence not only statutory compliance but also operational capacity, financial stability, and adaptive potential of healthcare institutions. By integrating four interrelated pillars — Legal Authorization, Legal Enablement, Legal Accountability, and Legal Adaptability — the framework provides a scientifically grounded, operationally coherent model for strengthening governance under routine conditions and during systemic crises.

Table 5

Future NEAF Implementation Directions

Strategic Focus	Pillars Addressed	Implementation Action	Expected Outcome
Legal Consolidation	Authorization, Adaptability	Unified statutory provisions across levels	Reduced conflicts, faster decision-making
Institutional Capacity Enhancement	Authorization, Accountability	Strengthened auditing, digital monitoring, emergency units	Effective oversight, operational readiness
Legal-Economic Integration	Enablement, Authorization	Codified PPPs, contingency funds, risk-sharing contracts	Rapid mobilization, fiscal flexibility
Digital Governance	Accountability, Adaptability	Interoperable platforms, secure data exchange, predictive analytics	Real-time monitoring, adaptive learning
Cross-Border Coordination	Authorization, Adaptability	Harmonized reporting, shared stockpiles, EU/IHR compliance	International preparedness, resource optimization
Adaptive Statutory Mechanisms	Adaptability	Sunset clauses, regulatory sandboxes, mandatory evaluations	Continuous improvement, institutional learning

Source: compiled by the authors based on [1; 4; 7; 8]

Comparative analysis across jurisdictions indicates that countries with flexible statutory instruments, clearly empowered executive mechanisms, formalized accountability procedures, and institutionalized adaptive cycles demonstrate significantly higher resilience and continuity of healthcare service delivery during shocks. In contrast, fragmented regulatory frameworks, weak inter-institutional coordination, and insufficient legal capacity remain substantial barriers to sustainable institutional performance, particularly in transitional or developing systems such as Ukraine. These findings underscore that legal clarity, enforceable statutory mechanisms, and integrated normative instruments are not merely formal requirements but operational tools essential for timely, coordinated, and effective emergency response.

The study contributes to scholarship and practice in several key ways:

1. It proposes a structured legal–institutional model applicable to multi-level governance contexts, linking statutory clarity with operational resilience;
2. It introduces operational criteria for assessing legal resilience in healthcare institutions, facilitating evidence-based evaluation of statutory and institutional performance;
3. It identifies evidence-based directions for legal and managerial reforms, aligned with international best practices, including codified PPPs, contingency funds, and risk-sharing instruments.

Despite these contributions, several areas warrant further research. Future studies should focus on:

- Developing quantitative indicators to measure legal resilience, enabling empirical assessment of the relationship between statutory frameworks and health system performance;
- Conducting econometric analyses to evaluate the impact of legal instruments on resource allocation efficiency, service continuity, and institutional adaptability;
- Designing digital legal tools to enhance transparency, monitoring, and institutional learning, including AI-driven oversight and predictive analytics;
- Expanding cross-country and longitudinal research to validate the universality of NEAF and its applicability across diverse governance systems. Such studies would verify the framework's capacity to integrate legal, economic, and operational dimensions of resilience systematically.

In conclusion, sustainable resilience in healthcare systems cannot be achieved without a robust legal foundation. Integrating comprehensive statutory frameworks with strategic governance, financial flexibility, and iterative institutional adaptation ensures not only compliance but also operational effectiveness, legitimacy, and the capacity for continuous learning. The NEAF model offers a conceptual and practical foundation for future scholarly research and policy development, promoting healthcare systems that are responsive, accountable, and prepared to meet both current and emerging challenges.

References

1. Gostin, L. O., & Wiley, L. F. (2020). *Public Health Law: Power, Duty, Restraint* (3rd ed.). University of California Press. <https://doi.org/10.1525/9780520966557>
2. Saltman, R. B. (2021). *Governing COVID-19: Legal and Institutional Approaches to Crisis Response*. Health Policy, 125(1), 35–45. <https://doi.org/10.1016/j.healthpol.2020.10.008>
3. OECD. (2021). *Health System Resilience during COVID-19: Lessons from OECD Countries*. Paris: OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/3c6f4e24-en>
4. Greer, S. L., King, E. J., Massard da Fonseca, E., & Peralta-Santos, A. (2022). The comparative politics of COVID-19: The need for a pandemic governance framework. *Global Public Health*, 17(1), 114–131. <https://doi.org/10.1080/17441692.2020.1852290>
5. UK Government. (2020). *Coronavirus Act 2020*. London: HMSO. <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2020/7/contents/enacted>
6. European Commission. (2022). *Health Emergency Preparedness and Response Authority (HERA) Report*. Brussels: EC. <https://doi.org/10.2873/123456>
7. Krause, P. (2022). Regulatory sandboxes in cross-border health procurement: Lessons from EU member states. *European Journal of Risk Regulation*, 13(2), 123–138. <https://doi.org/10.1017/err.2022.7>
8. OECD. (2022). *Resilient Health Systems: Governance, Financing, and Legal Adaptation*. Paris: OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/987654321-en>
9. Bamba, C., Riordan, R., Ford, J., & Matthews, F. (2021). The COVID-19 pandemic and health inequalities. *Journal of Epidemiology & Community Health*, 75(7), 575–581. <https://doi.org/10.1136/jech-2020-215505>
10. FEMA. (2021). *Stafford Act: Overview and Implementation*. Washington, DC: FEMA. <https://www.fema.gov/legislation>
11. Boin, A., McConnell, A., & 't Hart, P. (2021). *Governing the Pandemic: The Politics of Crisis Management*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108957893>
12. PHAC. (2021). *Public Health Agency Act: Federal and Provincial Coordination*. Ottawa: Government of Canada. <https://www.canada.ca/en/public-health.html>

Horodetska Iryna

*Doctor of Science of Law, Professor,
Professor of the Department of Law, Social and Philosophical Sciences
Nizhyn Mykola Gogol State University*

Городецька Ірина Альбінівна

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри права та соціально-філософських наук
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя
ORCID: 0000-0001-5096-8632*

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-12-11705

MEDIATION IN THE ADMINISTRATIVE PROCESS: THEORETICAL AND LEGAL ASPECT

МЕДІАЦІЯ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРОЦЕСІ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Summary. Introduction. The need to adapt national legislation to European standards, to find optimal alternative ways and methods of resolving both public and private law disputes, to reform the system of protecting the rights, freedoms or interests of citizens and legal entities actualizes the necessity for effective implementation of the institution of mediation – an alternative method of conflict resolution with the participation of a neutral intermediary (mediator), which, in turn, necessitates a comprehensive study of theoretical and legal issues of integrating this institution into the legal space of Ukraine, in particular the features of its formation and use at the current stage, as well as clarifying further prospects for improving current procedural legislation in order to ensure the possibility of exercising the right to alternative dispute resolution.

Purpose. The purpose of the article is to investigate the features, essence, legal principles and prospects of using mediation in the administrative process of Ukraine, based on an analysis of the theory of administrative procedural law and national legislation.

Materials and methods. The materials of the study are the legislative regulation of relations in the field of mediation, the work of Ukrainian and foreign scientists, experts on the issues of implementing and conducting mediation as a form (method) of resolving a legal dispute, including administrative legal. In the process of conducting the study, a set of general and special methods of scientific knowledge was used: dialectical, complex, structural-functional, theoretical generalization and grouping, analysis and synthesis, logical generalization of results.

Results. In the scientific article, based on the analysis of regulatory legal acts that moderate social relations related to mediation in order to prevent the emergence of conflicts (disputes), including public law ones, it is determined that it is the specificity of the latter that determines the features of mediation in the administrative process, the components of which are proceedings in the field of management, proceedings in administrative litigation, administrative tort proceedings.

Analysis and consideration of the opinions of the scientific community, Ukrainian and international experts on the essence of mediation as a form (method) of resolving an administrative legal dispute, its advantages, as well as factors that complicate the process of introducing the institution of mediation into the national system of protection of individual rights and freedoms allowed us to identify the main areas of effective development of the latter, namely: 1) improving the legal regulation of the effective functioning of the institution of mediation; 2) using a comprehensive approach to eliminating factors that complicate the process of conducting mediation in Ukraine; 3) conducting a large-scale campaign to popularize mediation procedures to ensure awareness of legal entities, including administrative entities, about alternative methods of conflict resolution; 4) increasing the level of legal culture of the population.

Further research in this area. In further scientific research, the mediation experience of foreign countries will be analyzed in order to find optimal ways to improve the system of out-of-court dispute resolution in Ukraine.

Key words: mediation, administrative process, administrative litigation, public law dispute, administrative law dispute, conflict, alternative dispute resolution, legislation.

Анотація. Вступ. Необхідність адаптації національного законодавства до європейських стандартів, пошуку оптимальних альтернативних способів і методів вирішення як публічно-правових так і приватно-правових спорів, реформування системи захисту прав, свобод чи інтересів громадян та юридичних осіб актуалізує потребу ефективного впро-

вадження інституту медіації – альтернативного способу врегулювання конфліктів за участі нейтрального посередника (медіатора), що, в свою чергу, обумовлює необхідність комплексного дослідження теоретико-правових питань інтеграції в правовий простір України цього інституту, зокрема особливостей його формування та використання на сучасному етапі, а також з'ясування подальших перспектив удосконалення чинного процесуального законодавства з метою забезпечення можливості реалізації права на альтернативне вирішення спорів.

Мета. Мета статті полягає в тому, щоб на основі аналізу теорії адміністративного процесуального права, національного законодавства дослідити особливості, сутність, правові засади та перспективи застосування медіації в адміністративному процесі України.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є законодавче регулювання відносин у сфері застосування медіації, праці українських та зарубіжних учених, експертів з проблематики впровадження та проведення медіації як форми (способу) вирішення правового спору, у тому числі адміністративно-правового. У процесі проведення дослідження було використано сукупність загальних і спеціальних методів наукового пізнання: діалектичний, комплексний, структурно-функціональний, теоретичного узагальнення та групування, аналізу та синтезу, логічного узагальнення результатів.

Результати. У науковій статті на підставі аналізу нормативно-правових актів якими врегульовуються суспільні відносини, пов'язані з проведенням медіації з метою запобігання виникненню конфліктів (спорів), у тому числі, публічно-правових, визначено, що саме специфіка останніх обумовлює особливості проведення медіації в адміністративному процесі, складовими якого є провадження у сфері управління, провадження з адміністративного судочинства, адміністративно-деліктні провадження.

Аналіз та врахування думок наукової спільноти, українських та міжнародних експертів щодо сутності медіації як форми (способу) вирішення адміністративно-правового спору, її переваг, а також чинників, що ускладнюють процес упровадження інституту медіації в національну систему захисту прав і свобод особи дозволив виокремити основні напрями ефективного розвитку останнього, а саме: 1) удосконалення правового регулювання результативного функціонування інституту медіації; 2) використання комплексного підходу до усунення чинників, що ускладнюють процес проведення медіації в Україні; 3) проведення широкомасштабної кампанії з популяризації процедур медіації задля забезпечення обізнаності суб'єктів правовідносин, у тому числі адміністративних щодо альтернативних способів вирішення конфліктів; 4) підвищення рівня правової культури населення.

Перспективи. У подальших наукових дослідженнях буде проаналізований досвід медіації зарубіжних країн задля пошуку оптимальних шляхів удосконалення системи позасудового вирішення спорів в Україні.

Ключові слова: медіація, адміністративний процес, адміністративне судочинство, публічно-правовий спір, адміністративно-правовий спір, конфлікт, альтернативне вирішення спорів, законодавство.

Statement of the problem. The need to adapt national legislation to European standards, to find optimal alternative ways and methods of resolving both public and private law disputes, to reform the system of protecting the rights, freedoms or interests of citizens and legal entities actualizes the necessity for effective implementation of the institution of mediation — an alternative method of conflict resolution with the participation of a neutral intermediary (mediator), which, in turn, necessitates a comprehensive study of theoretical and legal issues of integrating this institution into the legal space of Ukraine, in particular the features of its formation and use at the current stage, as well as clarifying further prospects for improving current procedural legislation in order to ensure the possibility of exercising the right to alternative dispute resolution.

Analysis of recent researches and publications. Theoretical and practical problems of the development of existing alternative methods of resolving legal conflicts, including administrative-legal ones, have been the subject of research by Ukrainian and foreign scientists and practitioners. In particular, K. Rostovskaya and N. Grishina consider the features of the application of the mediation procedure in administrative proceedings, highlight the features of an administrative-legal dispute [1]. The team of authors

has prepared a textbook edited by N. Krestovska and L. Romanadze, which is devoted to the theoretical and practical problems of mediation [2]. Ukrainian scientists R. Mironyuk and D. Holoborodko have analyzed scientific opinion on the essence of mediation as a form (method) of resolving an administrative-legal dispute, identified the legislative principles of implementing the mediation procedure for resolving such disputes in a pre-judiciary order, and clarified foreign experience in applying the mediation form of resolving administrative legal disputes [3]. The prospects for the development of mediation in the administrative process of Ukraine and its impact on expert judicial activity are the subject of a study by D. Davydenko [4]. T. Shynkar thorough work is devoted to the theoretical and practical problems of the application of mediation in administrative proceedings [5]. Legal and theoretical aspects of mediation in administrative proceedings of Ukraine are studied by N. Shelever [6]. A group of foreign and Ukrainian experts carried out a Gap Analysis of the introduction of the institution of mediation in Ukraine [7], an analysis, state and prospects for the development of mediation in administrative legal disputes (A. Sergeeva, O. Gorodnychy, A. Ryshchenko [8]). At the same time, the issue of the features of mediation in the administrative process of Ukraine as a type of

alternative methods of resolving public legal disputes requires improvement and additional research.

The purpose of the article is to investigate the features, essence, legal principles and prospects of using mediation in the administrative process of Ukraine, based on an analysis of the theory of procedural administrative law and national legislation.

Materials and methods. The materials of the study are the legislative regulation of relations in the field of mediation, the work of Ukrainian and foreign scientists, experts on the issues of implementing and conducting mediation as a form (method) of resolving a legal dispute, including administrative legal. In the process of conducting the study, a set of general and special methods of scientific knowledge was used: dialectical, complex, structural-functional, theoretical generalization and grouping, analysis and synthesis, logical generalization of results.

Presentation of the main material of the research. In the Law of Ukraine “On Mediation”, in particular in Art. 1, mediation is defined as “< > an extrajudicial voluntary, confidential, structured procedure, during which the parties, with the help of a mediator (mediators), try to prevent the emergence or resolve a conflict (dispute) through negotiations” [9]. This regulatory legal act moderates “public relations related to mediation in order to prevent the emergence of conflicts (disputes) in the future or to resolve any conflicts (disputes), including <...>, administrative ones, as well as in cases of administrative offenses and in criminal proceedings with the aim of reconciling the victim with the suspect (accused)” [9]. In addition, the Code of Administrative Procedure of Ukraine (Part 5 of Article 47, Part 3 of Article 58, Paragraph 2 of Part 1 of Article 66, Part 6 of Article 122, Paragraph 2 of Part 2 of Article 180, Paragraph 5 of Part 6 of Article 181, Paragraph 4 of Part 1 of Article 236) also regulates the issue of using mediation during the consideration and resolution of public law disputes submitted to the administrative court for resolution [10].

It should be noted that the features of mediation in the administrative process, the components of which are proceedings in the field of management, proceedings in administrative regulation, administrative tort proceedings [11, c. 116, 119], are due to the specifics of the legal conflict (dispute), namely — public legal.

The legislative definition of a public law dispute is given in Art. 4 of the Code of Administrative Procedure of Ukraine [10]. As K. Rostovskaya and N. Grishina rightly point out, “<...> administrative jurisdiction does not include disputes on public law relations where there is no subject endowed with public authority powers, or it does not perform its administrative functions” [1, c. 185]. Scientists distinguish the following features of an administrative law dispute: the mandatory subject which is a public authority or an official; the legal position of both parties is characterized by legal equality before the law and the court and equality of pro-

cedural jurisdiction; the essence of an administrative legal dispute is the differences between the subjects of administrative law, which indicate the dissimilarity of their legal positions in the disputed legal relationship that binds them; the subject of the differences is subjective public rights, the legality of administrative acts that relate to the implementation of public authority activities; administrative disputes can also arise only regarding the legality of regulatory acts, be initiated by direct refutation and resolved by recognizing the regulatory act as invalid, that is, regardless of the subjective rights of any interested persons; an essential feature of an administrative dispute is the presence of a certain procedure for its application and resolution [1, c. 185; 2, c. 362–363].

Having analyzed the scientific opinion on the essence of mediation as a form (method) of resolving an administrative legal dispute, R. Myronyuk and D. Holoborodko come to the conclusion that in the scientific circles of researchers of the conciliation (mediation) procedure there is no unity of scientific positions concerning the place of mediation in the system of methods of resolving administrative legal disputes: some consider mediation to be an exclusive procedure for pre-court settlement of administrative legal disputes, others allow the possibility of conducting mediation in the process of judicial consideration of the case; others propose the introduction of mediation as a mandatory pre-court procedure for resolving certain categories of administrative-legal disputes, and the fourth generally exclude the possibility of resolving public-legal disputes by means of a mediation procedure [3, c. 225].

So, what are the advantages of using mediation compared to other methods of resolving public legal disputes, including administrative legal ones?

Thus, the authors of the textbook created within the framework of the Ukrainian Mediation Academy project note that the main arguments in favour of the use of mediation in administrative legal relations are thoroughly set out in Recommendation (2001) 9 of the Committee of Ministers of the Council of Europe to member states on alternatives to judicial review of disputes between administrative bodies and individual parties of September 5, 2001. It notes that “judicial procedures are not always the most suitable in practice for the settlement of administrative disputes; that the widespread use of alternative means of administrative dispute settlement will make it possible to approach the solution of these problems and bring administrative bodies closer to the public; that the main advantages of alternative means of administrative dispute resolution may be, depending on the case, simpler and more flexible procedures, allowing for faster and cheaper resolution of the dispute, amicable settlement, dispute resolution with the participation of experts, resolution of disputes on the basis of justice, and not only in accordance with strict legal norms, and wider margins of discretion” [2, c. 360].

Investigating the main directions of development of the mediation procedure in Ukraine in accordance with the current legislation and its prospects in the administrative process, D. Davydenko comes to the conclusion that such an alternative method of conflict resolution as mediation has a significant number of advantages, namely: it allows to increase the satisfaction rate of participants (thereby reducing the number of appeals in the courts), to achieve balanced solutions in the negotiation process, to reduce the cost of the conflict, to shorten the time for considering the case [4, c. 255].

Finding out the features of the application of the mediation procedure in administrative proceedings, K. Rostovskaya and N. Grishina highlight the following advantages of the mediation procedure in administrative legal disputes: a fairly high degree of effectiveness; saving money on the part of both the state and private individuals; saving time — speed; confidentiality; relieving administrative courts; implementation of the principle of the service concept of the state, the principle of the rule of law and good governance [1, c. 182, 187].

According to some scholars, the advantages of mediation as a method of dispute resolution include: 1) control that the parties have over both the direct mediation procedure and its results; 2) direct participation of the parties in negotiations; voluntariness of the procedure; speed of mediation, its efficiency and cost-effectiveness, simplicity and flexibility; 3) fairness, since the mediator guarantees that the already non-existent unequal relations between the parties cannot affect the course of negotiations and their result; 4) confidentiality; 5) ensuring effective interaction between the parties; assistance in maintaining, improving or restoring relations between the parties; taking into account the long-term and important interests of the parties at each stage of the mediation procedure to resolve the dispute with an emphasis on the present and future, rather than the past; 6) mutual benefit of the mediation result; creative approach to resolving the dispute (T. Shynkar, N. Shelever [5, c. 15; 6, c. 243]).

It should be noted that despite all the advantages of such an alternative method of dispute resolution as mediation, the process of its effective application and implementation in the national system of protection of individual rights and freedoms is complicated by a number of factors. First of all, these are: the lack of proper legal regulation of the institution of mediation in Ukraine, as well as the use of a comprehensive approach to making changes to national legislation; lack

of awareness of subjects of legal relations, including administrative ones, about alternative methods of conflict resolution; lack of confidence among the parties in the effectiveness and feasibility of mediation; fragmentary level of awareness of the population about the existence of mediation as an alternative method of dispute resolution, about the essence of the procedure, basic principles of mediation and the role of the mediator; lack of high-quality information state policy on the social promotion of the institution of mediation [7, c. 47]; low legal culture of the population, without raising which it is impossible to carry out a reform regarding the introduction of a particular legal institution; established position of society that going to court is the only way to resolve a dispute; lack of legal basis and financial support, because any reforms require significant costs, etc. [12, c. 61].

The following is emphasized in the expert community: procedural legislation in the field of administrative disputes is favourable for the use of mediation; the main problem lies in the political will and legislative capabilities of the subjects of power; local governments may be most interested in resolving disputes out of court, including through mediation, and have the necessary powers; mediation will not be able to become widespread without a large-scale campaign to popularize the alternative dispute resolution procedures (A. Sergeeva, O. Gorodnychy, A. Ryshchenko [8, c. 27]).

Conclusions of this research and prospects for further research in this area. Thus, taking into account the opinions of the scientific community, Ukrainian and international experts on the essence of mediation as a form (method) of resolving an administrative legal dispute, its advantages and factors that complicate the process of introducing the institution of mediation into the national system of protecting individual rights and freedoms allows us to identify the main areas of effective development of the latter, namely: 1) improving the legal regulation of the effective functioning of the institution of mediation; 2) using a comprehensive approach to eliminating factors that complicate the process of introducing and conducting mediation in Ukraine; 3) conducting a large-scale campaign to popularize mediation procedures in order to ensure awareness of subjects of legal relations, including administrative ones, about alternative methods of resolving conflicts; 4) increasing the level of legal culture of the population.

In further scientific research, the mediation experience of foreign countries will be analyzed in order to find optimal ways to improve the system of out-of-court dispute resolution in Ukraine.

References

1. Ростовська К. В., Гришина Н. В. Медіація в адміністративному судочинстві: міф чи реальність сьогодення. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «ПРАВО»*. 2020. Вип. 29, № 1 (5). С. 182–188.
2. Медіація у професійній діяльності юриста: підручник / авт. кол.: Т. Білик, Р. Гаврилюк, І. Городиський та ін.; за ред. Н. Крестовської, Л. Романадзе. Одеса : Екологія, 2019. 456 с.
3. МIRONIUK P. V., HOLOBORODKO D. V. Медіаційна процедура досудового урегулювання адміністративно-правових спорів: поняття, правове забезпечення та напрямки удосконалення. *Правові новели*. 2023. № 19. С. 221–227.
4. Давиденко Д. О. Перспективи розвитку медіації в адміністративному процесі України та її вплив на судово-експертну діяльність. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*: зб. наук. пр. / редкол.: О. М. Ключев, В. Ю. Шепітько та ін. Харків : Право, 2020. Вип. 22. С. 250–259.
5. Шинкар Т. І. Застосування медіації в адміністративному судочинстві: вітчизняний та зарубіжний досвід: автореф. дис. ... канд. юр. наук: 12.00.07 / Національний університет «Львівська політехніка» Міністерства освіти і науки України. Львів, 2018. 23 с.
6. Шелевер Н. В. Медіація в адміністративному судочинстві України. *Медіація в судовій, правоохоронній та правозахисній системах*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 30–31 травня 2019 р.). Одеса : ОДУВС, 2019. 253 с.
7. Gap-Аналіз впровадження інституту медіації в Україні / Берт Маан та ін. 2020. 71 с. URL: <https://www.pravojustice.eu/storage/app/uploads/public/5f5/f7d/2a9/5f5f7d2a9b5cb356474501.pdf> (дата звернення: 01.12.2025).
8. Медіація в адміністративних справах. Сергеева А., Городничий О., Рищенко А. / Дослідження в рамках Проекту ЄС Право-Justice. 2021. URL: <https://www.pravojustice.eu/storage/app/uploads/public/611/cc9/61d/611cc961d4853230712969.pdf> (дата звернення: 01.12.2025).
9. Про медіацію : Закон України від 16.11.2021 № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20/conv#n6> (дата звернення: 01.12.2025).
10. Кодекс адміністративного судочинства України : Кодекс України; Кодекс, Закон від 06.07.2005 № 2747-IV. Дата оновлення: 31.10.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#n11238> (дата звернення: 01.12.2025).
11. Демський Е. Ф. Адміністративне процесуальне право. Навч. посібник / Е. Ф. Тищенко. К. : Юрінком Інтер, 2008. 496 с.
12. Городецька І. А. Медіація як альтернативний спосіб вирішення цивільно-правових спорів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 7. С. 59–61.

References

1. Rostovska K. V., Hryshyna N. V. Mediatsiia v administratyvnomu sudochynstvi: mif chy realii sohodennia. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriiia "PRAVO"*. 2020. Vyp. 29, № 1 (5). S. 182–188.
2. Mediatsiia u profesiinii diialnosti yurysta: pidruchnyk / avt. kol.: T. Bilyk, R. Havryliuk, I. Horodyskyi ta in.; za red. N. Krestovskoi, L. Romanadze. Odesa: Ekolohiia, 2019. 456 s.
3. Myroniuk R. V., Holoborodko D. V. Mediatsiina protsedura dosudovoho urehuliuвання administratyvno-pravovykh sporiv: poniattia, pravove zabezpechennia ta napriamky udoskonalennia. *Pravovi novely*. 2023. № 19. S. 221–227.
4. Davydenko D. O. Perspektyvy rozvytku mediatsii v administratyvnomu protsesi Ukrainy ta yii vplyv na sudovo-ekspertnu diialnist. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*: zb. nauk. pr. / redkol.: O. M. Kliuiev, V. Iu. Shep-itko ta in. Kharkiv: Pravo, 2020. Vyp. 22. S. 250–259.
5. Shynkar T. I. Zastosuvannia mediatsii v administratyvnomu sudochynstvi: vitchyzniani ta zarubizhnyi dosvid: avtoref. dys. ...kand. yur. nauk: 12.00.07 / Natsionalnyi universytet "Lvivska politekhnika" Ministerstva osvity i nauky Ukrainy. Lviv, 2018. 23 s.
6. Shelever N. V. Mediatsiia v administratyvnomu sudochynstvi Ukrainy. *Mediatsiia v sudovii, pravookhoronni ta pravozakhysnii systemakh*: materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Odesa, 30–31 travnia 2019 r.). Odesa: ODUVS, 2019. 253 s.
7. Gap-Analiz vprovadzhennia instytutu mediatsii v Ukraini / Bert Maan ta in. 2020. 71 s. URL: <https://www.pravojus-tice.eu/storage/app/uploads/public/5f5/f7d/2a9/5f5f7d2a9b5cb356474501.pdf>
8. Mediatsiia v administratyvnykh spravakh. Serhieieva A., Horodnychiy O., Ryshchenko A. / Doslidzhennia v ram-kakh Proiektu YeS Pravo-Justice. 2021. URL: <https://www.pravojustice.eu/storage/app/uploads/public/611/cc9/61d/611c-c961d4853230712969.pdf>
9. Pro mediatsiiu: Zakon Ukrainy vid 16.11.2021 № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20/conv#n6>
10. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy: Kodeks Ukrainy; Kodeks, Zakon vid 06.07.2005 № 2747-IV. Data onovlennia: 31.10.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#n11238>
11. Demskyi E. F. Administratyvne protsesualne pravo. Navch. posibnyk / E. F. Tyshchenko. K.: Yurinkom Inter, 2008. 496 s.
12. Horodetska I. A. Mediatsiia yak alternatyvnyi sposib vyrishennia tsyvilno-pravovykh sporiv. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. 2021. № 7. S. 59–61.

УДК 347.254:336.22:004.9

Гайдучок Олег Олександрович

адвокат, викладач

Коледж Вищого навчального закладу

«Київський університет ринкових відносин»

Haiduchok Oleh

Attorney at law, Lecturer

College of the Higher Education Institution

“Kyiv University of Market Relations”

ORCID: 0009-0007-0226-6434

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-12-11708

ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ КОНТРОЛЮ ОРЕНДИ ЖИТЛА: ПРАВОВІ ЗАСАДИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

DIGITAL TRANSFORMATION OF CONTROL IN HOUSING RENTAL: LEGAL BASES AND PROSPECTS

Анотація. Вступ. В умовах дефіциту державного бюджету та необхідності забезпечення прозорості ринку нерухомості, питання детінізації доходів від оренди житла набуває критичного значення для економічної безпеки України.

Мета дослідження. Метою дослідження є комплексний аналіз правових механізмів та перспектив впровадження цифрових інструментів контролю за оподаткуванням доходів фізичних осіб від надання нерухомості в оренду.

Методи. Методологічну основу дослідження становлять методи нормативно-догматичного аналізу (для тлумачення колізій податкового та житлового законодавства), порівняльно-правовий метод (для співставлення вітчизняних реалій з вимогами Директиви ЄС DAC7), а також методи моделювання та прогнозування (для оцінки ефективності інтеграції державних реєстрів з API приватних платформ-агрегаторів).

Дослідження ґрунтується на аналізі положень Податкового кодексу України, статистичних даних щодо ринку оренди та технічних можливостей платформ типу OLX, DOM.RIA у синергії з державними сервісами.

Результати. Встановлено, що чинне законодавство містить достатню базу для оподаткування, однак механізми адміністрування є застарілими. Обґрунтовано доцільність нормативного закріплення обов'язкової верифікації орендодавців через засоби електронної ідентифікації (зокрема «Дія.Підпис») на маркетплейсах типу OLX та DOM.RIA. Запропоновано авторську модель автоматичного обміну даними між цифровими платформами та Державною податковою службою, яка дозволить формувати податкові зобов'язання без втручання інспектора (pre-filing). Розкрито вплив законодавчих ініціатив (зокрема Проекту Закону № 14025) на трансформацію ролі рієлтора: від посередника в «сірих» схемах до консультанта з управління інвестиціями.

Перспективи. Подальшого наукового вивчення потребують питання кібербезпеки та захисту персональних даних в умовах масового автоматичного обміну податковою інформацією, а також розробка механізмів стимулювання орендодавців до виходу з «тіні».

Ключові слова: оренда житла, оподаткування доходів, цифрова трансформація, застосунок «Дія», податкове право, житлове право, детінізація економіки.

Summary. Introduction. Given the state budget deficit and the necessity to ensure transparency in the real estate market, the issue of de-shadowing income from housing rentals is becoming critically important for Ukraine's economic security. Research objective. The aim of the study is a comprehensive analysis of legal mechanisms and prospects for implementing digital control tools regarding the taxation of personal income derived from renting out real estate.

Methods. The methodological basis of the study comprises methods of normative-dogmatic analysis (to interpret conflicts between tax and housing legislation), the comparative legal method (to juxtapose domestic realities with the requirements of EU Directive DAC7), as well as modeling and forecasting methods (to assess the effectiveness of integrating state registers with the

APIs of private aggregator platforms). The study is based on an analysis of the provisions of the Tax Code of Ukraine, statistical data on the rental market, and the technical capabilities of platforms such as OLX and DOM.RIA in synergy with state services.

Results. It has been established that current legislation provides a sufficient basis for taxation; however, administration mechanisms are outdated. The expediency of legally establishing mandatory verification of landlords via electronic identification tools (specifically "Diia.Signature") on marketplaces such as OLX and DOM.RIA is substantiated. An original model for automatic data exchange between digital platforms and the State Tax Service is proposed, which will enable the formation of tax liabilities without inspector intervention (pre-filling). The impact of legislative initiatives (specifically Draft Law No. 14025) on the transformation of the realtor's role – from an intermediary in "grey" schemes to an investment management consultant – is revealed.

Prospects. Issues regarding cybersecurity and personal data protection in the context of mass automatic exchange of tax information, as well as the development of mechanisms to incentivize landlords to emerge from the "shadows," require further scientific study.

Key words: housing rental, income taxation, digital transformation, Diia application, tax law, housing law, economy de-shadowing.

Постановка проблеми: Стрімкий розвиток цифрових технологій та їх інтеграція у всі сфери суспільного життя неминуче ставлять перед правовою наукою завдання адаптації чинних норм до нових реалій. Ринок оренди житла в Україні традиційно характеризується високим рівнем тінізації, що створює дисбаланс у системі суспільних відносин: держава недоотримує значні обсяги податкових надходжень, орендарі позбавлені належних правових гарантій, а ринок загалом залишається хаотичним та сприятливим для шахрайства.

Однією з найбільш резонансних тем останнього часу стало питання контролю за доходами фізичних осіб, отриманими від надання житла в оренду, особливо у контексті активності онлайн-платформ-агрегаторів (OLX, DOM.RIA, Booking тощо) [1]. Суспільний дискурс, спровокований інформацією про можливе посилення державного контролю на цих майданчиках, часто супроводжується помилковим сприйняттям цього процесу як запровадження нових фіскальних обтяжень. Водночас, в умовах воєнного стану та необхідності мобілізації внутрішніх ресурсів країни, питання детінізації економіки переходить з площини теоретичних дискусій у площину національної безпеки.

Актуальність теми зумовлена необхідністю пошуку балансу між фіскальними інтересами держави та правами громадян на приватність в умовах цифровізації. Новизна дослідження полягає у спробі обґрунтувати перехід від репресивних методів податкового контролю до сервісних моделей, інтегрованих у звичні для громадян цифрові екосистеми, зокрема застосунок «Дія».

Аналіз останніх досліджень і публікацій:

Проблематика правового регулювання оренди житла та оподаткування доходів фізичних осіб є предметом дослідження багатьох науковців. Базові засади оподаткування доходів громадян розглянуті у працях Л. Гордєєвої-Герасимової та А. Крайняк [2], які аналізують еволюцію податку на доходи фізичних осіб (ПДФО) та його роль у формуванні бюджету. Автори слушно зауважують, що податкова система має бути не лише фіскальним інструментом, а й регулятором соціальних відносин, однак у своїх працях

вони недостатньо уваги приділяють саме цифровим інструментам адміністрування.

Питання фіскального потенціалу ПДФО та проблем ухилення від сплати податків досліджували Л. Сідельникова та О. Новосьолова [7]. Вони наголошують, що значна частина доходів перебуває у «тіні», що вимагає посилення фіскальної дисципліни. Проте, їхні дослідження зосереджені переважно на економічних аспектах, залишаючи поза увагою техніко-правові механізми верифікації платників.

Цифрова трансформація публічного управління стала предметом ґрунтовного аналізу А. П. Рачинського та О. М. Титаренка [8], які розглядають сервісизацію держави як ключовий тренд сучасності. Їхні висновки щодо необхідності переходу до суспільно орієнтованих цифрових сервісів є важливими для даного дослідження, оскільки підтверджують тезу про те, що податковий контроль має бути зручним та непомітним для сумлінного платника.

Нормативну базу дослідження становлять Цивільний кодекс України [3], Житловий кодекс України [4] та Податковий кодекс України [5], Проект Закону № 14025 від 09.09.2025 «Про внесення змін до Податкового кодексу України та Закону України «Про банки і банківську діяльність» щодо впровадження міжнародного автоматичного обміну інформацією про доходи, отримані через цифрові платформи» [6].

Незважаючи на наявність ґрунтовної законодавчої бази, механізми її реалізації у сфері оренди залишаються застарілими.

Невирішеною частиною загальної проблеми залишається відсутність єдиного підходу до інтеграції приватних платформ (агрегаторів оголошень) у систему державного податкового моніторингу, що і зумовлює необхідність цього дослідження.

Мета та завдання: Метою статті є обґрунтування необхідності та ефективності цифрової трансформації контролю за орендою житла через інтеграцію державних реєстрів та платформ-агрегаторів.

Для досягнення мети поставлено такі завдання:

1. Проаналізувати чинну нормативно-правову базу оподаткування доходів від оренди житла.
2. Оцінити масштаб тіньового ринку оренди та втрати бюджету.

3. Дослідити потенціал використання застосунку «Дія» як інструменту верифікації та адміністрування податків.

4. Визначити вплив цифровізації на трансформацію ринку ріелторських послуг.

Методи: Методологічну основу дослідження складає комплекс загальнонаукових та спеціальних методів пізнання. Нормативно-догматичний метод використано для аналізу положень Цивільного, Житлового та Податкового кодексів України з метою визначення правової природи орендних відносин та податкових зобов'язань. Метод статистичного аналізу застосовано для обробки даних щодо середньої вартості оренди та розрахунку потенційних податкових надходжень (статистичне опрацювання первинних даних ринку нерухомості). Метод моделювання дозволив розробити схему взаємодії між орендодавцем, цифровою платформою та податковими органами. Порівняльно-правовий метод використано фрагментарно для співставлення вітчизняної практики з міжнародними тенденціями цифровізації фіскальних послуг. Інформаційною базою дослідження слугували законодавчі акти України, офіційні статистичні дані, аналітичні звіти платформ нерухомості та наукові публікації.

Виклад основного матеріалу

1. Правові підстави оподаткування: міфи та реальність

Важливо підкреслити, що обов'язок декларувати та сплачувати податки з доходів, отриманих від надання майна в найм (оренду), не є юридичною новелою, а становить невід'ємну частину податкового законодавства України. Цей обов'язок закріплено комплексом норм, які давно існують у правовому полі.

Зокрема, Цивільний кодекс України [3] детально регулює договірні відносини найму (оренди) житла (Глава 59), визначаючи передачу майна у користування за плату як основну економічну сутність цього правочину. Житловий кодекс України також опосередковано підтверджує право власника розпоряджатися житлом, включаючи його передачу в користування [4].

Ключовим актом залишається Податковий кодекс України (ПКУ) [5]. Відповідно до ст. 164.2.5 ПКУ, до загального місячного (річного) оподатковуваного доходу платника податку включається дохід від надання майна в лізинг, оренду або суборенду.

Таким чином, усі фізичні особи, які отримували прибуток від оренди, завжди були зобов'язані відображати його у річній податковій декларації. Твердження про те, що держава «вводить нові податки на оренду», є хибним; мова йде виключно про механізми контролю за виконанням існуючих норм.

2. Аналіз «тіньового» сектору та фіскальний потенціал

За оцінками аналітиків до 90% ринку оренди житла в Україні перебуває у тіні [11]. Це означає, що договори укладаються усно або у простій письмовій формі без нотаріального посвідчення (що дозволено ЦКУ для договорів строком до 3 років) і без подальшого декларування доходів.

Проведемо розрахунок втрат бюджету на прикладі середньостатистичних показників ринку нерухомості станом на 2024 рік (див. табл. 1). Для розрахунку візьмемо усереднену вартість оренди 1-кімнатної квартири в Києві та обласних центрах.

Аналіз статистичних даних порталу LUN.ua за 2024 рік [9] свідчить про стабільно високий рівень орендних ставок, незважаючи на безпекові ризики. Медіанна вартість оренди однокімнатної квартири у Києві закріпилася на рівні 16 000 грн, а у Львові майже зрівнялася зі столичною. Водночас у таких містах як Одеса, Дніпро та Харків ціни залишаються помірними (6 000–11 000 грн), що формує середній регіональний показник на рівні 11 000 грн.

Результати моделювання (див. Табл. 1) демонструють, що державний бюджет щорічно втрачає близько 6,5 мільярдів гривень лише від несплати ПДФО (без урахування військового збору). Ця сума ілюструє колосальний фіскальний потенціал ринку, який наразі залишається в тіні через відсутність ефективних цифрових механізмів контролю.

3. Цифрова трансформація контролю: роль платформ-агрегаторів та «Дії»

Таблиця 1

**Оцінка втрат бюджету від несплати ПДФО з оренди житла (розрахункова модель),
складена автором на основі аналізу відкритих статистичних даних ринкових цін
на оренду житла за 2024 рік [9]**

Показник	Значення (середнє по м. Київ)	Значення (усереднене по Україні, обл. центри)
Середня вартість оренди (грн/міс)	16 000	11 000
Річний дохід від одного об'єкта (грн)	192 000	132 000
ПДФО (18%) (грн)	34 560	23 760
Умовна к-сть тіньових об'єктів (од.)**	50 000	200 000
Потенційні втрати бюджету (млн. грн)	1 728	4 752

Джерело: систематизовано автором на основі аналізу статистичних даних LUN.ua станом на 2024 рік [9]

Примітка: кількість об'єктів є експертно-оціночною величиною для моделювання ситуації

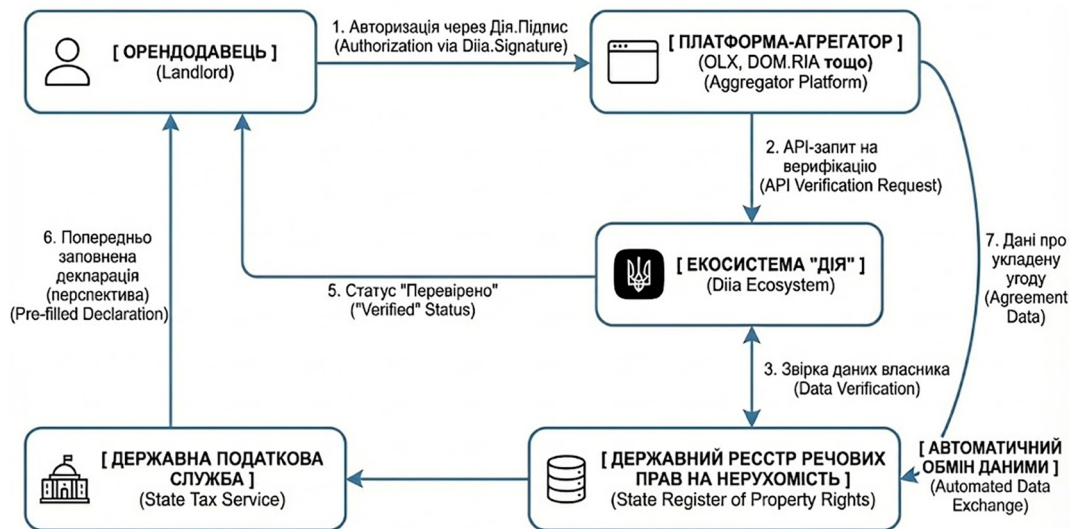

Рис. 1. Модель цифрової взаємодії суб'єктів на ринку оренди житла

Джерело: авторська розробка

Справжньою інновацією та «ноу-хау» у цьому процесі є не правові, а технічні можливості для моніторингу. Ефективність застосування існуючих правил прямо залежить від здатності держави відстежувати факти здачі житла в оренду, використовуючи для цього відкриті дані, джерелом яких можуть бути комерційні сайти-агрегатори.

Ключовим механізмом, що дозволяє реалізувати таку ідею, може бути інтеграція державних цифрових сервісів у роботу приватних платформ.

В Україні найбільш перспективним інструментом для такої інтеграції є державний застосунок «Дія». Можливість верифікації користувачів (орендарів та орендодавців) через «Дію» безпосередньо на сайтах оголошень надасть цілу низку переваг.

Запропонована модель працює наступним чином:

1. Ідентифікація: Користувач (орендодавець) авторизується на платформі (OLX, DOM.RIA тощо) через «Дія.Підпис».

2. Верифікація права власності: Система автоматично звіряє дані з Державним реєстром речових прав на нерухоме майно, підтверджуючи, що особа дійсно є власником квартири.

3. Маркування: Оголошення отримує статус «Перевірено», що підвищує довіру орендарів.

4. Фіскалізація (перспектива): Дані про укладену через платформу угоду автоматично передаються до кабінету платника податків для формування попередньо заповненої декларації.

Такий підхід суттєво зменшить ризик фінансового шахрайства, неправдивих оголошень та маніпуляцій, які є поширеними на нерегульованих ринках [10]. Верифікований користувач апріорі створює більш безпечні умови взаємодії.

4. Трансформація посередницьких послуг

Цифрова трансформація контролю неминуче впроваджується у різних сферах, адже цифрові-

зація є одним з пріоритетних напрямів розвитку соціально-орієнтованої, сервісної держави [8, с. 554]. Її впровадження у ринок оренди житла неминуче вплине і на посередницькі послуги.

У випадку, коли перевірка об'єкта, власника та гарантування безпеки угоди переходить на рівень державного цифрового сервісу, традиційна функція ріелтора як простого посередника («інформаційного кур'єра») втрачає актуальність. Ринок вимагатиме переходу до надання більш складних послуг:

- консалтингу у сфері інвестицій;
- юридичного супроводу складних угод (due diligence);
- управління нерухомістю (property management) для власників, які не бажають займатися операційними питаннями.

Впровадження цифрового контролю викликає жваву дискусію щодо балансу приватності та прозорості. Критики вказують на ризики витоку персональних даних та надмірне втручання держави у приватне життя. Однак, світовий досвід свідчить про незворотність цього процесу. Наприклад, Директива ЄС DAC7 вже зобов'язує цифрові платформи звітувати про доходи, а в Національній стратегії доходів до 2020 року, зазначено про необхідність впровадження міжнародних стандартів обміну даними про доходи (що є суттю DAC7 та стандарту OECD DPI) [12, 13]. Україна, рухаючись до ЄС, буде імплементувати подібні норми.

Важливо розуміти, що посилення уваги держави до оподаткування доходів від оренди житла є не запровадженням нових правил, а осучасненням та більш ефективним, цифровізованим застосуванням давно існуючих обов'язків. В епоху цифрових технологій контроль має бути не репресивним (рейди податкової), а інтегрованим (автоматичний обмін даними) та зручним для громадян. Порівняно

з дослідженнями Сідельникової Л. [7], які фокусувалися на фіскальному тиску, поточним аналізом досліджено, що сервісний підхід через «Дію» може стимулювати добровільну детінізацію через створення доданої вартості для орендодавця (безпека, вищий рейтинг оголошення, юридична чистота).

Вагомим кроком до практичної реалізації моделі цифрового контролю є реєстрація у Верховній Раді України Проекту Закону № 14025 від 09.09.2025 р. «Про внесення змін до Податкового кодексу України та Закону України «Про банки і банківську діяльність» щодо впровадження міжнародного автоматичного обміну інформацією про доходи, отримані через цифрові платформи» [6]. У разі його прийняття, агрегатори оголошень (оператори цифрових платформ) будуть зобов'язані в автоматичному режимі звітувати перед Державною податковою службою про суми доходів, отриманих користувачами-орендодавцями. Це фактично ускладнить приховування факту здачі житла в оренду для широкого загалу власників або ріелторів, які використовують онлайн-сервіси для пошуку клієнтів. Для ринку це означатиме неминучу фіскалізацію орендних відносин та зростання вартості оренди на розмір податкового навантаження. Для інституту ріелторства це стане сигналом до остаточної втрати

функції «конфіденційного посередника»: ріелтори будуть змушені переорієнтуватися на надання послуг з легального податкового структурування угод та управління нерухомістю в умовах прозорості.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Обов'язок сплати податків з оренди житла чітко регламентований чинним законодавством (ЦК, ПК України), проте рівень його виконання залишається критично низьким через відсутність ефективних механізмів моніторингу, а статистичне моделювання демонструє, що бюджет втрачає мільярди гривень щорічно через знаходження ринку оренди в «тіні».

Впровадження інструментів верифікації через «Дію» на сайтах-агрегаторах є логічним та ефективним шляхом розвитку ринку.

Це дозволить поєднати інтереси держави (податки), орендодавців (захист майна) та орендарів (захист від шахрайства). Цифровізація призведе до еволюції ринку ріелторських послуг, витісняючи некваліфікованих посередників та підвищуючи загальну якість сервісу.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробці детальних технічних протоколів обміну даними між платформами та ДПС, а також у дослідженні питань кібербезпеки таких систем.

Література

1. Податок на OLX, Prom та інше: в уряді пояснили, хто підпадає «під роздачу». (2023). *Інформаційне агентство УНІАН*. URL: <https://www.unian.ua/economics/other/podatok-na-onlayn-torgivlyu-uryad-znovu-proponuye-novi-praviladlya-ukrajinciv-13125819.html> (дата звернення: 17.12.2025).
2. Гордеева-Герасимова Л., Крайняк А. Особливості оподаткування доходів фізичних осіб. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2022. 310(5(1)). С. 113–119. DOI: [https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-310-5\(1\)-18](https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-310-5(1)-18)
3. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 17.12.2025).
4. Житловий кодекс України : Закон України від 30.06.1983 р. № 5464-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5464-10#Text> (дата звернення: 17.12.2025).
5. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 17.12.2025).
6. Проект Закону про внесення змін до Податкового кодексу України та Закону України «Про банки і банківську діяльність» щодо впровадження міжнародного автоматичного обміну інформацією про доходи, отримані через цифрові платформи. Проект Закону № 14025 від 09.09.2025. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/57296> (дата звернення: 17.12.2025).
7. Сідельникова Л., Новосьолова О. Фіскальний потенціал оподаткування доходів фізичних осіб в системі державних фінансів. *Економіка та суспільство*. 2023. (57). DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-57-79>
8. Рачинський А. П., Титаренко О. М. Цифрова трансформація публічного управління у напрямі сервісизації. *Державне будівництво*. 2024. 2(36). С. 553–567. DOI: <https://doi.org/10.26565/1992-2337-2024-2-38>
9. Підсумки ринку нерухомості 2024 від ЛУН. *ЛУН статистика*. <https://lun.ua/stat/2024> (дата звернення: 17.12.2025).
10. Оренда квартир: як вберегти себе від шахраїв. *Інформатор-Україна*. 2023. URL: <https://fin.informator.ua/uk/orenda-kvartir-yak-vberegti-sebe-vid-shahrajiv> (дата звернення: 17.12.2025).
11. Тіньовий ринок оренди в Україні: чому 90% угод не декларують. *Портал свіжих новин INKORR*. 09.12.2025. URL: <https://inkorr.com/tinovij-rinok-orendi-v-ukraini-comu-90-ugod-ne-deklaruut-288184> (дата звернення: 17.12.2025).
12. Council of the European Union. (2021). Council Directive (EU) 2021/514 of 22 March 2021 amending Directive 2011/16/EU on administrative cooperation in the field of taxation. *Official Journal of the European Union*, L 104. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32021L0514> (дата звернення: 17.12.2025).

13. Національна стратегія доходів до 2030 року. Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2023 року № 1218-р. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%9D%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0_%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%8F_%D0%B4%D0%BE%D1%85%D0%BE%D0%B4%D1%96%D0%B2_2030.pdf (дата звернення: 17.12.2025).

References

1. Podatok na OLX, Prom ta inshe: v uriadi poiasnyly, khto pidpade “pid rozdachu” [Tax on OLX, Prom and others: the government explained who will fall “under the distribution”]. (2023). UNIAN Information Agency. Retrieved from <https://www.unian.ua/economics/other/podatok-na-onlayn-torgivlyu-uryad-znovu-proponuye-novi-pravila-dlya-ukrajinciv-13125819> [in Ukrainian].
2. Hordieieva-Herasymova, L., & Krainiak, A. (2022). Osoblyvosti opodatkuvannia dokhodiv fizychnykh osib [Features of taxation of personal income]. Herald of Khmelnytskyi National University. Economic Sciences, 310(5(1)), 113–119. [https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-310-5\(1\)-18](https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-310-5(1)-18) [in Ukrainian].
3. Verkhovna Rada of Ukraine. (2003). Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [Civil Code of Ukraine]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian].
4. Verkhovna Rada of Ukraine. (1983). Zhytlovyi kodeks Ukrainy [Housing Code of Ukraine]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5464-10#Text> [in Ukrainian].
5. Verkhovna Rada of Ukraine. (2010). Podatkovyi kodeks Ukrainy [Tax Code of Ukraine]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> [in Ukrainian].
6. Verkhovna Rada of Ukraine. (2025). Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta Zakonu Ukrainy “Pro banky i bankivsku diialnist” shchodo vprovadzhennia mizhnarodnoho avtomatychnoho obminu informatsiieiu pro dokhody, otrymani cherez tsyvrovi platformy [Draft Law on Amendments to the Tax Code of Ukraine and the Law of Ukraine “On Banks and Banking” regarding the implementation of international automatic exchange of information on income obtained through digital platforms]. Draft Law No. 14025 dated 09.09.2025. Retrieved from <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/57296> [in Ukrainian].
7. Sidelnikova, L., & Novosolova, O. (2023). Fiskalniyi potentsial opodatkuvannia dokhodiv fizychnykh osib v systemi derzhavnykh finansiv [Fiscal potential of personal income taxation in the system of public finance]. Economy and Society, (57). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-57-79> [in Ukrainian].
8. Rachynskiy, A. P., & Tytarenko, O. M. (2024). Tsyfrova transformatsiia publichnoho upravlinnia u napriami servisyzatsii [Digital transformation of public administration in the direction of servitization]. State Construction, 2(36), 553–567. <https://doi.org/10.26565/1992-2337-2024-2-38> [in Ukrainian].
9. Orenda kvartyr: yak vberehty sebe vid shakhraiv [Apartment rental: how to protect yourself from fraudsters]. (2023). Informator-Ukraine. Retrieved from <https://fin.informator.ua/uk/orenda-kvartir-yak-vberegiti-sebe-vid-shahrajiv> [in Ukrainian].
10. Statystyka tsin na orendu kvartyr v Ukraini 2024 [Statistics of apartment rental prices in Ukraine 2024]. LUN.ua. (2024). Retrieved from <https://lun.ua/stat/2024> [in Ukrainian].
11. Tinovyi rynek orendy v Ukraini: chomu 90% uhod ne deklaruiut [Shadow rental market in Ukraine: why 90% of deals are not declared]. (2025). Portal svizhykh novyn INKORR. Retrieved from <https://inkorr.com/tinovij-rinok-orendi-v-ukraini-comu-90-ugod-ne-deklaruut-288184> [in Ukrainian].
12. Council of the European Union. (2021). Council Directive (EU) 2021/514 of 22 March 2021 amending Directive 2011/16/EU on administrative cooperation in the field of taxation. Official Journal of the European Union, L 104. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32021L0514>.
13. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2023). Natsionalna stratehiia dokhodiv do 2030 roku [National Revenue Strategy until 2030]. Retrieved from https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%9D%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0_%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%8F_%D0%B4%D0%BE%D1%85%D0%BE%D0%B4%D1%96%D0%B2_2030.pdf [in Ukrainian].

Кальчук Олексій Миколайович

кандидат юридичних наук, докторант

Київський університет інтелектуальної власності та права

Kalchuk Oleksi

Candidate of Law, Doctoral Student

Kyiv University of Intellectual Property and Law

ORCID: 0009-0002-0582-8168

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-12-11727

ЮРИДИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА КАДРОВОЇ ПОЛІТИКИ В ОРГАНАХ ПРОКУРАТУРИ У ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ІЗ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИМ СТАТУСОМ ПРОКУРАТУРИ

LEGAL CHARACTERISTICS OF PERSONNEL POLICY IN THE PROSECUTOR'S OFFICE IN RELATIONSHIP WITH THE CONSTITUTIONAL AND LEGAL STATUS OF THE PROSECUTOR'S OFFICE

Анотація. Вступ. Мета створення та функціонування прокуратури як інституту захисту прав і свобод людини і громадянина, загальних інтересів суспільства та держави визначає особливості конституційно-правового статусу прокуратури і безпосередньо впливає на формування та реалізацію кадрової політики, яка відображається у стратегічно значимих для розвитку прокуратури актах.

Мета. Стаття присвячена доведенню наявності взаємозв'язку кадрової політики в органах прокуратури із конституційно-правовим статусом прокуратури.

Матеріали і методи. До матеріалів дослідження входить: нормативно-правове регулювання кадрової політики в органах прокуратури, в тому числі документи програмного характеру, актуальні роботи науковців з цієї проблематики.

У ході дослідження використано такі наукові методи: формально-догматичний (визначено сутність кадрової політики в органах прокуратури, встановлено поняття конституційно-правового статусу прокуратури), аналізу та синтезу (узагальнено наявні наукові здобутки, що надало змогу визначити зв'язок кадрової політики в органах прокуратури із конституційно-правовим статусом прокуратури), системний підхід (розкрито кадрову політику в органах прокуратури та конституційно-правовий статус прокуратури як відповідні системи та охарактеризовано зв'язок між ними).

Результати. Зазначено, що сутність і спрямованість кадрової політики в органах прокуратури безпосередньо пов'язана із їх конституційно-правовим статусом, що виявляється через, зокрема, процедури кадрового забезпечення, дисциплінарну відповідальність. Підкреслено, що зміст категорії «кадрова політика» ширший, порівняно із поняттям «кадрове забезпечення», а співвідношення між ними можна охарактеризувати як «загальне і частка». Вказано про стратегічно важливе значення для функціонування системи прокуратури кадрової політики.

Перспективи. Запропоновано кадрову політику в органах прокуратури визначити як обумовлену конституційно-правовим статусом прокуратури системну, стратегічно спрямовану діяльність уповноважених щодо її формування та реалізації державних органів, у тому числі – у межах системи органів прокуратури, яка стосується визначення та впровадження напрямків підготовки, розвитку та ефективного використання кадрового потенціалу органів прокуратури, прогнозування кадрового потенціалу зазначених органів, виділення напрямків його оновлення, способів і засобів гарантування законності кадрової роботи в органах прокуратури, дотримання вимог професійної компетентності, етики, доброчесності.

Ключові слова: прокуратура, система органів прокуратури, кадрова політика, конституційно-правовий статус прокуратури, кадрове забезпечення, дисциплінарна відповідальність, процедури.

Summary. Introduction. The purpose of the creation and functioning of the prosecutor's office as an institution for the protection of human and citizen rights and freedoms, the general interests of society and the state determines the features of the

constitutional and legal status of the prosecutor's office and directly affects the formation and implementation of personnel policy, which is reflected in strategically significant acts for the development of the prosecutor's office.

Purpose. The article is devoted to proving the existence of a relationship between personnel policy in prosecutor's offices and the constitutional and legal status of the prosecutor's office.

Materials and methods. The materials of the study include: regulatory and legal regulation of personnel policy in prosecutor's offices, including program documents, current works of scientists on this issue.

The following scientific methods were used in the study: formal-dogmatic (the essence of personnel policy in prosecutor's offices was determined, the concept of the constitutional and legal status of the prosecutor's office was established), analysis and synthesis (the existing scientific achievements were summarized, which made it possible to determine the connection between personnel policy in prosecutor's offices and the constitutional and legal status of the prosecutor's office), a systemic approach (the personnel policy in prosecutor's offices and the constitutional and legal status of the prosecutor's office were revealed as corresponding systems and the connection between them was characterized).

Results. It is noted that the essence and direction of personnel policy in prosecutor's offices is directly related to their constitutional and legal status, which is manifested, in particular, through personnel procedures, disciplinary liability. It is emphasized that the content of the category "personnel policy" is broader, compared to the concept of "personnel", and the relationship between them can be characterized as "general and proportion". The strategic importance of personnel policy for the functioning of the prosecutor's office system is indicated.

Discussion. It is proposed to define personnel policy in prosecutor's offices as a systematic, strategically directed activity of authorized persons regarding its formation and implementation by state bodies, including within the system of prosecutor's offices, which concerns the definition and implementation of directions for training, development and effective use of the personnel potential of prosecutor's offices, forecasting the personnel potential of the specified bodies, identifying directions for its renewal, methods and means of guaranteeing the legality of personnel work in prosecutor's offices, compliance with the requirements of professional competence, ethics, integrity.

Key words: prosecutor's office, system of prosecutor's offices, personnel policy, constitutional and legal status of the prosecutor's office, personnel support, disciplinary liability, procedures

Постановка проблеми. Мета створення та функціонування прокуратури як інституту захисту прав і свобод людини і громадянина, загальних інтересів суспільства та держави [1, с. 15] визначає особливості конституційно-правового статусу прокуратури і безпосередньо впливає на формування та реалізацію кадрової політики, яка відображається у стратегічно значимих для розвитку прокуратури актах.

Так, положення Стратегії розвитку прокуратури на 2021–2023 роки, затвердженої Наказом Генерального прокурора 16 жовтня 2020 року № 489, були спрямовані на професійний розвиток, довіру людей. Зазначено про проведення прокуратурою відкритих конкурсів з добору прокурорів і державних службовців із метою залучення найбільш кваліфікованих кандидатів; вимоги постійного навчання з метою удосконалення фахових компетенцій, формування професійної культури; праці прокурорів в командах на основі взаємної поваги та взаємної відповідальності, рівного ставлення до всіх. [2].

15 вересня 2023 року Генеральним прокурором був затверджений Стратегічний план щодо реалізації повноважень органів прокуратури у сфері кримінального переслідування за вчинення міжнародних злочинів на 2023–2025 роки, який був розроблений відповідно до пп. 2.1.1.4 Стратегії розвитку органів прокуратури на 2021–2023 роки, затвердженої наказом Генерального прокурора від 16 жовтня 2020 року № 489. Окремі положення зазначеного Стратегічного плану стосувались кадрової політики в органах прокуратури, а саме. Серед принципів

діяльності виділено дотримання найвищих етичних та професійних стандартів. До стратегічних цілей і завдань віднесено запровадження комплексної системи професійного розвитку прокурорів та слідчих на основі національних і міжнародних стандартів з урахуванням результатів оцінки потреб (п. 2.2.) [3].

23 серпня 2024 року Кабінетом Міністрів України був ухвалений План заходів на 2023–2027 роки, спрямований на реалізацію Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку. Цей План розроблений на виконання Указу Президента України від 11.05.2023 № 273, яким затверджено Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України із врахуванням рекомендації Європейської Комісії, викладені у Звіті про прогрес України в рамках Пакета розширення ЄС від 8 листопада 2023 року. План заходів також є одним із пріоритетів адаптованої Річної національної програми на 2024 рік у межах співпраці з НАТО. До проблемних питань, на вирішення яких спрямований зазначений План, виділено «недосконалість механізмів призначення на посади просування по службі, застаріла система управління кадрами, наявність корупційних ризиків діяльності органів правопорядку та прокуратури». Для вирішення цієї проблеми, в тому числі, в органах прокуратури передбачено: «визначення основних критеріїв оцінки ефективності та якості роботи органів правопорядку та прокуратури, а також системи їх оцінювання — впровадження єдиної системи КРІ з урахуванням

спеціалізації органу. Зокрема мова йде про економічну результативність витраченого ресурсу органу на виконання визначених законодавством завдань, тобто впровадження певних підходів економічного аналізу права (EAL) та показники інтегрування гендерного підходу й ефективної протидії проявам дискримінації. Прямо декларується відмова від використання статистичних показників для оцінки якості роботи органів правопорядку та прокуратури; запровадження системи моніторингу оцінювання ефективності заходів впливу на корупційні ризики в органах правопорядку та прокуратури; впровадження інституту доброчесності для перевірки працівників усіх органів правопорядку та прокуратури, визначення критеріїв доброчесності та єдиного (однакового механізму їх перевірки); впровадження типового етичного кодексу для працівників органів правопорядку; модернізація механізму дисциплінарної відповідальності працівників органів правопорядку (крім СБУ), утворення незалежних дисциплінарних комісій з перевірки доброчесності та професіоналізму із залученням національних та міжнародних експертів; розроблення стратегії роботи з кадрами (HRM Strategy) в органах правопорядку та прокуратури; гарантії реінтеграції ветеранів війни в органах правопорядку та прокуратури, упровадження інклюзивних програм з метою підтримки їх повернення на службу з належним урахуванням особливих умов, необхідних для виконання ними своїх обов'язків тощо» [4; 5].

У зазначених вище нормативно-правових актах стратегічного характеру нормативно закріплені напрямки оновленої кадрової політики, які відносяться і до прокуратури, із врахуванням умов воєнного стану, запровадження європейських стандартів належного урядування, правових засобів забезпечення високого рівня відповідальності посадових осіб за якість виконання покладених на них функцій і повноважень. Окремо виділено дотримання вимоги доброчесності, недопущення корупційних ризиків, професійної компетентності, етики службової діяльності.

Передбачені вказаними актами високі професійні стандарти діяльності прокуратури, в тому числі — які стосуються її кадрового забезпечення, опрацювання кадрової політики логічно пов'язані із науковим супроводженням шляхів їх впровадження у практичну площину функціонування системи прокуратури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У наукових поглядах вчених відображено результати аналізу конституційно-правових, організаційних аспектів функціонування органів прокуратури: П. М. Каркач, А. В. Лапкін, І. Є. Марочкін, Л. Р. Москвич, І. В. Назаров, С. В. Прилуцький, О. І. Скибенко, В. В. Сухонос, М. К. Якимчук та інші. Разом з тим, взаємозв'язок конституційно-правового статусу прокуратури та кадрової політики ще не був предметом наукового аналізу.

Мета статті — розкрити сутність взаємозв'язку кадрової політики в органах прокуратури із конституційно-правовим статусом прокуратури

Матеріали і методи. До матеріалів дослідження входить: нормативно-правове регулювання кадрової політики в органах прокуратури, в тому числі документи програмного характеру, актуальні роботи науковців з цієї проблематики.

У ході дослідження використано такі наукові методи: формально-догматичний (визначено сутність кадрової політики в органах прокуратури, встановлено поняття конституційно-правового статусу прокуратури), аналізу та синтезу (узагальнено наявні наукові здобутки, що надало змогу визначити зв'язок кадрової політики в органах прокуратури із конституційно-правовим статусом прокуратури), системний підхід (розкрито кадрову політику в органах прокуратури та конституційно-правовий статус прокуратури як відповідні системи та охарактеризовано зв'язок між ними).

Результати. Зазначено, що сутність і спрямованість кадрової політики в органах прокуратури безпосередньо пов'язана із їх конституційно-правовим статусом, що виявляється через, зокрема, процедури кадрового забезпечення, дисциплінарну відповідальність. Підкреслено, що зміст категорії «кадрова політика» ширший, порівняно із поняттям «кадрове забезпечення», а співвідношення між ними можна охарактеризувати як «загальне і частка». Вказано про стратегічно важливе значення для функціонування системи прокуратури кадрової політики.

Виклад основного матеріалу. Проблема місця прокуратури у механізмі державної влади привертала увагу ряду вчених. І. Є. Марочкін при розгляді питання про взаємодію прокуратури і суду виділяв напрацювання В. Д. Бринцева, Л. Р. Грицаєнка, М. В. Косюти, В. Т. Малярєнка, Ю. Є. Полянського, С. В. Прилуцького, В. В. Сердюка, В. Я. Тація, О. М. Толочка, М. К. Якимчука та ін., які аналізували зазначену проблему, а також досліджували судову владу та суміжні інститути [6, с. 674]. Наукові положення, сформульовані зазначеними вченими, дозволяють виділити тенденції змін конституційно-правового статусу прокуратури, її функцій та призначення до конституційної реформи 2016 року.

Було вказано про відсутність на той час законодавчого визначення місця прокуратури в системі поділу влади і державних органів України, враховуючи, що: по-перше у Конституції України на той час прокуратурі було призначено окремий розділ VII «Прокуратура», що свідчило про самостійне закріплення цього органу на конституційному рівні; по-друге, визначення Конституцією і Законом України «Про прокуратуру» (як 1991 р., так і 2014 р.) як єдину систему, на яку покладаються відповідні функції, не конкретизована до якої гілки влади належить цей орган; по-третє, відсутність підпорядкування та підконтрольності в організаційному

відношенні жодній гілці державної влади чи окремому державному органу; по-четверте, наявність самостійних і відокремлених у функціональному плані напрямів діяльності, які не збігаються з функціями жодних гілок влади чи окремих органів; по-п'яте, участь різних гілок влади — Президента України та Верховної Ради України — у призначенні та звільненні Генерального прокурора України. Наявність таких обставин була підставою висновку про те, що «прокуратура в системі державного механізму є відокремленою і самостійною системою органів з широкими повноваженнями». І. Є. Марочкін відзначав, що така ситуація «успадкована Україною з радянського минулого і була цілком нормальною в СРСР (соціалістична доктрина якого не визнавала теорії поділу влади), абсолютно неприпустима в сучасних державно-правових реаліях України» [6, с. 674–675].

В. В. Карпунцов звертається до наукових поглядів В. В. Сухоноса, В. П. Лакизюка, Л. В. Грицаєнка, В. М. Руденка про те, що прокуратура є незалежним органом у системи судової влади. Зазначене обумовлює необхідність оптимізації функції прокуратури, вдосконалення гарантій незалежності прокурорів, порядку призначення, підстав та процедури звільнення Генерального прокурора України, встановлення вимог до особи, яка може обіймати цю посаду [7, с. 224; 8, с. 42]. Вказані наукові положення В. В. Сухоноса, В. П. Лакизюка, Л. В. Грицаєнка, В. М. Руденка були презентовані у 2005 році, коли діяв Закон України «Про прокуратуру» від 05.11.1991 № 1789-III [9]. У подальших наукових дослідженнях вчених пропонується включити органи прокуратури до органів судової влади, що означає необхідність «недопущення незаконного впливу як прокурорів на особливий статуси» [8, с. 42; 10, с. 40].

П. М. Каркач, А. В. Лапкін у своєму науково-практичному посібнику «Правові основи прокурорської діяльності в Україні» (2011 р.) відзначали зміну конституційно-правового статусу прокуратури лише один раз — у зв'язку із прийняттям Закону № 2222-IV від 08.12.2004 р., яким було передбачено зміни у функціях прокуратури — їх розширено через доповнення ст. 121 Конституції України пунктом 5, яким було закріплено функцію нагляду за додержанням прав і свобод людини і громадянина, додержанням законів з цих питань органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами. Крім того, у ст. 122 Конституції було передбачено необхідність одержання згоди Верховної Ради України на звільнення Генерального прокурора України з посади. Зазначені зміни були скасовані Рішенням Конституційного Суду України від 30 вересня 2010 р. Вчені відзначали, що, крім розділу VII, у Конституції України прокуратурі був присвячений п. 9 Перехідних положень, відповідно до якого прокуратура продовжувала виконувати відповідно до чинних законів функцію нагляду за до-

держанням та застосуванням законів та функцію попереднього слідства — до введення в дію відповідних законів [11, с. 26–27].

В результаті Конституційної реформи щодо правосуддя 2016 р. Розділ VII «Прокуратура» був виключений з Конституції України, а правовий статус унормовано ст. 131–1 Конституції України, яка поміщена у Розділ VIII «Правосуддя». Автори Науково-практичного коментаря зазначають, «законодавець відніс прокуратуру до сфери правосуддя, що дозволяє розглядати її поряд із адвокатурою як суміжні із судовою владою інститути» [12, с. 901].

О. І. Скибенко, досліджуючи конституційно-правовий статус прокуратури, виділяє два періоди досліджень вітчизняних науковців за критерієм дати прийняття Закону України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 р. Дослідник визнає ґрунтовність наукових положень, сформульованих до цієї дати. Він зазначає, що «Опрацьовані наукові роботи дають підстави говорити про те, останні двадцять дев'ять років реформа органів прокуратури відверто імітувалася та саботувалася, хоча теоретики та практики не тільки безперервно аналізували проблемні питання конституційно-правового статусу прокуратури, а й формували концептуальні шляхи її реформування» [13, с. 187]. На підставі проведеного О. І. Скибенком узагальнення наукових досліджень у період після прийняття Закону України «Про прокуратуру», сформульовано висновок про те, що усі дослідження «об'єднує спільна позитивна риса, а саме те, що переважна більшість їхніх робіт була сфокусована на пошуці оптимальної моделі функціонування прокуратури в Україні» [13, с. 187]. Під реформування функцій прокуратури О. І. Скибенко розуміє «приведення їх у відповідність до вимог Основного Закону з урахуванням рекомендацій Ради Європи, викладених у висновках Венеціанської комісії, історичного досвіду та національних особливостей» [13, с. 189]. Дослідник, при цьому, пропонує привести у відповідність конституційні функції прокуратури у ст. 2 Закону України «Про прокуратуру» та ст. 131–1, п. 9 розділу XV «Перехідні положення» Конституції України. [13, с. 189] та зазначає про перебування органів прокуратури «в статусі моделі «перехідного періоду», яка ще не стала правозахисним інститутом» [13, с. 191]. Критично аналізуючи сучасний стан виконання прокуратурою функцій, О. І. Скибенко називає причиною низької результативності високий рівень політичного втручання на «інституцію в цілому та керівника загалом» [13, с. 190]. Характеризуючи кадрову політику в органах прокуратури в період реформування, О. І. Скибенко відзначає пріоритетність конкурсного порядку заміщення посад прокурорів [13, с. 189] та пропонує основні напрями реформування Офісу Генерального прокурора, серед яких і ті, що стосуються кадрової політики: «2) Чітке законодавче закріплення вимог до кандидата на пост Генерального прокурора,

зміна порядку заміщення його посади;... 4) встановлення дієвої системи підвищення професіоналізму прокурорів, а також відповідне корегування кадрової політики; 5) підвищення рівня морально-етичних цінностей та засад доброчесності в діяльності системи органів прокуратури України». Крім того, запропоновано «змінити механізм заміщення найвищої посади в системі органів прокуратури» з метою «мінімізації політичного впливу на діяльність Генерального прокурора» [13, с. 190]. З метою оптимізації конституційно-правового статусу обласних та окружних прокуратур О. І. Скибенко пропонує, зокрема, визначити порядок моніторингу доброчесності прокурорів; розробити ефективні критерії оцінки якості роботи прокурора та оптимального розподілу навантаження [13, с. 191]. Стосовно військових прокурорів (на час підготовки і захисту дисертації О. І. Скибенком у 2021 р. діяла Спеціалізована прокуратура у сфері нагляду за кримінальними провадженнями про військові злочини та у сфері оборонно промислового комплексу) запропоновано «вивести військового прокурора з системи подвійного підпорядкування Генеральному прокурору та Міністру оборони України» [13, с. 191].

Узагальнення наведених вище положень, обґрунтованих О. І. Скибенком, дозволяє зазначити про визначеність кадрової політики залежно від конституційно-правового статусу прокурора. Щоправда кадрова політика, у останнє, в контексті підходу О. І. Скибенка до дослідження, визначається, зокрема, через порядок кадрових призначень на посади прокурорів нижчого рівня) в органах прокуратури. Так, відзначено наявність в період реформування тенденції до впровадження процедур конкурсного призначення та відзначено необхідність підвищення гарантій доброчесності прокурорів та законності їх реалізації.

Зв'язок між конституційно-правовим статусом прокурора та кадровою політикою виявляється і у трансформації системи дисциплінарних стягнень. Так, ст. 9 Постанови Верховної Ради України «Про затвердження Дисциплінарного статуту прокуратури України» від 06.11.1991 № 1796-XII було передбачено 6 видів дисциплінарних стягнень: 1) догана; 2) пониження в класному чині; 3) пониження в посаді; 4) позбавлення нагрудного знаку «Почесний працівник прокуратури України»; 5) звільнення; 6) звільнення з позбавленням класного чину [14]. Підставами дисциплінарної відповідальності частиною третьою ст. 48 Закону України «Про прокуратуру» від 05.11.1991 № 1789-XII було передбачено «... порушення закону, неналежне виконання службових обов'язків чи скоєння ганебного вчинку прокурори несуть відповідальність згідно з Дисциплінарним статутом прокуратури України, який затверджується Верховною Радою України.» [9]. Новим законодавством про прокуратуру: унормовано підстави для притягнення прокурора до дисциплінарної відповідальності актом

вищої законодавчої сили — законом, а не постановою Верховної Ради України; підстави притягнення до дисциплінарної відповідальності конкретизовані; передбачено більш гнучку систему дисциплінарних стягнень. Так, частиною першою ст. 43 Закону України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 № 1697-VII передбачено наступні підстави: «1) невиконання чи неналежне виконання службових обов'язків; 2) необґрунтоване зволікання з розглядом звернення; 3) розголошення таємниці, що охороняється законом, яка стала відомою прокуророві під час виконання повноважень; 4) порушення встановленого законом порядку подання декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування; 5) вчинення дій, що порочать звання прокурора і можуть викликати сумнів у його об'єктивності, неупередженості та незалежності, у чесності та невідкупності органів прокуратури; 6) систематичне (два і більше разів протягом одного року) або одноразове грубе порушення правил прокурорської етики; 7) порушення правил внутрішнього службового розпорядку; 8) втручання чи будь-який інший вплив прокурора у випадках чи порядку, не передбачених законодавством, у службову діяльність іншого прокурора, службових, посадових осіб чи суддів, у тому числі шляхом публічних висловлювань стосовно їх рішень, дій чи бездіяльності, за відсутності при цьому ознак адміністративного чи кримінального правопорушення; 9) публічне висловлювання, яке є порушенням презумпції невинуватості (ч. 1 ст. 43 Закону України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 № 1697-VII [15]). Гарантією законності притягнення прокурорів до дисциплінарної відповідальності є також зміна суб'єкта застосування дисциплінарних стягнень — з посадових осіб органів прокуратури (ст. 10 Постанови Верховної Ради України «Про затвердження Дисциплінарного статуту прокуратури України» від 06.11.1991 № 1796-XII) на колегіальний орган — Кваліфікаційно-дисциплінарну комісію прокурорів із закріпленням її статусу, складу, повноважень, підстав та порядку їх припинення (глава 3 розділу VIII Закону України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 № 1697-VII). Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія прокурорів почала роботу у 2017 році, а її функціонування стало логічним продовженням реформи прокуратури, приведення дисциплінарної процедури у відповідність до міжнародних стандартів [16].

Висновки. Таким чином, сутність і спрямованість кадрової політики в органах прокуратури безпосередньо пов'язана із її конституційно-правовим статусом, що виявляється через, зокрема, процедури кадрового забезпечення, дисциплінарну відповідальність. Разом з тим, зміст категорії «кадрова політика» ширший, порівняно із поняттям «кадрове забезпечення», а співвідношення між ними можна охарактеризувати як «загальне і частка». Кадрова політика в органах прокуратури має стратегічно

важливе значення для функціонування системи прокуратури.

Кадрову політику в органах прокуратури можна визначити як обумовлену конституційно-правовим статусом прокуратури системну, стратегічно спрямовану діяльність уповноважених щодо її формування та реалізації державних органів, у тому числі — у межах системи органів прокуратури, яка

стосується визначення та впровадження напрямків підготовки, розвитку та ефективного використання кадрового потенціалу органів прокуратури, прогнозування кадрового потенціалу зазначених органів, виділення напрямків його оновлення, способів і засобів гарантування законності кадрової роботи в органах прокуратури, дотримання вимог професійної компетентності, етики, доброчесності.

Література

1. Прокуратура в Україні : навчальний посібник. За заг. ред. М. М. Стефанчук. Київ : Алерта, 2025. 526 с.
2. Стратегія розвитку прокуратури на 2021–2023 роки, затверджена Наказом Генерального прокурора 16 жовтня 2020 року № 489. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/strategiya-rozvitku-prokuraturi-na-2021-2023-roki> (дата звернення: 12.08.2025).
3. Стратегічний план щодо реалізації повноважень органів прокуратури у сфері кримінального переслідування за вчинення міжнародних злочинів на 2023–2025 роки, затверджено Генеральним прокурором 15 вересня 2023 року. URL: <https://surl.luhzht> (дата звернення: 12.08.2025).
4. Крапивін Євген. Уряд схвалив План заходів з реформи органів правопорядку на 2023–2027 роки: куди рухається реформа органів правопорядку та прокуратури? *Центр політико-правових реформ*. 29.08.2024. URL: <https://surl.li/dvhydg> (дата звернення: 17.08.2025).
5. Про затвердження плану заходів, спрямованих на виконання Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2024 р. № 792-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792-2024-%D1%80#Text> (дата звернення: 17.08.2025).
6. Судова влада : монографія. За заг. ред. І. Є. Марочкіна. Х. : Право, 2015. 792 с.
7. Прокуратура України. Академічний курс : підручник. В. В. Сухонос, В. П. Лакізюк, Л. В. Грицаєнко, В. М. Руденко. Суми : Ун-тська кн., 2005. 566 с.
8. Карпунцов В. В. Процесуальна компетенція органів прокуратури України: адміністративно-правовий аспект: монографія. Науково-теоретичне видання. К. : Логос, 2018. 376 с.
9. Про прокуратуру : Закон України від 05.11.1991 № 1789-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 53. Ст. 793 (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1789-12#Text> (втратив чинність) (дата звернення: 12.08.2025).
10. Колесник Т. Шляхи удосконалення адміністративного законодавства, яке регулює механізм реалізації гарантій незалежності прокуратури в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 4. С. 39–44.
11. Каркач П. М., Лапкін А. В. Правові основи прокурорської діяльності в Україні : наук.-практ. посіб. Х. : Право, 2011. 264 с.
12. Конституція України. Науково-практичний коментар. Редкол.: Р. О. Стефанчук (співголова), О. В. Петришин (співголова), Ю. Г. Барабаш та ін.; вступ. сл. В. Зеленського. За ред. Р. О. Стефанчука й О. В. Петришина; Нац. акад. прав. наук України; Конст. Суд України. Харків : Право, 2024. 1176 с.
13. Скибенко О. І. Конституційно-правовий статус прокуратури України в умовах реформування: дисертація на здобуття наук. ступ. ... за спец. 12.00.02 конституційне право; муніципальне право. Київ, 2021. 237 с.
14. Про затвердження Дисциплінарного статуту прокуратури України: Постанова Верховної Ради України від 06.11.1991 № 1796-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. N 4. Ст. 15 (зі змінами) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1796-12#Text> (втратив чинність) (дата звернення: 10.11.2024).
15. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 2–3. Ст. 12: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text> (дата звернення: 11.11.2024).
16. Дисциплінарна відповідальність прокурорів в Україні. О. Банчук, М. Каменев, Є. Крапивін, Б. Малишев, В. Петраковський, М. Цапок. К. : Москаленко О. М., 2019. 140 с. URL: https://pravo.org.ua/wp-content/uploads/2020/10/1548703302disciplinary-responsibility-of-prosecutors-in-ukraine_ukr.pdf (дата звернення: 10.08.2025).

References

1. Prokuratura v Ukraini (2025): navchalnyi posibnyk. Za zah. red. M. M. Stefanchuk. Kyiv: Alerta. 526 s. [in Ukrainian].
2. Stratehiia rozvytku prokuratury na 2021–2023 roky, zatverdzhena Nakazom Heneralnoho prokurora 16 zhovtnia 2020 roku № 489. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/strategiya-rozvitku-prokuraturi-na-2021-2023-roki> [in Ukrainian].
3. Stratehichnyi plan shchodo realizatsii povnovazhen orhaniv prokuratury u sferi kryminalnoho peresliduvannia za vchynennia mizhnarodnykh zlochyniv na 2023–2025 roky, zatverdzheno Heneralnym prokurorom 15 veresnia 2023 roku. URL: <https://surl.luhzht> [in Ukrainian].

4. Krapyvin Yevhen. Uriad skhvalyv Plan zakhodiv z reformy orhaniv pravoporiadku na 2023–2027 roky: kudy rukhaietsia reforma orhaniv pravoporiadku ta prokuratury?. 29.08.2024. *Tsentr polityko-pravovykh reform*. URL: <https://surl.li/dvhydg> [in Ukrainian].
5. Pro zatverdzhennia planu zakhodiv, spriamovanykh na vykonannia Kompleksnoho stratehichnoho planu reformuvannia orhaniv pravoporiadku yak chastyny sektoru bezpeky i oborony Ukrainy na 2023–2027 roky: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 23 serpnia 2024 r. № 792-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792-2024-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
6. Sudova vlada (2015): monohrafiia. Za zah.red. I. Ye. Marochkina. Kh.: Pravo. 792 s [in Ukrainian].
7. Prokuratura Ukrainy (2005). Akademichnyi kurs: pidruchnyk / V.V. Sukhonos, V.P. Lakyziuk, L.V. Hrytsaienko, V.M. Rudenko. Sumy: Un-tska kn. 566 s. [in Ukrainian].
8. Karpuntsov V.V. (2018). Protsesualna kompetentsiia orhaniv prokuratury Ukrainy: administratyvno-pravovyi aspekt: monohrafiia. *Naukovo-teoretychne vydannia*. K.: Lohos. 376 s. [in Ukrainian].
9. Pro prokuraturu: Zakon Ukrainy vid 05.11.1991 № 1789-XII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1991. № 53. St.793 (zi zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1789-12#Text> (vtratyv chynnist) [in Ukrainian].
10. Kolesnyk T. (2016). Shliakhy udoskonalennia administratyvnogo zakonodavstva, yake rehuliuie mekhanizm realizatsii harantii nezalezhnosti prokuratury v Ukraini. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 4. S. 39–44 [in Ukrainian].
11. Karkach P.M., Lapkin A.V. (2011). Pravovi osnovy prokurorskoï diialnosti v Ukraini: nauk.-prakt. posib. Kh.: Pravo. 264 s [in Ukrainian].
12. Konstytutsiia Ukrainy. Naukovo-praktychnyi komentar. (2024). Redkol.: R.O. Stefanchuk (spivholova), O.V. Petryshyn (spivholova), Yu.H. Barabash ta in.; vstup. sl. V. Zelenskoho. Za red. R.O. Stefanchuka y O.V. Petryshyna; Nats. akad. prav. nauk Ukrainy; Konst. Sud Ukrainy. Kharkiv: Pravo. 1176 s [in Ukrainian].
13. Skybenko O.I. (2021). Konstytutsiino-pravovyi status prokuratury Ukrainy v umovakh reformuvannia: dysertatsiia na zdobuttia nauk. stup. ... za spets. 12.00.02 konstytutsiine pravo; munitsypalne pravo. Kyiv. 237 s [in Ukrainian].
14. Pro zatverdzhennia Dystsyplinarnoho statutu prokuratury Ukrainy: Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 06.11.1991 № 1796-XII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1992. N 4. St.15 (zi zminamy) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1796-12#Text> (vtratyv chynnist) [in Ukrainian].
15. Pro prokuraturu: Zakon Ukrainy vid 14.10.2014 № 1697-VII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady*. 2015. № 2–3. St.12: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text> [in Ukrainian].
16. Dystsyplinarna vidpovidalnist prokuroriv v Ukraini. (2019). O. Banchuk, M. Kameniev, Ye. Krapyvin, B. Malyshev, V. Petrakovskiyi, M. Tsapok. K.: Moskalenko O.M.. 140 s. URL: https://pravo.org.ua/wp-content/uploads/2020/10/1548703302disciplinary-responsibility-of-prosecutors-in-ukraine_ukr.pdf [in Ukrainian].

УДК 355.45:351.862:342.5(477)(100-622НАТО)

Кривенко Олександр Васильович

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри військового права та правоохоронної діяльності
Національний університет оборони України*

Kryvenko Oleksandr

*Candidate of Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Military Law and Law Enforcement
National Defense University of Ukraine
ORCID: 0000-0002-4776-3465*

Матвійчук Андрій Борисович

*ад'юнкт кафедри військового права та правоохоронної діяльності
Національного університету оборони України*

Matviychuk Andriy

*Associate Professor, Department of Military Law and Law Enforcement
National Defense University of Ukraine
ORCID: 0009-0001-5658-0759*

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-12-11684

ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ ЗАСТОСУВАННЯ ДОСВІДУ КРАЇН НАТО У ВДОСКОНАЛЕННІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СИЛ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОБОРОНИ УКРАЇНИ

PROMISING DIRECTIONS FOR APPLYING THE EXPERIENCE OF NATO COUNTRIES IN IMPROVING THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF THE TERRITORIAL DEFENSE FORCES OF UKRAINE

Анотація. Вступ. У статті досліджено перспективні напрями застосування досвіду обраних за своєю специфікою країн Організація Північноатлантичного договору (далі – НАТО) у вдосконаленні адміністративно-правового регулювання Сил територіальної оборони ЗС України (далі – СТРО ЗСУ). Обґрунтовано, що реформування СТРО ЗСУ є не ситуативною реакцією на зовнішні виклики, а закономірним наслідком конституційного закріплення стратегічного курсу держави на євроатлантичну інтеграцію. Доведено, що успішне функціонування територіальної оборони (далі – ТРО) держав – членів Північноатлантичного Альянсу базується на взаємодії складових: державних органів влади та місцевої (регіональної) влади, силах оборони, цивільній обороні і силах безпеки (правоохоронних органах), широкого залучення громадянського суспільства до забезпечення національної безпеки та на чіткому нормативному розмежуванні завдань і повноважень між всіма структурами.

Мета. Метою дослідження є визначення перспективних напрямів удосконалення адміністративно-правового регулювання СТРО ЗСУ шляхом аналізу національного та міжнародного досвіду, зокрема країн НАТО, які мають розвинену систему ТРО.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) законодавство та нормативно-правові акти України щодо ТРО; 2) документи НАТО, досвід окремих країн-членів з розвиненою системою ТРО; 3) наукові праці українських дослідників у сфері адміністративно-правового забезпечення оборони.

У процесі дослідження застосовувались такі наукові методи: аналіз та синтез (для визначення напрямів реформування адміністративно-правового регулювання СТРО); порівняльний метод (для зіставлення національної моделі ТРО з досвідом держав НАТО); логічне узагальнення (для формулювання практичних рекомендацій щодо напрямів реформування СТРО України, удосконалення законодавства).

У ході дослідження проаналізовано моделі ТрО Сполучених Штатів Америки, Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії, Федеративної Республіки Німеччини, Французької Республіки, Республіки Польщі та країн Балтії, що охоплюють мобілізаційні механізми, системи резерву, спеціалізовані підрозділи, інструменти підготовки громадян та суспільної стійкості. Підкреслено, що НАТО не формує уніфікованої моделі ТрО, однак забезпечує стандартизаційні рамки (STANAG), механізми навчання і планування, а також партнерську підтримку держав у розбудові власних оборонних систем. В результаті проведеного аналізу визначено ключові напрями удосконалення адміністративно-правового регулювання СТРО ЗСУ.

Результати. На підставі аналізу національного досвіду та досвіду окремих країн НАТО сформульовано перспективні напрями удосконалення адміністративно-правового регулювання, зокрема: створення органу планування та координації ТрО, розробка нормативно-правових актів для регламентації діяльності ТрО, запровадження подвійного підпорядкування СТРО, розвиток системи резерву та механізмів заохочення резервістів і добровольців, закріплення ролі СТРО у протидії загрозам, кібератакам та надзвичайним ситуаціям, визначення правового статусу громадських оборонних формувань.

Перспективи. Враховуючи стандарти НАТО та власні національні особливості, подальші дослідження слід зосередити на деталізації адміністративно-правового регулювання та розробці конкретних механізмів взаємодії всіх складових ТрО України, особливо з військовою складовою – СТРО ЗСУ. Вивчення оборонних практик країн, що становлять воєнну загрозу Україні.

Ключові слова: Сили територіальної оборони Збройних Сил України, територіальна оборона, адміністративно-правове регулювання, національна безпека, євроатлантична інтеграція, Організація Північноатлантичного договору, стандарти НАТО, Європейський Союз, оборона, Сили безпеки і оборони, резерв та мобілізація, загрози, оборонне планування, громадські оборонні організації.

Summary. Introduction. The article explores promising areas for applying the experience of the North Atlantic Treaty Organization (NATO) countries selected for their specific characteristics in improving the administrative and legal regulation of the Territorial Defense Forces of the Armed Forces of Ukraine (hereinafter referred to as the Territorial Defense Forces of the Armed Forces of Ukraine). It is substantiated that the reform of the Territorial Defense Forces of the Armed Forces of Ukraine is not a situational response to external challenges, but a natural consequence of the constitutional consolidation of the state's strategic course towards Euro-Atlantic integration. It is proven that the successful functioning of territorial defense (hereinafter referred to as the Territorial Defense Forces) of the member states of the North Atlantic Alliance is based on the interaction of the following components: state authorities and local (regional) authorities, defense forces, civil defense and security forces (law enforcement agencies), broad involvement of civil society in ensuring national security, and on a clear regulatory demarcation of tasks and powers between all structures.

Purpose. The purpose of the study is to identify promising areas for improving the administrative and legal regulation of the Armed Forces of Ukraine's military and civilian security by analyzing national and international experience, in particular NATO countries that have a developed military and civilian security system.

Materials and methods. The materials of the study are: 1) legislation and regulatory legal acts of Ukraine on military and civilian security; 2) NATO documents, the experience of individual member states with a developed military and civilian security system; 3) scientific works of Ukrainian researchers in the field of administrative and legal support of defense.

The following scientific methods were used in the study: analysis and synthesis (to identify areas for reforming the administrative and legal regulation of military and civilian security); comparative method (to compare the national military and civilian security model with the experience of NATO countries); logical generalization (to formulate practical recommendations for reforming the military and civilian security of Ukraine, improving legislation).

The study analyzed the models of the Military-Technical Cooperation of the United States of America, the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, the Federal Republic of Germany, the French Republic, the Republic of Poland and the Baltic States, covering mobilization mechanisms, reserve systems, specialized units, tools for training citizens and social resilience. It was emphasized that NATO does not form a unified model of Military-Technical Cooperation, but provides a standardization framework (STANAG), training and planning mechanisms, as well as partner support for states in developing their own defense systems. As a result of the analysis, key areas for improving the administrative and legal regulation of the Military-Technical Cooperation of the Armed Forces of Ukraine were identified.

Results. Based on the analysis of national experience and the experience of individual NATO countries, promising areas for improving administrative and legal regulation have been formulated, in particular: the creation of a planning and coordination body for the Territorial Defense Forces, the development of regulatory acts to regulate the activities of the Territorial Defense Forces, the introduction of dual subordination of the Territorial Defense Forces, the development of a reserve system and mechanisms for encouraging reservists and volunteers, the consolidation of the role of the Territorial Defense Forces in countering threats, cyberattacks and emergencies, and the definition of the legal status of public defense formations.

Prospects. Taking into account NATO standards and our own national characteristics, further research should focus on the detailing of administrative and legal regulation and the development of specific mechanisms for interaction between all components of the Territorial Defense Forces of Ukraine, especially with the military component – the Territorial Defense Forces of the Armed Forces of Ukraine. Study of the defense practices of countries that pose a military threat to Ukraine.

Key words: Territorial Defense Forces of the Armed Forces of Ukraine, territorial defense, administrative and legal regulation, national security, Euro-Atlantic integration, North Atlantic Treaty Organization, NATO standards, European Union, defense, Security and Defense Forces, reserve and mobilization, threats, defense planning, public defense organizations.

Постановка проблеми. Сучасні виклики національній безпеці України обумовлені як збройною агресією РФ, так і комплексними гібридними загрозами, що включають кібератаки, дезінформаційні кампанії та диверсії. Конституційне закріплення стратегічного курсу на євроатлантичну інтеграцію [3] зобов'язує державу адаптувати законодавство та оборонні практики до стандартів НАТО, зокрема у сфері ТрО. Досвід повномасштабної війни з РФ показав життєву необхідність наявності потужної, мобільної та інтегрованої в загальну систему національної безпеки, з потужними, підготовленими, оснащеними, мобільними СТРО. Що забезпечують всенародний характер оборони, стійкість держави та здатність протидіяти як прямій, так і гібридній агресії.

Сучасна система територіальної оборони в Україні потребує вдосконалення адміністративно-правового регулювання для забезпечення ефективної взаємодії органів державної влади, сил і засобів які залучені до виконання завдань ТрО, Збройних Сил України, місцевої влади, добровольчих формувань територіальних громад (далі — ДФТГ) та громадських організацій. Наявні законодавчі акти не в повній мірі регламентують питання підпорядкування, взаємодії, забезпечення, фінансування, підготовки та координації діяльності СТРО ЗСУ, що ускладнює інтеграцію української системи з міжнародними стандартами оборони.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Внесок у дослідження адміністративно-правового забезпечення територіальної оборони зробили як українські, так і зарубіжні науковці. Вітчизняні дослідники, зокрема Щипанський П. В., Затинайко О. І., Павленко В. І. [9], у своїх дисертаціях Калгушкіна Ю. Л. [10], Мартинюк А. В. [11], Романський І. В. [12], Янюк С. В. [13], Олексюк Т. І. [14], Ярмола С. О. [15], досліджують правові, адміністративні та організаційні аспекти функціонування СТРО України, підкреслюючи необхідність комплексного підходу та врахування міжнародного досвіду у реформуванні системи ТрО.

Слід зазначити, що доктринальні документи НАТО, включно з Концепцією НАТО з гібридної війни [6] та STANAG, визначають рамки співпраці та стандартизації, не обмежуючи національні моделі ТрО.

Разом з тим, на наш погляд залишаються невирішеними проблемні питання щодо: створення нормативно-правової бази для планування, підготовки та взаємодії усіх складових територіальної оборони, розмежування та координації дій військових, цивільних структур, закріплення у законодавстві уточнених завдань СТРО у протидії загрозам, кібератакам та надзвичайним ситуаціям, впровадження ефективних систем заохочення та мотивації резервістів та добровольців, чіткого визначення ролі та місця громадських формувань у системі територіальної оборони.

Мета статті. Метою статті є визначення перспективних напрямів удосконалення адміністративно-правового регулювання СТРО України шляхом аналізу національного та міжнародного досвіду країн НАТО, а також формулювання рекомендацій щодо створення універсальної, інтегрованої та гнучкої системи територіальної оборони.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: нормативно-правові акти України щодо територіальної оборони та національної безпеки; документи НАТО (STANAG, концепції та стандарти), досвід країн-членів Альянсу; наукові праці українських щодо адміністративно-правового забезпечення територіальної оборони.

У процесі дослідження застосовано методи: теоретичного узагальнення та систематизації (для визначення ключових принципів функціонування СТРО та її складових); порівняльного аналізу (для зіставлення національної системи з досвідом держав НАТО); логічного узагальнення та синтезу (для формулювання практичних рекомендацій та визначення перспектив реформування СТРО).

Виклад основного матеріалу. Історичне значення має Закон України № 2680-VIII від 07.02.2019 «Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору» [1]. Закріплюється незворотність стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору. Україна офіційно взяла на себе зобов'язання адаптувати національне законодавство до правових норм і стандартів, прийнятих у цих міжнародних організаціях. У межах цього стратегічного курсу у сфері оборони, йдеться про реформування сектору безпеки та оборони відповідно до стандартів НАТО, забезпечення цивільного демократичного контролю над Збройними Силами України, удосконалення системи оборонного планування на основі спроможностей, а також підвищення сумісності Збройних Сил України з арміями держав — членів Альянсу. Важливим кроком у цьому напрямі стало ухвалення низки стратегічних документів, що конкретизують шляхи досягнення зазначених цілей. Одним із основних таких документів є Стратегія воєнної безпеки України [2].

Головною метою Стратегії воєнної безпеки України є завчасно підготовлена та всебічно забезпечена всеохоплююча оборона України. А одна з основних цілей, потужна територіальна оборона, яка у взаємодії з рухом опору сприятиме підвищенню рівня обороноздатності держави, згуртуванню суспільства, патріотичному вихованню громадян, наданню обороні України всенародного характеру та готовності населення до оборони держави. Реалізація цих положень безпосередньо пов'язана з інтеграцією України в євроатлантичний безпековий простір та перспективою набуття членства в НАТО.

Взаємодія у процесі всеохоплюючої оборони України вимагає координації дій державних і військових інституцій під час підготовки до збройного захисту, ведення бойових дій у разі агресії та у відбудовний період. Одним із ключових механізмів реалізації цих завдань є ТрО, яка забезпечує превентивний захист від воєнних загроз і відсіч збройного нападу, сприяє підвищенню обороноздатності держави та готовності населення до захисту країни.

З метою досягнення зазначених цілей, в сучасних умовах війни з РФ, організована ТрО України та застосовуються СТрО ЗСУ бойових, спеціальних та стабілізаційних операціях, а також триває розвиток їх управлінських і оперативних структур.

Потужна ТрО, сприятиме відсічі повномасштабного вторгнення РФ, підвищенню обороноздатності держави на майбутнє, згуртуванню суспільства, патріотичному вихованню громадян, наданню обороні України всенародного характеру та підвищенню готовності населення до захисту держави.

Реалізація положень Стратегії [2] передбачає вивчення, впровадження та застосування стандартів, принципів і правових норм щодо територіальної оборони та інших сил і засобів, які залучаються в інтересах виконання завдань ТрО, прийнятих у країнах НАТО і ЄС.

Прискорене реформування СТрО ЗСУ на основі євроатлантичних принципів і правових норм та суспільна підтримка таких реформ, розглядається як одна зі складових інтеграції України в європейські структури безпеки та подальшого набуття членства в ЄС і НАТО.

Впровадження досвіду провідних країн світу у адміністративно-правовому регулюванні ТрО дозволить підвищити якість функціонування СТрО ЗСУ та забезпечити єдність підходів до організації оборонних процесів, в яких вони приймають участь. Це сприятиме створенню сучасної, сумісної та ефективної системи територіальної оборони, здатної адекватно реагувати на загрози та забезпечити захист держави відповідно до стандартів євроатлантичного безпекового простору.

Розвиток цих підходів, їх конкретизація та напрямки практичного втілення знайшли відображення у Доктрині територіальної оборони України [4], яка деталізує принципи побудови, організації та функціонування системи територіальної оборони. У Доктрині підкреслюється, що її організація спирається на світовий досвід ведення воєнних дій у сучасних збройних конфліктах. Крім того, враховує практики територіальної оборони провідних країн світу, що забезпечує ефективну реалізацію положень Стратегії [2] в умовах сучасних безпекових викликів.

Вивчаючи зарубіжний досвід організації територіальної оборони, передусім варто звернути увагу на країни НАТО, оскільки до альянсу входять більшість передових і розвинутих країн світу. Зважаючи на євроатлантичний вектор руху, запроваджений в нашій

державі, доцільно розпочати з самої міжнародної організації — НАТО.

Аналіз Північноатлантичного договору [5] свідчить, що територіальна оборона лишається компетенцією національних органів країн членів. Альянс не висуває практичних вимог до механізмів організації внутрішньої оборони, не конкретизує форми, не пропонує підготовчі заходи Тр О. Вбачається що НАТО взагалі не визначає вимог до внутрішньої оборони, підготовки резервів чи добровольчих формування, це все повинно здійснюватись державами — учасницями на підставі власного історичного досвіду, військових традицій та стану суспільства, економічних можливостей.

Сама територіальна оборона носить превентивний і захисний характер, не призначена для нападу і відповідає цілям миру, тобто прагненню врегулювати міжнародні спори мирними засобами, утримуючись від сили [5, ст. 1]; заохочується створення національної системи територіальної оборони, як частини національної безпеки, через зобов'язання підтримувати та розвивати індивідуальні й колективні спроможності протидії збройному нападу [5, ст. 3]; визначаються території, на які поширюється дія Статті 5, підкреслюючи значення територіального аспекту оборони [5, ст. 6]; організованою роботою Ради НАТО для спільного планування оборони, у тому числі територіальної [5, ст. 9].

Один з останніх важливих документів, це ухвалена главами держав та урядів на Мадридському саміті 29.06.2022 року «Стратегічна концепція НАТО — 2022», яка «покликана забезпечити такий Альянс, який був би готовий і оснащений для майбутнього». В документі визначені довгострокові цілі, принципи, стратегічна обстановка навколо країн учасниць, визначено напрямки подальшого реформування збройних сил країн-членів НАТО. Характер та основоположні завдання НАТО у галузі безпеки: стримування і оборона, запобігання і врегулювання криз, безпека шляхом співпраці, забезпечення успіху в майбутньому [6]. Це повністю відповідає стратегічним інтересам України.

І хоча ми з'ясували, що НАТО не регулює питання територіальної оборони країн, все ж нормативно запроваджені і працюють міждержавні механізми спрямовані на розвиток ТрО через підвищення ефективності систем національної безпеки і оборони держав Альянсу. Розглянемо їх.

Система НАТО з військових резервів (NATO Military Reserves System) — це сукупність структурованих національних систем резервів усіх країн-членів Альянсу, що проходять регулярні тренування підрозділів резервістів і можуть бути мобілізовані і задіяні в операціях у разі необхідності. Ця система сприяє інтеграції національних резервних сил у загальну оборонну стратегію альянсу. Основна мета полягає у забезпеченні взаємодії між резервними силами країн, через спільні стандарти НАТО

(STANAG), які охоплюють техніку, озброєння, зв'язок та процеси. Резервісти вважаються важливим ресурсом для колективної оборони та забезпечення безпеки Альянсом [7]. Напрямок застосування для України: розвивати і вдосконалювати власну систему резервів, що забезпечує регулярне навчання, підготовку та інтеграцію резервістів в загальну систему оборони.

Планування та тренування з територіальної оборони в рамках НАТО (NATO Territorial Defence Planning and Training). НАТО організовує регулярні тренування з територіальної оборони, щоб підвищити готовність країн-членів до можливих загроз. Це включає навчання з тактики та стратегій розгортання територіальної оборони [7]. Напрямок застосування для України: впровадити регулярні тренування та проведення навчань для підвищення готовності до можливих загроз у сфері територіальної оборони.

Програма НАТО з підтримки цивільної оборони (NATO Civil Defence Support Program). Програма НАТО з цивільної оборони спрямована на підтримку країн-членів у розробці та вдосконаленні систем цивільної оборони, включаючи участь цивільного населення в оборонних заходах. Цілі реалізуються також в рамках інших ініціатив, таких як співпраця в галузі кризового регулювання та багатонаціональні операції [7]. Напрямок застосування для України: розвивати програми для залучення цивільного населення до системи оборони та національного спротиву.

Ініціатива НАТО з посилення східного флангу (NATO Enhanced Forward Presence). Ініціатива включає розгортання багатонаціональних батальйонних груп на сході Європи для посилення територіальної оборони та демонстрації альянсу зобов'язань щодо колективної оборони [7]. Офіційна сторінка НАТО уточнює кроки, ініціативи та їх воєнно-політичне підґрунтя:

- Збільшення військової присутності НАТО у східній частині Альянсу стало відповіддю на поведінку Росії, що віддзеркалює схему її агресивних дій стосовно сусідів і ширшої трансатлантичної спільноти.
- Передові сухопутні сили НАТО складаються з восьми багатонаціональних груп, розміщених у державах-членах на східному фланзі Альянсу. Вони розміщуються у Болгарії, Естонії, Латвії, Литві, Польщі, Румунії, Словаччині та Угорщині.
- Об'єднана система ППО і ПРО НАТО забезпечує захист держав-членів Альянсу від повітряних загроз, включаючи винищувачі і безпілотники. Це також включає місію НАТО із патрулювання повітряного простору.
- Альянс також проводить військово-морські заходи на східному фланзі, включаючи операцію «Балтійський вартовий», у рамках якої вдосконалено захист критичної підводної інфраструктури.
- До того ж НАТО підвищує захист держав-членів на східному фланзі Альянсу у таких галузях, як

кіберпростір і космос, і допомагає розбудувати стійкість перед обличчям ворожих дій Росії.

- У вересні 2025 року НАТО запровадила операцію «Східний вартовий» — гнучку, багатoproфільну місію, яка сприяє підвищенню пильності НАТО уздовж усього східного флангу. У рамках операції надають додаткові спроможності і ресурси з метою зміцнення позиції НАТО у сфері стримування і оборони.
- Окрім зміцнення стримування і оборони своїх членів, НАТО підтримує Україну тоді, як вона захищається від загарбницької війни Росії. Безпека України сприяє безпеці НАТО.
- Військові заходи НАТО на східному фланзі мають виключно оборонний характер. Альянс готовий, прагне і в змозі захищати усіх своїх членів, і у разі нападу на будь-кого з членів Альянсу відповідь з боку НАТО буде нищівною [8].

Напрямок застосування для України: запровадити подібні ініціативи для забезпечення посиленої оборони на території України і підвищення готовності до можливих загроз.

Концепція НАТО з гібридної війни (NATO Hybrid Warfare Concept). НАТО розробляє концепцію гібридної війни, яка включає в себе різноманітні форми загроз і підходи до територіальної оборони, включаючи асиметричні та невоенні загрози. У 2015 р. Альянс ухвалив стратегію щодо протидії гібридним загрозам, а на саміті у Варшаві (2016) посилено механізми і впроваджено реалізаційні плани [6]. НАТО постійно оновлює керівні матеріали та навчальні курси з теми; у 2024–2025 рр. опубліковано огляд/довідник з гібридних загроз і навчальні програми. Постійно розширюються інструменти і підходи по застосуванню. Це міжвідомчий, комплексний підхід, що поєднує ранне попередження, підвищення суспільної стійкості, кібер- та інформаційну оборону і політико-правові інструменти, при цьому виконання практичних заходів залишається, перш за все, на національних урядах, а Альянс координує, стандартизує й надає підтримку [7]. Напрямок застосування для України: розробити власну концепцію гібридної війни, що враховує різноманітні загрози, в першу чергу з боку РФ та інтегрує елементи територіальної оборони в стратегії національного спротиву.

Більшість держав-членів НАТО і ЄС, крім підготовки країни і населення, попереджувальних дій, та, безпосередньо, відсічі агресії, покладають на територіальну оборону додаткові завдання, зокрема: забезпечення громадської безпеки та охорону громадського порядку; протидію злочинності; боротьбу з тероризмом; участь у діяльності із забезпечення інформаційної безпеки; забезпечення безпеки населення і територій, ліквідацію наслідків надзвичайних ситуацій.

Крім того значна частка держав-членів НАТО і ЄС для успішної боротьби з можливим агресором

в рамках територіальної оборони не виключають завдання, виконання яких покладаються на патріотичні сили руху опору [9, с. 125].

Виходячи з зазначеного, НАТО, як військово-політичний союз, бачить подальший розвиток міжнародної безпеки шляхом посилення взаємодії і співробітництва, в організації спільних заходів та заохочення розвитку державних оборонних систем. Наприклад таких, як система територіальної оборони. З огляду на агресію РФ, Україна повинна слідувати курсом країн членів НАТО.

Зосередимо нашу увагу на декількох країнах Альянсу, досвід яких у сфері адміністративно-правового регулювання, на наш погляд, найбільш цікавий для України.

Безперечний авторитет і лідерські позиції в забезпеченні власної національної безпеки в світі мають **Сполучені Штати Америки**. Крім того, це провідна країна НАТО, яка формує політику Альянсу і найбільше впливає на світову геополітику. Зважаючи на це, її досвід у побудові територіальної оборони вагомий.

Ми вважаємо, що досвід **Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії** може бути цінним так само, з огляду на багату вікову традицію існування територіальної оборони. Крім того, це військово і економічно могутня країна з ядерною зброєю, яка має тісні історичні, військові і економічні зв'язки з США, а отже, доступ до сучасних розробок і технологій. Хоча територіальна оборона Сполученого Королівства орієнтована на заморські території, загальні принципи побудови і механізми функціонування важливі.

Не зайвим буде розглянути територіальну оборону **Федеративної Республіки Німеччини**, як самої економічно потужної країни ЄС, лідера у політико-правовому сенсі, яка так само тісно співпрацює з США в сфері оборони. Але в той же час має специфіку завдяки своєму адміністративно — територіальному устрою і історичним особливостям.

Наступна країна-член Альянсу, яку би ми хотіли розглянути з приводу досвіду регулювання територіальної оборони — **Французька Республіка**. За площею територія Франції найбільша країна Європи, лише трохи поступаючись Україні, але має у своєму складі 12 заморські департаменти. Друга економіка ЄС і найбільші ЗС Європи. Визнано, що країна має одну з найкращих і найбільш якісних систем забезпечення національної безпеки, в тому числі і територіальну оборону. Основою для якої виступають державна юрисдикція, володіння високими технологіями та унікальним виробництвом у військово-промисловому комплексі, а також національна ідея «духу захисту». Має ряд специфічних особливостей, багату історичну традицію розвитку системи національної безпеки, є єдиною державою ЄС, яка має ядерну зброю і право постійного членства в Раді Безпеки ООН, що накладає підвищену

відповідальність за забезпечення не тільки європейської, але і глобальної безпеки, веде активну зовнішню політику по всьому світу.

На теперішній час одним з лідерів Європи у створенні системи ТрО признана **Республіка Польща**. Ця країна ретельно вивчає досвід України, але вибудовує свою систему територіальної оборони. Важливою особливістю для нас є те, що це країна колишнього «Варшавського договору», історично і ментально близька до нас. Однак, Польща, завдяки реформам та інтеграції в Європейський Союз та НАТО, збудувала власну систему національної безпеки. Так, вона однією з перших серед країн «соціалістичного табору» (1999 рік), вступила в НАТО. Зараз Польща стикається загрозою власній безпеці з боку РФ та Білорусії.

Модель територіальної оборони, яка є близькою до України, буде **Фінляндська Республіка**. Тривалий час у своїй історії знаходилась під впливом Росії, має протяжний кордон з цією державою. Досить довго дотримувалась політики нейтралітету, але на зараз активно змінює законодавство, для посилення національної безпеки і зміцнення обороноздатності. Наразі запроваджено систему швидкого й ефективного прийняття кризових рішень, що є ключовими вимогами для сучасної військово-політичної ситуації. З 1995 року знаходиться в ЄС, 2023 набула членство в НАТО.

Країни **Балтії** відіграють важливу роль у збройному протистоянні України з агресором — РФ. Дослідження їхнього шляху від колишніх радянських республік до повноправних членів НАТО та ЄС є необхідним для розуміння ефективних механізмів побудови національної безпеки. Досвід правового регулювання системи територіальної оборони цих держав має значну цінність для України, адже нас об'єднує спільне історичне минуле, спільна загроза з боку РФ, подібні безпекові виклики, а також прагнення України до поглиблення співпраці з НАТО та ЄС з метою зміцнення обороноздатності й стійкості держави. **Естонія, Латвія, Литва** будують свою оборонну систему включно з територіальною обороною кожна окремо, йдучи своїм шляхом. Естонія — орієнтується на фінську модель територіальної оборони. Литва — в розвитку власної територіальної оборони йде шляхом більшості невеликих європейських країн. Латвія будує свою систему з врахуванням досвіду США та Великобританії.

Вході опрацювання досвіду вище зазначених країн НАТО за дисертаціями: Калгушкіна Ю.Л. [10], Мартинюка А.В. [11], Романського І.В. [12], Янюка С.В. [13], Олексюка Т.І. [14], Ярмоли С.О. [15], нами проведено стислий аналіз адміністративно-правового регулювання сил (військ) ТрО, який представлений у наступній таблиці.

Зазначену таблицю складено авторами на основі досліджень провідних українських науковців [10–15].

Таблиця 1

Аналіз адміністративноправового регулювання сил територіальної оборони країн НАТО

Країна, назва, структура, чисельність	Функції, статус, керівництво.	Основні завдання та взаємодія	Правове регулювання функціонування	Адаптація в Україні
Сполучені Штати Америки. Національна гвардія, діє у всіх штатах і 4-х окремих територіях, Армійська складова (<i>Army National Guard</i>) і авіаційна (<i>Air National Guard</i>), близько 430 000 осіб.	Частина нац. безпеки та резерв ЗС, Подвійне підпорядкування, федеральне через Національне управління гвардії та МО і Президент. Територіальне — губернатор штату. Функції військові та цивільні.	Мирний час — підготовка резерву для армії, підтримка федеральних і місцевих служб, виконання завдань цивільного захисту, реагування на надзвичайні ситуації, у воєнний час — мобілізація до складу ЗС, формування бойових частин для СВ, оборона території. Взаємодія з ЗС, Радою національної безпеки, Агентством з управління в надзвичайних ситуаціях, поліцією, місцевою владою.	Конституція — повноваження Конгресу. Кодекси: «Title 32 U.S. Code» — діяльність у межах штатів, «Title 10 U.S. Code» — порядок переведення до федерального підпорядкування. «Закон про ополчення» створив фундамент. «Закон про мобілізацію» — подвійний статус. «Закон про допомогу та реагування у разі катастроф». «Стратегія національної безпеки США». «Положення (регламенти) Національної гвардії». Закони штатів.	Подвійне підпорядкування, стандарти підготовки, єдиний координаційний орган, модель взаємодії з поліцією й іншими службами, гнучка система мобілізації, чіткий розподіл компетенцій, система заохочень.
Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії. Армійський резерв (<i>Army Reserve</i>) Діє по всій країні та на заморських територіях. 236 підрозділів у 206 містах. Склад: підрозділи нац. рівня, підрозділи регіонального рівня підрозділи, створені у співпраці з приватними компаніями. Чисельність близько 35 000.	Елемент системи нац. безпеки, частина СВ ЗС і його резерв. Забезпечує мобілізацію і підсилює ЗС. Важлива функція — безпека заморських територій. Керівництво: МО, Головне управління політики безпеки. Місцеві адміністрації залучені до формування та фінансуванні частин і підрозділів. Залучаються приватні структури.	Тро країни та заморських територій. Підсилення ЗС у конфліктах. Участь в операціях за кордоном, підготовка резерву, охорона правопорядку, цивільний захист, подолання надзвичайних ситуацій, стихійних лих, пошуково-рятувальні роботи, гідрографія, картографування; боротьба з наркотрафіком, підтримка місцевої влади. Взаємодія: ЗС, поліція, рятувальні служби, органи влади, структури безпеки заморських територій.	Закон «Про територіальні та резервні сили» — статус, мобілізація, права та обов'язки, взаємодія. «Закон про реформу оборони» — стандарти підготовки, соціальні гарантії та участь у бойових операціях. «Закон про Збройні Сили» — командування, управління та інтеграція з ЗС. «Документи політики Міністерства оборони: Майбутні резерви 2020, Інтегрований огляд» — розвиток, стратегія та взаємодія з цивільними структурами. Акти МО, «Королівські статuti армії» та внутрішні документи Армійського резерву. Закони заморських територій.	Трирівнева модель підрозділів, їх спеціалізація, залучення профільних приватних структур, зручна система підготовки, уніфікована система навчання, ефективний відбір, фінансування на місцевому рівні, залучення і інтеграція з приватними структурами; розподіл сил за рівнями; чіткі процедури оперативного та тактичного планування.
Федеративна Республіка Німеччина (<i>Territorial Defence Division</i>), Діють у всіх федеральних землях, за військово — адмін. устроєм. Дивізія у складі 6 полків, підрозділи підтримки, регіональні територіальні командування. Чисельність — змінна, 10% вільного найму, основу становить резервісти. Волонтерська військова служба внутрішньої безпеки у силах забезпечення ЗС, близько 9 000 осіб. Залучені органи безпеки приватних компаній.	Компонент системи нац. безпеки, у складі СВ, орієнтована на європейську та колективну безпеку, підготовка країни і ЗС до збройних конфліктів, внутрішня оборона й резерв ЗС, участь у міжнародних програмах, забезпечення безпеки і захист політичних та економічних інтересів держави. Інтегровані у структуру ЗС і підпорядковані МО та командуванню територіальних операцій. Парламентський контроль, урядовий через Федерального канцлера та Федеральну раду безпеки, тісна координація з владою федеральних земель.	Військові та допоміжні функції. Мобілізація резерву, співпраця з НАТО, боротьба з гібридними й диверсійними загрозами і тероризмом, підтримка бойових частин, захист цивільного населення, попередження напруженості, надзвичайні ситуації, подолання стихійних лих, пандемії, забезпечення роботи транспорту, постачання і випуску продукції, допомога поліції та органам цивільного захисту, оборона критичної інфраструктури, охорона об'єктів та комунікацій, взаємодія з службами безпеки, органами безпеки великих приватних компаній.	Конституція — положення щодо оборони держави, розгортання ЗС, повноваження. Закон «Про оборону» — структура та завдання ЗС. Закон «Про правовий статус солдатів» — передбачено службу у резерві. Закон «Про військову службу» — підготовка резерву. Закон «Про резервістів» — правовий статус резервістів ЗС. Закон «Про підвищення готовності резерву» — про умови служби в резерві. «Стратегія резерву». «Національна воєнна доктрина». Внутрішні акти Бундесверу, регламенти про резерв і волонтерську військову службу.	Модель дивізійної/корпусної структури. Запровадження механізмів взаємодії Тро з правоохоронними і спеціальними органами, силами цивільного захисту, місцевою владою та службами безпеки стратегічних приватних і державних компаній, висока готовність до гібридних загроз, захист критичної інфраструктури, оповіщенні населення і участь в реагуванні на надзвичайні ситуації.

Продовження табл. 1

Французька республіка. На базі Збройних сил Франції, Національної жандармерії (<i>Gendarmerie nationale</i>), близько 155 000 осіб та Національної гвардії (резерву) (<i>Garde Nationale</i>) близько 77 000 осіб. Багаторівневості, оперативні командування, регіональні та департаментські органи, підрозділи резерву та жандармерії, муніципальні резервні формування.	Центральний компонент національної безпеки. Основа державна юрисдикція, «ноу-хау», ідея «духу захисту». Забезпечує оборону території, громадську безпеку та мобілізаційні можливості держави. Керується МО та МВС, значна роль штабу ЗС і жандармерії. Широка інтеграція зі структурами цивільної безпеки та місцевого самоврядування.	Протидія тероризму та гібридним загрозам; охорона критичної інфраструктури, забезпечення громадського порядку, оперативне реагування на кризи, участь у локалізації стихійних лих; підтримка ЗС; мобілізація населення; захист урядових і стратегічних об'єктів. Взаємодія з поліцією, пожежної, рятувальними службами, муніципалітетами, громадськими організаціями.	Закон «Про національну оборону», «Білі книги» національної безпеки, нормативні акти про національний та оперативний резерв, акти про діяльність жандармерії та поліції, «Стратегія протидії тероризму та кіберзагрозам», регламенти щодо муніципального планування резервів та цивільної оборони.	Побудова інтегрованої системи оборони, взаємодія з поліцією та цивільним захистом. Створення місцевих резервних формувань. Розвиток гвардійського, військового, поліцейського компонента для захисту критичної інфраструктури та боротьби з тероризмом і гібридними загрозами. Підвищення ролі місцевого самоврядування в безпеці громад.
Фінляндська Республіка (<i>Suomen maakuntajouko</i>) 9 воєнних районів в яких сформовано 28 піхотних рот. Основа резервісти-добровольці на контрактній основі, мобілізаційний ресурс біля 280 000.	Частина оборонної політики та загальної системи нац. безпеки, складова ЗС Забезпечує оцінку безпекового середовища, планування сил оборони, управління моб. можливостями. Керівництво через Департамент оборонної політики, відділи: оборонного співробітництва, національної оборони, дослідницький, науково-консультативна рада.	Підготовка мобілізаційних сил, забезпечення оборони держави, визначення кандидатів у професійні ЗС, підвищення бойової готовності, реагування на військові кризи, залучення новітніх і інформаційних технологій для ЗС, взаємодія зі ЗС, іншими силовими структурами, партнерами в Європі та США.	«Закон про Збройні сили» — регулює діяльність збройних сил країни, структуру, завдання, мобілізацію. «Закон про військовий обов'язок та призов» — визначає обов'язкову військову службу, мобілізацію, резерв і підготовку призовників. Зміни нормативної бази 2017 року для прискорення прийняття кризових рішень, мобілізації та дій в умовах воєнних загроз, різні механізми регулювання оборони.	Створення спеціалізованого, координаційного органу з територіальної оборони, посилення мобілізаційного резерву, модернізація озброєння та підготовки, посилення партнерства зі США та ЄС, підвищенні бойової готовності моб. сил.
Республіка Польща Війська ТРО (<i>Wojska Obrony Terytorialne</i>). П'ятий вил ЗС. Структура: 17 бригад, організовані за територіальним принципом та навчальний центр. Склад: професійні військовослужбовці і добровольці приблизно 35 000 (план 53 000),	Складова ЗС, невід'ємна частина потенціалу оборони та стримування, дублюють СВ. Головна ідея — захист та виживання цивільного населення. У мирний час — нагляд Керівництва президента і міністра національної оборони, у воєнний час — посилені Раді міністрів, Генеральний штаб. Легке озброєння.	Підтримка регулярної армії, оборонні заходи, незалежні операції, охорона критичної інфраструктури, антитерористичні та антикризові дії; пошуково-рятувальні операції, підготовка резерву, проведення інформаційних заходів, взаємодія з місцевим самоврядуванням.	«Концепція оборони Польщі», «Стратегія національної безпеки», «Закон Про оборону Вітчизни», «Закон Про загальний обов'язок захисту Республіки Польща» Підзаконні акти МНО, що регулюють навчання, оснащення, співпрацю з іншими структурами, співпрацю з громадськими організаціями.	Розширення участі громадськості у підготовці до національного спротиву. Система взаємодії ВТО, органи влади, громади. Тренінги, залучення ветеранів, поширення ролі місцевого самоврядування.
Естонська Республіка Кайтселійт (<i>Kaitse-liit</i>), Союз оборони Естонії, добровільна організація; три підрозділи: чоловіки, жінки, молодіжні організації, 17 дружин, до 20 000 осіб.	Добровольча територіальна оборона, частина Сил оборони, підпорядкування МО, організована по військовому зразку, озброєна, регулярні тренування і посилені. військова підготовка.	Зміцнення патріотизму, обороноздатності країни, забезпечення швидкої мобілізації, безпека населення; організація військової підготовки; фізкультура і спорт; охорона об'єктів та посольств.	«Закон Про захист держави» — регулюють питання оборони та національної безпеки країни, загальну структуру захисту держави, сили оборони, а також діяльність у разі надзвичайних ситуацій, «Акт оборонного союзу» — статус, мета, завдання, структура, взаємодія, «Закон Про Сили оборони». Підзаконні акти МО, акти місцевого самоврядування.	Створення добровольчих і громадських організацій з високою боєготовністю, підготовка волонтерів для участі у ТРО та цивільному опорі, взаємодія МО з громадськими організаціями.
Литовська республіка Добровольчі сили національної оборони (<i>Krašto apsaugos savanorių pajėgos</i>),	У складі СВ Литви, управляються об'єднаним штабом через командувача сухопутними військами. Формують резерв і здійснюють	Територіальна, колективна оборона, підготовка добровольців і резерву, міжнародні операції; охорона стратегічних об'єктів,	Закон «Про Добровольчу національну оборонну службу», визначає правовий статус, порядок проходження служби, користування зброєю, «Статут Союзу стрільців	Модель добровольчої служби, контрактна підготовка резервістів; інтеграція з професійними військами; участь у навчаннях та міжнародних операціях;

Продовження табл. 1

включає 5000 добровольців та 800 професійних контрактників, структуровані у 6 округів — батальйонів. Союз стрільців Литви (<i>Lietuvos šaulių sąjunga</i>), громадська воєнізована організація, близько 9000.	навчання резервістів для видів ЗС. Союз під керівництвом уряду, навчає громадянське населення самообороні та вести партизанську війну. Фінансується державою, має власну інфраструктуру для проведення зборів та тренувань.	підтримка під час надзвичайних ситуацій, партизанські дії та цивільна оборона, завдання підтримки органів правопорядку та органів самоврядування.	Литви» — регулює діяльність воєнізованої громадської організації, участь у підготовці населення до оборони та підтримці збройних сил. Акти МО.	взаємодія з місцевими органами влади, розвинута навчальна база.
Латвійська Республіка Земессардзе (<i>Zemesardze</i>), Національна гвардія, державна збройна організація, складається з 4 бригад в кожному муніципалітеті, 18 батальйонів, професійний компонент біля 600, добровольців понад 10000, частина залучені в сили швидкого реагування. Молодіжна організація «Молода гвардія».	Основний сухопутний компонент ЗС, функції територіальної оборони, підтримка ЗС; підпорядкування Міністерству оборони, у складі Національних збройних сил і виконує як завдання в інтересах ЗС, так і громадські і поліцейські функції. Частина як резервні сили швидкого реагування, інша як національна гвардія.	Основними завданнями є підтримка підрозділів СВ, захист території в разі військової загрози та виконання бойової підтримки та бойового забезпечення ЗС, протитанкова боротьба, ППО, інженерні роботи; участь у міжнародних місіях. На своїй території, подолання надзвичайних ситуацій, охорона стратегічних об'єктів, громадський порядок. У разі війни чи агресії президент має розширені повноваження.	«Закон про національну безпеку» — обов'язок громадян захищати країну, передбачає затвердження «Концепції державної оборони», «План державної оборони». «Закон про службу національної оборони» — проходження служби, офіцерська програма резерву. «Концепція державної оборони Латвії» — принципи, пріоритети та заходи оборони держави в мирний час і в умовах загрози.	Створення професійних резервних сил, добровольчих формувань, удосконалення системи мобілізації резервістів, що дозволяє швидко реагувати на загрози, підготовка резервістів, навчання, тренування, забезпечити інтеграцію цивільних в загальну систему національного спротиву, залучення молоді.

Джерело: [10; 11; 12; 13; 14; 15]

Необхідність реформування СТРО України є не тимчасовим рішенням, а прямим наслідком конституційного закріплення курсу на євроатлантичну інтеграцію. Це означає, що узгодження українського законодавства та оборонних практик із стандартами НАТО — обов'язок держави. Досвід повномасштабної війни з РФ довів життєву необхідність потужної, мобільної та добре інтегрованої системи територіальної оборони. Стаття підкреслює, що саме така система забезпечує «всенародний характер» оборони, стійкість держави та здатність протистояти як прямій, так і гібридній агресії. Ключовим є те, що НАТО не нав'язує єдиної моделі ТРО, а визнає її національною компетенцією. Однак, Альянс створює рамки для співпраці, стандартизації (через STANAG) та надає механізми підтримки (навчання, тренування, планування, спільні програми, військово-фінансова допомога). Це дає Україні свободу маневру для створення власної, найбільш ефективної, в наших реаліях, моделі, запозичуючи найкращі практики альянсу. Аналіз досвіду країн НАТО показує, що СТРО не обмежуються суто військовими завданнями. Їх функціонування включає цивільну оборону, боротьбу з гібридними загрозами, охорону критичної інфраструктури, взаємодію з правоохоронцями та реагування на надзвичайні ситуації. Це вимагає комплексного адміністративно-правового регулювання, що виходить за межі суто військової сфери. Усі успішні моделі ТРО в НАТО (США, Великобританія, Німеччина, країни Балтії, Польща)

базуються на взаємодії національних ЗС, потужній системі резерву, добровольчих формуваннях та громадських організаціях, місцевої влади. Це доводить необхідність створення в Україні продуманої системи взаємодії всіх складових ТРО: військовій, військово-цивільній та цивільній.

Спираючись на проведений короткий аналіз досвіду обраних країн НАТО, можна сформулювати конкретні перспективні напрями вдосконалення адміністративно-правового регулювання СТРО ЗС України.

1. На наш погляд, корисним було опрацювання питання запровадження елементів «подвійного підпорядкування» за зразком США. Центральними державними органами влади та регіональними.

2. За прикладом Фінляндії, доцільно було би створити в структурі Міністерства оборони або Генерального штабу окремий департамент/управління з планування, розвитку та координації діяльності ТРО на всіх рівнях.

3. Потребує нормативного закріплення правового статусу ДФТГ та громадських організацій типу естонського «Кайтселіту» або литовського «Союзу стрільців», з визначенням місця в загальній системі оборони, механізмів фінансування та взаємодії з ЗСУ.

4. Потребує додаткового вивчення британська багаторівнева система резерву, що включає підрозділи національного, регіонального рівня та спеціалізовані формування, створені спільно з приватними компаніями.

5. На наш погляд доцільна розробити всебічну систему заохочень для резервістів та добровольців (пільги, гарантії, фінансові винагороди), подібно до німецької або американської моделей.

6. Потребує закріплення в законодавстві ролі СТрО у протидії кібератакам, пропаганді, тероризму, з розробкою відповідних протоколів взаємодії з СБУ, Національною поліцією та іншими спецслужбами за досвідом Франції, розмежування та координація дій СТрО з ДСНС у сценаріях ліквідації наслідків бойових дій, природних лих та техногенних катастроф.

7. Ми вважаємо, що необхідна розробка і введення в дію різних нормативних актів: накази, настанови, положення, концепції, доктрини, стратегія СТрО, які б врегульовували питання, які не врегу-

лював Закон України «Про основи національного спротиву», або ухвалення окремого Закону України «Про територіальну оборону».

8. Доцільна розробка комплексу регламентів, наказів та інструкцій, що регулюють питання оперативного планування, підготовки, навчання, логістики та взаємодії, СТрО з урахуванням стандартів НАТО.

9. Доцільно дослідити досвід адміністративно-правового регулювання СТрО країн, які не входять до НАТО, йдуть власним шляхом, мають свій погляд на забезпечення власної безпеки. До таких країн, на наш погляд можливо віднести Ізраїль, Китай, Швейцарія, Індонезія, Австрія, Японія та інші.

10. Вбачається, що необхідно досліджувати систему ТрО і стан СТрО Російської Федерації і Республіки Білорусь.

Література

1. Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) : Закон України № 2680-VIII від 07.02.2019. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 8. Ст. 85. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-19#Text> (дата звернення: 23.11.2025).
2. Стратегія воєнної безпеки України : Указ Президента України від 25.03.2021 № 121/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021> (дата звернення: 24.11.2025).
3. Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 24.11.2025).
4. Доктрина територіальної оборони України : Указ Президента України від 14.10.2021 № 556/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/556/2021> (дата звернення: 24.11.2025).
5. Північноатлантичний договір (North Atlantic Treaty) від 04.04.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_055 (дата звернення: 24.11.2025).
6. Стратегічна концепція НАТО — 2022 (Strategic Concept for the Defence and Security of the Members of the North Atlantic Treaty Organisation): затв. Мадридським самітом НАТО 29.06.2022. URL: <https://www.nato.int/strategic-concept> (дата звернення: 24.11.2025).
7. За матеріалами презентації моделі «Системи інтегрованої оборони України», напрямок «Національний спротив», експертна група «Територіальна оборона»: лист ЗМОУ № 512/уд/1 від 04.03.2024.
8. Enhanced Forward Presence (посилення передової присутності НАТО). NATO. URL: <https://www.nato.int/en/what-we-do/deterrence-and-defence/strengthening-natos-eastern-flank> (дата звернення: 24.11.2025).
9. Щипанський П.В., Затайнак О.І., Павленко В.І. Визначення завдань територіальної оборони України з урахуванням історичних аспектів та досвіду держав-членів НАТО і ЄС. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень, Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського*. 2020. № 2(69). С. 122–126. DOI: <https://doi.org/10.33099/2304-2745/2020-2-69/122-126>
10. Калгушкіна Ю.Л. Адміністративно правове забезпечення територіальної оборони України: дис. канд. юрид. наук: 12.00.07. URL: https://elar.navs.edu.ua/bitstream/123456789/17869/6/dysertatsiya_Bezeha_VV.pdf (дата звернення: 24.11.2025).
11. Мартинюк А.В. Адміністративно правове забезпечення виконання Національною гвардією України завдань з територіальної оборони: дис. канд. юрид. наук: 12.00.07; Харківський нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2024. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/handle/123456789/22948> (дата звернення: 24.11.2025).
12. Романський І.В. Адміністративно правові засади забезпечення територіальної оборони України органами місцевого самоврядування: дис. канд. юрид. наук; Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2023. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/items/ed3c998d-932c-4270-93c1-768b9d15cbc5> (дата звернення: 24.11.2025).
13. Янюк С.В. Механізми державного регулювання територіальної оборони України: дис. канд. наук; Класичний приватний університет. Захист 03.07.2020. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0420U100945> (дата звернення: 24.11.2025).
14. Олексюк Т.І. Адміністративно-правове забезпечення місцевими державними адміністраціями територіальної оборони в Україні: дис. канд./докт.; Харківський нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2024. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/handle/123456789/23265> (дата звернення: 24.11.2025).

15. Ярмола С.О. Територіальна оборона в механізмі захисту Української держави: загальнотеоретичне дослідження: дис. канд. юрид. наук; Харківський нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2024. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/handle/123456789/23391> (дата звернення: 24.11.2025).

References

1. Verkhovna Rada of Ukraine. (2019). Zakon Ukrainy № 2680-VIII vid 07.02.2019 “Pro vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy (shchodo stratehichnoho kursu derzhavy na nabuttia povnopravnoho chlenstva Ukrainy v Yevropeiskoho Soiuzu ta v Orhanizatsii Pivnichnoatlantynchoho dogovoru)” [Law of Ukraine on amendments to the Constitution of Ukraine regarding the strategic course of the state to join the EU and NATO]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 8, p. 85. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-19#Text> [in Ukrainian].
2. President of Ukraine. (2021). Stratehiia voiennoi bezpeky Ukrainy: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 25.03.2021 № 121/2021 [Military Security Strategy of Ukraine: Decree of the President of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021> [in Ukrainian].
3. Verkhovna Rada of Ukraine. (1996). Konstytutsiia Ukrainy: Zakon vid 28.06.1996 № 254к/96-VR [Constitution of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> [in Ukrainian].
4. President of Ukraine. (2021). Doktryna terytorialnoi oborony Ukrainy: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 14.10.2021 № 556/2021 [Doctrine of Territorial Defense of Ukraine: Decree of the President of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/556/2021> [in Ukrainian].
5. North Atlantic Treaty. (1949). Pivnichnoatlantynchnyi dogovir (North Atlantic Treaty) vid 04.04.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_055
6. NATO. (2022). Strategic Concept for the Defence and Security of the Members of the North Atlantic Treaty Organisation: zatv. Madridskym samitom NATO 29.06.2022 [Strategic Concept for NATO]. URL: <https://www.nato.int/strategic-concept>
7. ZMOU Expert Group “Territorial Defense”. (2024). Za materialamy prezentatsii modeli “Systemy intehrovanoi oborony Ukrainy”, napriamok “Natsionalnyi sprytnist”, lyst № 512/ud/1 vid 04.03.2024 [Materials of the Integrated Defense System of Ukraine, National Resistance Direction]. [in Ukrainian].
8. NATO. (n.d.). Enhanced Forward Presence (posylennia peredovoi prysutnosti NATO) URL: <https://www.nato.int/en/what-we-do/deterrence-and-defence/strengthening-natos-eastern-flank>
9. Shchypanskyi, P. V., Zatynaiko, O. I., Pavlenko, V. . (2020). Vyznachennia zavdan terytorialnoi oborony Ukrainy z urakhuvanniam istorychnykh aspektiv ta dosvidu derzhav-chleniv NATO i YEES [Defining the tasks of Ukraine’s territorial defense considering historical aspects and NATO/EU experience]. *Zbirnyk naukovykh prats Tsentru voienno-stratehichnykh doslidzhen, Natsionalnyi universytet oborony Ukrainy imeni Ivana Cherniakhovskoho*. № 2(69), Pp. 122–126. <https://doi.org/10.33099/2304-2745/2020-2-69/122-126> [in Ukrainian].
10. Kalthushkina, Y. L. (n.d.). Administratyvno-prave zabezpechennia terytorialnoi oborony Ukrainy [Administrative and legal support of territorial defense in Ukraine]: dys. kand. yuryd. nauk: 12.00.07. URL: https://elar.navs.edu.ua/bitstream/123456789/17869/6/dysertatsiya_Bezeha_VV.pdf [in Ukrainian].
11. Martyniuk, A. V. (2024). Administratyvno-prave zabezpechennia vykonannia Natsionalnoi hvardiieiu Ukrainy zavdan z terytorialnoi oborony [Administrative and legal support of territorial defense tasks by the National Guard of Ukraine]: dys. kand. yuryd. nauk: 12.00.07. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/handle/123456789/22948> [in Ukrainian].
12. Romanskyi, I. V. (2023). Administratyvno-pravi zasady zabezpechennia terytorialnoi oborony Ukrainy orhanamy mistsevoho samovriaduvannia [Administrative-legal principles of ensuring territorial defense by local government bodies in Ukraine]: dys. kand. yuryd. nauk. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/items/ed3c998d-932c-4270-93c1-768b9d15cbc5> [in Ukrainian].
13. Yaniuk, S. V. (2020). Mekhanizmy derzhavnoho rehuliuвання terytorialnoi oborony Ukrainy [Mechanisms of state regulation of territorial defense in Ukraine]: dys. kand. nauk. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0420U100945> [in Ukrainian].
14. Oleksiuk, T. I. (2024). Administratyvno-prave zabezpechennia mistsevymy derzhavnymy administratsihamy terytorialnoi oborony v Ukraini [Administrative and legal support of territorial defense by local state administrations in Ukraine]: dys. kand./dokt. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/handle/123456789/23265> [in Ukrainian].
15. Yarmola, S. O. (2024). Terytorialna oborona v mekhanizmi zakhystu Ukrainiskoi derzhavy: zahalnoteoretychne doslidzhennia [Territorial defense in the mechanism of protection of the Ukrainian state: general theoretical research]: dys. kand. yuryd. nauk. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/handle/123456789/23391> [in Ukrainian].

УДК 351.746.1:004.056.5

Мишишин Наталія Володимирівна

*кандидат юридичних наук, доцент спеціальної кафедри
Національної академії Служби безпеки України*

Myshchysyn Nataliia

*Candidate of Law, Associate Professor of the Special Department
National Academy of the Security Service of Ukraine*

ORCID: 0000-0001-8669-2623

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-12-11709

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ЛОГІСТИКИ У СИСТЕМАХ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ

CONCEPTUAL FOUNDATIONS OF INFORMATION LOGISTICS IN COUNTER-TERRORISM SECURITY SYSTEMS

Анотація. Вступ. В умовах глобальних перетворень, що викликані змінами у безпековому середовищі Європи та світу в цілому, відбуваються кардинальні зміни у підходах й до забезпечення державної безпеки України. З огляду на зовнішню агресію та справжню інформаційну війну, що систематично ведеться проти нашої держави країною-агресором, визнаною спонсором тероризму, змінюється розуміння терористичних загроз. Стрімкий розвиток інформаційних технологій, здатність інформації миттєво розповсюджуватися іноді роблять її зняряддям терористів, що спричиняє зміни у методах протидії терористичним загрозам та структурі тих підрозділів, що залучаються до боротьби з тероризмом. Усе це потребує нових поглядів на інформаційно-аналітичне забезпечення оперативно-службової діяльності суб'єктів боротьби з тероризмом, а отже ми можемо говорити про новий погляд й на інформаційну логістику як засіб, що формує ситуаційну обізнаність про терористичні виклики і впливає на прийняття ефективних управлінських рішень. Відповідно потребує переосмислення поняття інформаційної логістика антитерористичної безпеки як дефініція, що включає когнітивні, соціальні та управлінські компоненти.

Мета. Метою дослідження є розкриття концептуальних підходів до побудови інформаційно-логістичної моделі антитерористичної безпеки на основі аналізу її сутнісних ознак, що сприятиме превентивному виявленню та знешкодженню загроз терористичного характеру. Систематизація та наукове обґрунтування сутнісних ознак інформаційної логістики в контексті антитерористичної безпеки, а також окреслення перспектив її розвитку в умовах інформаційної війни та цифрової трансформації, на нашу думку, дозволить більш обґрунтовано приймати управлінські рішення в умовах невідомості та обмежених ресурсів часу.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правові акти у сфері боротьби з тероризмом та інформаційної безпеки; 2) праці вітчизняних та зарубіжних авторів, що провадять свої наукові дослідження у сферах антитерористичної безпеки та інформаційної логістики, зокрема інноваційних форм застосування концептів інформаційної логістики з метою упередження терористичних загроз.

В процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: теоретичного узагальнення та групування (для характеристики складових теоретичних підвалин інформаційної логістики антитерористичної безпеки); формалізації, аналізу, синтезу та моделювання (для уточнення формулювання поняття «інформаційна логістика антитерористичної безпеки», розгляду системи інформаційних потоків у сфері антитерористичної безпеки, побудови моделі інформаційно-аналітичного забезпечення антитерористичних заходів); логічного узагальнення результатів (формулювання висновків).

Результати. У статті доведено, що нові виклики у сфері антитерористичної безпеки вимагають оновлених підходів до її інформаційно-аналітичного забезпечення. Встановлено, що в умовах інформаційного протистояння та цифрової трансформації суспільства традиційні системи інформаційної підтримки контртерористичної діяльності є недостатньо ефективними через їх реактивну природу, невпорядкованість інформаційних потоків та обмеженість у часі на обробку та аналіз даних й прийняття рішень.

Обґрунтовано теоретичні засади інформаційної логістики антитерористичної безпеки, виокремлено її сутнісні ознаки та уточнено понятійний апарат. Розроблено структуру ієрархічної моделі інформаційно-логістичної системи безпеки в Україні, яка розглядає інформацію не як статичний ресурс, а як динамічний потік, керований за принципами логістики (своєчасність, якість, релевантність, тощо). Впровадження цих підходів дозволить суб'єктам боротьби з тероризмом оптимізувати розподіл вхідних даних, мінімізувати вплив ворожих інформаційних операцій та, спираючись на превентивну стратегію, проактивно виявляти терористичні загрози.

Перспективи. Подальші дослідження доцільно спрямувати на автоматизацію фільтрації, верифікації та кластеризації інформаційних потоків у державній системі протидії тероризму. Це дозволить знизити когнітивне навантаження на аналітиків і прискорити прийняття оптимальних рішень керівництвом суб'єктів боротьби з тероризмом. Окрему увагу варто приділити застосуванню технології блокчейн для забезпечення достовірності, цілісності та автентичності даних. Це стане підґрунтям для розбудови системи предиктивної аналітики терористичних загроз.

Ключові слова: інформація, логістика, інформаційна логістика, інформаційно-аналітичне забезпечення, тероризм, державна безпека, антитерористична безпека, терористичні загрози.

Summary. Introduction. In the context of global transformations caused by changes in the security environment of Europe and the world as a whole, have led to fundamental changes in approaches to ensuring the state security of Ukraine. Given the external aggression and comprehensive information warfare, which is systematically waged by the aggressor country – a state recognized as a sponsor of terrorism, the understanding of terrorist threats is changing. The rapid development of information technologies, the ability of information to instantly spread sometimes makes it a tool of terrorists, which leads to changes in the methods of countering terrorist threats and the structure of those units that participate in the fight against terrorism. All this requires new perspective on the information and analytical support of the operational and service activities of Agencies involved in counter-terrorism, and we can also talk about a new view on information logistics as a means that forms situational awareness of terrorist challenges and influences the adoption of effective management decisions. Accordingly, the concept of information logistics of anti-terrorist security needs to be rethought as a definition that includes cognitive, social, and managerial components.

Purpose. The purpose of this study is to elucidate the conceptual approaches to constructing an information logistics model for counter-terrorism security, based on the analysis of its essential characteristics, with the aim of proactively identifying and neutralizing terrorist threats. The systematization and scientific substantiation of the essential features of information logistics in the context of counter-terrorism security, as well as outlining its development prospects under conditions of information warfare and digital transformation will enable, in our view, more substantiated managerial decision-making under uncertainty and time-constrained conditions.

Materials and Methods. The materials of the study include: 1) legal and regulatory acts in the field of counterterrorism and information security; 2) works by domestic and foreign authors conducting scientific research in the areas of counter-terrorism security and information logistics, in particular, innovative applications of information logistics concepts aimed at preventing terrorist threats.

During the research, the following scientific methods were employed: theoretical generalization and grouping (to characterize the components of the theoretical foundations of information logistics in counterterrorism security); formalization, analysis, synthesis and modelling (for constructing a scheme of information flow formation in the field of counter-terrorism security and a model of information and analytical support for counter-terrorism measures); and logical generalization of results (formulating conclusions).

Results. The article demonstrates that emerging challenges in the field of anti-terrorist security necessitate new approaches to its information-analytical support. It is highlighted that in the context of information confrontation with terrorists and the digital transformation of social relations, traditional systems of information-analytical support for counter-terrorism activities are inadequate due to their reactive nature and inefficiency amidst unregulated information flows and time constraints for decision-making. The theoretical foundations for forming the conceptual basis of information logistics of anti-terrorist security are substantiated, its essential features are identified, and the definition of this concept is refined. The structure of the hierarchical model of the information-logistic system of anti-terrorist security in Ukraine is clarified. This model treats information not merely as a resource, but as a flow managed according to logistical principles (timeliness, quality, relevance, etc.). The implementation of logistical approaches will allow counter-terrorism subjects to optimize the distribution of information flows, minimize the impact of hostile information operations, and proactively detect terrorist threats based on a preventive counter-terrorism strategy.

Perspectives. Future research should focus on identifying mechanisms for automating the processes of filtering, verification, and clustering of information flows within the state counter-terrorism system. This will lower the cognitive load on analysts and facilitate faster, optimal decision-making by the leadership of counter-terrorism subjects. Additionally, attention should be focused on exploring the potential of blockchain technologies to verify the validity, integrity, and authenticity of data entering the information-logistic system, with the aim of establishing a system of predictive analytics for terrorist threats.

Key words: information, logistics, information logistics, information and analytical support, terrorism, state security, counter-terrorism security, terrorist threats.

Постановка проблеми. В умовах глобальних трансформацій безпекового середовища Європи та світу відбуваються кардинальні зрушення у підходах до забезпечення державної безпеки. Питання спроможностей сектору безпеки та оборони України протистояти новим викликам набуває критичної значущості з огляду на зовнішню агресію, що супроводжується безпрецедентними інформаційними «бомбардуваннями» з боку РФ. При цьому, військові дії держава-агресор підкріплює систематичними терористичними атаками проти цивільних об'єктів, критичної інфраструктури, тощо.

Сучасний етап розвитку суспільства характеризується поглибленням глобалізації, де інформація трансформувалася із допоміжного ресурсу на потужний інструмент впливу, маніпуляцій та дестабілізації суспільних процесів. Поширення цифрових технологій у ключових галузях економіки та сфері безпеки сприяло формуванню, так званого, інформаційного суспільства, однак, разом з цим, створило нові вразливості. Інформаційні ресурси дедалі частіше стають як об'єктом терористичних атак, так і знаряддям вчинення таких злочинів.

За таких обставин пріоритетним завданням постає забезпечення антитерористичної безпеки в інформаційному просторі. В умовах інформаційного перенасичення та гібридних загроз інформаційний вплив за руйнівною силою можна порівняти із застосуванням новітнього озброєння. У науковому дискурсі обґрунтовано поняття «інформаційна зброя» [1, с. 168–169; 2, с. 112–114], що дозволяє класифікувати інформацію як один із найнебезпечніших засобів ураження. Здатність деструктивного контенту миттєво поширюватися за допомогою мережевих технологій вимагає реформування структури підрозділів протидії тероризму та впровадження у діяльність цих структур нових методик виявлення терористичних загроз.

У цьому контексті інформаційна логістика має виступати концептуальним базисом оновленої системи антитерористичної безпеки. Вона покликана забезпечити ефективне управління інформаційними потоками, координацію суб'єктів антитерористичної діяльності та оперативне реагування на терористичні загрози. Ми розглядаємо інформаційну логістику як конвергентну систему, що інтегрує інформаційно-аналітичну підтримку прийняття оптимальних управлінських рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням інформаційно-аналітичного забезпечення боротьби з тероризмом приділяли увагу багато науковців. Не применшуючи вагомий внесок вітчизняних науковців у розробку теоретичних та практичних засад інформаційно-аналітичної діяльності у різних галузях суспільного життя, зупинимось на роботах тих науковців, що приділяли увагу інформаційному забезпеченню правоохоронних органів, що корелюється з темою нашого дослідження.

Аналіз дисертаційних досліджень у сфері інформаційно-аналітичного забезпечення окремих правоохоронних органів України свідчить про поетапний розвиток підходів до роботи з інформацією у сфері безпеки і оборони. Так, Ю. В. Гнусов приділив значну увагу технічним аспектам та моделюванню криміногенних процесів [3]. У своїй роботі він розробив методи інформаційно-аналітичного забезпечення для аналізу стану та динаміки злочинності, акцентуючи увагу на необхідності застосування математичних методів та автоматизованих систем для виявлення тенденцій розвитку кримінальних проявів, що стало підґрунтям для подальшого розвитку систем кримінологічного прогнозування.

Питання управлінської складової в інформаційній діяльності досліджував Д. Я. Семир'янов [4]. На прикладі податкової міліції України він обґрунтував, що ефективне управління спеціалізованими підрозділами неможливе без належного інформаційно-аналітичного забезпечення. Дослідник аргументував, що якість управлінських рішень прямо залежить від повноти та своєчасності обробки інформації, що є однією з передумов впровадження логістичних підходів до управління даними.

Організаційно-правові засади роботи з інформацією у сфері державної безпеки ґрунтовно проаналізовані у дослідженні І. С. Стаценко-Сургучової [5]. Науковиця визначила правові рамки та організаційні механізми інформаційно-аналітичної діяльності в органах державної безпеки України. Її робота підкреслює важливість уніфікації аналітичних процесів, що, на нашу думку, є важливим для побудови системи антитерористичної безпеки.

Проте, нові реалії вимагають нових підходів до формування інформаційного базису прийняття обґрунтованих рішень у сфері антитерористичної безпеки. Відповіддю на такі виклики може бути інформаційна логістика, що дає підґрунтя для оптимізації управлінських процесів через призму інформаційних потоків. Вивченню цієї проблематики приділили увагу достатня кількість вітчизняних та зарубіжних науковців.

Фундаментальні основи концепції інформаційної логістики, що поєднує функції бізнес-логістики та інформаційного менеджменту, висвітлені у праці Штефана Кляйна (Stefan Klein). У своїй роботі він розглядає інформаційну логістику як ключовий елемент моделі організації, що забезпечує вертикальну та горизонтальну координацію, а також наголошує на важливості мета-інформації для доступу до розподілених знань [5].

Вагомий внесок у розвиток теоретико-методологічних засад інформаційних систем у логістиці зробили Р. М. Яценко та І. В. Ніколаєв. Вони визначають інформаційну логістику як галузь, що вивчає та вирішує проблеми організації й інтеграції інформаційних потоків для прийняття управлінських рішень [6]. Питання формування логістичних

інформаційних систем для ефективного управління підприємствами та аналізу ієрархії логістичних операцій детально проаналізовано колективом авторів на чолі з В. В. Ауліним. Науковці акцентують увагу на необхідності якісного інформаційного забезпечення, оскільки процес управління є послідовністю актів прийняття рішень [7].

Окремий пласт досліджень стосується процесного підходу в інформаційній логістиці. Так, Л. В. Титенко досліджує інформаційну логістику бізнес-процесів у системі стратегічного управління, підкреслюючи важливість інтегративно-комунікативної функції для об'єднання розрізнених потоків даних у єдину систему [8].

Для цілей нашого дослідження особливої уваги заслуговують праці, що адаптують логістичні підходи до сфери національної безпеки. І. П. Катеринчук визначає роль інформаційної логістики в системі інформаційного забезпечення діяльності правоохоронних органів. Автор стверджує, що інформаційна логістика є необхідною передумовою ефективного функціонування правоохоронної системи в умовах зростання обсягів даних, забезпечуючи оптимальне управління інформаційними ресурсами [10].

Попри значний науковий доробок, питання комплексного дослідження сутнісних ознак інформаційної логістики саме у системі антитерористичної безпеки залишається недостатньо висвітленими. Більшість досліджень фокусуються або на корпоративному секторі, або на загальних аспектах державного управління, не враховуючи специфіку гібридних загроз та необхідність проактивного виявлення терористичної активності.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є розкриття концептуальних підходів до побудови інформаційно-логістичної моделі антитерористичної безпеки на основі аналізу її сутнісних ознак з метою превентивного виявлення та знешкодження загроз терористичного характеру. Систематизація та наукове обґрунтування сутнісних ознак інформаційної логістики в контексті антитерористичної безпеки, а також окреслення перспектив її розвитку в умовах інформаційного протистояння та цифрової трансформації, на нашу думку, дозволить більш виважено приймати управлінські рішення в умовах невизначеності та обмежених ресурсів часу.

Відповідно, публікація спрямована на вирішення таких задач, як: визначення теоретичних основ побудови інформаційно-логістичної системи антитерористичної безпеки; аналіз та уточнення змісту поняття «інформаційна логістика» у контексті забезпечення антитерористичної безпеки, окресливши її відмінності від традиційних концепцій інформаційно-аналітичного забезпечення; обґрунтування ієрархічної структури інформаційно-логістичної моделі антитерористичної безпеки. Це дозволить визначити роль і місце інформацій-

ної логістики у формуванні ситуаційної обізнаності суб'єктів боротьби з тероризмом та підвищити ефективність державної системи боротьби з тероризмом.

Виклад основного матеріалу. Як було зазначено, фундаментом розвитку сучасного українського соціуму дедалі частіше виступає інформаційна економіка. Її ключовою особливістю є переорієнтація на виготовлення інформаційних продуктів і надання інформаційних послуг, а також ефективне використання інформаційних ресурсів. Цей процес спричинив глибинну трансформацію суспільних відносин, докорінно змінюючи виробничі ланцюги, обмін та споживання суспільних благ [11]. Відповідно, ці зрушення вимагають перегляду та адаптації стратегії національної безпеки.

Реактивність та доведена на практиці неефективність менеджменту інформаційних потоків, що циркулюють у державній системі боротьби з тероризмом, не відповідають сучасним безпековим викликам і загрозам. В умовах активізації гібридних загроз та поширення нових форм тероризму особливого значення набуває здатність інформаційно-логістичних систем адаптуватися до середовища, що постійно змінюється. Сучасна інформаційна логістика має забезпечувати не лише безперервний обіг релевантних даних, а й інтеграцію інструментів штучного інтелекту та прогнозної аналітики для оперативного виявлення аномалій і потенційних ризиків. Завдяки цьому суб'єкти боротьби з тероризмом отримують можливість діяти на випередження, реалізуючи принципи проактивності та превентивності у боротьбі з терористичними загрозами [12].

Цілком зрозуміло, що за таких умов необхідний перегляд концептуальних підходів до побудови системи інформаційного забезпечення боротьби з тероризмом на засадах інформаційної логістики, як технології, що забезпечує отримання потрібної інформації у достатній кількості у необхідний проміжок часу особою, яка здатна правильно оцінити її та прийняти оптимальне рішення. За таких умов, інформаційна логістика як засіб, що формує ситуаційну обізнаність про терористичні загрози і впливає на прийняття виважених управлінських рішень, має включати когнітивні, соціальні та управлінські компоненти.

Розглянемо теоретичні підвалини побудови інформаційно-логістичної системи антитерористичної безпеки. Наука про інформацію має свою методологію права і організації інформаційного процесу. Це зумовлено низкою притаманних інформації особливостей [11]:

- інформація є критично необхідним ресурсом для забезпечення інформаційних потреб як суб'єктів боротьби з тероризмом, так усіх без виключення суб'єктів господарювання та фізичних осіб;
- кількість інформації фактично безмежна і обсяги її постійно зростають. При цьому під час продажу інформаційного продукту, кількість його не змінюється у продавця, а покупець набуває цінність

- такого продукту. Тобто цей ресурс можна вважати невичерпним, а власник інформації не завжди одразу може виявити злочинні дії щодо неї та визначити розміри матеріальної шкоди внаслідок її пошкодження;
- ускладнення інформаційних продуктів, здатність до взаємодії (прямої або опосередкованої) усіх суб'єктів інформаційного процесу, майже миттєве розповсюдження інформації по всьому світі, глобалізація та конвергенція інформаційних потоків;
 - будь-яка діяльність, і злочинна в тому числі, стає все більше інтегрованою одразу в усі сфери діяльності людини, науку, виробництво, соціальну сферу;
 - суб'єкти, що забезпечують антитерористичну безпеку держави, віддають перевагу створенню власних інформаційних продуктів, не вдаючись до послуг сторонніх організацій, для забезпечення більшого контролю за їх якістю і безпекою власних інформаційних ресурсів;
 - інформація у зовнішньому середовищі розповсюджується горизонтально між всіма суб'єктами інформаційного процесу тощо.

У цьому контексті інформаційна логістика як наукова категорія сформувалася на перетині таких наук як: інформатика, кібернетика, логістика та теорія управління. Ця дисципліна охоплює процеси цілеспрямованого управління інформаційними потоками для забезпечення ефективної діяльності системи (у нашому випадку, антитерористичної безпеки) в умовах складних, динамічних і ризикованих середовищ. Тут інформаційна логістика виконує функцію системного забезпечення збору, обробки, аналізу, передачі та захисту інформації, необхідної для виявлення та нейтралізації терористичних загроз.

Розглянемо основні концепти, на яких базується теорія інформаційної логістики антитерористичної безпеки.

По-перше, основні засади закладені кібернетичною наукою, що розроблялася Н. Вінером, В. Глушковим та іншими науковцями. Інформація ними розглядалася як ключовий елемент управління, що забезпечує зворотний зв'язок між суб'єктом і об'єктом керування. Завдяки цим принципам забезпечується адаптація системи антитерористичної безпеки до постійно змінюваних умов оперативної обстановки.

Теорія інформації, що розроблялася К. Шенноном, визначає кількісні характеристики інформації, її ентропію, достовірність та ефективність передачі. Тут основна увага зосереджена на ентропії інформаційних ресурсів та необхідності передачі інформації у неущожденному вигляді без перекручень і втрат, без огляду на сенс.

Логістична наука дала інструментарій для інформаційної логістики для адаптації його до нематеріальних потоків. Це дозволить оптимізувати маршрути, обсяг, швидкість і захищеність інформаційних ресурсів. Тут мають бути дотримані основні

принципи: надання потрібної інформації потрібному суб'єкту прийняття рішень у потрібний час у достатній кількості.

А теорія інформаційного виробництва, підвалини якої розробляли Д. Белл, М. Кастельс, дає розуміння сутності інформації. Інформація тут розглядається як сировина, інструмент і продукт праці, що формує нову економіку знань. Відповідно під час проходження усіх рівнів системи антитерористичної безпеки інформація від «сирих» (необроблених) даних має перетворитися на знання про стан антитерористичної захищеності держави або окремого елемента системи.

Об'єднує у єдину цілісну систему інформаційну логістику антитерористичної безпеки теорія соціального конфлікту і стратифікації суспільства, що дає нам розуміння причин виникнення тероризму [13]. Інформаційна природа тероризму робить інформаційну логістику антитерористичної безпеки одним із ключових елементів єдиної державної системи боротьби з тероризмом, адже саме інформаційний моніторинг терористичних загроз та аналіз стану антитерористичної захищеності суспільства лежать в основі проактивного підходу до протидії тероризму.

Таким чином, проаналізувавши теоретичні концепти, що лежать в основі інформаційної логістики антитерористичної безпеки, можемо зробити уточнення цього поняття, що надавалося раніше [12]. *Отже, інформаційна логістика антитерористичної безпеки — це цілісна система управління інформаційними потоками у державній системі боротьби з тероризмом, завдяки якій потрібне верифіковане знання про об'єкт антитерористичної безпеки надходить до особи, яка уповноважена і компетентна приймати рішення у цій сфері, у потрібний момент часу у зрозумілій формі.*

Виходячи з наданого визначення, розглянемо правові основи формування інформаційної логістики антитерористичної безпеки в Україні. Цілком зрозуміло, що передумовою до її створення є наявність єдиного інформаційного простору між усіма суб'єктами боротьби з тероризмом. Певні кроки у цьому напрямі були зроблені шляхом реалізації положень, окреслених положеннями Закону України «Про боротьбу з тероризмом» [14], Указом «Про єдину комп'ютерну інформаційну систему правоохоронних органів у боротьбі із злочинністю» від 31.01.2006 № 80/2006 [15], Постановою Кабінету міністрів України «Про затвердження Положення про єдину державну систему запобігання, реагування і припинення терористичних актів та мінімізації їх наслідків» від 18.02.2016 № 92 [16] та іншими. Проте, до теперішнього часу невизначеними залишаються права доступу до певних рівнів інформації між усіма суб'єктами боротьби з тероризмом; законодавець не приділив достатньо уваги таким дефініціям як: «критерії оцінки терористичних загроз», «спотворення інформації», «достатність інформації для прийняття рішення» та іншим. При цьому, слід

ураховувати нові реалії та наявність терористичних загроз не тільки від окремих осіб, груп або організацій, а від цілої держави або декількох держав.

В умовах воєнного стану ключовим фактором ефективності державної системи боротьби з тероризмом є швидкість і обґрунтованість управлінських рішень, а для цього критично важливим є своєчасний доступ до достовірної, повної та актуальної інформації усіх суб'єктів боротьби з тероризмом. Фактично, під час проведення антитерористичної операції доцільним було б передбачити створення локального інформаційного простору, де інформація є не стільки ресурсом, скільки підґрунтям прийняття рішення, допомагає робити обґрунтовані висновки та обирати ефективні заходи [17].

Нас для реалізації мети нашого дослідження цікавить ієрархічна структура побудови загальнодержавної системи боротьби з тероризмом. Законодавцем визначений головний орган у забезпеченні боротьби з тероризмом — Служба безпеки України (далі — СБУ), а також створений Антитерористичний центр (далі — АТЦ) при СБУ, що забезпечує координацію діяльності усіх суб'єктів боротьби з тероризмом, у тому числі, й інформаційних потоків між ними.

Проте, бази даних окремих суб'єктів боротьби з тероризмом, що створені за допомогою різних програмних засобів, систем управління цими базами даних або мають різну логіку побудови, допоки важко об'єднати у єдиний інформаційний простір. А ураховуючи, що ефективність боротьби з тероризмом визначається, зокрема й ступенем взаємосумісності інформаційних систем суб'єктів, що безпосередньо залучені до протидії тероризму, побудова інформаційно-логістичної моделі єдиної державної системи запобігання тероризму є одним із тих завдань, що постають перед фахівцями у сфері державної безпеки.

Багаторівневість та здатність інформаційних потоків виконувати декілька функцій: бути першоджерелом для аналізу, засобом для обґрунтування прийнятих рішень, результатом узагальнення та прогнозу ризиків і загроз терористичного характеру, потребують формування бази знань у сфері антитерористичної безпеки. Інформаційна логістика має оптимізувати виконання частини таких функцій антитерористичного менеджменту, як:

- швидкий і точний збір даних, що дозволяє проводити глибокий аналіз загроз та теророгенності соціальних систем;
- якісна і своєчасна передача інформації між окремими елементами системи, що виключає її втрату, перекручення або спотворення;
- накопичення та зберігання не просто первинних матеріалів, а й знань про предмету область антитерористичного менеджменту;
- розмежування прав доступу та управління інформаційними потоками (відбір даних і документів,

необхідних для конкретного рівня управління) для уникнення витoku інформації з обмеженим доступом [12].

У зв'язку з тим, що інформаційна логістика в антитерористичному вимірі охоплює не лише технічні аспекти обробки даних, а й когнітивні, соціальні та управлінські компоненти, що формують ситуаційну обізнаність і впливають на прийняття рішень. Отже, її сутнісні ознаки — цілеспрямованість, оперативність, інтегративність, аналітичність, безперервність, захищеність та прогностичність — визначають здатність системи антитерористичної безпеки адаптуватися до нових викликів.

На нашу думку, модель інформаційно-логістичної системи антитерористичної безпеки має базуватися на принципі вертикальної інтеграції (підпорядкування) та горизонтальної координації (обмін даними між усіма суб'єктами боротьби з тероризмом). При чому, цю модель можна розглядати на трьох рівнях: стратегічному, оперативно-аналітичному та тактичному. Зупинимось на кожному з них.

Стратегічний або нормативно-управлінський уособлює рівень вищого керівництва держави та координаційних органів (Кабінет Міністрів України, Рада національної безпеки та оборони, АТЦ при СБУ). На цьому рівні функція інформаційної логістики полягає у визначенні інформаційних потреб антитерористичної системи, стратегічному плануванні, встановленні протоколів обміну даними і т.п. До інформаційно-логістичної системи надходять узагальнені аналітичні звіти, прогнози щодо терористичних загроз, а також дані міжнародних партнерів, а на їх підставі видаються директиви, накази, приймаються рішення щодо розподілу ресурсів між суб'єктами боротьби з тероризмом, антитерористичної підготовки населення, тощо. Тут приймаються стратегічні рішення, а отже якісні знання про об'єкт антитерористичної безпеки мають бути пріоритетом інформаційно-логістичної системи.

На другому рівні (оперативно-аналітичному) здійснюються основні функції з переробки інформації: агрегація, верифікація, кластеризація та інтелектуальна обробка первинної інформації. Цей рівень представлений інформаційно-аналітичними центрами, службами або підрозділами суб'єктів боротьби з тероризмом. На цьому рівні дані, отримані з тактичного рівня, проходять фільтрацію, аналізуються та синтезуються у знання про оперативну обстановку, що розподіляються між конкретними виконавцями. Результатом такої обробки стають різноманітні оперативні орієнтування, прогнози ризиків та загроз терористичного характеру, сценарії розвитку подій.

Найнижчий — тактичний рівень — зосереджений на рівні оперативних підрозділів суб'єктів боротьби з тероризмом. Тут здійснюється безпосередній збір первинної інформації (Data Mining) та миттєве реагування на отримані накази від стратегічного

рівня. Основною вимогою до інформаційних потоків на тактичному рівні є швидкість передачі даних та збереження їх у нешкодженному вигляді, тобто на перший план виходить безпека каналів зв'язку (рівень кібербезпеки державної системи боротьби з тероризмом).

Під час побудови такої інформаційно-логістичної моделі виникає низка проблемних питань, що потребують наукового розв'язання, а саме:

1. Інтероперабельність. Станом на теперішній час критично важливим є питання повноцінної інтеграції баз даних, створених на різних програмних платформах та за різною логікою побудови об'єднання. З точки зору практиків, автономний розвиток ресурсів різних суб'єктів боротьби з тероризмом призвів до технічної та семантичної несумісності інформаційних систем. Враховуючи, що ефективність боротьби з тероризмом прямо залежить від рівня їх взаємної сумісності, створення єдиної інформаційно-логістичної моделі є пріоритетним завданням державної безпеки.

2. Методологія побудови інформаційно-логістичної моделі. Багаторівневість інформаційних потоків (інформація як першоджерело, засіб обґрунтування рішень та база для прогнозів) вимагає переходу від простого накопичення даних до формування бази знань. Інформаційна логістика дозволяє автоматизувати ключові процеси: моніторинг теророгенності соціальних систем, ідентифікацію ризиків та моделювання сценаріїв нейтралізації загроз, але потребує наукового обґрунтування вибору методів (до прикладу, математичних) її побудови.

3. Функціональна складова. Упровадження інформаційної логістики дозволить трансформувати антитерористичний менеджмент шляхом підвищення: оперативності, надійності, аналітичної глибини та рівня керованості доступом. Проте, кожна із цих складових вимагає перегляду підходів до їх реалізації, запровадження нових методів передачі, обробки та розподілу доступу даних системі інформаційної логістики антитерористичної безпеки.

На нашу думку, інформаційно-логістична модель може стати фундаментом побудови системи ситуаційної обізнаності про об'єкт антитерористичної безпеки. Ситуаційна обізнаність у сфері антитерористичної безпеки — це безперервний, динамічний процес сприйняття елементів середовища, розуміння їх значення та прогнозування їхнього майбутнього стану. За модель можна взяти модель ситуаційної обізнаності для вирішення надзвичайних ситуацій конфліктного характеру [18]. Саме інформаційна логістика буде забезпечувати фільтрацію та агрегацію первинних даних, відсікаючи «інформаційний шум», стане гарантом своєчасного надання аналітичних звітів особі, що здатна приймати рішення з цієї проблематики, і буде відповідати за достовірність і якість отриманих знань про об'єкт антитерористичної безпеки.

При цьому, інформаційно-логістична модель антитерористичної безпеки повністю відповідає трирівневій моделі ситуаційної обізнаності, запропонованої М.Р. Ендслі [19]: фільтрація даних на тактичному рівні нашої моделі забезпечує усвідомлення елементів середовища, потрібних для розв'язання проблеми, оперативно-аналітичний рівень продукує нові знання, необхідні для розуміння елементів системи антитерористичної безпеки та їх взаємозв'язку, забезпечує контекстуалізацію даних від різних джерел, та вироблення прогнозних даних для прийняття превентивних заходів на стратегічному рівні нашої інформаційно-логістичної моделі.

Слід зауважити, що запропонована модель інформаційної логістики антитерористичної безпеки стане інструментом когнітивного розвантаження аналітиків системи антитерористичної безпеки. В умовах інформаційного перевантаження та обмеженого часу, замість того, щоб витратити час на пошук, перевірку та узгодження інформації, суб'єкти боротьби з тероризмом отримують готовий, структурований інформаційний продукт (наприклад, інтерактивні карти, аналітичні звіти, тощо). Це дозволить перенаправити когнітивні ресурси аналітиків оперативно-аналітичного рівня з рутинної обробки даних на складний аналіз, розуміння контексту та прийняття рішень, що є суттю якісної ситуаційної обізнаності.

Таким чином, інформаційна логістика — це не просто допоміжний елемент; це системоутворюючий елемент, який перетворює хаотичний потік даних на функціональну ситуаційну обізнаність, що є обов'язковою умовою для превентивного виявлення та знешкодження терористичних загроз.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У статті доведено, що нові виклики у сфері антитерористичної безпеки вимагають оновлених підходів до її інформаційно-аналітичного забезпечення. Встановлено, що в умовах інформаційного протистояння та цифрової трансформації суспільства традиційні системи інформаційної підтримки контртерористичної діяльності є недостатньо ефективними через їх реактивну природу, невпорядкованість інформаційних потоків та обмеженість у часі на обробку та аналіз даних й прийняття рішень.

Виокремлено сутнісні ознаки інформаційної логістики антитерористичної безпеки, як фактору підвищення ефективності державної системи боротьби з тероризмом, та уточнено понятійний апарат. Розроблено структуру ієрархічної моделі інформаційно-логістичної системи антитерористичної безпеки в Україні, що розглядає інформацію не як статичний ресурс, а як динамічний потік, керований за принципами логістики (своєчасність, якість, релевантність, тощо). Впровадження цих підходів дозволить суб'єктам боротьби з тероризмом оптимізувати розподіл вхідних даних, мінімізувати вплив ворожих інформаційних операцій та, спираючись на превентивну

стратегію, проактивно виявляти терористичні загрози, формуючи модель ситуативної обізнаності про загрози терористичного характеру в Україні.

Подальші дослідження доцільно спрямувати на автоматизацію фільтрації, верифікації та кластеризації інформаційних потоків у державній системі протидії тероризму. Це дозволить знизити когні-

тивне навантаження на аналітиків і прискорити прийняття оптимальних рішень суб'єктами боротьби з тероризмом. Окрему увагу варто приділити застосуванню технології блокчейн для забезпечення достовірності, цілісності та автентичності даних. Це стане підґрунтям для розбудови системи предиктивної аналітики терористичних загроз.

Література

1. Інформаційна безпека (соціально-правові аспекти): підручник / В. В. Острохов, В. М. Петрик, М. М. Присяжнюк та ін.; за заг. ред. Є. Д. Скулиша. Київ : КНТ, 2010. 776 с.
2. Інформаційна безпека. Підручник / В. В. Острохов, М. М. Присяжнюк, О. І. Фармагей, М. М. Чеховська та ін.; під ред. В. В. Острохова. Київ : Видавництво Ліра-к, 2021. 412 с.
3. Гнусов Ю. В. Розробка інформаційно-аналітичного забезпечення аналізу стану та динаміки розвитку злочинності: автореф. дис. ... канд. техн. наук: 05.13.06; Ун-т внутр. справ. Харків, 1998. 18 с.
4. Семир'янов Д. Я. Інформаційно-аналітичне забезпечення управління підрозділами податкової міліції України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07; Нац. акад. держ. податк. служби України. Ірпінь, 2004. 18 с.
5. Стаценко-Сургучова І. С. Організаційно-правові засади інформаційно-аналітичної роботи в органах державної безпеки України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07; Нац. Ун-т держ. податк. служби України. Ірпінь, 2008. 20 с.
6. Klein S. Information Logistics. *Electronic Markets*. 1993. № 9–10. P. 11–12.
7. Яценко Р. М., Ніколаєв І. В. Інформаційні системи в логістиці : навч. посіб. Харків : Вид. ХНЕУ, 2012. 232 с.
8. Формування логістичної інформаційної системи ефективного управління транспортними і виробничими підприємствами / В. В. Аулін, О. Л. Ляшук, А. В. Гриньків та ін. *Central Ukrainian Scientific Bulletin. Technical Sciences*. 2024. Vol. 9 (40), Part II. С. 204–218.
9. Титенко Л. В. Інформаційна логістика бізнес-процесів у системі стратегічного управління. *Економіка і суспільство*. 2018. Вип. 16. С. 504–512.
10. Кудрявцева О. В. Особливості системи інформаційної логістики підприємства. *Економіка транспортного комплексу*. 2022. Вип. 39. С. 115–124.
11. Катеринчук І. П. Роль інформаційної логістики в системі інформаційного забезпечення діяльності правоохоронних органів. *Наука і правоохорона*. 2013. № 2 (20). С. 16–19.
12. Проскурович О. В. Інформаційно-аналітичне забезпечення процесу прийняття рішень в системі управління. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2011. Т. 3, № 2. С. 178–184.
13. Рижов І., Мишишин Н. Сутність і роль інформаційної логістики в системах антитерористичного менеджменту. *Честь і закон*. 2024. № 4 (91). С. 99–104.
14. Рижов І. Соціально-інформаційні технології у контексті перспективних можливостей Служби безпеки України щодо запобігання кризовим явищам соціального характеру та протидії тероризму. *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави*. 2020. № 1–3. С. 23–30.
15. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20 березня. 2003 р. № 638-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 25. Ст. 180. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text> (дата звернення: 17.12.2025).
16. Про єдину комп'ютерну інформаційну систему правоохоронних органів у боротьбі із злочинністю: Указ Президента України від 31 січня 2006 р. № 80/2006. *Офіційний вісник України*. 2006. № 5. Ст. 213. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/2006> (дата звернення: 17.12.2025).
17. Про затвердження Положення про єдину державну систему запобігання, реагування і припинення терористичних актів та мінімізації їх наслідків: Постанова Кабінету Міністрів України від 18 лютого 2016 р. № 92. *Урядовий кур'єр*. 2016. № 44. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/92-2016-%D0%BF#Text> (дата звернення: 17.12.2025).
18. Оксанич І. М., Гречанинов В. Ф., Лопушанський А. В., Новгородський С. Є. Побудова моделі ситуаційної обізнаності для вирішення конфліктних надзвичайних ситуацій. *Математичні машини і системи*. 2017. № 3. С. 112–118. URL: <http://www.immsp.kiev.ua/publications/articles/2017/3/13.pdf> (дата звернення: 18.12.2025).
19. Endsley M. R. Theoretical underpinnings of situation awareness: A critical review. *Situation awareness analysis and measurement* / ed. by M. R. Endsley, D. J. Garland. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 2000. P. 3–32.

References

1. Ostrokhov, V. V., Petryk, V. M., Prysiazniuk, M. M., et al. (2010). *Informatsiina bezpeka (sotsialno-pravovi aspekty)*. Kyiv: KNT [in Ukrainian].
2. Ostrokhov, V. V., Prysiazniuk, M. M., Farmahei, O. I., Chekhovska, M. M., et al. (2021). *Informatsiina bezpeka*. Kyiv: Vydavnytstvo Lira-K [in Ukrainian].

3. Hnusov, Yu. V. (1998). Rozrobka informatsiino-analitychnoho zabezpechennia analizu stanu ta dynamiky rozvytku zlochynnosti (Extended abstract of candidate's thesis). Kharkiv: University of Internal Affairs [in Ukrainian].
4. Semyrianov, D. Ia. (2004). Informatsiino-analitychne zabezpechennia upravlinnia pidrozdilamy podatkovoi militsii Ukrainy (Extended abstract of candidate's thesis). Irpin: National Academy of the State Tax Service of Ukraine [in Ukrainian].
5. Statsenko-Surhuchova, I. S. (2008). Orhanizatsiino-pravovi zasady informatsiino-analitychnoi roboty v orhanakh derzhavnoi bezpeky Ukrainy (Extended abstract of candidate's thesis). Irpin: National University of the State Tax Service of Ukraine [in Ukrainian].
6. Klein, S. (1993). Information logistics. *Electronic Markets*, 9–10, 11–12.
7. Yatsenko, R. M., & Nikolaiev, I. V. (2012). Informatsiini systemy v lohistytsi. Kharkiv: KhNEU Publishing House [in Ukrainian].
8. Aulin, V. V., Liashuk, O. L., Hrynkiv, A. V., et al. (2024). Formuvannia lohistychnoi informatsiinoi systemy efektyvnoho upravlinnia transportnymy i vyrobnychymy pidpryiemstvamy. *Central Ukrainian Scientific Bulletin. Technical Sciences*, 9(40), Part II, 204–218 [in Ukrainian].
9. Tytenko, L. V. (2018). Informatsiina lohistyka biznes-protsesiv u systemi stratehichnoho upravlinnia. *Ekonomika i suspilstvo*, 16, 504–512 [in Ukrainian].
10. Kudriavtseva, O. V. (2022). Osoblyvosti systemy informatsiinoi lohistyky pidpryiemstva. *Ekonomika transportnoho kompleksu*, 39, 115–124 [in Ukrainian].
11. Katerynychuk, I. P. (2013). Rol informatsiinoi lohistyky v systemi informatsiinoho zabezpechennia diialnosti pravookhoronnykh orhaniv. *Nauka i pravookhorona*, 2(20), 16–19 [in Ukrainian].
12. Proskurovych, O. V. (2011). Informatsiino-analitychne zabezpechennia protsesu pryiniattia rishen v systemi upravlinnia. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*, 2(3), 178–184 [in Ukrainian].
13. Ryzhov, I., & Myshchyshyn, N. (2024). Sutnist i rol informatsiinoi lohistyky v systemakh antyterorystychnoho menedzhmentu. *Chest i zakon*, 4(91), 99–104 [in Ukrainian].
14. Ryzhov, I. (2020). Sotsialno-informatsiini tekhnolohii u konteksti perspektyvnykh mozhlyvostei Sluzhby bezpeky Ukrainy shchodo zapobihannia kryzovym yavyscham sotsialnoho kharakteru ta protydii teroryzmu. *Informatsiina bezpeka liudyny, suspilstva, derzhavy*, 1–3, 23–30 [in Ukrainian].
15. Verkhovna Rada of Ukraine. (2003). Pro borotbu z teroryzmom (Law No. 638-IV). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 25, Article 180. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text>
16. President of Ukraine. (2006). Pro yedynu kompiuternu informatsiinu systemu pravookhoronnykh orhaniv u borotbi iz zlochynnistiu (Decree No. 80/2006). Ofitsiyni visnyk Ukrainy, 5, Article 213. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/2006>
17. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2016). Pro zatverdzhennia Polozhennia pro yedynu derzhavnu systemu zapobihannia, reahuvannia i prypynennia terorystychnykh aktiv ta minimizatsii yikh naslidkiv (Resolution No. 92). *Uriadovyi kurier*, 44. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/92-2016-%D0%BF#Text>
18. Oksanych, I. M., Hrechaninov, V. F., Lopushanskyi, A. V., & Novhorodskyi, S. Ie. (2017). Pobudova modeli sytuatsiinoi obiznanosti dlia vyrishennia konfliktnykh nadzvychainykh sytuatsii. *Matematychni mashyny i systemy*, 3, 112–118. <http://www.immsp.kiev.ua/publications/articles/2017/3/13.pdf>
19. Endsley, M. R. (2000). Theoretical underpinnings of situation awareness: A critical review. In M. R. Endsley & D. J. Garland (Eds.), *Situation awareness analysis and measurement* (pp. 3–32). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

УДК 347.441:346.7:336.748:339.178

Можаровська Наталія Олегівна

*кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри публічного права
факультет права та міжнародних відносин
Київський столичний університет імені Бориса Грінченка*

Mozharovska Nataliia

*Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor,
Professor of the Department of Public Law,
Faculty of Law and International Relations,
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University
ORCID: 0009-0000-5407-7298*

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-12-11623

ДОГОВІР ВАЛЮТНОГО Ф'ЮЧЕРСУ ЯК ПІДІНСТИТУТ ВАЛЮТНОГО РЕГУЛЮВАННЯ: ПРАВОВА ПРИРОДА, СТРУКТУРА ТА МЕХАНІЗМИ ВИКОНАННЯ

CONTRACT OF A CURRENCY FUTURES AS A SUB-INSTITUTE OF CURRENCY REGULATION: LEGAL NATURE, STRUCTURE AND MECHANISMS OF PERFORMANCE

Анотація. Вступ. Договір валютного ф'ючерсу посідає особливе місце у системі сучасного валютного регулювання, оскільки поєднує механізми ринкової саморегуляції з імперативними інструментами державної валютної політики. В умовах воєнної економіки, цифровізації фінансових ринків та поступової євроінтеграції України значно зростає потреба у правовому осмисленні валютних деривативів як елементів публічно-правового впливу на динаміку валютного курсу та макроринкову стабільність. З огляду на високий рівень волатильності, нестандартні монетарні інструменти НБУ та глобальні виклики, пов'язані зі збройною агресією й обмеженнями валютного ринку, валютний ф'ючерс стає не лише інструментом хеджування, а й юридично значущим механізмом управління валютним ризиком. Міжнародні стандарти IOSCO, Базельського комітету, ЄЦБ та нормативна база ЄС щодо деривативів визначають ключові орієнтири модернізації підходів до правового регулювання валютних ф'ючерсів в Україні, що актуалізує необхідність їх системного наукового аналізу як підінституту валютного регулювання.

Мета. Метою статті є комплексне теоретико-правове дослідження договору валютного ф'ючерсу як підінституту валютного регулювання, формулювання його правової природи, структури та механізмів виконання, а також виявлення нормативних, організаційних і доктринальних проблем, що впливають на його функціонування в умовах сучасної валютної політики України.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є нормативно-правові акти України у сфері валютного регулювання та ринку деривативів, зокрема Закон України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» (2020), Закон України «Про валюту і валютні операції» (2018), підзаконні акти Національного банку України щодо валютного нагляду та деривативних контрактів (Постанова НБУ № 63 від 29.06.2021 та ін.), а також регламенти організованих ринків і клірингових палат. Теоретичну основу дослідження становлять праці українських учених у галузі фінансового та господарського права – І. Цуняк, Л. Заволоки, Є. Колесніка, І. Сіліної – а також іноземні дослідження С. Каупа, С. Рамеша, Г. Вана, а також наукової групи у складі К.-Л. Вана, К. Фосона, М.-Л. Чена та А.-С. Ву, поряд з аналітичними матеріалами НБУ, IOSCO, Базельського комітету, ЄЦБ та МВФ щодо регулювання деривативів і управління фінансовими ризиками. Методологія ґрунтується на принципі методологічного плюралізму й поєднує діалектичний, системно-структурний, порівняльно-правовий, формально-юридичний, економіко-правовий та аналітико-правовий методи, що забезпечує комплексне виявлення правових закономірностей функціонування валютних ф'ючерсів і формування авторської концепції їх публічно-правової природи як підінституту валютного регулювання.

Результати. Встановлено, що валютний ф'ючерс є змішаною правовою конструкцією, яка поєднує ознаки приватно-правового біржового договору та інструмента публічно-правового валютного регулювання. Його правова природа проявляється як підінститут валютної політики держави, покликаний структурувати валютний ризик, забезпечувати передбачуваність курсових очікувань і сприяти макрофінансовій стабільності. Систематизовано правові елементи ф'ючерсного контракту: предмет, курс, строк, маржеві вимоги та стандартизовані правила клірингу й розрахунків.

Показано, що виконання ф'ючерсів ґрунтується на централізованому клірингу, щоденному переоцінюванні (mark-to-market), варіаційній маржі та механізмах примусового закриття позиції. Обґрунтовано, що валютний контроль НБУ формує правовий режим таких операцій, визначаючи їх допустимість, обсяг, порядок поставки й документування. Виявлено ключові проблеми: мінливість валютного законодавства, процедурна фрагментарність, недостатня стандартизація деривативів та технологічні обмеження їх практичного застосування в Україні.

Перспективи. Подальші дослідження доцільно спрямувати на формування комплексної моделі правового регулювання валютних ф'ючерсів як підінституту валютного регулювання у взаємозв'язку з фінансовою стабільністю держави. Перспективним є уточнення критеріїв розмежування поставочних і розрахункових валютних деривативів у публічно-правовому аспекті, розроблення єдиних стандартів їх бухгалтерського обліку та вдосконалення процедур клірингу відповідно до міжнародних вимог IOSCO і ЄС. Потребує подальшого розвитку концепція публічно-правової відповідальності за порушення зобов'язань за валютними ф'ючерсами, зокрема у контексті валютного нагляду в умовах воєнної економіки. Актуальним напрямом також є дослідження правових механізмів інтеграції національного ринку валютних деривативів до європейського фінансового простору, що сприятиме зміцненню фінансового суверенітету України та підвищенню ефективності інструментів управління валютним ризиком.

Ключові слова: валютний ф'ючерс, валютні деривативи, валютне регулювання, публічно-правовий підінститут, валютний ризик, маржеві вимоги, кліринг, ф'ючерсний контракт, валютний контроль, фінансове право, стабільність валютного ринку, механізми виконання, поставочний та розрахунковий ф'ючерс, біржова інфраструктура, валютна політика.

Summary. Introduction. The currency futures contract occupies a special place within the system of contemporary currency regulation, as it combines mechanisms of market self-regulation with the imperative instruments of state monetary and foreign exchange policy. In the context of wartime economy, digitalisation of financial markets, and Ukraine's gradual European integration, the need for a comprehensive legal understanding of currency derivatives as elements of public-law influence on exchange rate dynamics and macro-financial stability has significantly increased. Given the high level of volatility, the use of unconventional monetary instruments by the National Bank of Ukraine, and global challenges associated with military aggression and currency market restrictions, the currency futures contract functions not only as a hedging tool but also as a legally significant mechanism for managing currency risk. International standards of IOSCO, the Basel Committee, the ECB, and the EU regulatory framework on derivatives set key benchmarks for modernising approaches to the legal regulation of currency futures in Ukraine, highlighting the need for their systematic scholarly examination as a sub-institute of currency regulation.

Purpose. The purpose of the article is to provide a comprehensive theoretical and legal analysis of the currency futures contract as a sub-institute of currency regulation, to formulate its legal nature, structural components, and performance mechanisms, as well as to identify the normative, organizational, and doctrinal challenges that affect its functioning within the framework of Ukraine's contemporary currency policy.

Materials and methods. The materials of the study include the normative legal acts of Ukraine in the sphere of currency regulation and the derivatives market, in particular the Law of Ukraine "On Capital Markets and Organized Commodity Markets" (2020), the Law of Ukraine "On Currency and Currency Operations" (2018), the regulatory acts of the National Bank of Ukraine governing currency supervision and derivative contracts (such as NBU Resolution No. 63 of 29 June 2021), as well as the rules of organized trading venues and clearing houses. The theoretical basis of the research is formed by the works of Ukrainian scholars in financial and commercial law – I. Tsuniak, L. Zavoloka, Ye. Koliesnik, I. Silina – and by foreign studies authored by S. Kaup, S. Ramesh, G. Wang, as well as by the research team of K.-L. Wang, C. Fawson, M.-L. Chen and A.-C. Wu, together with analytical materials issued by the NBU, IOSCO, the Basel Committee, the ECB, and the IMF on derivative regulation and financial risk management. The methodology relies on the principle of methodological pluralism and combines dialectical, systemic-structural, comparative-legal, formal-legal, economic-legal, and analytical-legal methods, which together enable a comprehensive identification of the legal regularities governing currency futures and the development of the author's concept of their public-law nature as a sub-institute of currency regulation.

Results. The study establishes that a currency futures contract is a hybrid legal construct combining elements of a private-law exchange contract and a public-law mechanism for implementing the state's currency policy. Its legal nature manifests as a sub-institution of currency regulation aimed at structuring currency risk, ensuring the predictability of exchange-rate expectations, and supporting macro-financial stability. The key legal elements of a futures contract are systematized: underlying asset, price (rate), maturity, margin requirements, and standardized clearing and settlement rules.

It is shown that the performance of currency futures is based on centralized clearing, daily mark-to-market valuation, variation margin, and mechanisms of forced position closure. It is substantiated that the NBU's foreign-exchange control shapes the legal regime of such operations by determining their admissibility, volume, delivery procedures, and documentation requirements. The main regulatory challenges are identified: volatility of currency legislation, procedural fragmentation, insufficient standardization of derivative instruments, and technological barriers to their practical implementation in Ukraine.

Discussion. Future research should be directed toward developing a comprehensive model of the legal regulation of currency futures as a sub-institute of currency regulation in its interrelation with the state's financial stability. Promising areas include refining the criteria for distinguishing between deliverable and non-deliverable currency derivatives within a public-law framework, elaborating unified standards for their accounting treatment, and enhancing clearing procedures in accordance with IOSCO and EU regulatory requirements. Further development is required in the concept of public-law liability for breaches of obligations under currency futures contracts, particularly in the context of currency supervision during wartime economic conditions. Another relevant direction is the study of legal mechanisms for integrating the national market of currency derivatives into the European financial space, which would strengthen Ukraine's financial sovereignty and enhance the effectiveness of currency risk management instruments.

Keywords: currency futures, currency derivatives, currency regulation, public-law sub-institute, currency risk, margin requirements, clearing, futures contract, currency control, financial law, exchange market stability, performance mechanisms, deliverable and non-deliverable futures, exchange infrastructure, currency policy.

Постановка проблеми. Валютний ф'ючерс, поряд із форвардом, є базовим інструментом валютного дилінгу, який поєднує приватноправову автономію сторін з імперативними елементами публічно-правового регулювання валютного ринку. Як різновид ф'ючерсного контракту, він зберігає ключові ознаки строковості, стандартизованості, біржової форми та розрахунку «на різницю», водночас відображаючи специфіку валюти як об'єкта фінансово-правового впливу та складової валютного суверенітету держави.

У контексті глобалізації, цифровізації валютного ринку та євроінтеграційних процесів України роль валютних ф'ючерсів як інструментів управління валютним ризиком, хеджування та спекулятивних операцій істотно зростає. Це актуалізує потребу у чіткому науковому визначенні їх поняття, юридичної природи, істотних умов, механізмів виконання, припинення та відповідальності сторін. Відсутність комплексних досліджень у національній доктрині щодо валютного ф'ючерсу як публічно-регульованого похідного інструменту ускладнює формування сталої судової та адміністративної практики й стримує створення ефективного регуляторного середовища, здатного збалансувати інтереси держави і учасників валютного ринку.

Проблематика правового регулювання валютних ф'ючерсів має міждисциплінарний характер, що зумовило значний масив досліджень у сфері фінансів, комерційного та фінансового права. В українській доктрині переважають праці, присвячені загальній характеристиці деривативів і їх економіко-правовій природі. І. Цуняк [10] аналізує регулятивні особливості деривативних фінансових інструментів, підкреслюючи залежність їх правового статусу від валютного режиму та ролі держави у забезпеченні правової визначеності. У працях Л. Заволоки, Є. Колесніка та І. Сіліної [11] розглянуто економіко-правові властивості ф'ючерсних контрактів, акцентовано на проблемах їх стандартизації, недостатньому розвитку клірингової й біржової інфраструктури та загальній інституційній незрілості ринку деривативів в Україні.

У зарубіжній літературі увага зосереджена на правових аспектах управління ризиками та ін-

ституційних моделях ринку деривативів. Зокрема, S. Каур аналізує валютні деривативи як інструмент мінімізації юридичних ризиків міжнародного бізнесу, а S. Ramesh [7] досліджує роль маржевого забезпечення та клірингу у зниженні контрагентських ризиків. Комплексні моделі правового ризик-менеджменту запропоновано G. Wang [6] та співавт., що є релевантним для регулювання валютних ф'ючерсів на глобальних ринках.

Міжнародні дослідження також приділяють значну увагу впливу різних видів строкових валютних контрактів на ринкову ліквідність та поведінку учасників. Праця K.-L. Wang, C. Fawson, M.-L. Chen та A.-C. Wu (2014) [9] доводить, що поставочні (deliverable) та непоставочні (non-deliverable) форварди формують різні моделі динаміки ринку: NDF-контракти виявляють вищу чутливість до інформаційних шоків та волатильність, тоді як deliverable-контракти корелюють із глибшою ліквідністю та більш стабільною структурою ринку. Ці висновки підкреслюють значення інституційної природи контракту для стабільності валютного ринку, що є надзвичайно актуальним для України, де валютний режим безпосередньо визначає можливість розвитку окремих видів строкових валютних операцій.

Помітний вплив на формування сучасних підходів до правового режиму деривативів мають міжнародні стандарти IOSCO, Базельського комітету, ЄЦБ та регламенти ЄС (EMIR, MiFID II), які встановлюють вимоги до централізованого клірингу, маржевих механізмів та прозорості ринку.

Узагальнення наявних досліджень дозволяє розглядати валютний ф'ючерс не лише як інструмент ринку капіталу, а й як публічно-правовий елемент валютного регулювання, через який держава реалізує валютну політику та забезпечує управління валютним ризиком. Водночас специфіка правового режиму валютних ф'ючерсів в українському правопорядку вивчена недостатньо, що зумовлює необхідність подальших теоретико-правових досліджень.

Метою наукової праці є комплексне теоретико-правове обґрунтування тенденцій нормативно-правового регулювання договорів валютних ф'ючерсів у системі сучасного валютного права України,

а також формулювання доктринального визначення поняття цього договору як особливої форми публічно-контрольованого фінансового інструменту. У межах поставленої мети передбачається з'ясувати правову природу, економіко-правове значення та механізм функціонування валютного ф'ючерсу як інструменту управління валютним ризиком і водночас складовою державної валютної політики.

Для досягнення поставленої мети дослідження передбачається розв'язання таких наукових завдань:

- проаналізувати сучасний стан і тенденції нормативно-правового регулювання валютних деривативів в Україні, з особливим акцентом на валютні ф'ючерси у контексті валютної політики та режиму валютного ринку;
- сформулювати доктринально обґрунтоване визначення договору валютного ф'ючерсу як фінансово-правової конструкції та елемента публічно-правового регулювання;
- визначити правову природу валютного ф'ючерсу, його змішаний (публічно-приватний) характер і місце у системі валютного регулювання України;
- класифікувати валютні ф'ючерси за змістовими, функціональними та організаційно-правовими критеріями з урахуванням національної та міжнародної доктрини;
- охарактеризувати істотні умови договору валютного ф'ючерсу: предмет, курс, строк виконання, маржеві вимоги, стандартизовані параметри та порядок розрахунків;
- розкрити правові механізми його виконання, включаючи роль клірингу, маржевих розрахунків, поставки або розрахунку різниці та валютного контролю НБУ;
- визначити підстави і правові наслідки припинення договору, враховуючи договірні, клірингові та публічно-правові механізми;
- дослідити форми юридичної відповідальності сторін за порушення зобов'язань та особливості її реалізації у фінансово-правовому середовищі;
- окреслити ключові проблеми та прогалини правового регулювання валютних ф'ючерсів в Україні і запропонувати напрями удосконалення законодавства.

Матеріали і методи. Матеріальну базу дослідження становлять нормативно-правові акти України у сфері валютного регулювання та ринку деривативів, зокрема Закон України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» (2020), Закон України «Про валюту і валютні операції» (2018), підзаконні акти НБУ щодо валютного нагляду та деривативів (зокрема Постанова НБУ № 63 від 29.06.2021), а також регламенти організованих ринків і клірингових палат. Теоретичну основу складають праці українських учених (І. Цуняк, Л. Заволока, Є. Колеснік, І. Сіліна) та зарубіжні дослідження S. Kaup, S. Ramesh, G. Wang, а також K.-L. Wang, C. Fawson, M.-L. Chen і A.-C. Wu, доповнені аналітичними ма-

теріалами НБУ, IOSCO, Базельського комітету, ЄЦБ та МВФ.

Методологія ґрунтується на принципі методологічного плюралізму й поєднує загальнонаукові та спеціально-правові підходи. Діалектичний метод використано для виявлення закономірностей розвитку регулювання валютних ф'ючерсів та взаємозв'язку між монетарною політикою й еволюцією нормативної бази. Системно-структурний метод дав змогу визначити внутрішню структуру договору валютного ф'ючерсу та його ключові елементи (предмет, курс, строк, маржеві вимоги, кліринг). Формально-юридичний метод застосовано для аналізу законодавства України та актів НБУ щодо валютних операцій і деривативів.

Порівняльно-правовий метод забезпечив зіставлення українського режиму валютних ф'ючерсів зі стандартами ЄС, США, IOSCO і Базельського комітету, що дозволило окреслити розбіжності та потенціал імплементації міжнародних правил. Економіко-правовий метод використано для дослідження економічної природи ф'ючерсів, механізмів хеджування та ролі маржі у забезпеченні фінансової стабільності. Аналітико-правовий метод дав змогу узагальнити доктрину та практику і сформувати авторське бачення правової природи валютного ф'ючерсу. Метод юридичного моделювання застосовано для побудови авторської моделі валютного ф'ючерсу як підінституту валютного регулювання та формулювання пропозицій щодо вдосконалення законодавства.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Стан і тенденції нормативно-правового регулювання договору валютного ф'ючерсу.

Нормативно-правове регулювання договорів валютних форвардів і ф'ючерсів формується під впливом економічних та політичних чинників, спрямованих на забезпечення стабільності валютного ринку, прогнозованості курсоутворення та інтеграції України у світовий фінансовий простір. У сучасних умовах пріоритетом держави є стримування надмірних коливань обмінного курсу, підтримання макроекономічної рівноваги та довіри до гривні, що зумовлює консервативний характер валютно-курсової політики та обмежене використання біржових похідних інструментів.

Водночас поступове наближення внутрішнього ринку до ринкових механізмів ціноутворення та формування реальної вартості валютного ресурсу створюють передумови для розширення застосування деривативів — форвардів, ф'ючерсів, свопів, опціонів — як елементів системи ризик-менеджменту й водночас об'єктів публічно-правового впливу. Валютні деривативи у цьому контексті виступають не лише інструментами приватного хеджування, а й засобами забезпечення фінансової стабільності, через які держава реалізує регуляторні функції у сфері валютної політики та контролю за ліквідністю фінансового ринку [1].

У 2002 році середній курс гривні становив близько 5,33 грн/US\$ [2], а у 2003–2004 роках утримувався на рівні $\approx 5,30$ – $5,31$ грн/US\$, що відповідало режиму стабільного курсоутворення з низькою волатильністю [2]. У 2005 році курс зафіксувався на позначці близько 5,05 грн/дол., що свідчило про жорсткий контроль НБУ [2]. Глобальна фінансова криза 2008 року спричинила різку девальвацію — наприкінці року курс досяг $\approx 7,88$ грн/дол. [2].

У 2010–2013 роках курс коливався в межах 7,9–8,0 грн/дол., що відображало перехід до більш гнучкого режиму [2]. Політичні та економічні кризи 2014–2015 років спричинили суттєву девальвацію — у 2015 році курс перевищив $\approx 21,6$ грн/дол. [2]. У 2016–2021 роках він стабілізувався в діапазоні ≈ 24 – 28 грн/дол., однак у 2022 році, в умовах воєнного стану та зовнішніх шоків, зріс до ≈ 34 – 36 грн/дол. [2]. Станом на листопад 2025 року офіційний курс становить приблизно 42,0 грн/дол. за даними НБУ [3].

Динаміка курсу підтверджує, що у середині 2000-х в Україні діяв режим фактичної фіксації гривні, тоді як згодом відбувся поступовий перехід до керовано плаваючого курсу. Така трансформація створила більш гнучкі умови для функціонування валютних деривативів, зокрема договорів валютного ф'ючерсу, у системі валютного регулювання.

Тривалий період підтримання НБУ стабільного офіційного валютного курсу знижував потребу у використанні валютних ф'ючерсів як інструментів хеджування, оскільки для банків та інституційних інвесторів ризики суттєвих коливань гривні були мінімальними. Проте поступовий перехід до режиму керованого плавання та лібералізація валютного ринку формують об'єктивну потребу у належному правовому врегулюванні механізмів укладення та виконання валютних ф'ючерсів як елементів системи фінансової безпеки та управління валютними ризиками.

Разом з тим навіть у періоди відносної курсової стабільності укладення валютних ф'ючерсних правочинів на міжбанківському ринку є цілком можливим і економічно доцільним. За умов керовано плаваючого курсу, коли офіційний коридор коливань є обмеженим, реальні угоди укладаються з невеликими, але відчутними відхиленнями від офіційного курсу. Для великих учасників — банків, інституційних інвесторів, експортерів — навіть незначні різниці в котируваннях при великих обсягах операцій можуть спричинити значні прибутки або збитки. Тому валютні ф'ючерси залишаються ефективним інструментом хеджування валютних ризиків, а їх застосування має як економічний, так і правовий вимір, оскільки створює формалізовані зобов'язання щодо строку, обсягу, ціни та механізму розрахунку, що підлягають регулюванню фінансовим і валютним законодавством України.

Надмірне адміністративне регулювання ринку валютних деривативів знижує інтерес інвесторів до ф'ючерсів: ліцензійні вимоги, обмежений доступ

до торгів і посилений валютний контроль суперечать ринковій природі деривативів, звужують легальний сегмент і стимулюють відтік капіталу в тіньовий та офшорний простір.

Додаткові бар'єри створюють валютний режим та недостатня нормативна визначеність щодо обліку й стандартизації деривативів. Попри реформування 2021 року, значна частина практичних питань залишається неврегульованою, що стримує розвиток ф'ючерсного ринку.

Нормативна невизначеність технічних аспектів обігу валютних деривативів також ускладнює практику їх застосування. Лише у 2021 році НБУ затвердив порядок погодження специфікацій деривативних контрактів грошового ринку (Постанова НБУ № 63 від 29.06.2021) [4], тоді як питання бухгалтерського обліку операцій з деривативами частково регламентовано Рішенням НКЦПФР № 650 від 08.05.2012 [5]. Наукові джерела вказують на збереження невизначеності правового статусу валютних деривативів і відсутність системних процедурних стандартів щодо їх використання [5].

Правова природа та сутність договору валютного ф'ючерсу.

Валютний ф'ючерс поєднує риси біржового деривативу та правочину у сфері валютного регулювання, оскільки стосується операцій з валютою — активом, що перебуває під контролем держави. На відміну від позабіржового форварду, він є стандартизованим договором про майбутню купівлю чи продаж валюти за фіксованим курсом. Ф'ючерс виконує економічну функцію хеджування та юридичну функцію управління валютним ризиком у межах вимог НБУ. Як результат, його слід розглядати не лише як цивільно-правовий договір, а й як інструмент публічно-правового валютного регулювання.

Елементи договору валютного ф'ючерсу.

Ключовими елементами договору валютного ф'ючерсу є предмет, сторони, ціна (курс), строк виконання та механізм маржі, які в сукупності визначають його юридичну природу та відмежовують від інших валютних правочинів.

Предметом валютного ф'ючерсу є зобов'язання купити або продати певну суму іноземної валюти у майбутньому за курсом, зафіксованим на момент укладення контракту та закріпленим у стандартизованих біржових специфікаціях. Оскільки валюта є одночасно засобом платежу й об'єктом фінансового контролю, її обіг у межах ф'ючерсних операцій підпорядковується публічно-правовим обмеженням, установленим НБУ.

Суб'єктами таких договорів виступають професійні учасники валютного ринку — банки, дилінгові центри, інституційні інвестори, які мають відповідні ліцензії НБУ, а також їх клієнти, включно з юридичними і фізичними особами-нерезидентами. Важливою рисою є обов'язкова участь біржі або клірингової палати як посередника та гаранта виконання зо-

бов'язань, що підтверджує публічно-контрольований характер ф'ючерсних операцій [6].

Ціна договору фіксується у вигляді встановленого на момент укладення курсу обміну на майбутню дату, який не підлягає коригуванню залежно від ринкових коливань. Такий підхід слугує правовим механізмом «замороження» валютного ризику та забезпечує стабільність очікувань сторін. Строк виконання визначається біржовими правилами і є істотною умовою, що відображає строковість, притаманну деривативним зобов'язанням.

Особливу роль відіграє механізм маржі — забезпечувального депозиту, який гарантує виконання зобов'язань сторін. Розрізняють початкову маржу (initial margin), що забезпечує допуск до операцій, та підтримувальну маржу (maintenance margin), що визначає мінімальний залишок коштів на рахунку учасника. Нормативи маржі виступають інструментом публічно-правового регулювання, через який держава контролює рівень фінансового ризику на валютному ринку [1].

Юридична природа договору валютного ф'ючерсу має дуалістичний характер, оскільки поєднує приватноправові риси біржового контракту з публічно-правовим регулюванням валютних відносин. На відміну від класичних цивільно-правових угод, валютний ф'ючерс діє в умовах імперативного валютного контролю, обов'язкових ліцензійних вимог та державних нормативів щодо маржі й клірингу. Тому такий договір не може розглядатися лише як автономний прояв волі сторін: він функціонує як складова механізму реалізації валютної політики держави, спрямованої на підтримання стабільності національної валюти та мінімізацію системних ризиків [6].

Публічно-правова природа валютного ф'ючерсу проявляється також у його стандартизованості та обов'язковій участі інфраструктурних інститутів — біржі та клірингової палати, які гарантують належне виконання зобов'язань сторін. Такі вимоги відповідають міжнародним стандартам IOSCO щодо прозорості, моніторингу та управління ризиками на ринку деривативів, відповідно до яких держава має забезпечувати нагляд за похідними фінансовими інструментами як об'єктами публічного регулювання [8].

Крім того, валютні ф'ючерси відіграють роль у реалізації фінансового суверенітету держави, оскільки фіксація майбутнього валютного курсу впливає на ринкові очікування щодо динаміки національної валюти та на макрофінансову стабільність. Їх обіг потребує правового контролю, що ґрунтується на принципах публічного інтересу, пропорційності регулювання та системного управління ризиками. У цьому аспекті валютний ф'ючерс виступає не лише фінансовим інструментом, а й інституційною формою взаємодії ринкових механізмів з державним регулюванням, що відображає сучасний підхід до публічно-правового впливу на фінансовий ринок [1; 7].

У правовій доктрині валютні ф'ючерси класифікують за низкою критеріїв, що відображають як економічну логіку їх функціонування, так і особливості публічно-правового контролю за їх обігом. Найпоширенішим є поділ на поставочні та розрахункові (безпоставочні) ф'ючерси. Поставочний контракт передбачає реальну передачу валюти на дату виконання, що зближує його з класичними біржовими операціями купівлі-продажу та підсилює значення валютного контролю. Розрахунковий ф'ючерс виконується у формі грошової різниці без фактичного руху валюти, що робить його інструментом чистого хеджування або спекулятивної діяльності та підвищує юридичне значення механізму маржі як забезпечення виконання [6].

За організаційно-правовою формою ринку валютні ф'ючерси поділяють на біржові та позабіржові (OTC). Біржові ф'ючерси є стандартизованими, укладаються через організований ринок і підлягають обов'язковому централізованому клірингу, що відповідає стандартам IOSCO щодо мінімізації контрагентського ризику [8]. Позабіржові ф'ючерси мають індивідуальний характер і формуються за домовленістю сторін, проте, будучи валютними операціями, вони залишаються у сфері ліцензійних вимог НБУ та валютного нагляду.

За функціональним призначенням валютні ф'ючерси поділяються на хеджуючі та спекулятивні. Хеджуючі використовуються суб'єктами господарювання для страхування ризику несприятливої зміни курсу, що узгоджується з їх сутністю як інструментів управління валютним ризиком. Спекулятивні орієнтовані на отримання прибутку від різниці котирувань, однак також регулюються нормами публічного права, оскільки масове їх застосування впливає на стабільність валютного ринку та курсові очікування [1; 7].

У науковій літературі поділ строкових контрактів на поставочні (deliverable) та розрахункові (non-deliverable) вважається одним із ключових критеріїв, що впливає на їх правову природу, ліквідність та інтенсивність регулятивного контролю. Міжнародні дослідження засвідчують, що операції з реальною поставкою активу та контракти без поставки формують різні моделі ринкової поведінки, відрізняються чутливістю до валютних коливань та по-різному впливають на інформаційну взаємодію між сегментами ринку.

Дослідження К.-Л. Wang, С. Fawson, М.-Л. Chen та А.-С. Wu (2014) показує, що спотові ринки, ринки поставочних forward-контрактів і NDF-контрактів взаємодіють нерівномірно, а глибина та структура ліквідності значною мірою залежать від того, чи передбачає контракт реальну поставку валюти. Ринки NDF характеризуються вищою реактивністю на інформаційні шоки та більшою волатильністю, тоді як deliverable-контракти пов'язані з глибшою ліквідністю та стабільнішою ринковою структурою [9].

Отже, тип ф'ючерсного чи форвардного контракту істотно впливає на ліквідність, структуру ринкових ризиків та рівень державного регулятивного впливу. Для українського ринку валютних ф'ючерсів, який перебуває у стадії становлення та функціонує в умовах обмежувальних валютних режимів, ці висновки мають практичне значення, обґрунтовуючи необхідність диференційованого підходу до регулювання deliverable і non-deliverable контрактів — насамперед у частині клірингу, маржевих вимог і валютного нагляду.

У вітчизняній доктрині наголошується, що поставочні та розрахункові ф'ючерси можуть мати різні наслідки для ліквідності ринку та регулятивного навантаження, проте їх правовий режим потребує подальшої систематизації [10]. Зазначається також, що біржові валютні ф'ючерси формують стандартизований і більш прозорий сегмент ринку, тоді як позабіржові (ОТС) контракти є більш ризикогенними та менш структурованими, що підтверджує доцільність їх підпорядкування імперативним вимогам валютного регулювання [11].

З функціональної точки зору українські дослідники підкреслюють, що використання ф'ючерсних і інших деривативних контрактів для хеджування валютного ризику сприяє підвищенню фінансової стабільності підприємств та зменшує вплив валютних коливань на їхню діяльність [12].

Таким чином, українська доктрина узгоджується з міжнародними підходами, підтверджуючи, що класифікація валютних ф'ючерсів має не лише економічну, а й суттєву юридичну вагу — як інструмент державного регулювання та управління валютним ризиком.

Істотні умови договору валютного ф'ючерсу визначають його як спеціальний вид строкового фінансового інструменту, що поєднує риси цивільно-правового зобов'язання та імперативного фінансово-правового регулювання. До таких умов належать предмет, курс (ціна) контракту, строк виконання, розмір та порядок внесення маржі, стандартизовані вимоги біржі та порядок розрахунків, кожна з яких має особливе юридичне значення.

Предмет договору валютного ф'ючерсу визначається як зобов'язання купити або продати певний обсяг іноземної валюти у майбутньому за фіксованим курсом. Юридична визначеність предмета — конкретна валюта, обсяг і строк поставки — забезпечує чіткість правовідносин та відмежовує ф'ючерс від інших деривативів. Оскільки валюта є специфічним об'єктом правового регулювання, будь-який договір, що передбачає реальну або умовну її поставку, підлягає валютному нагляду НБУ.

Ціна (курс) договору є ключовою істотною умовою, оскільки фіксує майбутню вартість валюти незалежно від подальших ринкових коливань. Така фіксація має двояке значення: економічне — як спосіб нейтралізації валютного ризику, та юридичне — як механізм визначеності зобов'язання. У доктрині

підкреслюється, що фіксація курсу може розглядатися саме як правовий спосіб мінімізації валютного ризику [10].

Строк виконання встановлюється у відповідності до біржових правил у вигляді конкретної дати або періоду. Строковість є фундаментальною ознакою ф'ючерсного контракту, що відмежовує його від спотових операцій і визначає необхідність використання клірингу та маржевого забезпечення.

Маржеві вимоги — початкова (initial margin) та підтримувальна (maintenance margin) — становлять юридично важливий елемент договору. Вони виконують функцію фінансового забезпечення та одночасно відображають публічно-правову природу ф'ючерсу, оскільки їх мінімальні нормативи встановлюються регуляторами або біржами згідно з міжнародними стандартами управління ризиками [1]. Невиконання маржевих вимог тягне наслідки у вигляді примусового закриття позиції, стягнення збитків або застосування правил клірингової організації.

Важливим елементом договору валютного ф'ючерсу є порядок розрахунків, який визначається його видом — поставочним чи розрахунковим. Для розрахункових ф'ючерсів істотною умовою виступає процедура визначення різниці (variation margin) та обов'язок сторін своєчасно здійснювати клірингові розрахунки. У поставочних ф'ючерсах істотною є деталізація механізму фактичної передачі валюти, що підлягає вимогам валютного законодавства та правилам НБУ.

Стандартизовані умови біржі також мають характер істотних умов, оскільки валютний ф'ючерс існує виключно в межах біржової інфраструктури. До таких умов належать правила клірингу, порядок котирування, мінімальний крок ціни, типовий обсяг контракту та перелік дозволених валютних пар. На думку українських дослідників, саме стандартизованість відмежовує ф'ючерс від форварду й надає йому змішаного — приватноправового та публічно-правового — характеру [11].

Виконання договору валютного ф'ючерсу є завершальним етапом його правової дії, однак становить не технічну операцію, а комплексний фінансово-правовий процес, який охоплює кліринг, маржеві розрахунки, визначення курсової різниці та дотримання вимог валютного законодавства. На відміну від класичних цивільно-правових угод, виконання ф'ючерсу відбувається не лише між сторонами, а й за участю інфраструктурних інститутів — біржі та клірингової палати, що підтверджує його публічно-правову природу.

1. Правова конструкція виконання ф'ючерсного договору.

Виконання валютного ф'ючерсу полягає в реалізації зафіксованого зобов'язання: поставки валюти або здійснення грошового розрахунку залежно від виду контракту. Після укладення договору сторони не можуть змінювати курс, обсяг чи строк виконан-

ня, що забезпечує правову визначеність та усуває курсову непередбачуваність.

2. Кліринг як гарантійний механізм.

Клірингова палата виступає центральним контрагентом і гарантом виконання зобов'язань, беручи на себе ризики дефолту сторін. Кліринговий механізм включає щоденну переоцінку контрактів (mark-to-market), визначення варіаційної маржі та обов'язок поповнення маржевого рахунку у разі несприятливої зміни курсу. Це відповідає стандартам IOSCO щодо централізованого клірингу деривативів.

3. Порядок виконання розрахункових і поставочних ф'ючерсів.

Для розрахункових ф'ючерсів виконання зводиться до виплати різниці між фіксованим курсом та ринковою ціною на дату завершення контракту; валюта при цьому фактично не передається, а об'єктом є грошовий еквівалент курсової різниці. Такий порядок має форму фінансового зобов'язання й охоплений валютним контролем.

Поставочний ф'ючерс передбачає реальну передачу валюти, що потребує дотримання норм валютного законодавства — правил нагляду НБУ, обмежень на валютні операції та документального підтвердження походження валюти. Це підкреслює фінансово-правову природу механізму виконання.

4. Валютний контроль і правові обмеження.

Виконання валютних ф'ючерсів здійснюється під контролем НБУ і супроводжується перевіркою відповідності валютному законодавству, дотриманням ліцензійних вимог, контролем джерел походження валютних коштів та урахуванням обмежень, зумовлених валютною лібералізацією або дією воєнного стану. Валютний контроль є істотною правовою складовою виконання та забезпечує захист публічних інтересів і стабільність фінансової системи.

5. Юридичні наслідки невиконання.

Порушення умов ф'ючерсного договору може призвести до примусового закриття позиції кліринговою палатою, стягнення збитків чи невнесеної маржі, застосування санкцій біржових правил та наслідків, пов'язаних з порушенням режиму валютних операцій. Така система санкцій формує належну правову дисципліну та підтримує стабільність ринку валютних деривативів.

Припинення договору валютного ф'ючерсу має комплексний правовий характер, що поєднує норми приватного й публічного права, а також біржові та клірингові правила. На відміну від класичних зобов'язань, ф'ючерсний контракт може припинятися не лише за волею сторін, а й автоматично — через клірингові процедури, маржеві вимоги чи нормативні обмеження, що підкреслює його публічно-правову природу.

1. Підстави припинення договору.

1) Договірні підстави: повне виконання зобов'язання (поставка валюти або виплата різниці); взаємна згода сторін на дострокове закриття позиції;

передання прав і обов'язків (novation), якщо це допускається біржовими правилами.

2) Автоматичні (біржово-клірингові) підстави: margin call і невнесення маржі; примусове закриття позиції (force liquidation); щоденний кліринг (mark-to-market), що може призвести до обнулення позиції.

У цих випадках припинення відбувається без волевиявлення сторін.

3) Публічно-правові підстави: заборона чи обмеження валютних операцій НБУ; зміни нормативного режиму валютного ринку; порушення ліцензійних вимог учасниками.

Ці підстави відображають імперативний характер валютної політики держави.

2. Юридичні наслідки припинення.

Припинення ф'ючерсу спричиняє: остаточні розрахунки (settlement); стягнення варіаційної маржі або збитків; повернення або списання початкової маржі; фіксацію фінансового результату (profit/loss); внесення даних до клірингових реєстрів.

У публічно-правовому вимірі можливі додаткові наслідки: валютний нагляд, санкції за порушення валютного законодавства, обмеження доступу до ринку.

3. Відповідальність сторін.

Цивільно-правова відповідальність настає у разі невнесення маржі, відмови від поставки або порушення строків виконання й може включати стягнення збитків, штрафи (за правилами біржі) та примусове закриття позиції.

Фінансово-правова відповідальність пов'язана з порушенням валютного законодавства і передбачає штрафи НБУ, зупинення або анулювання ліцензії, заборону окремих валютних операцій та вимогу додаткового забезпечення.

Таким чином, відповідальність за ф'ючерсом має гібридний характер і виходить за межі приватного права, що відповідає функціям держави у сфері валютного контролю та управління ризиками.

4. Спеціальні наслідки в умовах воєнного стану.

У 2022–2025 рр. валютні обмеження НБУ впливають на можливість виконання деривативів. Діють особливі правила: тимчасове призупинення окремих валютних операцій; пріоритет макрофінансової стабільності над свободою договору; право НБУ коригувати режим валютного ринку в односторонньому порядку.

Ці обставини підсилюють публічно-правову природу ф'ючерсних зобов'язань та значення державного регулювання.

Висновки і перспективи подальших досліджень. У результаті дослідження встановлено, що договір валютного ф'ючерсу є складним правовим утворенням змішаної природи, яке поєднує риси приватноправового біржового контракту та інструмента публічно-правового впливу у сфері валютних відносин. Його укладення, виконання та припинення залежать від нормативних вимог валютного

законодавства, ліцензійного режиму, правил клірингу та механізмів валютного контролю, що визначає його місце у системі фінансового права.

Доведено, що валютний ф'ючерс виконує не лише економічну функцію хеджування або отримання спекулятивного доходу, а й юридичну функцію формування правової визначеності валютного ризику шляхом фіксації курсу, умов розрахунку та рівня забезпечення. Таким чином, ф'ючерсний контракт є засобом правової структуризації валютного ризику та зменшує невизначеність майбутніх фінансових потоків суб'єктів господарювання.

З'ясовано, що ефективність функціонування валютних ф'ючерсів значною мірою визначається якістю нормативного середовища: надмірне адміністративне втручання, неоднозначність режиму валютного курсу, недостатня стандартизація деривативних контрактів і технічні прогалини (зокрема в обліку) стримують розвиток цього сегмента ринку. Водночас у контексті валютної лібералізації та інтеграції України у глобальний фінансовий простір валютні ф'ючерси можуть стати важливим елементом інфраструктури ризик-менеджменту.

Підвищене регуляторне навантаження свідчить, що у вітчизняних умовах валютні ф'ючерси мають домінантно публічно-правовий характер, оскільки їх обіг впливає на стабільність валютного ринку та потребує посиленого нагляду держави. Тому необхідним є забезпечення балансу між свободою використання фінансових інструментів і захистом макрофінансової стабільності.

Узагальнюючи, валютний ф'ючерс доцільно розглядати як підінститут валютного регулювання, через який держава реалізує валютну політику, а учасники ринку — формують стратегії управління валютним ризиком. Подальший розвиток цього інструмента потребує систематизації нормативних вимог, модернізації клірингової інфраструктури, уніфікації облікових правил та гармонізації українського законодавства з європейськими й міжнародними стандартами.

Отже, еволюція договору валютного ф'ючерсу в Україні є не лише проявом фінансових інновацій, а й важливим чинником забезпечення фінансового суверенітету, правової визначеності та стабільності національного валютного ринку.

Література

1. Kaup S. Managing the Legal Risk of a Business Client. *European Research Studies Journal*. 2024. Vol. XXVII, Issue 3. P. 869–877. URL: https://www.researchgate.net/publication/387301038_Managing_the_Legal_Risk_of_a_Business_Client (дата звернення: 15.11.2025).
2. Ukrainian hryvnia. *Wikipedia* URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Ukrainian_hryvnia?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 01.01.2025).
3. Національний банк України URL: <https://bank.gov.ua/ua/markets/currency-market> (дата звернення: 10.01.2025).
4. Національний банк оновлює правове поле для функціонування деривативних фінансових інструментів. Прес-реліз від 30.06.2021 р. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/natsionalniy-bank-onovlyuye-pravove-pole-dlya-funktsionuvannya-derivativnih-finansovih-instrumentiv> (дата звернення: 15.11.2025).
5. Трофименко Д. С., Суц О. П. Проблемні аспекти правового регулювання деривативних фінансових інструментів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2022. Вип. 72: частина 2. С. 100–107. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2022/10/18-1.pdf> (дата звернення: 10.01.2025).
6. Wang G. et al. Enabling Legal Risk Management Model for International Corporation with Deep Learning and Self Data Mining. 2022. URL: https://www.researchgate.net/publication/359783630_Enabling_Legal_Risk_Management_Model_for_International_Corporation_with_Deep_Learning_and_Self_Data_Mining (дата звернення: 15.11.2025).
7. Ramesh S. Risk Management and Legal Liability: Mitigating Business Risks in the Corporate Environment. *Journal of Legal Subjects*. Feb–Mar 2022. Vol. 2, No. 02. P. 29–33. URL: https://www.researchgate.net/publication/378465158_Risk_Management_and_Legal_Liability_Mitigating_Business_Risks_in_the_Corporate_Environment (дата звернення: 15.11.2025).
8. IOSCO. Principles for the Regulation and Supervision of Commodity Derivatives Markets. 2023. URL: <https://www.iosco.org/library/pubdocs/pdf/IOSCOPD726.pdf> (дата звернення: 15.11.2025).
9. Wang, K.-L., Fawson, C., Chen, M.-L., & Wu, A.-C. Characterizing information flows among spot, deliverable forward and non-deliverable forward exchange rate markets: A cross-country comparison. *Pacific-Basin Finance Journal*. 2014. 27. P. 115–137. URL: <https://ideas.repec.org/a/eee/pacfin/v27y2014icp115-137.html> (дата звернення: 15.11.2025).
10. Цуяк І. Г. Поняття та правове регулювання деривативних фінансових інструментів в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2023. № 63. С. 76–81. URL: <https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc63/18.pdf> (дата звернення: 15.11.2025).
11. Заволока Л. О., Колеснік Є. О., Сіліна І. С. Ф'ючерсні контракти як важливий інструмент розвитку фінансового ринку. *Економіка і суспільство*. 2018. № 18. С. 725–757. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/18_ukr/105.pdf (дата звернення: 15.11.2025).

12. Лупенко Ю.О., Фещенко В.В. Хеджування фінансових ризиків та сучасний ринок деривативів для підприємств аграрного сектору. *Фінанси України*. 2014. № 11. С. 98–115. URL: https://finukr.org.ua/docs/FU_14_11_098_uk.pdf (дата звернення: 15.11.2025).

References

1. Kaup, S. (2024). *Managing the legal risk of a business client*. European Research Studies Journal, 27(3), 869–877. https://www.researchgate.net/publication/387301038_Managing_the_Legal_Risk_of_a_Business_Client (Accessed: 15.11.2025)
2. Ukrainian hryvnia. (2025). *Wikipedia*. https://en.wikipedia.org/wiki/Ukrainian_hryvnia?utm_source=chatgpt.com (Accessed: 01.01.2025)
3. National Bank of Ukraine. (2025). *Currency market*. <https://bank.gov.ua/ua/markets/currency-market> (Accessed: 10.01.2025)
4. National Bank of Ukraine. (2021, June 30). *Natsionalnyi bank onovliuie pravove pole dlia funktsionuvannia deryvatyvnykh finansovykh instrumentiv* [Press release]. <https://bank.gov.ua/ua/news/all/natsionalniy-bank-onovlyuye-pravove-pole-dlya-funktsionuvannia-derivativnih-finansovih-instrumentiv> (Accessed: 15.11.2025)
5. Trofymenko, D.S., & Sushch, O.P. (2022). Problemni aspekty pravovoho rehuliuвання deryvatyvnykh finansovykh instrumentiv. *Naukovi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya Pravo*, 72(2), 100–107. <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2022/10/18-1.pdf> (Accessed: 10.01.2025)
6. Wang, G., et al. (2022). *Enabling legal risk management model for international corporation with deep learning and self data mining*. https://www.researchgate.net/publication/359783630_Enabling_Legal_Risk_Management_Model_for_International_Corporation_with_Deep_Learning_and_Self_Data_Mining (Accessed: 15.11.2025)
7. Ramesh, S. (2022). Risk management and legal liability: Mitigating business risks in the corporate environment. *Journal of Legal Subjects*, 2(02), 29–33. https://www.researchgate.net/publication/378465158_Risk_Management_and_Legal_Liability_Mitigating_Business_Risks_in_the_Corporate_Environment (Accessed: 15.11.2025)
8. IOSCO. (2023). *Principles for the Regulation and Supervision of Commodity Derivatives Markets*. <https://www.iosco.org/library/pubdocs/pdf/IOSCOPD726.pdf> (Accessed: 15.11.2025)
9. Wang, K.-L., Fawson, C., Chen, M.-L., & Wu, A.-C. (2014). Characterizing information flows among spot, deliverable forward and non-deliverable forward exchange rate markets: A cross-country comparison. *Pacific-Basin Finance Journal*, 27, 115–137. <https://ideas.repec.org/a/eee/pacfin/v27y2014icp115-137.html> (Accessed: 15.11.2025)
10. Tsuniak, I.H. (2023). Poniattia ta pravove rehuliuвання deryvatyvnykh finansovykh instrumentiv v Ukraini. *Naukovi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya "Iurydsprudentsiia"*, 63, 76–81. <https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc63/18.pdf> (Accessed: 15.11.2025)
11. Zavoloka, L.O., Koliesnik, Ye.O., & Silina, I.S. (2018). Fiuchersni kontrakty yak vazhlyvyi instrument rozvytku finansovoho rynku. *Ekonomika i suspilstvo*, 18, 725–757. https://economyandsociety.in.ua/journals/18_ukr/105.pdf (Accessed: 15.11.2025)
12. Lupenko, Yu. O., & Feshchenko, V.V. (2014). Khedzhuvannia finansovykh ryzykiv ta suchasnyi rynek deryvatyviv dlia pidpriemstv ahrarnoho sektoru. *Finansy Ukrainy*, 11, 98–115. https://finukr.org.ua/docs/FU_14_11_098_uk.pdf (Accessed: 15.11.2025)

УДК 347.91:336.76

Назар Тетяна Ярославівна

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності
Львівський державний університет внутрішніх справ

Nazar Tetiana

Candidate of Legal Sciences,
Associate Professor of the Department of Administrative and Legal Disciplines of the
Educational and Scientific Institute of Law and Law Enforcement
Lviv State University of Internal Affairs
ORCID: 0000-0002-7836-1055

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-12-11790

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ОРГАНАМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ У СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНІЙ СФЕРІ

FEATURES OF THE IMPLEMENTATION OF AUTHORITIES IN THE SOCIO-CULTURAL SPHERE BY LOCAL GOVERNMENT BODIES

Анотація. Вступ. У статті на підставі комплексного аналізу чинного законодавства та нормативних актів Європейського Союзу розглянуто особливості реалізації органами місцевого самоврядування повноважень у соціально-культурній сфері. Актуальність дослідження обумовлена тим, що в умовах війни значення утвердження української національної та громадянської ідентичності є одним із фактором забезпечення перемоги. Вказаний аспект реалізується через соціально-культурну сферу об'єднаних територіальних громад де проживає значна частина населення України. Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у соціально-культурній сфері територіальних громад. Предметом дослідження є нормативно-правові акти, що встановлюють повноваження органів місцевого самоврядування та регулюють суспільні відносини, які виникають при реалізації ними повноважень у соціально-культурній сфері. Зокрема, Конституція України, Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні», а також муніципально-правові акти органів місцевого самоврядування. З погляду соціально-економічного аспекту соціальну значимість цієї проблеми можна пояснити тим, що ефективне функціонування соціально-культурної сфери на рівні об'єднаної територіальної громади дозволяє підвищити якість життя населення, створити умови для соціалізації та розвитку особи, покращити можливості інвестиційного клімату та підприємництва. Успішна реалізація повноважень органів місцевого самоврядування у соціально-культурній сфері можлива за умови оновлення відповідної нормативно-правової бази, необхідність якої зумовлена постійними змінами економічних та соціально-культурних умов, спричиненими війною.

Мета. Метою даного дослідження є аналіз теоретичних та практичних аспектів реалізації органами місцевого самоврядування їхніх повноважень у соціально-культурній сфері, виявлення проблем та окреслення шляхів підвищення ефективності їх діяльності для розвитку територіальних громад.

Матеріали і методи. Для вивчення змісту та особливостей реалізації органами місцевого самоврядування повноважень у соціально-культурній сфері використано загальнонаукові та спеціально-юридичні методи, які дозволили ґрунтовно та всебічно проаналізувати специфіку реалізації повноважень органами місцевого самоврядування у соціально-культурній сфері.

Діалектичний метод дає змогу встановити і описати повноваження органів місцевого самоврядування у соціально-культурній сфері та визначити шляхи удосконалення діяльності у цій важливій сфері суспільного життя.

Спеціально-юридичні методи, зокрема, такі як спостереження, моделювання та прогнозування дозволяють збирати та обробляти дані про повноваження органів місцевого самоврядування у соціально-культурній сфері та виявляти проблемні питання.

Результати. У науковій статті розкрито особливості реалізації органами місцевого самоврядування повноважень у соціально-культурній сфері. Визначено важливість вирішення питань у даній сфері саме органами місцевого самовряду-

вання, адже вони є найближче до громади та розуміють її потреби. Розвиток соціально-культурної сфери в умовах війни набуває нового, якісного характеру – формування національної та громадянської свідомості та ідентичності.

Перспективи. У наступних наукових дослідженнях пропонується зосередити увагу на механізмі впровадження європейських підходів у соціально-культурній сфері, зокрема, на інтеграцію у європейський соціальний простір шляхом узгодження норм національного законодавства з європейськими стандартами.

Ключові слова: соціально-культурна сфера, громадянське суспільство, територіальні громади, місцева влада, національна ідентичність, фінанси.

Summary. Introduction. The article, based on a comprehensive analysis of current legislation and regulatory acts of the European Union, examines the features of the implementation of powers in the socio-cultural sphere by local governments. The relevance of the study is due to the fact that in war conditions, the importance of affirming Ukrainian national and civic identity is one of the factors ensuring victory. This aspect is implemented through the socio-cultural sphere of united territorial communities where a significant part of the population of Ukraine lives. The object of the study is social relations that arise in the socio-cultural sphere of territorial communities. The subject of the study is regulatory legal acts that establish the powers of local government bodies and regulate public relations that arise when they exercise their powers in the socio-cultural sphere. In particular, the Constitution of Ukraine, the Law of Ukraine «On Local Self-Government in Ukraine», as well as municipal legal acts of local self-government bodies. From the point of view of the socio-economic aspect, the social significance of this problem can be explained by the fact that the effective functioning of the socio-cultural sphere at the level of a united territorial community allows improving the quality of life of the population, create conditions for socialization and personal development, improve the investment climate and entrepreneurship opportunities. The successful implementation of the powers of local governments in the socio-cultural sphere is possible provided that the relevant regulatory and legal framework is updated, the need for which is due to continuous changes in economic and socio-cultural conditions caused by the war.

Purpose. The purpose of this study is to analyze the theoretical and practical aspects of the implementation by local governments of their powers in the socio-cultural sphere, identify problems and outline ways to increase the effectiveness of their activities for the development of local communities.

Materials and methods. To study the content and features of the implementation of powers by local self-government bodies in the socio-cultural sphere, general scientific and special legal methods were used, which allowed for a thorough and comprehensive analysis of the specifics of the implementation of powers by local government bodies in the socio-cultural sphere.

The dialectical method makes it possible to establish and describe the powers of local government bodies in the socio-cultural sphere and to identify ways to improve activities in this important area of public life.

Special legal methods, in particular, such as observation, modeling, and forecasting, allow you to collect and process data on the powers of local governments in the socio-cultural sphere and identify problematic issues.

Results. The scientific article reveals the peculiarities of the implementation of local self-government authorities in the socio-cultural sphere. The importance of resolving issues in this area by local self-government bodies is determined, because they are closest to the community and understand its needs.

The development of the socio-cultural sphere in war conditions takes on a new, qualitative character – the formation of national and civic consciousness and identity.

Discussion. In subsequent scientific studies, it is proposed to focus attention on the mechanism for implementing European approaches in the socio-cultural sphere, in particular, on integration into the European social space by harmonizing the norms of national legislation with European standards.

Key words: socio-cultural sphere, civil society, territorial communities, local government, national identity, finance.

Постановка проблеми. Відповідно до Конституції України, наша країна проголошується соціальною державою, пріоритетним завданням якої є розвиток місцевого самоврядування, як організації влади у територіальних громадах. Місцеве самоврядування має велике значення з погляду вирішення повсякденних питань, що постають перед жителями країни та зміцнення громадянського суспільства. Місцеве самоврядування є формою публічної влади, ключовим завданням якої є забезпечення дотримання прав фізичних осіб, формування умов, що гарантують можливість вільного розвитку та гідного життя. Цим обумовлена спрямованість реалізації повноважень у соціально-культурній сфері на дотримання інтересів усіх мешканців територіальної громади.

У широкому розумінні у соціально-культурну сферу, охоплювану повноваженнями органів місцевого самоврядування, входить значна кількість питань різних галузей життєдіяльності територіальної громади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням особливостей реалізації повноважень органів місцевого самоврядування в системі органів публічної влади займалися: В. Барвіненко [7], А. В. Баско [13], Т. В. Стешенко [3], О. Ю. Лялюк [4], Г. Нестеров [5] та інші вчені. Прагнення України стати частиною Європейського Союзу ставить завдання щодо дослідження засад місцевого самоврядування з метою підвищення ефективності діяльності органів місцевого самоврядування, зокрема, ефективного забезпечення та розвитку соціально-культурної сфери.

Метою статті є аналіз теоретичних та практичних аспектів реалізації органами місцевого самоврядування їх повноважень у соціально-культурній сфері, виявлення проблем та окреслення шляхів підвищення ефективності їх діяльності для розвитку територіальних громад.

Матеріали і методи. Для вивчення змісту та особливостей реалізації органами місцевого самоврядування повноважень у соціально-культурній сфері використано загальнонаукові та спеціально-юридичні методи, які дозволили ґрунтовно та всебічно проаналізувати специфіку реалізації повноважень органами місцевого самоврядування у соціально-культурній сфері.

Діалектичний метод дає змогу встановити і описати повноваження органів місцевого самоврядування у соціально-культурній сфері та визначити шляхи удосконалення діяльності у цій важливій сфері суспільного життя.

Спеціально-юридичні методи, зокрема, такі як спостереження, моделювання та прогнозування дозволяють збирати та обробляти дані про повноваження органів місцевого самоврядування у соціально-культурній сфері та виявляти проблемні питання. Формально-юридичний метод сприяє вивченню переваг та недоліків нормативно-правових актів, які регулюють відносини щодо повноважень органів місцевого самоврядування в соціально-культурній сфері.

Виклад основного матеріалу. Органи місцевого самоврядування в умовах європейської інтеграції та воєнного стану послідовно та поступово реформуються. Соціальна інфраструктура перебуває під юрисдикцією органів місцевого самоврядування. Сформована система фінансового забезпечення та інституційна база, у контексті введення соціальних об'єктів в користування для загального доступу шляхом приватизації та відмови від багатьох соціальних гарантій не сприяла розвитку соціально-культурної сфери територіальних громад. Зазначене вказано у Висновку щодо «Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні» [1].

Організацію роботи соціально-культурної сфери у відповідності до Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні передано місцевому керівництву, яке не мало належного досвіду в даній роботі, ні відповідного фінансування [2]. Заходи у контексті реформи місцевого самоврядування надалі повинні продовжуватися з метою забезпечення оптимальної участі органів місцевого самоврядування та місцевої влади в правовому механізмі реалізації функцій соціально-культурної сфери територіальних громад.

На думку Т. Стешенко і А. Зозулі представники різних гілок влади та громадськості розглядають актуальні питання та пріоритетні кроки для подальшого впровадження реформи децентралізації

в Україні в умовах воєнного стану, але з перспективою на післявоєнне відновлення України і євроінтеграцію. Звертається увага на те, щоб місцеві громади були забезпечені необхідними дієвими інструментами для втілення у життя проєктів свого розвитку [3, с. 107].

Виходячи з цього, потрібно звернути увагу на специфіку реалізації повноважень органами місцевого самоврядування у сфері соціальних відносин. Це насамперед: залежність органів місцевого самоврядування від державної влади у здійсненні даної діяльності; недостатня опрацьованість нормативно-правової бази у соціально-культурній сфері породжує ряд протиріч; недостатнє фінансування органів місцевого самоврядування перешкоджає ефективній реалізації повноважень.

Реалізуючи заходи реформ, потрібно цей фактор брати до уваги, тобто органи державної влади мають формувати сприятливі умови для того, щоб соціокультурні відносини функціонували максимально ефективно та продовжували розвиватися. Якщо держава не звертатиме уваги на ці умови, становлення даної сфери правовідносин стикається з численними труднощами, що уповільнюють її розвиток.

Інститут самоврядування є інструментом формування та розвитку громадянського суспільства та його продуктом. Багато соціокультурних і суспільно-політичних процесів формуються на місцях, там виникають і нівелюються різного роду протиріччя між окремими суспільними формуваннями та соціальними групами.

О. Лялюк, Н. Пашкова, та І. Пилипенко зазначають, що порівнюючи вітчизняні норми, які закріплюють зміст самостійності місцевого самоврядування в Україні і виокремлені види муніципальної автономії покладені в основу Європейської хартії, можемо побачити певні суперечності стосовно саме їх видової диференціації [4, с. 91]. У територіальних громадах формуються відносини між державою та громадськістю, закладаються основи громадянської відповідальності і активності населення. Усі процеси, що відбуваються, дуже важливі для держави. Вони обумовлені високим ступенем концентрації провідних соціокультурних ресурсів на рівні територіальної громади.

Процес реформування у суспільстві затягнувся у зв'язку із озброєною агресією російської федерації, яка продовжується більше трьох років. Подібні зміни не можуть не вплинути на нормативно-правову базу. Часте реформування законодавства не сприяє формуванню стабільної основи сфери відносин, що розглядається. Соціальні інститути в умовах війни не можуть розвиватися належним чином, як це проходить в країнах Європейського Союзу.

На думку Г. Нестерова, важливою функцією органів місцевого самоврядування є правотворчість, у тому числі у сфері соціально-культурних відносин. В органах місцевого самоврядування не вистачає

кваліфікованих працівників, які можуть ретельно опрацювати юридичні питання соціального та культурного життя [5, с. 101].

Необхідно залучати, зацікавлювати висококваліфікованих спеціалістів шляхом фінансового стимулювання, надання пільг. Існуючі на даний момент проблеми у правотворчій практиці можна визначити наступним чином: відсутність конкретики та розмитість правових норм щодо формування системи демократичних взаємин держави та громадськості в умовах воєнного стану; відсутність правових норм, що відповідають потребам часу та суспільства, які б регулювали найбільш актуальні питання соціального та культурного життя, що в умовах війни відійшли на другий план. Недоліки правотворчості негативно впливають на правозастосовну практику. Нечіткість формулювань щодо питань місцевого значення неприпустима. У галузях, що характеризуються тісним переплетенням компетенцій різних рівнів публічної влади у соціально-культурній сфері, необхідне чітке виділення та розмежування повноважень органів державної влади та місцевого самоврядування.

Наслідком надання об'єднаним територіальним громадам значного обсягу прав у вирішенні проблем, що не належать згідно законодавства до питань місцевого значення, стає втрата чіткості розмежування відповідальності за їх вирішення. Соціальна та політична відповідальність держави перекладається на розташований нижче рівень влади, яка у більшості випадків не має можливості для реалізації отриманих прав у належному вигляді.

Як приклад, може бути наведено механізм створення музеїв, які належать до закладів культури. Створення музеїв віднесено до прав місцевих органів, які не віднесені до питань місцевого значення [6]. Але функціональне призначення музеїв полягає у забезпеченні дозвілля, а організація дозвілля належить до питань місцевого значення. Закон сформульований таким чином, що це право зараховано до категорії прав щодо вирішення питань, що виходять за питання місцевого значення.

Конституційно-правові засади місцевого самоврядування закріплюють можливість прийняття нормативних актів, що регулюють цю сферу на державному, обласному (регіональному) та місцевому рівнях. Слід зазначити досить високий рівень сформованості законодавчої бази місцевого самоврядування, що існує сьогодні. Проте низка законів, які забезпечують регулювання певних аспектів місцевого самоврядування у сфері соціально-культурного життя населення, поки що не було прийнято. Необхідний законодавчо закріплений захист прав одержувачів культурних благ, визначення стандартів у сфері надання послуг культурного характеру. Нормативно-правові акти такого роду повинні прийматися на рівні обласної влади. Це дозволить забезпечити необхідну однаковість регулювання цієї сфери.

На нашу думку, даний правовий акт може мати наступну структуру. Перший розділ повинен містити загальні положення, які даватимуть розуміння особі, яка застосовує право, та суспільству про характер регламентованих відносин. Наступні глави мають містити норми: про захист прав споживачів під час надання послуг; про захист прав споживачів під час продажу товарів; державний захист прав споживачів; захисту прав споживачів на місцевому рівні. Акт повинен містити положення про допустимі мінімальні кількісні показники закладів культури в територіальній громаді залежно від типу та чисельності населення, з урахуванням вікового складу населення. Необхідність закріплення норм про захист прав споживачів у цій сфері продиктована тим, що трапляються випадки, коли громадяни стикаються з неякісним наданням послуг та порушенням прав у галузі культури. Запропонований нормативно-правовий акт має закріплювати принцип взаємозв'язку та взаємної підтримки між самоуправлінням та обласною владою у питаннях фінансування сфери культури.

Досліджувана галузь має специфічні риси. Чинне законодавство в умовах воєнного стану не може повною мірою регламентувати відносини, що виникають, оскільки вони характеризуються рядом особливостей, які законодавство ще не враховує. Сьогодні нестача фінансування місцевого самоврядування є однією з головних проблем.

На думку В. Барвиненка, у 2024 році місцеве самоврядування в Україні продемонструвало здатність адаптуватися до складних умов, викликаних воєнним станом та потребами відновлення країни. Основні тенденції включають посилення потреби у ресурсах та активізацію співпраці з міжнародними партнерами і впровадження механізмів прозорого і ефективного публічного управління [7, с. 6].

На даний момент існує низка аспектів, що суперечать чинним конституційним принципам, наприклад, доходи диференційовані за регіональною ознакою, рівень доступності соціальної підтримки для різних територій різниться, як і рівень непрямих податків. Це знижує ефективність соціальної політики держави та перешкоджає її розвитку. Необхідне забезпечення мотивації всіх територіальних громад до розвитку в різних напрямках за умови гарантії надання належної підтримки державою. В умовах воєнного стану є зміни принципів соціальної політики, оскільки територіальні особливості не беруться до уваги.

На даний момент простежується тенденція передачі все більшої відповідальності та більшої кількості соціальних функцій владі в областях та на місцях, хоча всі доходи акумулюються на державному рівні. Були прогнози, що в умовах ринкової економіки механізми адаптації та соціального захисту громадян сформуються самостійно [8, с. 40]. Внаслідок цього було зменшено фінансування соціальної сфери з боку держави.

Поступовий перехід до фінансової самодостатності місцевої влади та органів місцевого самоврядування — це ключове завдання державної політики у напрямі реформування. Бюджети об'єднаних територіальних громад, у яких соціально-економічний розвиток досяг високого рівня, мають вирішувати питання самостійно, залучаючи фінанси зі своїх джерел. Кошти бюджетів є майном відповідного адміністративно-територіального утворення. Бюджетні кошти становлять матеріальну базу для участі органів місцевого самоврядування у правовідносинах. Суб'єктами, що розпоряджаються коштами та уповноважені органами місцевого самоврядування брати участь у правовідносинах, виступають місцеві фінансові органи [9, с. 119].

Деякі автори вважають, що рівень соціально-економічного розвитку окреслює сума доходів ключових економічних агентів територіальної громади. Виходячи з цих показників, державна влада могла щорічно здійснювати моніторинг соціально-економічного розвитку територіальних громад, в подальшому спрямовувати міжбюджетні трансферти на користь громад, які потребують фінансування для покриття дефіциту коштів, змінивши відповідні норми бюджетного законодавства. Водночас, контроль влади сприяє розподілу бюджетних ресурсів відповідно до соціально-економічної ситуації, що постійно змінюється. Потрібно ретельно проаналізувати повноваження органів місцевого самоврядування у сфері культури у питаннях забезпечення фінансами.

Наявність інформації у відкритих джерелах щодо кількості установ культури відповідно до Порядку формування базової мережі закладів культури дає можливість стверджувати, що приблизно 90 відсотків усіх закладів культури перебувають у власності територіальних громад [10].

Господарська та фінансова самостійність місцевих утворень у результаті реформи, що проводиться, — це інноваційний підхід до переходу закладів культури від централізованого управління до самостійного управління. За весь період існуючої державної політики дана галузь соціальних відносин може розкритися практично, а не тільки в теорії, як соціокультурна самодіяльність, ініціативний рух місцевих громад у соціально-культурній сфері — власним коштом і під свою відповідальність. Але реалізація — складний процес.

Оскільки фінансовий тягар тепер лежить на місцевій владі і надходження забезпечуються податками з місцевих громад, бюджету не завжди вистачає на всі сфери громадської діяльності. Окремі комунальні заклади культури ліквідують, щоб не обслуговувати, тому частим явищем стало дроблення великих установ на менші, які не реєструються як самостійні організації сфери культури, тобто бюджет місцевого самоврядування звільняється від необхідності нести витрати на утримання таких об'єктів.

Під скорочення потрапляють органи управління культурою в районах, одночасно ліквідують бібліотеки та клуби, скасовуються пересувні культурні та районні інформаційно-методичні центри, центри кінопрокату. Ситуація розвивається всупереч прийнятій Державній цільовій національно-культурній програмі «Єдність у розмаїтті» на період до 2034 року [11]. Подібний стан обумовлює потребу прийняття рішень щодо проблем соціально-культурного розвитку місцевих утворень, оскільки існує нестача фінансової підтримки з боку державного бюджету практично для всіх місцевих утворень. Свій бюджет органи місцевого самоврядування не можуть розподілити таким чином, щоб повністю забезпечити потреби сфери культури, особливо з урахуванням того, що ця галузь суспільних відносин отримувала кошти за залишковим принципом. Спонсорство культурних заходів та меценатство цієї сфери не має значної підтримки бізнесу. Потрібен мінімальний стандарт, що встановлює забезпеченість установ культури.

Соціально-культурна сфера переживає стан, що визначається більшістю дослідників як великі реформи соціально-економічної, політичної та культурної сфер. Ряд форм цього процесу можна охарактеризувати як певні та усталені, проте відповідності між соціально-культурною сферою та соціально-економічними та культурними трансформаціями в державі поки не досягнуто. Це стосується соціально-культурної сфери, де назріла необхідність проаналізувати позитивні та негативні аспекти даного процесу, розглядаючи його щодо стандартів які існують в країнах Європейського Союзу. У законодавстві на даний момент ще не знайшли повноцінного відображення використовувані в державах Європейського Союзу під час вирішення питань місцевого значення у соціально-культурній сфері принципи децентралізації управління, самоорганізації громадян, субсидіарності.

Ефективність управління конкретного органу місцевого самоврядування визначає ефективність вирішення питань соціально-культурної сфери відповідної території. З метою підвищення ефективності місцевої влади необхідно впровадження інноваційних технологій муніципального управління.

Як свідчить практика на місцевому рівні соціальні проблеми вирішуються неефективно, розвиток соціальної сфери здійснюється хаотично та непослідовно. Потреба в оперативному реагуванні органів місцевого самоврядування на різні ситуації зумовлена високою динамічністю культурних і соціальних процесів. Періодично виникає потреба формування певних соціально-культурних інститутів, для чого мають бути використані відповідні управлінські методи. До методів слід зарахувати методи прогнозування, діагностики, соціального моделювання та проектування.

Попередню систему управління, що стала неефективною, у процесі реформування соціальної

сфери було зруйновано. У новому господарському механізмі значення має маркетинг як інноваційний метод управління соціально-економічними процесами на місцевому рівні.

Соціальний маркетинг у місцевому самоврядуванні розглядається як єдність наукової концепції та цілісної системи управління та технології роботи, що дозволяє забезпечити задоволення соціальних потреб мешканців завдяки створенню, пропозиції, доведенню та трансферту товарів, послуг чи коштів. Суть і зміст маркетингової діяльності відображають об'єктивні умови розвитку ринку соціально-культурних послуг, що втрачає певною мірою хаотичність і потрапляє під регулюючий вплив встановлених зв'язків місцевих утворень при виділенні особливої ролі споживачів.

Можна відзначити застосування органами місцевого самоврядування в управлінській діяльності у соціально-культурній сфері різноманітних методів управління, покликаних покращити організацію дозвілля, підвищити рівень задоволення потреб громадян, що безпосередньо має відношення до реалізації Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року та виконання Операційного плану заходів з реалізації у 2023–2025 роках Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року [12].

Соціальні традиції взаємодії суспільства з органами публічної влади, сформовані на основі європейських цінностей сприяють розвитку ініціативи та відповідальності населення у сфері соціального життя. Суспільство з довірою ставиться до спроб залучення громадян до роботи демократичних інститутів. Це зумовлено наступним: органи місцевого самоврядування відіграють ключову роль у створенні комфортного середовища у всіх сферах, особливо у сфері соціально-культурних відносин місцевого населення; можливості формування мотивації та прагнення до найбільш доцільного використання кадрових, інтелектуальних, природних і інших ресурсів громадянами на основі залучення до вирішення місцевих питань соціально-культурного життя; необхідності ініціюючої та стимулюючої ініціативи органів місцевого самоврядування у підвищенні соціальної активності населення; здатності місцевої влади до оцінки актуальності та першочерговості соціальних завдань для даної території, завдяки

чому обмежені кошти, що виділяються на вирішення соціальних завдань, будуть витрачатися ефективно; більш ефективному контролю населенням діяльності органів місцевого самоврядування, ніж органів влади вищого рівня [13, с. 387].

Гарантія дотримання конституційних прав громадян на всій території є одним із ключових завдань держави. Оцінивши існуючу ситуацію з розподілом соціальних завдань та відповідальності між суб'єктами соціальної політики за рівнями вертикалі влади, можна стверджувати, що для подальшого зростання ефективності соціальної політики необхідно провести реформи у міжбюджетних відносинах та структурувати єдину соціальну політику держави у всьому державному просторі. В умовах війни вирішення даного завдання є можливим.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Питання соціального та культурного життя населення переважно мають вирішуватися безпосередньо органами місцевого самоврядування, а держава має сприяти ресурсами. Вищезгадана сфера правовідносин налічує багато проблем. Очікування мешканців територіальних громад у подальшому розвитку соціально-культурної сфери стикаються з неможливістю реалізації соціально-культурних функцій більшості органів і установ, які функціонують на основі старих моделей управління; потреба громадян у збільшенні об'єктів соціально-культурної діяльності не задовольняються належним чином. Ефективне вирішення багатьох проблем соціально-культурної сфери органами місцевого самоврядування неможливе через брак кваліфікованого персоналу, відсутність належної матеріальної бази та організаційних можливостей. У цих умовах держава прагне вирішити питання безпосередньо шляхом розробки та реалізації державних цільових програм, для чого виділяється певний обсяг фінансових і матеріальних ресурсів. Органи місцевого самоврядування беруть участь у реалізації цих програм, але провідну роль відіграють органи державної влади. Такий варіант обраний державою для вирішення проблем, які є у місцевої влади. На наш погляд, це лише усунення несприятливих наслідків, але не впровадження європейських підходів у соціально-культурній сфері, що прямо впливає на утвердження української національної та громадянської ідентичності, яка необхідна для перемоги в збройній боротьбі за незалежність, територіальну цілісність і суверенітет.

Література

1. Висновок щодо «Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні». Звіт CEMG/PAD(2024)6. Страсбург, 3 грудня 2024 року. URL: <https://rm.coe.int/cemg-pad-2024-6-ua-reform-concept-ukr-final/1680b2b51a> (дата звернення: 25.12.2025).
2. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 р. № 333-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text> (дата звернення: 27.12.2025).

3. Стещенко Т. В., Зозуля А. С. Місцеве самоврядування та реформа децентралізації під час воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 3. С. 104–107. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2024/24.pdf (дата звернення: 27.12.2025)
4. Лялюк О. Ю., Пашкова Н. В., Пилипенко І. С. Проблеми забезпечення автономії місцевого самоврядування: правовий, організаційний, інституційний та матеріально-фінансовий аспекти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 3. С. 90–94. URL: http://lsej.org.ua/3_2024/21.pdf (дата звернення: 27.12.2025).
5. Нестеров Г. Правові акти органів місцевого самоврядування: деякі теоретико-прикладні аспекти. *Economics and Law*. 2024. № 73 (2). С. 94–104. URL: <https://nasu-periodicals.org.ua/index.php/economiclaw/article/view/6110/5433> (дата звернення: 28.12.2025).
6. Про музеї та музейну справу : Закон України від 29.06.1995 р. № 249/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/249/95-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 28.12.2025).
7. Барвіненко В. Місцеве самоврядування в Україні у 2024 р.: тенденції та перспективи розвитку. *Law. State. Technology*. 2024. № 4. С. 3–7. URL: <https://www.scribd.com/document/868094464/3-13> (дата звернення: 28.12.2025).
8. Kovaliv M., Yaremko V., Kuzo L. Peculiarities of the local authorities activity in Ukraine. *Social & Legal Studios*. 2019. Issue 2 (4). P. 37–42. URL: https://sls-journal.com.ua/web/uploads/pdf/S&LS_2019_Vol.%20,%20No.%202_37-42.pdf (дата звернення: 28.12.2025).
9. Бортник Н. П., Єсімов С. С. Контрольні правовідносини у системі фінансових правовідносин. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія право*. 2024. Вип. 82. Частина 2. С. 115–120. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/304490/296372> (дата звернення: 28.12.2025).
10. Про затвердження Порядку формування базової мережі закладів культури : Постанова Кабінету Міністрів України від 24.10.2012 р. № 984. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984-2012-%D0%BF#Text> (дата звернення: 28.12.2025).
11. Про затвердження Державної цільової національно-культурної програми «Єдність у розмаїтті» на період до 2034 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 26.09.2023 № 850-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/850-2023-%D1%80#Text> (дата звернення: 28.12.2025).
12. Про схвалення Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року та затвердження Операційного плану заходів з її реалізації у 2023–2025 роках : Постанова Кабінету Міністрів України від 15.12..2023 № 1322. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1322-2023-%D0%BF#Text> (дата звернення: 28.12.2025).
13. Баско А. В. Особливості діяльності органів місцевого самоврядування в об'єднаних територіальних громадах в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 2. С. 383–390. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/303548/295605> (дата звернення: 29.12.2025).

References

1. Conclusion on the “Concept of Reforming Local Self-Government and Territorial Organization of Power in Ukraine”. Report CEMG/PAD(2024)6. Strasbourg, 3 December 2024. URL: <https://rm.coe.int/cemg-pad-2024-6-ua-reform-concept-ukr-final/1680b2b51a> [in Ukrainian].
2. On approval of the Concept of reforming local self-government and territorial organization of power in Ukraine: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 01.04.2014 No. 333-p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
3. Steshenko T. V., Zozulya A. S. Local self-government and decentralization reform during martial law. *Legal Scientific Electronic Journal*. 2024. No. 3. P. 104–107. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2024/24.pdf [in Ukrainian].
4. Lyaluk O. Yu., Pashkova N. V., Pylypenko I. S. Problems of ensuring the autonomy of local self-government: legal, organizational, institutional and material and financial aspects. *Legal Scientific Electronic Journal*. 2024. No. 3. P. 90–94. URL: http://lsej.org.ua/3_2024/21.pdf [in Ukrainian].
5. Nesterov G. Legal acts of local self-government bodies: some theoretical and applied aspects. *Economics and Law*. 2024. No. 73 (2). P. 94–104. URL: <https://nasu-periodicals.org.ua/index.php/economiclaw/article/view/6110/5433> [in Ukrainian].
6. On museums and museum affairs: Law of Ukraine dated 29.06.1995 No. 249/95-BP. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/249/95-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].
7. Barvinenko V. Local self-government in Ukraine in 2024: trends and development prospects. *Law. State. Technology*. 2024. No. 4. P. 3–7. URL: <https://www.scribd.com/document/868094464/3-13> [in Ukrainian].
8. Kovaliv M., Yaremko V., Kuzo L. Peculiarities of the local authorities activity in Ukraine. *Social & Legal Studios*. 2019. Issue 2 (4). P. 37–42. URL: https://sls-journal.com.ua/web/uploads/pdf/S&LS_2019_Vol.%20,%20No.%202_37-42.pdf [in Ukrainian].
9. Bortnyk N. P., Yesimov S. S. Control legal relations in the system of financial legal relations. *Scientific Bulletin of Uzhgorod National University. Law Series*. 2024. Issue 82. Part 2. P. 115–120. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/304490/296372> [in Ukrainian].
10. On approval of the Procedure for forming a basic network of cultural institutions: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 24.10.2012 No. 984. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984-2012-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

11. On approval of the State Targeted National and Cultural Program “Unity in Diversity” for the period until 2034: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated September 26, 2023 No. 850-p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/850-2023-%D1%80#Text> [in Ukrainian].

12. On approval of the Strategy for the Establishment of Ukrainian National and Civic Identity for the Period Until 2030 and approval of the Operational Plan of Measures for its Implementation in 2023–2025: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 15.12.2023 No. 1322. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1322-2023-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

13. Basko A. V. Peculiarities of the activities of local government bodies in united territorial communities under martial law. *Analytical and comparative law*. 2024. No. 2. P. 383–390. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/303548/295605> [in Ukrainian].

Найда Інна Володимирівна

кандидат наук з державного управління, доцент,
декан економіко-правового факультету
Київський кооперативний інститут бізнесу і права

Naida Inna

*Candidate of Public Administration, Associate Professor,
Dean of the Faculty of Economics and Law
Kyiv Cooperative Institute of Business and Law
ORCID: 0000-0001-7296-7884*

Руденко Юлія Миколаївна

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Київський кооперативний інститут бізнесу і права

Rudenko Yuliia

*Candidate of historical sciences, Associate Professor,
Associate Professor of Social Sciences and Humanities
Kyiv Cooperative Institute of Business and Law
ORCID: 0000-0002-2276-199X*

Тарасова Ірина Вікторівна

кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри права
Київський кооперативний інститут бізнесу і права

Tarasova Iryna

*PhD, Associate Professor, Head of the Department of Law
Kyiv Cooperative Institute of Business and Law
ORCID: 0009-0004-8883-7434*

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-12-11688

ФОРМУВАННЯ АНТИКОРУПЦІЇ ТА ДОБРОЧЕСНОЇ ПОВЕДІНКИ СТУДЕНТІВ У ПРОЦЕСІ ЮРИДИЧНОЇ КЛІНІЧНОЇ ПРАКТИКИ

FORMATION OF ANTI-CORRUPTION AWARENESS AND ETHICAL BEHAVIOR OF STUDENTS IN THE PROCESS OF LEGAL CLINICAL PRACTICE

Анотація. Вступ. Нагальною потребою формування у майбутніх правників високого рівня антикорупційної свідомості та професійної доброчесності є однією з ключових проблем юридичної освіти. Корупція залишається серйозною загрозою ефективності правової системи, підризу довіри громадян до державних інституцій та справедливого правосуддя. Саме тому підготовка студентів юридичних спеціальностей має поєднувати не лише набуття професійних знань і практичних навичок, а й виховання ціннісних орієнтирів, які забезпечують нетерпимість до корупції та дотримання етичних норм у професійній діяльності.

Юридична клінічна практика виступає ключовим механізмом реалізації цієї мети, оскільки вона дозволяє студентам застосовувати знання в реальних правових ситуаціях, стикаючись із етичними викликами та ухвалюючи рішення відповідно до принципів закону і професійної доброчесності. Такий підхід формує у студентів внутрішню мотивацію діяти чесно, відповідально та прозоро, що є важливою складовою антикорупційної культури майбутніх юристів.

Незважаючи на наявні напрацювання у сфері юридичної освіти та антикорупційної підготовки, проблема системного формування добропорядної поведінки та антикорупційних компетентностей студентів залишається недостатньо

дослідженою. Сьогодні існує потреба у розробці уніфікованих методик, інтеграції антикорупційних практик у юридичні клініки та створенні сприятливих педагогічних і психологічних умов, що забезпечують стійке засвоєння цінностей доброчесності.

Актуальність дослідження обумовлена тим, що формування антикорупційної свідомості і доброчесної поведінки студентів є не лише освітньою, а й соціальною потребою, від реалізації якої залежить майбутнє української правової системи.

Мета статті. Метою статті є всебічний аналіз потенціалу юридичної клінічної практики у формуванні антикорупційної свідомості та доброчесної поведінки студентів юридичних спеціальностей, а також визначення педагогічних, етичних і організаційних умов, що забезпечують ефективність цього процесу. У межах дослідження передбачається обґрунтувати роль юридичних клінік як інструмента розвитку професійної правосвідомості, окреслити вплив освітніх антикорупційних програм на становлення ціннісних орієнтацій студентів і визначити напрями вдосконалення клінічної підготовки з метою формування стійкої доброчесної та законотворчої поведінки майбутніх юристів.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження слугували наукові праці сучасних українських дослідників, присвячені питанням юридичної клінічної освіти, антикорупційної підготовки та формування доброчесності студентів, зокрема роботи Ю. Савелової [1], О. Мельник [2], І. Мартиненка [3], В. Мазур [4], Л. Мірошниченко [5] та Р. Мельничука [6]. Аналітичну базу склали нормативно-правові документи, методичні рекомендації юридичних клінік та результати сучасних освітніх практик у сфері протидії корупції.

Методологічну основу дослідження становив комплекс загальнонаукових і спеціальних методів. Зокрема, застосовано методи аналізу та синтезу – для опрацювання наукових джерел і виокремлення ключових підходів до формування доброчесності; порівняльно-правовий метод – для зіставлення педагогічних та організаційних моделей юридичної клінічної підготовки; системний підхід – для розгляду юридичної клініки як інтегрованого освітнього середовища, що поєднує практичний, етичний та виховний компоненти; метод узагальнення – для формулювання висновків і визначення перспектив удосконалення антикорупційної освіти. Крім того, використано структурно-функціональний метод для аналізу ролей та функцій учасників клінічного процесу у формуванні доброчесної поведінки студентів.

Результати. Аналіз наукових джерел, сучасних методик юридичної клінічної освіти та практичних програм антикорупційного виховання дозволив визначити основні результати, яких досягає впровадження юридичних клінік у навчальний процес студентів юридичних спеціальностей

Встановлено, що участь у клінічній практиці сприяє формуванню у студентів високого рівня правової свідомості та усвідомлення значення доброчесної поведінки. Студенти, які працюють у клініках під керівництвом досвідчених наставників, стикаються з реальними етичними дилемами та антикорупційними ситуаціями, що дозволяє їм практично закріплювати знання про законність і професійну етику.

Дослідження показало, що системна антикорупційна освіта у поєднанні з клінічною практикою значно підвищує здатність студентів виявляти та оцінювати ризики корупційних проявів, приймати правомірні рішення та діяти відповідально у професійних ситуаціях.

Результати показують, що добровільна участь студентів у програмах доброчесності та антикорупційних тренінгах підвищує їх мотивацію до дотримання етичних стандартів і закріплює внутрішнє усвідомлення цінності чесності та законотворчості у професійній діяльності. Водночас виявлено, що ефективність формування доброчесності значною мірою залежить від організаційної підтримки клініки, наявності наставника та методичного забезпечення.

Проведений аналіз показав, що юридичні клініки сприяють розвитку не лише антикорупційної свідомості, а й професійних комунікативних і соціальних компетентностей, необхідних для ефективного діяльності юриста в сучасному правовому середовищі. Студенти, залучені до практичної роботи, краще розуміють принципи прозорості, відповідальності та етичності, що є фундаментом професійної доброчесності.

Таким чином, результати дослідження підтверджують, що юридична клінічна практика є ефективним інструментом формування доброчесності та антикорупційної поведінки студентів, забезпечуючи інтеграцію теоретичних знань, практичних навичок та ціннісних орієнтирів у професійну підготовку майбутніх юристів.

Перспективи. Перспективи подальших досліджень у сфері формування антикорупційної свідомості та доброчесної поведінки студентів юридичних спеціальностей полягають у кількох ключових напрямках. Доцільно розробити уніфіковану модель юридичної клінічної практики, що інтегруватиме педагогічні, психологічні, правові та етичні інструменти формування доброчесності, з чіткими критеріями оцінювання рівня антикорупційної свідомості студентів.

Важливим є вдосконалення методик навчання та тренінгів, спрямованих на розвиток антикорупційних компетентностей, зокрема через кейс-методи, моделювання реальних правових ситуацій та інтеграцію міждисциплінарних підходів. Це дозволить створити ефективне середовище для практичного засвоєння етичних норм та правових принципів.

Перспективним напрямом є аналіз ефективності організаційних та управлінських механізмів юридичних клінік, зокрема впливу наставництва, методичного забезпечення та доступності практики на формування професійної доброчесності студентів. Важливо дослідити взаємозв'язок між рівнем антикорупційної підготовки і реальними результатами професійної діяльності випускників.

Актуальним є розширення співпраці юридичних клінік із державними органами та громадськими інституціями, що дозволить створити практико-орієнтовану антикорупційну платформу та розвивати навички застосування законних і етичних підходів у професійній діяльності.

Таким чином, подальші дослідження мають спрямовуватися на комплексне поєднання теоретичних, практичних та організаційних аспектів, що забезпечить системне формування у студентів не лише знань і навичок, а й стійких ціннісних орієнтирів доброчесності та антикорупційної поведінки, що є необхідною передумовою розвитку ефективної правової системи в Україні.

Ключові слова: юридична клінічна практика, антикорупційна свідомість, доброчесність, професійна етика, правова культура, антикорупційна освіта.

Summary. Introduction. An urgent need to cultivate a high level of anti-corruption awareness and professional integrity among future legal professionals is one of the key challenges in legal education. Corruption remains a serious threat to the effectiveness of the legal system, undermining citizens' trust in state institutions and the fair application of the law. Therefore, the training of law students must combine not only the acquisition of professional knowledge and practical skills, but also the development of value-oriented principles that ensure intolerance of corruption and adherence to ethical norms in professional activity.

Legal clinical practice serves as a key mechanism for achieving this goal, as it allows students to apply their knowledge in real legal situations, face ethical challenges, and make decisions in accordance with the principles of law and professional integrity. This approach fosters in students an internal motivation to act honestly, responsibly, and transparently, which is an important component of the anti-corruption culture of future lawyers.

Despite the existing developments in legal education and anti-corruption training, the issue of systematically shaping ethical behavior and anti-corruption competencies among students remains insufficiently researched. There is currently a need to develop unified methodologies, integrate anti-corruption practices into legal clinics, and create favorable pedagogical and psychological conditions that ensure the stable adoption of integrity-based values.

The relevance of this research is determined by the fact that fostering anti-corruption awareness and integrity-driven behavior among students is not only an educational but also a social necessity, on which the future of the Ukrainian legal system depends.

Purpose. The aim of the article is to provide a comprehensive analysis of the potential of legal clinical practice in shaping anti-corruption awareness and ethical behavior among law students, as well as to identify the pedagogical, ethical, and organizational conditions that ensure the effectiveness of this process. The study seeks to substantiate the role of legal clinics as a tool for developing professional legal consciousness, outline the impact of educational anti-corruption programs on the formation of students' value orientations, and determine directions for improving clinical training in order to foster stable integrity-based and law-abiding behavior among future lawyers.

Materials and methods. The research materials consisted of scholarly works by contemporary Ukrainian researchers devoted to issues of legal clinical education, anti-corruption training, and the formation of student integrity, including studies by Yu. Savelova [1], O. Melnyk [2], I. Martynenko [3], V. Mazur [4], L. Miroshnychenko [5], and R. Melnychuk [6]. The analytical basis was formed by regulatory and legal documents, methodological guidelines of legal clinics, and the results of modern educational practices in the field of anti-corruption.

The methodological foundation of the study comprised a set of general scientific and special methods. In particular, methods of analysis and synthesis were applied to examine academic sources and identify key approaches to cultivating integrity; the comparative-legal method was used to contrast pedagogical and organizational models of legal clinical training; the systemic approach served to consider the legal clinic as an integrated educational environment combining practical, ethical, and developmental components; the method of generalization was employed to formulate conclusions and outline prospects for improving anti-corruption education. In addition, the structural-functional method was used to analyze the roles and functions of participants in the clinical process in fostering ethical behavior among students.

Results. Analysis of scientific sources, modern methods of clinical legal education, and practical programs of anti-corruption training has made it possible to identify the key outcomes achieved through the integration of legal clinics into the educational process of law students.

It has been established that participation in clinical practice contributes to the formation among students of a high level of legal awareness and an understanding of the importance of ethical and honest behavior. Students working in clinics under the supervision of experienced mentors encounter real ethical dilemmas and anti-corruption situations, which allows them to practically reinforce their knowledge of legality and professional ethics.

The study showed that systematic anti-corruption education combined with clinical practice significantly enhances students' ability to identify and assess the risks of corruption, make lawful decisions, and act responsibly in professional situations.

The results indicate that voluntary participation in integrity programs and anti-corruption training increases students' motivation to adhere to ethical standards and strengthens their internal awareness of the value of honesty and lawfulness in professional activities. At the same time, it was found that the effectiveness of integrity formation largely depends on the organizational support of the clinic, the presence of a mentor, and methodological resources.

The analysis demonstrated that legal clinics contribute not only to the development of anti-corruption awareness but also to the formation of professional communication and social competences necessary for effective legal practice in a modern legal environment. Students involved in practical work gain a better understanding of the principles of transparency, accountability, and ethical conduct, which form the foundation of professional integrity.

Thus, the results of the study confirm that legal clinical practice is an effective tool for shaping integrity and anti-corruption behavior among students, ensuring the integration of theoretical knowledge, practical skills, and value-based orientations into the professional training of future lawyers.

Discussion. Prospects for further research in the field of forming anti-corruption awareness and integrity-oriented behavior among law students lie in several key directions. It is advisable to develop a unified model of legal clinical practice that integrates pedagogical, psychological, legal, and ethical tools for fostering integrity, with clear criteria for assessing the level of students' anti-corruption awareness.

An important task is to improve teaching methods and training programs aimed at developing anti-corruption competencies—particularly through case-based learning, modeling real legal situations, and integrating interdisciplinary approaches. This will help create an effective environment for the practical assimilation of ethical norms and legal principles.

A promising direction involves analyzing the effectiveness of organizational and managerial mechanisms within legal clinics, including the impact of mentorship, methodological support, and accessibility of practice on the formation of students' professional integrity. It is important to study the relationship between the level of anti-corruption training and the actual outcomes of graduates' professional activities.

Another relevant area is expanding cooperation between legal clinics, government institutions, and civil society organizations, which would facilitate the development of a practice-oriented anti-corruption platform and enhance students' skills in applying lawful and ethical approaches in their professional work.

Thus, further research should focus on a comprehensive combination of theoretical, practical, and organizational aspects, ensuring a systematic formation in students not only of knowledge and skills but also of stable value-based orientations toward integrity and anti-corruption behavior—an essential prerequisite for the development of an effective legal system in Ukraine.

Key words: legal clinical practice, anti-corruption awareness, integrity, professional ethics, legal culture, anti-corruption education.

Постановка проблеми. Сучасні трансформаційні процеси в українському суспільстві та правовій системі висувають потребу у формуванні нового покоління юристів, здатних діяти відповідально, доброчесно та принципово щодо будь-яких проявів корупції.

Корупція залишається однією з ключових загроз національній безпеці, стримує розвиток державних інституцій, підриває довіру громадян до правової системи, а отже — потребує системного подолання не лише на рівні державної політики, а й на рівні професійної освіти.

Формування антикорупційних компетентностей та доброчесних моделей поведінки має починатися ще у процесі навчання майбутніх правників, адже саме від їхньої професійної етики, моральної стійкості та практичної підготовленості залежить ефективність правозастосування у майбутньому.

Юридична клінічна освіта, яка поєднує теоретичне навчання з практичною діяльністю, становить важливий елемент підготовки юристів і створює сприятливі умови для виховання доброчесності та формування антикорупційної свідомості студентів.

У межах клінічної практики студенти не лише набувають професійних навичок, а й стикаються з реальними етичними викликами, які вимагають ухвалення рішень згідно із законом та моральними стандартами.

Проте, незважаючи на важливість юридичних клінік для становлення професійної етики, проблема цілеспрямованого формування доброчесної та антикорупційної поведінки студентів у цьому середовищі залишається недостатньо дослідженою та потребує комплексного теоретичного й методичного обґрунтування.

З огляду на це, актуальним є вивчення потенціалу юридичної клінічної практики як інструмента розвитку доброчесності та антикорупційної культури студентів, визначення ефективних підходів, засобів і психолого-педагогічних умов, що сприяють усвідомленню студентами цінності законслухняної поведінки. У цьому контексті особливої уваги потребує питання, яким чином освітній процес у юридичних клініках може бути використаний для формування внутрішньої мотивації студентів до доброчесної професійної діяльності, а також як інтегрувати антикорупційні освітні практики в систему підготовки майбутніх юристів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика формування доброчесності та антикорупційної поведінки студентів юридичних спеціальностей посідає важливе місце в сучасних українських наукових дослідженнях. Значний внесок у розвиток теоретико-методологічних засад юридичної клінічної освіти зробила Ю. Савелова [1], яка визначає клінічну підготовку як ключовий інструмент формування професійної компетентності та правової свідомості майбутніх юристів. Питання антикорупційної освіти у закладах вищої освіти ґрунтовно розглядає О. Мельник [2], акцентуючи на необхідності системного підходу до розвитку антикорупційних компетентностей студентів у межах освітнього середовища.

Аспекти формування культури академічної доброчесності у студентської молоді обґрунтовані у працях І. Мартиненка [3], де доброчесність розглядається як фундаментальна цінність професійної підготовки правника. Психологічні механізми становлення правосвідомості та етично відповідальної

поведінки студентів аналізує В. Мазур [4], наголошуючи на важливості врахування мотиваційних і поведінкових чинників під час фахової підготовки.

Практико орієнтований вимір формування антикорупційної свідомості майбутніх юристів розкрито у роботах Л. Мірошніченко [5], яка акцентує на ролі юридичних клінік у розвитку навичок етично виваженого прийняття рішень в умовах реальних правових ситуацій. Досвід упровадження програм доброчесності в юридичних клініках України узагальнений у дослідженні Р.Мельничука [6], що демонструє можливості застосування інноваційних освітніх методик для формування стійких антикорупційних цінностей у студентів.

Таким чином, дана робота продовжує актуальну наукову дискусію, поєднуючи правові, педагогічні, психологічні та етичні підходи до проблеми, а також розширює дослідження того, як юридична клінічна практика може стати ефективним інструментом формування доброчесності та антикорупційної поведінки серед майбутніх фахівців правничої сфери.

Мета статті. Метою статті є всебічний аналіз потенціалу юридичної клінічної практики у формуванні антикорупційної свідомості та доброчесної поведінки студентів юридичних спеціальностей, а також визначення педагогічних, етичних і організаційних умов, що забезпечують ефективність цього процесу. У межах дослідження передбачається обґрунтувати роль юридичних клінік як інструмента розвитку професійної правосвідомості, окреслити вплив освітніх антикорупційних програм на становлення ціннісних орієнтацій студентів і визначити напрями вдосконалення клінічної підготовки з метою формування стійкої доброчесної та законослухняної поведінки майбутніх юристів.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження слугували наукові праці сучасних українських дослідників, присвячені питанням юридичної клінічної освіти, антикорупційної підготовки та формування доброчесності студентів, зокрема роботи Ю. Савелової [1], О. Мельник [2], І. Мартиненка [3], В. Мазур [4], Л. Мірошніченко [5] та Р. Мельничука [6]. Також аналітичну базу склали нормативно-правові документи, методичні рекомендації юридичних клінік та результати сучасних освітніх практик у сфері протидії корупції.

Методологічну основу дослідження становив комплекс загальнонаукових і спеціальних методів. Зокрема, застосовано методи аналізу та синтезу — для опрацювання наукових джерел і виокремлення ключових підходів до формування доброчесності; порівняльно-правовий метод — для зіставлення педагогічних та організаційних моделей юридичної клінічної підготовки; системний підхід — для розгляду юридичної клініки як інтегрованого освітнього середовища, що поєднує практичний, етичний та виховний компоненти; метод узагальнення — для формулювання висновків і визначення перспектив

удосконалення антикорупційної освіти. Крім того, використано структурно-функціональний метод для аналізу ролей та функцій учасників клінічного процесу у формуванні доброчесної поведінки студентів.

Виклад основного матеріалу. Формування антикорупційної та доброчесної поведінки студентів у процесі юридичної клінічної практики є одним із ключових завдань сучасної юридичної освіти, оскільки саме майбутні правники становлять професійне середовище, яке має забезпечувати верховенство права, справедливість і законність у суспільстві.

Юридична клінічна освіта поєднує теоретичні знання студентів із практичною діяльністю та формує їхню професійну етику, правосвідомість і відповідальність. Як підкреслює Ю. Савелова, юридична клінічна освіта — це не лише практичний компонент підготовки юриста, а комплекс способів і прийомів адаптації теоретичних знань у процесі надання реальної правової допомоги [1]. Саме в такій діяльності проявляється здатність студентів дотримуватися етичних норм, діяти доброчесно, ухвалювати рішення, що відповідають закону й суспільним цінностям.

Юридична клінічна освіта створює унікальні умови для формування доброчесної поведінки, оскільки студенти вперше взаємодіють із реальними клієнтами, чиї проблеми вимагають не лише юридичної грамотності, але й моральної відповідальності. Участь у клінічній практиці розвиває вміння утримувати професійну дистанцію, зберігати конфіденційність, діяти неупереджено та справедливо. Це сприяє формуванню у студентів усвідомлення того, що їхні дії можуть реально впливати на права та долі інших людей. Такий досвід є підґрунтям для становлення правничої етики та принципів професійної доброчесності, без яких подальша юридична діяльність є неможливою.

Важливо зазначити, що формування антикорупційної поведінки не може обмежуватися лише вивченням законодавства про корупцію. Вона потребує системного виховання внутрішньої установки на нетерпимість до корупційних практик у будь-яких проявах. Саме тому в умовах юридичної клініки студент зустрічається з конкретними моральними викликами — необхідністю ухвалювати рішення відповідно до закону, не піддаючись зовнішньому тиску або потенційним вигодам. Одним із важливих інструментів такого виховання стає залучення студентів до спеціальних тренінгів і освітніх програм. Так, у 2023–2024 роках було запроваджено низку освітніх ініціатив, спрямованих на розвиток студентської доброчесності та антикорупційної свідомості, що дозволяє формувати у молоді стійкі антикорупційні переконання через практику і навчання [2].

Доброчесність у сучасній юридичній освіті охоплює як академічну, так і професійну складову. Академічна доброчесність передбачає чесність у процесі навчання, недопустимість плагіату, фальсифікації,

списування та будь-яких недобросовісних дій. Однак у юридичній клініці ці принципи набувають прикладного змісту: студент має не просто відповідати вимогам навчальної дисципліни, а діяти згідно з етичним кодексом юриста, бути прикладом законослухняної поведінки. Університети дедалі активніше запроваджують заходи, спрямовані на поширення культури доброчесності серед студентської молоді, що є важливою складовою запобігання корупції в освіті загалом [3].

Юридична клінічна практика також сприяє розвитку критичного мислення та вміння аналізувати правові ситуації з погляду етичних і правових норм. Під керівництвом досвідчених викладачів і практикуючих юристів студенти вчать не лише формулювати правову позицію, а й оцінювати можливі ризики, діяти в інтересах клієнта, не порушуючи при цьому принципів законності. Така співпраця є важливою, оскільки молодь сприймає професійну поведінку наставників як модель для наслідування. Як зазначають українські дослідники, формування доброчесної поведінки неможливе без оперття на психологічні умови та педагогічні підходи, що стимулюють розвиток внутрішньої мотивації до правомірної поведінки [4].

Суттєвий вплив на формування антикорупційної компетентності студентів мають семінари, тренінги й практичні заняття, що проводяться спільно з державними та громадськими інституціями. Зокрема, участь студентів юридичних клінік у всеукраїнських науково-практичних семінарах, присвячених питанням запобігання корупції в умовах воєнного стану та післявоєнної відбудови, сприяє поглибленню їхнього розуміння ризиків корупційних практик і значення доброчесності в умовах підвищених викликів для держави [5].

Участь у таких подіях дозволяє студентам не лише отримувати актуальну інформацію, а й обговорювати реальні кейси, аналізувати типові порушення та моделювати власні рішення.

Юридичні клініки активно впроваджують власні локальні програми та стажування, спрямовані на розвиток практичних навичок доброчесної поведінки. Такі програми моделюють реальні ситуації, у яких студент повинен діяти відповідно до етичних норм правничої професії, демонструючи чесність, відповідальність, повагу до клієнта та справедливість. Практичні стажування, реалізовані юридичними клініками у 2024–2025 роках, показали, що системна робота з формування доброчесності у студентів підвищує їхню здатність до прийняття етично обґрунтованих рішень і знижує толерантність до будь-яких форм корупційної поведінки [6].

Загалом юридична клінічна практика є дієвим інструментом формування антикорупційної поведінки та доброчесності, оскільки поєднує теоретичні знання, практичний досвід, етичні виклики та виховну складову. Вона сприяє розвитку правової куль-

тури, формуванню професійної свідомості та підготовці майбутніх юристів, здатних протистояти корупції не лише формально, а на рівні ціннісних переконань.

Для досягнення стійкого результату необхідними є системна підтримка юридичних клінік, розширення освітніх програм з антикорупційної тематики, поглиблення співпраці між університетами, державними органами та громадськими організаціями. Саме такий комплексний підхід дозволить забезпечити виховання нового покоління правників, для яких доброчесність стане не лише професійною вимогою, а внутрішньою потребою і стилем життя.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження засвідчує, що юридична клінічна практика є ефективним інструментом формування антикорупційної свідомості та доброчесної поведінки студентів юридичних спеціальностей. Саме в умовах реальної взаємодії з клієнтами, під керівництвом досвідчених викладачів і практикуючих юристів, студенти набувають не лише професійних компетентностей, а й засвоюють фундаментальні етичні принципи, які визначають якість майбутньої правничої діяльності. Аналіз наукових джерел показав, що питання доброчесності посідають ключове місце у сучасних дослідженнях юридичної підготовки й підкреслюють необхідність інтеграції ціннісних орієнтирів у фахову підготовку студентів.

Встановлено, що юридична клінічна освіта забезпечує поєднання знань, навичок і моральних установок, створюючи середовище, сприятливе для виховання відповідальності, чесності, поваги до прав людини та нетерпимості до корупції. Важливими елементами цього процесу є системна підтримка студентів наставниками, участь у антикорупційних освітніх заходах, моделювання етичних ситуацій та розвиток навичок ухвалення правомірних і професійно виважених рішень. Разом із тим, ефективність формування доброчесності значною мірою залежить від організаційної культури закладу вищої освіти, доступності клінічної практики та якості методичного забезпечення.

Окреслено ключові проблеми, що потребують подальших досліджень: відсутність уніфікованих стандартів формування доброчесності в юридичних клініках, недостатня розробленість методик оцінювання етичної поведінки студентів, нерівний доступ до клінічної практики в різних ЗВО, а також потреба у поглибленні психологічних аспектів антикорупційної мотивації.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробленні комплексної моделі формування доброчесної поведінки студентів у юридичній клінічній практиці, яка інтегруватиме педагогічні, психологічні, правові та організаційні інструменти. Доцільним є також створення національних стандартів етичної підготовки майбутніх юристів, удосконалення форм моніторингу доброчесності,

упровадження інноваційних тренінгових програм, симуляційних моделей, кейс-методів і міждисциплінарних навчальних модулів. Окремий напрям подальших досліджень може бути пов'язаний із вивченням ефективності співпраці юридичних клінік із органами державної влади та громадськими інституціями у сфері антикорупційної освіти.

Таким чином, юридична клінічна практика має значний потенціал не лише як навчальна форма, а як важливий механізм формування доброчесних та відповідальних юристів нового покоління. Її подальший розвиток і наукове обґрунтування сприятимуть зміцненню правової культури та побудові ефективної антикорупційної системи в Україні.

Література

1. Савелова Ю.М. Юридична клінічна освіта в системі професійної підготовки юристів. *Актуальні проблеми інноваційної освіти*. 2023. № 4. С. 15–23.
2. Мельник О.В. Антикорупційна освіта студентів юридичних спеціальностей: сучасні підходи. *Вісник юридичної науки*. 2022. № 2. С. 45–52.
3. Мартиненко І.О. Формування культури академічної доброчесності у закладах вищої освіти України. *Педагогічні науки*. 2023. Т. 3. № 1. С. 67–75.
4. Мазур В.В. Психологічні умови формування правосвідомості студентів юридичних спеціальностей. *Науковий вісник КДПУ*. 2022. Вип. 12. С. 102–110.
5. Мірошніченко Л.В. Протидія корупції в умовах воєнного стану: роль студентських юридичних клінік: *Проблеми запобігання корупції під час війни та в післявоєнний період*: матеріали Всеукр. наук.-практ. семінару (Київ, 18 квіт. 2024 р.). Київ : НЮУ, 2024. С. 28–34.
6. Мельничук Р.С. Доброчесність на практиці: досвід запровадження програм юридичних клінік у 2024–2025 роках. *Юридична освіта і практика*. 2025. № 1. С. 56–64.

References

1. Savelova Yu. M. Yurydychna klinichna osvita v systemi profesiinoi pidhotovky yurystiv. Aktualni problemy innovatsiinoi osvity. 2023. № 4. S. 15–23 [in Ukrainian].
2. Melnyk O. V. Antykoruptsiina osvita studentiv yurydychnykh spetsialnostei: suchasni pidkhody. Visnyk yurydychnoi nauky. 2022. № 2. S. 45–52 [in Ukrainian].
3. Martynenko I. O. Formuvannya kultury akademichnoi dobrochesnosti u zakladakh vyshchoi osvity Ukrainy. Pedagogichni nauky. 2023. T. 3. № 1. S. 67–75 [in Ukrainian].
4. Mazur V. V. Psykholohichni umovy formuvannya pravosvidomosti studentiv yurydychnykh spetsialnostei. Naukovyi visnyk KDPU. 2022. Vyp. 12. S. 102–110 [in Ukrainian].
5. Miroshnychenko L. V. Protydiia koruptsii v umovakh voiennoho stanu: rol studentskykh yurydychnykh klinik: Problemy zapobihannia koruptsii pid chas viiny ta v pisliavoiennyi period: materialy Vseukr. nauk.-prakt. seminaru (Kyiv, 18 kvit. 2024 r.). Kyiv: NIuU, 2024. S. 28–34 [in Ukrainian].
6. Melnychuk R. S. Dobrochesnist na praktytsi: dosvid uprovalzhennia prohram yurydychnykh klinik u 2024–2025 rokakh. Yurydychna osvita i praktyka. 2025. № 1. S. 56–64 [in Ukrainian].

УДК 346.2; 347.19

Мельник Андрій Павлович
здобувач ступеня «Доктор філософії»
Донецького національного університету імені Василя Стуса
Melnyk Andrii
PhD Candidate of the
Vasyl Stus Donetsk National University
ORCID: 0009-0005-9835-3246

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-12-11740

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО; ГОСПОДАРСЬКО-
ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ВИРІШЕННЯ КОРПОРАТИВНИХ КОНФЛІКТІВ У ТОВАРИСТВАХ З ПАРИТЕТНИМ РОЗПОДІЛОМ ЧАСТОК

PROBLEMATIC ASPECTS OF RESOLVING CORPORATE CONFLICTS IN COMPANIES WITH PARITY SHAREHOLDING

Анотація. Вступ. Статтю присвячено комплексному дослідженню механізмів вирішення корпоративних конфліктів, що виникають у товариствах з обмеженою відповідальністю внаслідок паритетного розподілу корпоративних прав (ситуація «deadlock»). В умовах модернізації корпоративного законодавства спостерігається трансформація підходів судової практики, яка потребує детального вивчення для забезпечення стабільності господарського обороту.

Мета. Метою дослідження є виявлення системних вад механізму вирішення корпоративних конфліктів у товариствах з паритетним розподілом часток, визначення наслідків судової практики щодо недопустимості виключення учасника та розробка пропозицій щодо запровадження інституту примусового викупу частки як альтернативи ліквідації товариства.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є нормативно-правові акти України, законодавство зарубіжних країн (США, Нідерланди), судової практики Верховного Суду (зокрема постанова у справі № 904/562/19) та наукові праці вітчизняних вчених у сфері корпоративного права. У процесі дослідження використано методи: аналізу та синтезу (для вивчення правових позицій судів), порівняльно-правовий (для аналізу інституту *judicial buyout* та *election to purchase* в іноземних юрисдикціях), формально-юридичний (для розробки змін до профільного Закону).

Результати. Здійснено критичний аналіз правової позиції Верховного Суду щодо неможливості виключення учасника з товариства у випадках рівного розподілу часток (50% на 50%), яка, хоча і є обґрунтованою, фактично створює нормативний вакуум. Проаналізовано актуальну судову практику 2024–2025 років та продемонстровано деструктивний вплив корпоративних конфліктів на економічну безпеку держави. Встановлено, що корпоративний договір є ефективним превентивним засобом, а його відсутність унеможливує вихід із кризи для вже існуючих товариств. Обґрунтовано необхідність імплементації в національне законодавство інституту примусового викупу частки за рішенням суду. Запропоновано доповнити Закон України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» статтею 31–1, положення якої надавали б суду дискреційні повноваження вирішувати конфлікт шляхом викупу частки за справедливою ринковою ціною.

Перспективи. Запровадження запропонованих змін дозволить трансформувати корпоративні війни з деструктивної фази взаємного знищення активів у цивілізоване припинення партнерства на справедливих фінансових умовах, забезпечивши збереження бізнесу як діючого активу (*going concern*).

Ключові слова: корпоративний конфлікт, товариство з обмеженою відповідальністю, господарська діяльність, *deadlock*, виключення учасника, корпоративний договір, примусовий викуп частки, судової практика, рекодифікація, господарське судочинство, економіка, економічна безпека.

Summary. Introduction. The article is devoted to a comprehensive study of mechanisms for resolving corporate conflicts arising in limited liability companies due to the parity distribution of corporate rights (a «deadlock» situation). In the context of corporate legislation modernization, a transformation of judicial practice approaches is observed, which requires detailed study to ensure the stability of economic turnover.

Purpose. The purpose of the study is to identify systemic defects in the mechanism for resolving corporate conflicts in companies with parity share distribution, analyze the consequences of judicial practice regarding the inadmissibility of excluding a participant, and develop proposals for introducing the institute of forced share buyout as an alternative to the liquidation of the company.

Materials and Methods. The materials of the study are normative-legal acts of Ukraine, legislation of foreign countries (USA, Netherlands), judicial practice of the Supreme Court (in particular, the resolution in case No. 904/562/19), and scientific works of domestic scholars in the field of corporate law. The research used the following methods: analysis and synthesis (to study the legal positions of courts), comparative legal (to analyze the institute of judicial buyout and election to purchase in foreign jurisdictions), and formal legal (to develop amendments to the relevant Law).

Results. A critical analysis of the Supreme Court's legal position regarding the impossibility of excluding a participant from the company in cases of equal share distribution (50% to 50%) was carried out, which, although doctrinally justified, actually creates a normative vacuum. The current judicial practice of 2024–2025 is analyzed, and the destructive impact of corporate conflicts on the economic security of the state is demonstrated. It is established that a corporate agreement is an effective preventive measure, but its absence makes it impossible to exit the crisis for already existing companies. The necessity of implementing the institute of forced share buyout by a court decision into national legislation is substantiated. It is proposed to supplement the Law of Ukraine «On Limited and Additional Liability Companies» with Article 31–1, which grants the court discretionary powers to resolve the conflict by buying out the share at a fair market price.

Perspectives. The introduction of the proposed changes will allow transforming corporate wars from the destructive phase of mutual destruction of assets into a civilized termination of partnership on fair financial terms, ensuring the preservation of the business as a going concern.

Key words: corporate conflict, limited liability company, economic activity, deadlock, exclusion of a participant, corporate agreement, forced share buyout, judicial practice, recodification, commercial litigation, economy, economic security.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку корпоративного права України характеризується складними трансформаційними процесами, пов'язаними з модернізацією національного законодавства. Втрата чинності Господарським кодексом України створює ризики дестабілізації господарського правопорядку, оскільки відбувається різкий злам усталеної системи правового регулювання. Відмова від нормативного закріплення господарсько-правових механізмів та зміщення акценту на абсолютну приватну автономію в умовах низької корпоративної культури провокує зростання кількості зловживань. Цей перехід оголив низку системних проблем, оскільки саморегулювання учасників корпоративних відносин часто виявляється неефективним, а держава втрачає дієві інструменти забезпечення публічного економічного інтересу, які раніше гарантувалися нормами господарського законодавства.

Однією з найбільш гострих проблем, що не знайшла належного вирішення в нових законодавчих реаліях, є врегулювання корпоративних конфліктів у товариствах з обмеженою відповідальністю (далі — ТОВ), де статутний капітал розподілено між учасниками у пропорції 50% на 50% або в іншій конфігурації, що вимагає однастайності для прийняття рішень. Така ситуація, яка відома у світовій практиці як «deadlock» (глухий кут), виникає, коли внаслідок конфлікту інтересів вищий орган управління товариства втрачає дієздатність: жодне рішення не може бути прийняте через відсутність необхідної кількості голосів.

Поширеність таких конфліктів в Україні обумовлена низкою чинників. По-перше, це історична популярність структури «50/50» при створенні

спільного бізнесу, яка сприймається засновниками як гарантія рівноправності, але на практиці стає бомбою уповільненої дії. По-друге, це низька культура укладення корпоративних договорів, які могли б передбачати механізми виходу з кризи. По-третє, це зовнішні фактори: нестабільність економіки, воєнний стан, вимушена міграція учасників бізнесу, що загострює протиріччя та руйнує довірчі відносини (*affectio societatis*).

У ситуації дедалу бізнес опиняється в стані паралічу: неможливо затвердити річну звітність, розподілити прибуток, змінити директора або навіть змінити місцезнаходження. Діюче законодавство України, зокрема Закон України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» [1], не пропонує ефективного виходу з цієї ситуації, окрім добровільної ліквідації (яка також потребує рішення зборів) або нескінченних судових спорів, що виснажують активи компанії. Це актуалізує необхідність наукового пошуку нових правових механізмів, здатних забезпечити баланс між захистом права власності учасника та інтересом збереження діючого бізнесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика корпоративних конфліктів є предметом пильної уваги представників науки господарського та цивільного права. Фундаментальні аспекти природи корпоративних правовідносин та спорів досліджували такі вчені як О. М. Вінник, яка однією з перших ввела поняття корпоративної конфліктології [2, с. 110], Ю. М. Жорнокуй, який ґрунтовно проаналізував цивільно-правову природу конфліктів в акціонерних товариствах [3, с. 112], І. В. Спасибо-Фатєєва [4] та інші. Окремий аспект — договірні

механізми запобігання конфліктам — став предметом досліджень Л. М. Дорошенко, яка обґрунтувала роль корпоративного договору як локального регулятора [5, с. 256]. У своїх новітніх працях (2025 рік) Л. М. Дорошенко також піднімає надзвичайно важливе питання впливу корпоративних конфліктів на національну економічну безпеку в умовах війни, наголошуючи на необхідності поєднання приватноправових та публічно-правових засобів регулювання [6, с. 14].

Водночас, незважаючи на значний науковий доробок, питання законодавчого закріплення механізму примусового вирішення дедлоків судом (judicial buyout) залишається дискусійним. Більшість досліджень фокусується або на аналізі існуючої судової практики, або на рекомендаціях щодо складання статутів, тоді як пропозиції *de lege ferenda* щодо розширення дискреції суду у цій сфері потребують детальнішого обґрунтування.

Метою статті є виявлення системних вад механізму вирішення корпоративних конфліктів у товариствах з паритетним розподілом часток, визначення наслідків судової практики щодо недопустимості виключення учасника та розробка пропозицій щодо запровадження інституту примусового викупу частки як альтернативи ліквідації товариства.

Виклад основного матеріалу. Історично українська судова практика намагалася вирішувати проблему дедлоків через інститут виключення учасника. Стаття 64 Закону України «Про господарські товариства» (втратила чинність для ТОВ) передбачала можливість виключення учасника, який систематично не виконує свої обов'язки або перешкоджає досягненню цілей товариства. Суди часто застосовували цю норму, коли один з учасників блокував роботу зборів учасників товариства.

Однак із прийняттям Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» та формуванням нової практики Верховного Суду підхід кардинально змінився. Знаковою стала постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 21 липня 2020 року у справі № 904/562/19. У цій справі Суд сформулював правову позицію, згідно з якою виключення учасника товариства, який володіє 50% статутного капіталу, є неможливим [7]. Аргументація суду базується на кількох тезах:

- 1) **порушення балансу інтересів.** Виключення учасника з часткою 50% за ініціативою іншого учасника з часткою 50% призводить до того, що один партнер фактично привласнює бізнес іншого, порушуючи принцип пропорційності;
- 2) **зміна природи товариства.** Виключення учасника, що володіє половиною статутного капіталу, призводить до припинення діяльності товариства в тому вигляді, в якому воно створювалося (як партнерство двох рівноправних осіб);
- 3) **недостатність підстав.** Сама по собі неявка на збори або голосування «проти» є реалізацією

корпоративних прав, а не порушенням обов'язків, якщо не доведено умисне заподіяння шкоди.

З доктринальної точки зору така позиція є виваженою, оскільки вона захищає право власності від рейдерських захоплень під виглядом корпоративних спорів. Проте, закривши шлях до виключення, судова практика не запропонувала жодної альтернативи. Утворився нормативний вакуум: учасники конфлікту залишаються «зв'язаними» в межах однієї юридичної особи, діяльність якої паралізована. Вони не можуть ні розійтися (без згоди обох сторін), ні продовжувати діяльність.

Абстрактна правова проблема дедлоків набуває конкретного, іноді катастрофічного виміру, коли йдеться про реальний сектор економіки. Яскравою ілюстрацією деструктивного впливу корпоративних конфліктів на економіку в умовах воєнного стану є справа ТОВ «Катіон Інвест» (судові провадження № 907/375/24, № 907/447/24), детально проаналізована в роботах Л. М. Дорошенко [6, с. 20].

Фабула конфлікту полягає у протистоянні двох інвестиційних фондів («Ехо» та «Юкон»), які володіють частками у стратегічно важливому підприємстві, що має ліцензію на розробку Тереблянського родовища кам'яної солі. В умовах втрати Україною контролю над підприємством «Артемсіль» це родовище стало критично важливим для забезпечення продовольчої безпеки держави. Однак через корпоративний конфлікт, який переріс у серію судових позовів (про розірвання договорів купівлі-продажу часток, витребування майна), діяльність підприємства фактично заблоковано [6, с. 21].

Наслідки цього дедлоку виходять далеко за межі приватних інтересів учасників:

- зупинено видобуток стратегічного ресурсу, що змушує державу імпортувати сіль, підвищуючи ціни для споживачів;
- підприємство накопичує борги, перебуваючи під загрозою банкрутства;
- блокується створення нових робочих місць та сплата податків у регіоні.

Суди, розглядаючи позови учасників (наприклад, про розірвання договору купівлі-продажу частки), застосовують норми цивільного права. Зокрема, у справі № 907/375/24 суди відмовили у витребуванні частки, посилаючись на добросовісність набувачів та виконання зобов'язань. Проте таке вирішення локальних спорів не розв'язує головної проблеми — відновлення керованості підприємством.

Цей кейс підтверджує тезу про те, що саморегулювання учасників ринкових відносин у критичних ситуаціях є неефективним. Приватний інтерес (амбіції власників) вступає у пряму суперечність із публічним інтересом (економічна безпека держави). В умовах, коли суди обмежені у виборі інструментів (можуть лише відмовити або задовольнити конкретний позов, але не можуть вирішити долю бізнесу глобально), держава стає заручником приватного конфлікту [6, с. 23].

У пошуках виходу з подібних ситуацій наукова спільнота та практики звертаються до інституту корпоративного договору (*shareholders agreement*). Як зазначає Л. М. Дорошенко, корпоративний договір виступає правовим засобом запобігання конфліктам, будучи локальним регулятором відносин [5, с. 256]. Його цінність полягає у можливості сторін заздалегідь, «на березі», домовитися про сценарії «розлучення».

Світова практика виробила низку ефективних договірних конструкцій для вирішення дедлоків, зокрема «Російська рулетка» (Russian Roulette): один учасник називає ціну, а інший обирає — продати свою частку за цією ціною чи купити частку ініціатора. «Техаська перестрілка» (Texas Shootout): кожен учасник подає закриту заявку з ціною, яку він готовий заплатити за частку партнера. Перемагає найвища ставка. «Голландський аукціон»: продаж часток третій особі.

Проте в українських реаліях цей інструмент має обмежену ефективність. По-перше, він є превентивним. Більшість українських ТОВ створюються на базі типових статутів без укладення корпоративних договорів. Засновники, перебуваючи в стані ейфорії від започаткування бізнесу, не схильні обговорювати сценарії конфліктів [6, с. 18]. По-друге, коли конфлікт вже виник, укладення договору стає неможливим через втрату довіри. По-третє, навіть за наявності договору, судова практика його виконання в натурі (наприклад, примус до продажу частки) в Україні лише формується і часто наштовхується на консервативні підхід судів, які визнають пріоритетними ні приватні домовленості, а імперативні приписи закону.

Отже, корпоративний договір є ефективним інструментом для тих, хто подбав про нього заздалегідь. Але для тисяч вже існуючих товариств, що потрапили в пастку «50/50», він не є вирішенням проблеми.

Враховуючи неефективність чинних механізмів та загрозу, яку несуть затяжні корпоративні конфлікти для економіки, вбачається необхідним надання суду дискреційних повноважень для вирішення таких спорів по суті. Йдеться про запровадження інституту примусового викупу частки за рішенням суду (*judicial buyout*), який успішно функціонує в юрисдикціях загального права (наприклад, у Великій Британії в рамках процедури захисту від «unfair prejudice») [9].

Логіка цього інструменту полягає в наступному: якщо подальше спільне ведення бізнесу є неможливим, а ліквідація товариства суперечить інтересам учасників або публічним інтересам, суд повинен мати право примусово розірвати корпоративний зв'язок, присудивши справедливую компенсацію. Право власності не є абсолютним (ст. 41 Конституції України) [8], і його обмеження з метою захисту прав інших осіб або суспільних інтересів є допустимим. Як

зазначається в дослідженнях, якщо корпоративний конфлікт впливає на інтереси держави, доцільним є визначення механізму позбавлення права на частку як виняток з мотивів необхідності [6, с. 24].

Ще однією країною загального права, а саме показовою для вітчизняного законодавця є досвід США, зокрема штатів Нью-Йорк та Каліфорнія, де законодавство про корпорації містить ефективний запобіжник проти зловживання правом на ліквідацію компанії. Йдеться про механізм «викупу замість розпуску» (*election to purchase in lieu of dissolution*).

Його суть полягає в тому, що у відповідь на позов учасника про примусову ліквідацію компанії (наприклад, через корпоративний дедлок або утиски), саме товариство або інші учасники мають безумовне право уникнути ліквідації, викупивши частку ініціатора за її справедливою вартістю (*fair value*).

Наприклад, § 1118 Закону про бізнес-корпорації штату Нью-Йорк (NY BCL) дозволяє іншим акціонерам протягом 90 днів після подання позову про розпуск заявити про намір викупити акції позивача [10]. Аналогічна норма міститься у § 2000 Кодексу корпорацій штату Каліфорнія, яка спрямована на збереження бізнесу як діючого активу (*going concern*), запобігаючи його знищенню через міжособистісні конфлікти власників [11]. Цей інструмент фактично перетворює деструктивну вимогу про ліквідацію на конструктивну процедуру виходу учасника з бізнесу (*exit strategy*) з отриманням справедливої компенсації».

Також варто звернути увагу на досвід Нідерландів, де функціонує спеціалізована судова інституція — Палата з питань підприємництва Апеляційного суду Амстердама (*Ondernemingskamer*). У межах процедури корпоративного розслідування (*enqueterecht*) цей орган наділений унікальними повноваженнями для оперативного подолання корпоративних конфліктів.

Зокрема, відповідно до статті 2:349a Цивільного кодексу Нідерландів, суд має право вживати негайних забезпечувальних заходів (*onmiddellijke voorzieningen*) ще до завершення розгляду справи по суті. У ситуації корпоративного дедлоку («50/50») ці заходи можуть включати: призначення тимчасового незалежного директора з правом вирішального голосу, призупинення дії рішень загальних зборів або навіть тимчасову передачу акцій конфліктуючих сторін в управління незалежному адміністратору [12]. Такий підхід дозволяє розблокувати діяльність юридичної особи миттєво, не чекаючи роками на фінальне судове рішення, що вигідно відрізняє нідерландську модель від української практики затяжних корпоративних воєн».

Отже, з огляду на встановлену позитивну практику застосування примусового викупу в зарубіжних країнах, вбачається доцільним доповнити Закон України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» статтею 31–1 такого змісту:

Стаття 31–1. Примусовий викуп частки за рішенням суду у випадку непереборного конфлікту.

1. Учасник товариства, частка якого у статутному капіталі становить п'ятдесят відсотків, має право звернутися до суду з *позовом про примусове припинення корпоративної участі шляхом викупу частки*, якщо протягом двох скликань поспіль загальні збори учасників не змогли ухвалити рішення з питань порядку денного через рівний розподіл голосів (ситуація «deadlock»), що унеможливило подальшу діяльність товариства.

2. Суд ухвалює рішення про примусовий викуп частки одного учасника іншим учасником за справедливою ринковою вартістю, якщо встановить, що корпоративний конфлікт не може бути вирішений в інший спосіб, а ліквідація товариства суперечить інтересам кредиторів, працівників або публічним інтересам.

3. При вирішенні питання про те, хто з учасників має залишитися в товаристві (покупец), а хто повинен вийти (продавець), суд враховує:

- ступінь особистої участі кожного з учасників в операційному управлінні та розвитку товариства;
- добросовісність поведінки учасників до та під час виникнення конфлікту;
- фінансову спроможність здійснити викуп;
- тривалість володіння часткою. (якщо учасники увійшли в бізнес у різний час).

4. Якщо суд не може надати перевагу жодному з учасників на підставі критеріїв, визначених частиною третьою цієї статті, суд має право призначити проведення закритого аукціону між учасниками, де право на викуп частки отримує той, хто запропонує найвищу ціну.

5. За згодою позивача та відповідача, або у випадку, передбаченому статутном, суд може ухвалити рішення про викуп частки учасника самим Товариством із зобов'язанням Товариства виплатити її вартість та відповідним зменшенням статутного капіталу.

6. Справедлива ринкова вартість частки визначається станом на день подання позову (або на день виникнення конфлікту, якщо дії однієї зі сторін призвели до знецінення активів) на підставі звіту незалежного оцінювача. При цьому не застосовуються знижувальні коефіцієнти (знижки) на неконтрольний характер частки або відсутність ліквідності.

Такий підхід вирішує одразу кілька проблем, а саме збереження бізнесу, коли юридична особа

продовжує функціонувати, робочі місця зберігаються, податкові зобов'язання виконуються. Також справедливість — учасник, який виходить з бізнесу (навіть примусово), отримує справедливую ринкову компенсацію, а не «ліквідаційну вартість», яка зазвичай є мізерною, та саме головне це розблокування управління товариством, коли підприємство повертається до керованого стану.

Запровадження критеріїв, які суд має враховувати (добросовісність, залученість), дозволить уникнути зловживань, коли один учасник провокує конфлікт лише для того, щоб викупити частку партнера.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що чинна модель правового регулювання корпоративних конфліктів у товариствах з паритетним розподілом часток є неефективною. Усталена судово-практика щодо недопустимості виключення учасника з часткою 50% хоча й ґрунтувалася на легітимній меті захисту права власності, проте за відсутності законодавчих альтернатив фактично призвела до ситуації правової безвиході для бізнесу.

На прикладі ситуації навколо стратегічних активів (як у справі «Катіон Інвест») обґрунтовано, що нормативний вакуум у цій сфері стає загрозою національній економічній безпеці. Приватні домовленості (корпоративні договори) є дієвим інструментом, але вони не можуть покрити весь спектр правовідносин, особливо в ретроспективі.

Аргументовано, що єдиним системним вирішенням проблеми є законодавче розширення повноважень суду. Перехід від формального правосуддя (перевірка протоколів зборів на відповідність закону) до правосуддя по суті конфлікту (вирішення долі бізнесу) — це вимога часу. Запровадження інституту *judicial buyout* дозволить трансформувати корпоративні війни з деструктивної фази взаємного знищення активів у цивілізоване припинення партнерства на справедливих фінансових умовах.

У світлі запропонованих змін, подальші наукові розвідки доцільно зосередити на розробці конкретних процесуальних механізмів імплементації інституту *judicial buyout* в українське господарське судочинство. Ключовим завданням вбачається формування методики справедливої оцінки вартості частки для примусового викупу та визначення чітких критеріїв, за якими суд встановлюватиме, котрий з учасників має переважне право залишитися в бізнесі.

Література

1. Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю : Закон України від 06.02.2018 р. № 2275-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 13. Ст. 69.
2. Вінник О.М. Корпоративна конфліктологія як новий напрямок науки господарського права. *Вісник Вищого арбітражного суду України*. 2000. № 4. С. 110–114.

3. Жорнокуй Ю. М. Корпоративні конфлікти в акціонерних товариствах: цивільно-правовий аспект : монографія. Харків : Право, 2015. 532 с.
4. Спасибо-Фатеева І. В. Корпоративні спори та судова практика. Харків : Екус, 2022. 210 с.
5. Дорошенко Л. М. Корпоративний договір як правовий засіб запобігання корпоративним конфліктам. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 10. С. 256–259.
6. Дорошенко Л. М. Корпоративні конфлікти та їх вплив на економічні інтереси держави та бізнесу. *Journal of Eastern European Law*. 2025. № 131. С. 14–26.
7. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 21 липня 2020 року у справі № 904/562/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90594518> (дата звернення: 25.12.2025).
8. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
9. Companies Act 2006. 2006 Chapter 46. The National Archives. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2006/46/part/30> (дата звернення: 25.12.2025).
10. New York Consolidated Laws. Business Corporation Law — BSC § 1118. Purchase of petitioner's shares; valuation. URL: <https://www.nysenate.gov/legislation/laws/BSC/1118> (дата звернення: 25.12.2025).
11. California Corporations Code. Section 2000. URL: https://leginfo.ca.gov/faces/codes_displaySection.xhtml?lawCode=CORP§ionNum=2000 (дата звернення: 25.12.2025).
12. Burgerlijk Wetboek (Civil Code of the Netherlands). Book 2. Legal Persons. Article 2:349a. URL: <http://www.dutch-civillaw.com/civilcodebook022.htm> (дата звернення: 25.12.2025).

References

1. Pro tovarystva z obmezheniou ta dodatkovoiu vidpovidalnistiu: Zakon Ukrainy vid 06.02.2018 r. № 2275-VIII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2018. № 13. St. 69.
2. Vinnyk O. M. Korporatyvna konfliktolohiia yak novyi napriamok nauky hospodarskoho prava. Visnyk Vysshchoho arbitrazhnogo sudu Ukrainy. 2000. № 4. S. 110–114.
3. Zhornokui Yu. M. Korporatyvni konflikty v aktsionernykh tovarystvakh: tsyvilno-pravovyi aspekt: monohrafiia. Kharkiv: Pravo, 2015. 532 s.
4. Spasybo-Fatieieva I. V. Korporatyvni spory ta sudova praktyka. Kharkiv: Ekus, 2022. 210 s.
5. Doroshenko L. M. Korporatyvnyi dohovir yak pravovyi zasib zapobihannia korporatyvnym konfliktam. Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal. 2022. № 10. S. 256–259.
6. Doroshenko L. M. Korporatyvni konflikty ta yikh vplyv na ekonomichni interesy derzhavy ta biznesu. *Journal of Eastern European Law*. 2025. № 131. S. 14–26.
7. Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi kolehii suddiv Kasatsiinoho hospodarskoho sudu vid 21 lypnia 2020 roku u spravi № 904/562/19. Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90594518>
8. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28 cherv. 1996 r. № 254k/96-VR. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1996. № 30. St. 141.
9. Companies Act 2006. 2006 Chapter 46. The National Archives. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2006/46/part/30>
10. New York Consolidated Laws. Business Corporation Law — BSC § 1118. Purchase of petitioners shares; valuation. URL: <https://www.nysenate.gov/legislation/laws/BSC/1118>
11. California Corporations Code. Section 2000. URL: https://leginfo.ca.gov/faces/codes_displaySection.xhtml?lawCode=CORP§ionNum=2000
12. Burgerlijk Wetboek (Civil Code of the Netherlands). Book 2. Legal Persons. Article 2:349a. URL: <http://www.dutch-civillaw.com/civilcodebook022.htm>

УДК 349.412

Заєць Олена Іванівна

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри земельного та аграрного права
Навчально-науковий інститут права
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Zaiets Olena

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Land and Agrarian Law
Educational and Scientific Law School
Taras Shevchenko National University of Kyiv
ORCID: 0000-0001-7969-2465

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-12-11730

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО;
ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

ПРАВОВІ ЗАСАДИ СПРОЩЕННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ВИМОГ ДО ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

LEGAL PROVISIONS OF SIMPLIFICATION OF ENVIRONMENTAL REQUIREMENTS FOR LAND USE IN MARTIAL LAW CONDITIONS

Анотація. Вступ. З прийняттям Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом було визначено взаємовідносини між нашою державою і ЄС, в тому числі стратегічні напрямки соціально-економічних реформ в Україні в різних сферах. Повномасштабне вторгнення РФ на територію України лише прискорило процеси європейської інтеграції. У червні 2022 р. Україна набула статусу кандидата на вступ до ЄС, що свідчить про значний прогрес у впровадженні реформ та наближенні до європейських стандартів. Однак результат не може бути гарантований заздалегідь і може бути призупинений на будь-якому етапі у разі серйозного та тривалого порушення країною-кандидатом цінностей, на яких базується ЄС. Наразі Україна прийняла значну кількість нормативно-правових актів у різних сферах з метою євроінтеграції. Значна частина з них прямо чи опосередковано спрямована на вирішення інших екологічних проблем. Водночас в умовах війни українське керівництво змушене вживати заходів щодо спрощення екологічних вимог до суб'єктів господарювання та інших зацікавлених суб'єктів. Мета цього – дати їм змогу вижити у надзвичайно складних соціально-економічних умовах, економічно стимулювати їх діяльність у різних сферах, в тому числі у сфері земельних відносин, і особливо забезпечити потреби оборони та критичну інфраструктуру. Але це може певною мірою суперечити євроінтеграційним цілям.

Мета. Метою статті є виокремлення, систематизація і розкриття правового змісту заходів щодо спрощення та зниження екологічних вимог до використання земель в умовах воєнного стану та Євроінтеграції України.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове забезпечення заходів щодо спрощення та зниження екологічних вимог до використання земель в умовах воєнного стану та Євроінтеграції України; 2) праці вітчизняних вчених-правників та практиків, які провадять свої науково-практичні дослідження у сфері земельного та екологічного права.

В процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: теоретичного узагальнення та групування; системного аналізу; логічного узагальнення результатів.

Результати. У науковій статті проведене дослідження заходів спрощення екологічних вимог до використання земель в умовах воєнного стану, яке спонукає до наступних висновків: 1) окреслені заходи спрощення та зниження екологічних вимог до використання земель є переважно позитивними мірами економічного стимулювання та інформаційної безпеки в умовах воєнного стану в нашій державі; 2) окремі з них, як-то встановлення пільг щодо плати за землю в умовах воєнного стану та спрощення процедури відшкодування втрат, виконують функцію економічного стимулювання раціонального використання та охорони земель, оскільки дозволяють акумулювати або отримувати кошти для здійснення

землеохоронних заходів; 3) в той же час ми вже сьогодні бачимо негативні наслідки запровадження заходів спрощення екологічних вимог, зокрема, до нецільового використання земель лісгосподарського призначення; 4) тому незважаючи на очевидну необхідність заходів щодо спрощення та зниження екологічних вимог до використання земель у воєнний час, їх довгострокова реалізація може спричинити негативні наслідки для довкілля та клімату. 5) Зокрема, ми пропонуємо безумовно повернути до законодавства обов'язок здійснення ОВД і CEO у всіх вище описаних випадках їх виключення, переглянути спрощені вимоги до зміни цільового призначення особливо цінних земель та земель лісгосподарського призначення на їх відповідність міжнародним зобов'язанням України, скасувати реалізацію експериментального проекту реконструкції після руйнування Каховської гідроелектростанції, повернутися до складання, розгляду та оприлюднення Національної доповіді про стан навколишнього природного середовища в Україні.

Перспективи. В подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити увагу на додатковому прогностичному аналізі включення до чинного законодавства України заходів щодо спрощення екологічних вимог до використання земель у воєнний час. Це дасть змогу спрогнозувати їх вплив на Євроінтеграційні перспективи України.

Ключові слова: екологічні вимоги, економіко-правовий механізм природокористування та охорони довкілля, економічне стимулювання раціонального використання та охорони земель, земельні відносини, плата за землю, відшкодування втрат лісгосподарського виробництва, вилучення, відчуження земель, земельні торги, Державний земельний кадастр, державна реєстрація земельної ділянки, CEO, ОВД, екологічна інформація, екологічна громадськість, сталий розвиток, зміни клімату, Євроінтеграція.

Summary. Introduction. With the adoption of the Association Agreement between Ukraine and the European Union, the relationship between our state and the EU was defined, including the strategic directions of socio-economic reforms in Ukraine in various areas. The full-scale invasion of the Russian Federation into the territory of Ukraine only accelerated the processes of European integration. In June 2022, Ukraine acquired the status of a candidate for EU membership, which indicates significant progress in implementing reforms and approaching European standards. However, the outcome cannot be guaranteed in advance and may be suspended at any stage in the event of a serious and prolonged breach by a candidate country of the values on which the EU is based. Ukraine has currently adopted a significant number of regulatory and legal acts in various areas for the purpose of European integration. A significant part of them is directly or indirectly aimed at solving other environmental problems. At the same time, in conditions of war, the Ukrainian leadership is forced to take measures to simplify environmental requirements for business entities and other interested parties. The purpose of this is to enable them to survive in extremely difficult socio-economic conditions, to economically stimulate their activities in various areas, including land relations. But this may to some extent contradict European integration goals.

Purpose. The purpose of the article is to isolate, systematize, and disclose the legal content of measures to simplify and reduce environmental requirements for land use under martial law and Ukraine's European integration.

Materials and methods. The materials of the study are: 1) regulatory and legal support for measures to simplify and reduce environmental requirements for land use in conditions of martial law and European integration of Ukraine; 2) works of domestic legal scholars and practitioners who conduct their scientific and practical research in the field of land and environmental law.

In the process of conducting the research, the following scientific methods were used: theoretical generalization and grouping; system analysis; logical generalization of results.

Results. The scientific article conducted a study of measures to simplify environmental requirements for land use under martial law, which leads to the following conclusions: 1) the outlined measures to simplify and reduce environmental requirements for land use are mainly positive measures of economic stimulation and information security in the conditions of martial law in our country; 2) some of them, such as the establishment of benefits for land payments under martial law and the simplification of the procedure for compensation for losses, perform the function of economic stimulation of rational use and protection of land, as they allow accumulating or receiving funds for implementing land protection measures; 3) at the same time, we are already seeing the negative consequences of introducing measures to simplify environmental requirements, in particular, for the inappropriate use of forestry lands; 4) therefore, despite the obvious need for measures to simplify and reduce environmental requirements for land use in wartime, their long-term implementation may have negative consequences for the environment and climate. 5) In particular, we propose to unconditionally return to the legislation the obligation to conduct EIA and SEA in all the above-described cases of their exclusion, to review the simplified requirements for changing the purpose of especially valuable lands and forestry lands for their compliance with Ukraine's international obligations, to cancel the implementation of the experimental reconstruction project after the destruction of the Kakhovka hydroelectric power station, to return to the preparation, consideration and publication of the National Report on the State of the Environment in Ukraine.

Discussion. In further scientific research, it is proposed to focus on additional predictive analysis of the inclusion of measures to simplify environmental requirements for land use in wartime into the current legislation of Ukraine. This will allow predicting their impact on Ukraine's European integration prospects.

Key words: environmental requirements, economic and legal mechanism of nature management and environmental protection, economic stimulation of rational use and protection of lands, land relations, payment for land, compensation for losses in forestry production, land withdrawal, alienation, land auctions, State land cadastre, state registration of land plot, SEA, EIA, environmental information, environmental public, sustainable development, climate change, European integration.

Постановка проблеми. З прийняттям Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом було визначено взаємовідносини між нашою державою і ЄС, в тому числі стратегічні напрямки соціально-економічних реформ в Україні в різних сферах. Цей документ став основою для співпраці між ЄС та Україною, а також трансформаційних процесів в нашій державі. Повномасштабне вторгнення Російської Федерації на територію України лише прискорило процеси європейської інтеграції та сприяло розумінню важливості якомога швидшої гармонізації національного законодавства до законодавства ЄС та впровадженню відповідних змін. У червні 2022 року Україна набула статусу кандидата на вступ до ЄС, що свідчить про значний прогрес у впровадженні реформ та наближенні до європейських стандартів. Однак, хоча офіційні переговори щодо членства України розпочалися у червні 2024 року, результат не може бути гарантований заздалегідь і може бути призупинений на будь-якому етапі у разі серйозного та тривалого порушення країною-кандидатом цінностей, на яких базується Європейський Союз. Це підкреслює необхідність сталого та послідовного впровадження реформ урядом України.

Сьогодні можна констатувати, що Україна прийняла значну кількість нормативно-правових актів у сфері довкілля, сільського господарства, містобудування, енергетики та багатьох інших галузей права з метою європейської інтеграції. Значна частина з них прямо чи опосередковано спрямована на подолання зміни клімату у світі та вирішення інших екологічних проблем. Водночас ми спостерігаємо, що в умовах війни українське керівництво змушене вживати заходів щодо спрощення та зниження екологічних вимог до суб'єктів господарювання та інших зацікавлених суб'єктів, зокрема, землевласників та землекористувачів. Мета цього — дати їм змогу вижити у надзвичайно складних соціально-економічних умовах, економічно стимулювати їх діяльність у різних сферах, в тому числі у сфері земельних відносин, і особливо забезпечити потреби оборони та критичну інфраструктуру. В той же час це може певною мірою суперечити євроінтеграційним цілям.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемним питанням економіко-правового механізму природокористування та охорони довкілля, економічного стимулювання раціонального використання та охорони земель, плати за землю, відшкодування втрат лісгосподарського виробництва, розподілу та перерозподілу земель, в тому числі земельних торгів, вилучення та відчуження земель, зміни цільового призначення земельних ділянок, стратегічної екологічної оцінки, оцінки впливу на довкілля, екологічного інформування присвячені численні праці вітчизняних вчених. Так, Кулинич П.Ф. дослідив питання гармонізації земельного законодавства України з правом ЄС у системі земельної реформи [1]. Питання оподаткування

у природоохоронній сфері досліджені вченими Малишевою Н.Р., Кулиничем П.Ф., Волотіною Н.В. [2]. Гафурова О.В. і Марченко С.І. проаналізували правове регулювання фінансування природоохоронних заходів [3]. Правові проблеми економічного стимулювання раціонального використання та охорони земель в ході триваючої в Україні земельної реформи розкриті Бусуйок Д.М. та Заєць О.І. [4]. Складну земельно-правову природу відшкодування втрат сільськогосподарського та лісгосподарського виробництва розкрила в своїй монографії Лісова Т.В. [5]. Проблемні питання встановлення та зміни цільового призначення земель досліджені Правдюком В.М. [6] Коваленко Т.О., Заєць О.І. зосередилися на проблемах примусового відчуження та вилучення земель в умовах воєнного стану [7]. Генеза правового регулювання земельних торгів детально досліджена Коломійцевою Д.М. [8] Питання ведення Державного земельного кадастру та його об'єктів висвітлені у дослідженні Коваленко Т.О. і Заєць О.І. [9]. Коваленко Т.О. та Ризун Я.В. присвятили увагу особливостям правового режиму земель, які займало Каховське водосховище [10]. Данилюк Л.Р. дослідила роль екологічної інформації в механізмі екологічної та інформаційної політики України [11]. Окремі еколого-правові аспекти збройної агресії Російської Федерації проти України досліджені Ковтун О.М. [12].

Але слід відмітити, що переважна більшість проаналізованих праць вчених-правників була написана в мирний довоєнний період. Праці повоєнного періоду висвітлюють лише окремі екологічні аспекти використання земель. В той же час умови воєнного стану, оборонні потреби, Євроінтеграційний курс нашої держави та вжиті українським урядом заходи щодо спрощення та зниження екологічних вимог до використання земель у вищезазначених напрямках потребують нового науково-правового системного осмислення, ґрунтовного аналізу та визначення перспектив вдосконалення правового регулювання.

Метою статті є виокремлення, систематизація і розкриття правового змісту заходів щодо спрощення та зниження екологічних вимог до використання земель в умовах воєнного стану та Євроінтеграції України.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове забезпечення заходів щодо спрощення та зниження екологічних вимог до використання земель в умовах воєнного стану та Євроінтеграції України; 2) праці вітчизняних вчених-правників та практиків, які провадять свої науково-практичні дослідження у сфері земельного та екологічного права, зокрема, економіко-правового механізму природокористування та охорони довкілля, економічного стимулювання раціонального використання та охорони земель, плати за землю, відшкодування втрат лісгосподарського виробництва, розподілу та перерозподілу земель, стратегічної

екологічної оцінки, оцінки впливу на довкілля, екологічного інформування.

В процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: теоретичного узагальнення та групування (для виокремлення із масиву екологічного та земельного законодавства складу заходів щодо спрощення та зниження екологічних вимог до використання земель в умовах воєнного стану); системного аналізу (для характеристики складу заходів щодо спрощення та зниження екологічних вимог до використання земель в умовах воєнного стану); логічного узагальнення результатів (формулювання висновків).

Виклад основного матеріалу. Аналіз сучасного земельного та екологічного законодавства дає можливість виділити такі заходи щодо спрощення та зниження екологічних вимог до використання земель в умовах воєнного стану: 1) спрощення процедур вилучення та відведення земель, зміни цільового призначення земель, дотримання цільового призначення земель, доступу до інших природних ресурсів для потреб оборони та інших потреб; 2) спрощення процедури відшкодування втрат в земельній відносинах; 3) встановлення пільг щодо плати за землю в умовах воєнного стану; 4) скасування процедури оцінки впливу на довкілля та інших дозвільних процедур (наприклад, під час реалізації проекту відновлення Каховського водосховища); 5) звільнення від стратегічної екологічної оцінки Програми комплексного відновлення території територіальної громади; 6) обмеження доступу до екологічної інформації та офіційної інформації про землі; 7) обмеження участі громадськості у прийнятті екологічно значущих рішень. Маємо переконання, що можна віднайти і інші заходи в цьому напрямку, але розглянемо запропоновані нами вище.

1. Спрощення процедур вилучення, відчуження та розподілу земель, зміни цільового призначення земель, дотримання цільового призначення земель, доступу до інших природних ресурсів для потреб оборони та інших потреб включає наступне.

По-перше, під час війни в Україні було сформовано законодавство щодо примусового відчуження або вилучення землі та інших об'єктів на ній в умовах правового режиму воєнного стану [13]. Також прийнято зміни до ст. 20 Земельного кодексу України (далі — ЗКУ) щодо можливості зміни цільового призначення особливо цінних земель (включаючи сільськогосподарські) та лісових земельних ділянок з метою їх використання для цілей, не пов'язаних з лісовим господарством. Це допускається лише у разі: 1) розміщення об'єктів загальнодержавного значення, доріг, ліній електропередач та мереж електронного зв'язку, трубопроводів, дренажних та зрошувальних каналів, геодезичних пунктів, житла, соціально-культурних об'єктів, об'єктів, пов'язаних з видобутком корисних копалин, нафтових та газових свердловин; 2) розміщення промислових

та енергетичних об'єктів (включаючи технологічну інфраструктуру енергетичних об'єктів); 3) відчуження земельних ділянок для суспільних потреб або з мотивів суспільної необхідності; 4) віднесення до земель природно-заповідного фонду та інших природоохоронних цілей, історико-культурних цілей, цілей лісового господарства; 5) віднесення земельних ділянок до земель оборони. Зміна цільового призначення земельних ділянок лісового фонду та віднесення їх до земель оборони здійснюється без дотримання вимог щодо відповідності такої зміни документам територіального планування (комплексному плану просторового розвитку території територіальної громади або генеральному плану населеного пункту). Як бачимо, перелік потреб тепер деталізовано, але в той же час його тлумачення може бути максимально широким.

По-друге, власники та користувачі земельних ділянок не несуть відповідальності за невиконання вимог щодо використання землі за цільовим призначенням, що полягає у невикористанні земельної ділянки, право власності на яку виникло до запровадження воєнного стану (п. 3 Розділу X ЗКУ). Нагадаємо, що до повномасштабного вторгнення це вважалося порушенням цільового використання земельної ділянки і тягло ряд видів юридичної відповідальності.

По-третє, передача земельних ділянок державної та комунальної власності в оренду без проведення земельних торгів дозволяється, серед іншого, для розміщення виробничих потужностей підприємств, переміщених (евакуйованих) із зони бойових дій (у тому числі тих, що мають стратегічне значення для економіки та безпеки держави) (п. 4 Розділу X ЗКУ). Зміна цільового призначення земельної ділянки для цих цілей здійснюється:

- без відшкодування втрат лісгосподарського виробництва,
- без погодження з Кабінетом Міністрів України (зокрема, для території Ужгородського району, Закарпатської області) зміни цільового призначення земельних ділянок лісгосподарського призначення, без погодження із землекористувачем вилучення земельної ділянки з постійного користування;
- без розроблення документації із землеустрою (п. 11 Розділу X ЗКУ).

Розуміючи сучасні економічні та оборонні потреби, ми в той же час вже маємо негативні наслідки впровадження деяких заходів. В українських Карпатах можуть знищити частину лісових насаджень, аби прокласти на їхньому місці дорогу, зокрема для майбутнього вітропарку. Заплановані вирубки загрожують пралісу та його охоронній зоні, тому будівництво дороги там незаконне і загрожує унікальним екосистемам [17]. Окрім того, вирубка лісу та будівництво дороги в цій зоні порушує міжнародні зобов'язання України, зокрема Бернську конвенцію та Рамкову конвенцію про охорону та сталий розви-

ток Карпат. Також охорона та збереження пралісів є вкрай важливим в контексті запровадження в Україні вимог Регламенту ЄС щодо знеліснення та деградації лісів (EUDR) — резолюції ЄС, яка категорично забороняє будь-які дії в лісах такого типу [18].

2. *Встановлення пільг щодо плати за землю в умовах воєнного стану* є частиною механізму екологічного оподаткування, який в свою чергу є незамінною правовою формою економіко-правового механізму природокористування та охорони довкілля. Відповідно до ст. 283 Податкового кодексу України (далі — ПКУ) до земельних ділянок, які не підлягають оподаткуванню земельним податком, додано земельні ділянки, забруднені вибухонебезпечними предметами. Не сплачується податок і за земельні ділянки, непридатні для використання у зв'язку з потенційною загрозою їх забруднення вибухонебезпечними предметами, у випадку прийняття сільськими, селищними, міськими радами, військовими адміністраціями та військово-цивільними адміністраціями рішень про встановлення податкових пільг зі сплати місцевих податків та/або зборів у порядку, визначеному цим Кодексом. Особливості визначення земельного податку за земельні ділянки, що перебувають у консервації, або забруднені вибухонебезпечними предметами, або непридатні для використання у зв'язку з потенційною загрозою їх забруднення вибухонебезпечними предметами та звільнення від нього передбачені у ст. 283–1 ПКУ.

Ми вважаємо вищезазначений захід як заходом спрощення екологічних вимог в умовах воєнного стану, так і складовою економічного стимулювання раціонального використання та охорони земель. Останнє являє собою комплекс взаємопов'язаних заходів, спрямованих на підвищення зацікавленості осіб, що здійснюють використання земель, у збереженні та відтворенні родючості ґрунтів, здійсненні заходів з захисту земельних ресурсів від негативних наслідків господарської діяльності людини [14, с. 299]. Адже зазначені земельні ділянки підлягають виведенню з господарського використання і гуманітарному розмінуванню в порядку Закону України «Про протимінну діяльність в Україні», що частково фінансується самими землевласниками та землекористувачами. Виключення складає компенсація сільськогосподарським товаровиробникам, виробникам сільськогосподарської продукції за гуманітарне розмінування земельних ділянок сільськогосподарського призначення, яка здійснюється у повному обсязі відповідно до Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення компенсації витрат за гуманітарне розмінування земель сільськогосподарського призначення, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 березня 2024 р. № 284.

3. *Спрощення процедури відшкодування втрат в земельній відносинах* відбулося з внесенням змін до ЗКУ Законом України від 19 жовтня 2022 р. «Про

внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відновлення системи оформлення прав оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення та удосконалення законодавства щодо охорони земель». Раніше відшкодуванню підлягали втрати сільськогосподарського та лісгосподарського виробництва. Зазначеним законом залишено лише втрати лісгосподарського виробництва, які відповідно до ст. 207 ЗКУ включають втрати лісових земель та чагарників, а також втрати, завдані обмеженням у землекористуванні та погіршенням якості земель. Як і щодо попереднього заходу, відшкодування втрат лісгосподарського виробництва є правовою формою економіко-правового механізму природокористування та охорони довкілля та складовою економічного стимулювання раціонального використання та охорони земель. Як слушно писав Мірошниченко А. М., інститут відшкодування втрат є вагомим економічним важелем забезпечення пріоритетності земель сільськогосподарського призначення та лісових земель по відношенню до інших видів цільового використання. Особи, зацікавлені у відведенні земельних ділянок, змушені розглядати альтернативні варіанти, не пов'язані із виведенням з обороту сільськогосподарських та лісових угідь. З іншого боку, кошти, що надходять на відшкодування втрат, можуть бути джерелом фінансування витрат на поліпшення земель [14, с. 301].

В умовах воєнного стану статтю 208 ЗКУ та Розділ X було доповнено значним числом випадків звільнення від відшкодування втрат лісгосподарського виробництва, що так само ми оцінюємо як зниження екологічних вимог у сфері використання земель.

4. Наступним важливим заходом є *скасування процедури оцінки впливу на довкілля (ОВД) та інших дозвільних процедур* (на прикладі реалізації проекту відновлення Каховського водосховища).

Нагадаємо, що Каховська гідроелектростанція була зруйнована 6 червня 2023 року внаслідок вибуху, спричиненого російськими окупаційними військами. Масштабна екологічна катастрофа, спричинена руйнуванням дамби, є актом екоциду. Згідно з міжнародним правом, це воєнний злочин, оскільки руйнування дамб прямо заборонено, навіть якщо це військові об'єкти. З того часу минуло два з половиною роки. Незважаючи на сумні прогнози спеціалістів щодо цієї території, природа вирішила по-своєму. Каховське водосховище перетворюється на найбільший ліс у степовій зоні України. Молодий ліс росте (зараз 4–9 метрів заввишки), селяться тварини, розвиваються екосистеми. Кожен може побачити це на відео в інтернеті [15].

Українські екологи наполегливо пропонують зробити цю територію об'єктом природно-заповідного фонду. Але уряд України прийняв Постанову від 18 липня 2023 р. «Про реалізацію експериментального проекту реконструкції після руйнування

Каховської гідроелектростанції». Згідно з нею, реалізація експериментального проекту здійснюється без відведення земельних ділянок, відповідності містобудівній документації, отримання містобудівних умов та обмежень забудови земельної ділянки, проведення оцінки впливу на довкілля, отримання експертного висновку щодо проектної документації на будівництво об'єктів, отримання права на виконання будівельних робіт, а також без використання Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва та оформлення речових прав на земельні ділянки. Наразі немає публічних даних про статус цього будівництва. Але в контексті нової екосистеми, що сформувалася і яку доведеться повністю знищити під час будівництва, ми підтримуємо екологів.

5. Наступним заходом є *звільнення від Стратегічної екологічної оцінки (СЕО) Програми комплексного відновлення території територіальної громади*. Відповідно до Закону «Про регулювання містобудівної діяльності» Програма комплексного відновлення території територіальної громади — це регіональна або місцева програма відновлення територій, яка визначає основні просторові, містобудівні та соціально-економічні пріоритети політики відновлення та включає комплекс заходів щодо забезпечення відновлення території територіальної громади, яка постраждала внаслідок збройної агресії росії проти України. Програма комплексного відновлення не є частиною містобудівної документації. Цей Закон передбачає, що Програми комплексного відновлення не підлягають СЕО, але все ж підлягають громадському обговоренню.

6. Наступний захід — *обмеження доступу до екологічної інформації*. Перший приклад — Національна доповідь про стан довкілля, яка не готується під час воєнного стану. Відповідно до ст. 25–1 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» екологічне інформаційне забезпечення здійснюється в тому числі шляхом підготовки центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища, і подання на розгляд Верховної Ради України щорічної Національної доповіді про стан навколишнього природного середовища в Україні, а після її розгляду Верховною Радою України — опублікування окремим виданням та розміщення в системі Інтернет. Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 7 лютого 1992 р. № 61 «Про забезпечення підготовки Національної доповіді про стан навколишнього природного середовища в Україні» у разі коли строк для подання щорічної Національної доповіді про стан навколишнього природного середовища в Україні припадає на період воєнного стану, Доповідь готується за весь період її неподання та подається протягом трьох місяців після припинення чи скасування воєнного стану.

Також під час воєнного стану доступ громадян та їхніх організацій до Державного земельного ка-

дастру обмежено, тобто обмежено в першу чергу доступ до даних державної реєстрації земельних ділянок. Зокрема, доступ до Публічної кадастрової карти України обмежено з міркувань безпеки. Це означає, що громадяни не мають вільного доступу до цієї інформації. Обмеження були запроваджені для запобігання можливому використанню даних на шкоду Україні та її громадянам з боку ворога [16]. Поряд з Розділом Х ЗКУ питання регулювання доступу до Державного земельного кадастру визначаються Постановою Кабінету Міністрів України від 7 травня 2022 р. № 564 «Деякі питання ведення та функціонування Державного земельного кадастру в умовах воєнного стану».

Останній з прийнятих законів, який обмежує доступ до Державного реєстру прав на нерухоме майно, є Закон України від 21 серпня 2025 р. «Про внесення змін до Цивільного кодексу України та деяких інших законів України щодо особливостей надання відомостей публічних електронних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції України, та деяких інших публічних електронних реєстрів».

7. *Обмеження участі громадськості у прийнятті екологічно значущих рішень* впливає з усіх вищезазначених пунктів. Адже якщо не проводяться ОВД, СЕО або обмежений доступ до офіційних екологічних даних, громадськість не залучається до зміни цільового призначення особливо цінних земель та лісових земельних ділянок — це ускладнює її можливості впливати на екологічно значущі рішення. Щодо вищезгаданого останнього закону журналістська спільнота та антикорупційні організації застерігають: документ надмірно обмежує доступ до інформації про права на землю та ускладнить викриття корупції.

Водночас не можна стверджувати, що під час війни екологічна громадськість не є активною. Як відмічають експерти, участь громадськості спонтанно модифікується, наприклад, в екологічну волонтерську діяльність, участь у грантових програмах тощо.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження заходів спрощення та зниження екологічних вимог до використання земель в умовах воєнного стану спонукає до наступних висновків: 1) окреслені заходи спрощення та зниження екологічних вимог до використання земель є переважно позитивними мірами економічного стимулювання та інформаційної безпеки в умовах воєнного стану в нашій державі, хоча і обмежує участь громадськості у прийнятті еколого значимих рішень; 2) окремі з них, як-то встановлення пільг щодо плати за землю в умовах воєнного стану та спрощення процедури відшкодування втрат, виконують функцію економічного стимулювання раціонального використання та охорони земель, оскільки дозволяють акумулювати або отримувати кошти для здійснення землеохоронних заходів; 3) в той же час ми вже сьогодні бачимо негативні наслідки запро-

вадження заходів спрощення екологічних вимог, зокрема, до нецільового використання земель лісогосподарського призначення; 4) тому незважаючи на очевидну необхідність заходів щодо спрощення та зниження екологічних вимог до використання земель у воєнний час, їх довгострокова реалізація може спричинити негативні наслідки для довкілля та клімату. Тому їх включення до чинного законодавства України потребує додаткового прогностичного дослідження. В іншому випадку це не сприятиме сталому розвитку, запобіганню змінам клімату та, зрештою, Європейській інтеграції України. 5) Зокре-

ма, ми пропонуємо безумовно повернути до законодавства обов'язок здійснення ОВД і СЕО у всіх вище описаних випадках їх виключення, переглянути спрощені вимоги до зміни цільового призначення особливо цінних земель та земель лісогосподарського призначення на їх відповідність міжнародним зобов'язанням України, скасувати реалізацію експериментального проекту реконструкції після руйнування Каховської гідроелектростанції, повернутися до складання, розгляду та оприлюднення Національної доповіді про стан навколишнього природного середовища в Україні.

Література

1. Кулинич П. Ф. Земельна реформа в Україні: правові проблеми: монографія. Київ : Норма права, 2021. 308 с.
2. Децентралізація влади в Україні та розвиток екологічних та природоресурсних правовідносин : монографія / відп. ред. Н. Р. Малишева. Х. : Право. 2019. 304 с.
3. Гафурова О. В., Марченко С. І. Правове регулювання фінансування деяких природоохоронних заходів. *Право. Людина. Довкілля*. 2021. Vol. 12, № 1. С. 20–27.
4. Zaiets, O., Vlasenko, Y., Busuyok, D., Pozniak, E. Ecological aspect of legal provision of modern land reform as a factor of sustainable development. *European Journal of Sustainable Development*. 2021. 10 (1). P. 168–184. EID: 2-s2.0-85101098454 DOI: 10.14207/ejsd.2021.v10n1p168.
5. Лісова Т. В. Правове забезпечення відновлення земель: теоретичні та практичні проблеми : монографія. Харків : Юрайт, 2020. 396 с.
6. Правдюк В. М. Поділ земель за цільовим призначенням за законодавством України: монографія. К.: Алерта, 2018. 204 с.
7. Коваленко Т. О., Заєць О. І. Обмеження земельних прав громадян в умовах воєнного стану в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2023. № 76/2. С. 16–24.
8. Коломійцева Д. М. Генеза правового регулювання продажу земельних ділянок та прав на них на конкурентних засадах. *Часопис Київського університету права*. 2020. 1. С. 264–269.
9. Коваленко Т. О., Заєць О. І. Об'єкти Державного земельного кадастру України: сучасні правові новації та практика їх реалізації. *Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки / Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України*. Київ : Вид-во «Юридична думка», 2023. Вип. 93. 314 с. С. 130–147.
10. Коваленко Т. О., Ризун Я. В. Трансформація правового режиму земель, які займало Каховське водосховище. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, Серія ПРАВО*. 2025. Вип. 90: частина 3. С. 29–35.
11. Данилюк Л. Р. Екологічне інформаційне забезпечення в механізмі екологічної та інформаційної політики України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2024. Вип. 81: частина 2. С. 11–15.
12. Ковтун О. М. Еколого-правові аспекти збройної агресії Російської Федерації проти України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2024. Вип. 83: частина 2. С. 103–109.
13. Заєць О. І., Сафонова К. В. Особливості правових форм набуття (реалізації) прав на землю у світлі повоєнних змін до земельного законодавства України. *Часопис Київського університету права*. 2022. № 1. С. 183–188.
14. Мірошниченко А. М. Земельне право України : Підручник. К. : Алерта, 2013. 512 с.
15. Який вигляд зараз має Каховське водосховище — відео. URL: <https://blik.ua/regions/6566-yakii-viglyad-zaraz-maye-kakhovske-vodoskhovishe-ekologi-shokovani-naslidkami-pidrivu-ges-rosiyanami-video> (дата звернення: 18.12.2025).
16. Державний земельний кадастр відновлює роботу в умовах воєнного стану. URL: <https://zemli.vkursi.pro/novini/derzhavnyj-zemelnyj-kadast-vidnovlyuye-robotu-v-umovah-voennogo-stanu/> (дата звернення: 18.12.2025).
17. У Карпатах планують вирубати частину пралісів заради дороги: WWF-Україна б'є на сполох. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/u-karpatah-mozhut-znishchiti-chastinu-pralisiv-dlya-budivnictva-dorogi-307403/> (дата звернення: 18.12.2025).
18. WWF-Україна закликає ДП «Ліси України» анулювати лісорубні квитки на рубку в межах пралісу в Карпатах. <https://wwf.ua/?17899416/wwf-ukraina-zaklykaie-dp-lisy-ukrainy-anuliyaty-lisorubni-kvytky-na-rubku-v-mezhakh-pralisy-v-karpatakh#> (дата звернення: 18.12.2025).

References

1. Kulynych P. F. Zemelna reforma v Ukraini: pravovi problemy: monohrafiia. Kyiv, Norma prava, 2021. 308 s. [in Ukrainian].

2. Detsentralizatsiia vlady v Ukraini ta rozvytok ekolohichnykh ta pryrodoresursnykh pravovidnosyn: monohrafiia / vidp. red. N.R. Malysheva. Kh. Pravo. 2019. 304 s. [in Ukrainian].
3. Hafurova O.V., Marchenko S.I. Pravove rehuliuвання finansuvannya deiakykh pryrodookhoronnykh zakhodiv. *Pravo. Liudyna. Dovkillia*. 2021. Vol. 12, № 1. S. 20–27 [in Ukrainian].
4. Zaiets, O., Vlasenko, Y., Busuyok, D., Pozniak, E. Ecological aspect of legal provision of modern land reform as a factor of sustainable development. *European Journal of Sustainable Development*. 2021. 10 (1). P. 168–184. EID: 2-s2.0-85101098454 DOI: 10.14207/ejsd.2021.v10n1p168
5. Lisova T.V. Pravove zabezpechennia vidnovlennia zemel: teoretychni ta praktychni problemy: monohrafiia. Kharkiv: Yurait, 2020. 396 s. [in Ukrainian].
6. Pravdiuk V.M. Podil zemel za tsilovym pryznachenniam za zakonodavstvom Ukrainy: monohrafiia / V.M. Pravdiuk. K.: Alerta, 2018. 204 s. [in Ukrainian].
7. Kovalenko T.O., Zaiets O.I. Obmezhenia zemelnykh prav hromadian v umovakh voiennoho stanu v Ukraini. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii Pravo*. 2023. № 76/2. S. 16–24 [in Ukrainian].
8. Kolomiitseva D.M. Heneza pravovoho rehuliuвання prodazhu zemelnykh dilanok ta prav na nykh na konkurentnykh zasadakh. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. 2020. 1. S. 264–269 [in Ukrainian].
9. Kovalenko T.O., Zaiets O.I. Obiekty Derzhavnogo zemelnogo kadastru Ukrainy: suchasni pravovi novatsii ta praktyka yikh realizatsii. *Derzhava i pravo: Zbirnyk naukovykh prats. Yurydychni i politychni nauky*. Vypusk 93 / In-t derzhavy i prava imeni V.M. Koretskoho NAN Ukrainy. Kyiv: Vyd-vo “Iurydychna dumka”, 2023. 314 s. S. 130–147 [in Ukrainian].
10. Kovalenko T.O., Ryzun Ya.V. Transformatsiia pravovoho rezhymu zemel, yaki zaimalo Kakhovske vodoshkovyshche. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Serii PRAVO*. 2025. Vyp. 90: chastyna 3. S.29–35 [in Ukrainian].
11. Danyliuk L.R. Ekolohichne informatsiine zabezpechennia v mekhanizmi ekolohichnoi ta informatsiinoi polityky Ukrainy. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Serii PRAVO*. 2024. Vyp. 81: chastyna 2. S. 11–15 [in Ukrainian].
12. Kovtun O.M. Ekoloho-pravovi aspekty zbroinoi ahresii Rosiiskoi Federatsii proty Ukrainy. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Serii PRAVO*. 2024. Vyp. 83: chastyna 2. S. 103–109 [in Ukrainian].
13. Zaiets O.I., Safonova K.V. Osoblyvosti pravovykh form nabuttia (realizatsii) prav na zemliu u svitli povoiennykh zmin do zemelnogo zakonodavstva Ukrainy. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. 2022. № 1. S. 183–188.
14. Miroshnychenko A.M. Zemelne provo Ukrainy: Pidruchnyk. K.: Alerta, 2013. 512 s. [in Ukrainian].
15. Yakyy vyhliad zaraz maie Kakhovske vodoshkovyshche — video. URL: <https://blik.ua/regions/6566-yakii-viglyad-zaraz-maye-kakhovske-vodoshkovishe-ekologi-shokovani-naslidkami-pidrivu-ges-rosiyanami-video> (data zvernennia 18.12.2025) [in Ukrainian].
16. Derzhavnyi zemelnyi kadastr vidnovliuie robotu v umovakh voiennoho stanu. URL: <https://zemli.vkursi.pro/novini/derzhavnyj-zemelnyj-kadastr-vidnovlyuye-robotu-v-umovah-voyennogo-stanu/> (data zvernennia 18.12.2025)
17. U Karpatakh planuiut vyrubaty chastynu pralisiv zarady dorohy: WWF-Ukraina b’ie na spolkh. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/u-karpatah-mozhut-znishchiti-chastinu-pralisiv-dlya-budivnictva-dorogi-307403/> [in Ukrainian].
18. WWF-Ukraina zaklykaie DP “Lisy Ukrainy” anuliuvaty lisorubni kvytty na rubku v mezhakh pralisy v Karpatakh. <https://wwf.ua/?17899416/wwf-ukraina-zaklykaie-dp-lisy-ukrainy-anuliuvaty-lisorubni-kvytky-na-rubku-v-mezhakh-pralisy-v-karpatakh#> [in Ukrainian].

УДК 346.7:349.6

Новосад Ірина Вікторівна

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права
Волинський національний університет імені Лесі Українки*

Novosad Iryna

*PhD in Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Constitutional, Administrative and International Law.
Lesya Ukrainka Volyn National University
ORCID: 0000-0003-1202-028X*

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-12-11788

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ПРИРОДИ ЕНЕРГЕТИЧНОГО ПРАВА ТА ЗАКОНОДАВСТВА

SCIENTIFIC APPROACHES TO UNDERSTANDING THE NATURE OF ENERGY LAW AND LEGISLATION

Анотація. Вступ. Статтю присвячено дослідженню методологічних підходів щодо ідентифікації енергетичного права в системі права України. Актуальність теми зумовлена динамічним розвитком енергетичних відносин, зростанням нормативного масиву у сфері енергетики та відсутністю усталеного доктринального консенсусу щодо галузевої природи енергетичного права.

Методи та матеріали. Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові та спеціально-юридичні методи, зокрема аналіз, синтез, індукція, дедукція, формально-юридичний, системно-структурний та порівняльно-правовий методи. Матеріалами дослідження стали праці вітчизняних науковців у галузі енергетичного, господарського, адміністративного, природоресурсного та теоретичного права.

Мета. Метою статті є виявлення та критичний аналіз основних методологічних підходів до розуміння енергетичного права, а також обґрунтування його галузевої самостійності в системі права України.

Результати. У статті систематизовано три ключові підходи до розуміння енергетичного права: інституційний, комплексний та галузевий. Доведено обмеженість інституційних підходів, що зводять енергетичне право до підгалузі господарського, адміністративного чи природоресурсного права. Обґрунтовано, що енергетичне право є новою самостійною комплексною галуззю права, предмет якої сформований із різномірних, але органічно взаємопов'язаних суспільних відносин, об'єднаних метою забезпечення енергетичної безпеки.

Перспективи. Результати дослідження можуть бути використані для подальшого розвитку теорії енергетичного права, удосконалення законодавства у сфері енергетики та формування міжгалузевих правових підходів до регулювання енергетичних відносин.

Ключові слова: енергетичне право, методологія, галузь права, комплексна галузь, енергетичні правовідносини, енергетична безпека.

Summary. Introduction. The article is devoted to the study of methodological approaches to the identification of energy law within the system of law in Ukraine. The relevance of the topic is determined by the dynamic development of energy relations, the increasing normative framework in the energy sector, and the absence of a consolidated doctrinal consensus regarding the branch nature of energy law.

Methods and Materials. The methodological basis of the study includes general scientific and special legal methods, such as analysis, synthesis, induction, deduction, formal-legal, system-structural, and comparative-legal methods. The materials of the study consist of works by domestic scholars in the fields of energy, commercial, administrative, natural resource, and theoretical law.

Objective. The aim of the article is to identify and critically analyze the main methodological approaches to understanding energy law, as well as to substantiate its branch independence within the legal system of Ukraine.

Results. The article systematizes three key approaches to understanding energy law: institutional, complex, and branch-based. The limitations of institutional approaches, which reduce energy law to a sub-branch of commercial, administrative, or natural resource law, are demonstrated. It is substantiated that energy law is a new, independent, and complex branch of law, whose subject is formed from diverse but organically interconnected social relations united by the goal of ensuring energy security.

Prospects. The results of the study can be used for the further development of the theory of energy law, improvement of legislation in the energy sector, and the formation of interbranch legal approaches to the regulation of energy relations.

Key words: energy law, methodology, branch of law, complex branch, energy legal relations, energy security.

Постановка проблеми. На сучасному етапі Пу вітчизняній правовій науці спостерігається відсутність єдиного, концептуально вивіреного підходу до розуміння правової природи енергетичного права та його місця в системі права України. Аналіз доктринальних позицій засвідчує наявність глибоких методологічних розбіжностей між інституційним, комплексним і галузевим підходами, що ускладнює формування цілісної теорії правового регулювання енергетичних відносин. Динамічний розвиток енергетичного сектору, поява нових суб'єктів і моделей виробництва та споживання енергії, зростання ролі енергетичної безпеки як самостійної правової цінності об'єктивно вимагають переосмислення традиційних галузевих конструкцій. У цьому контексті дослідження методологічних засад ідентифікації енергетичного права набуває особливого значення для розвитку теорії права, удосконалення системи правових знань і формування сучасних наукових підходів до галузевої диференціації права.

Аналіз наукових публікацій у сфері енергетичного права свідчить про наявність суттєвого методологічного плюралізму щодо визначення його природи та місця в системі права. Так, у межах інституційного підходу низка науковців обґрунтовує належність енергетичного права до господарського права, акцентуючи увагу на господарсько-виробничому характері відносин у сфері видобування, транспортування, розподілу та постачання енергетичних ресурсів. Зокрема, О.Ю. Битяк [1] послідовно доводить можливість розгляду енергетичного права як підгалузі господарського законодавства, виходячи з поєднання горизонтальних господарських відносин між суб'єктами ринку та організаційно-господарських відносин із державою. Подібну логіку підтримують й інші представники господарсько-правового підходу, які наголошують на впливі приватизаційних процесів та домінуванні економічних інтересів у правовому регулюванні енергетики. Водночас М.В. Краснова[2], визнаючи природоресурсну основу енергії, також пов'язує її виробництво з реалізацією господарської діяльності, що, на її думку, зумовлює господарсько-правовий характер відповідних відносин.

Поряд із цим у доктрині сформувалися альтернативні підходи до розуміння енергетичного права. Так, Н.В. Коваленко[3] та А.І. Суббот [4]обґрунтовують адміністративно-правову природу значної частини енергетичних відносин, розглядаючи їх

крізь призму адміністративно-правових режимів та механізмів публічного управління. Більш зважену позицію займає Д.А. Миколаєць[5], який аналізує адміністративно-правове регулювання електроенергетики як функціональну характеристику адміністративного права, не заперечуючи при цьому багатоступовості енергетичних правовідносин. Вагомий внесок у розвиток комплексного підходу зробив О. Дікарев[6], який розглядає енергетичне право як сукупність норм різних галузей права без формування самостійного галузевого утворення. Теоретичні дискусії щодо комплексності та самостійності галузей права знайшли відображення у працях Т.Є. Мураховської [7]та В.М. Єрмоленка[8], які по-різному оцінюють можливість існування комплексних галузей, але водночас визнають необхідність якісного осмислення міжгалузевих зв'язків. Значення новизни енергетичного права як галузі висвітлено у дослідженнях Р.М. Дудник[9], яка відносить його до нових галузей українського права, що формуються у відповідь на трансформацію суспільних відносин.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Основними завдання статті є:

- аналіз сучасного стану вітчизняної юридичної доктрини щодо енергетичного права та виявлення основних методологічних підходів до визначення його правової природи і місця в системі права України;
- встановлення переваг та виявлення обмежень інституційного, комплексного та галузевого підходів щодо розуміння енергетичного права, зокрема його господарсько-правового, адміністративно-правового та природоресурсного вимірів;
- визначення предмету, методу правового регулювання та правового режиму енергетичного права.

Виклад основного матеріалу. Аналіз вітчизняної юридичної доктрини вказує на існування трьох основних методологічних підходів до розуміння енергетичного права, які є фактично ступенями формування галузевої самостійності даного правового явища.

Отже, залежно від того, наскільки той чи інший науковець вважає енергетичне право розвинутим, наскільки вузько чи широко окреслює межі енергетичних відносин тощо — можна виділити три основні підходи до розуміння енергетичного права.

1) **Енергетичне право як інститут (підгалузь) існуючих галузей права.** Незважаючи

на явний дисонанс, який помітний навіть після проведеного аналізу різноманітності енергетичних правовідносин, таке обмежене інституційне бачення сучасного енергетичного права є досить поширеним в українській доктрині. Для даного підходу характерною є абсолютизація окремих ознак енергетичного права чи його складових частин та ігнорування інших невід'ємних його рис.

Найбільш активно енергетичне право «привласнюється» *господарським правом*. Ціла плеяда учених послідовно обстоює цю позицію з різним ступенем обґрунтованості. Здебільшого, аргументація даного підходу зводиться до того, що ці відносини є господарськими, адже реалізуються через «діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, яка спрямована на виготовлення й реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність, тобто підпадають за своїми ознаками під визначення господарської діяльності» [10, с. 97–105].

Крім того, учені наголошують на тому, що «господарсько-виробничі відносини в цій сфері супроводжуються цілеспрямованою системою організаційно-господарських відносин, яка сформувалася під тиском забезпечення особливо важливих публічних інтересів. Окремим чинником складності господарських відносин, а відтак господарсько-правового регулювання є також і наслідки приватизації в енергетичній сфері, що призвели до розподілу її суб'єктів господарювання за приналежністю до державного і недержавного секторів, які «працюють» на різних засадах організації економічної діяльності» [1, с. 113–120].

Деякі дослідники йдуть ще далі у своїй науковій категоричності та прямо вказують на недоцільність «інституціоналізації енергетичного законодавства», натомість, на їх думку, «господарсько-правовий підхід, побудований на комплексному розгляді й об'єднанні господарсько-виробничих відносин і відносин організаційно-господарських, забезпечить значно більшу ефективність як з точки зору законотворчих аспектів, аспектів конструювання цілісних правових механізмів регулювання, що спрямовані на досягнення інтегрованого суспільно-позитивного результату, так і застосування відповідного законодавства» [10, с. 97–105].

Багато творчих зусиль для теоретико-методологічного обстоювання господарсько-правового підходу доклали О. Ю. Битяк у цілій низці своїх праць. Основна думка його робіт кристалізується в тому, що «що енергетичне право у принциповому сенсі може бути окремою підгалуззю законодавства — підгалуззю саме господарського законодавства, адже відносини горизонтальні — між суб'єктами господарювання щодо видобування енергетичних ресурсів, їх транспортування та переробки для подальшого енергетичного використання, розподіл енергії на відповідних ринках і постачання споживачам є

господарсько-виробничою діяльністю, а відносини з державою щодо забезпечення публічних інтересів у цій сфері є організаційно-господарськими відносинами, що виникають практично одночасно, обумовлюючи одне одного, і тому регулюються в межах правових механізмів, напрацьованих саме господарським правом і законодавством» [1, с. 113–120]. Не можна не помітити, що у своєму баченні науковець відходить від класичних канонів та робить право частиною законодавства, що є досить спірним теоретичним рішенням.

У цілому, хоча слід погодитися зі справедливістю значної частини доводів цієї групи учених, які представляють господарсько-інституційний методологічний підхід, проте він все ж страждає на суттєві вади.

По-перше, аналізований підхід абсолютизує господарську діяльність та приймає за основу той факт, що енергетика — це лише суб'єкти господарювання, однак це не відповідає дійсності з огляду на прогресуючий енергетичний перехід. Енергетичні відносини включають також споживачів, некомерційні організації тощо.

По-друге, цей методологічний підхід відштовхується від припущення, що виробництво енергії — це завжди господарська комерційна діяльність. Однак це також не відповідає сучасним умовам, хоча є досить поширеною думкою. Наприклад, ми можемо навести твердження М. В. Краснової про те, що «в основі вироблення енергії можуть лежати природні ресурси або їх властивості (тепло при спалюванні вугілля, газу, деревини, сила руху атмосферного повітря, води або ж енергія самого Сонця), проте процес цього вироблення здійснюється при реалізації того чи іншого виду господарювання. А отже, регулювання суспільних відносин по виробленню енергії відноситься в сучасних умовах до сфери господарського права» [2, с. 5–8].

Проте динаміка суспільних відносин, технологій, міжнародно-правових підходів змінює ставлення до виробництва енергії та її споживання, а це трансформує юридичну сутність енергетичних відносин. Зокрема, виробництво енергії наразі — не є автоматично господарсько-правовими відносинами, адже це є все більш децентралізованим і технологічно доступним для окремих споживачів. У цьому аспекті дуже характерною є поява поняття та правового статусу прос'юмерів («виробників-споживачів»).

Крім того, господарськими відносинами не охоплюються відносини використання природних ресурсів, охорони довкілля тощо. Саме тому господарсько-правовий інституційний підхід є спірним, оскільки штучно обмежує енергетичне право.

Наступний різновид інституційного підходу діє за тим же принципом, але абсолютизує інші риси енергетичного права. Так, деякими науковцями обстоюється думка про те, що енергетичне право є складовою частиною *адміністративного права* як однієї з основних галузей вітчизняної системи

права. У цілому добре цю позицію виражено у загальній тезі Н. В. Коваленко, яка зазначає, що «в сучасній Україні діяльність законодавця отримує чітко виражену спрямованість на конкретну впорядкованість комплексних за своїм соціальним і правовим змістом відносин, які виникають у зв'язку з реалізацією окремих видів діяльності, однак це стало підставою для хибної позиції про «народження» нових галузей права (зокрема, енергетичне право тощо), хоча насправді є правовою регламентацією адміністративно-правових режимів» [3, с. 5].

Енергетичне право названо «галуззю адміністративного права» [4, с. 123–132] у праці А. І. Суббот, хоча виникає питання щодо теоретичного обґрунтування входження однієї галузі до структури іншої галузі. Можливо, автор мав на увазі все ж підгалузевий статус енергетичного права.

Більш прагматично формулює свої думки Д. А. Миколаєць, який пише про те, що «механізм національного адміністративно-правового регулювання відносин у сфері електроенергетики є функціональною характеристикою адміністративного права та особливим порядком правового регулювання, який виражається в певному поєднанні юридичних засобів і створює бажаний соціальний стан та конкретний ступінь сприятливості або несприятливості для задоволення інтересів суб'єктів права» [5, с. 140]. Подібне формулювання не претендує на повне охоплення усього енергетичного права, а також на повне його поглинання адміністративним правом. Тобто учений обережно вказує, що деякі енергетичні відносини мають адміністративно-правове регулювання з огляду на свою природу, застосовані засоби та цілі, які вони переслідують. З іншого боку, слід визнати, що таке бачення є малопродуктивним для розуміння в цілому природи енергетичного права.

Водночас, аналізований адміністративно-інституційний підхід є завузьким для ідентифікації енергетичного права та в цілому страждає тими ж недоліками, що і господарсько-правовий. Зокрема, «предметом адміністративного права є суспільні відносини, які складаються в сфері здійснення владно-розпорядчої діяльності суб'єктів публічної адміністрації, забезпечення прав і свобод людини і громадянина у сфері публічного адміністрування, надання адміністративних послуг та притягнення до адміністративної відповідальності» [11, с. 6]. З огляду на це стає очевидним, що лише частина енергетичних відносин можуть врегульовуватися адміністративно-правовими нормами, тому погодитися із адміністративно-інституційною природою сучасного енергетичного права не можна.

Природоресурсний підхід діє за тим самим інституційним методологічним принципом, однак концентрується на відносинах із добування та використання енергетичних природних ресурсів. Дійсно, складно переоцінити важливість цих первинних відносин у системі енергетики. Водночас, іманент-

ні таким відносинам властивості обумовили той факт, що вони були прирівняні в цілому до усього енергетичного права та ідентифіковані як складова галузі природоресурсного права у Паспорті спеціальності 12.00.06 — земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право [12], що довгий час було методологічним орієнтиром для розвитку доктрини.

Підсумовуючи, можна зробити деякі висновки щодо інституційного методологічного підходу та його різновидів у вітчизняній науці:

- даний підхід побудований на вихопленні певних ознак енергетичних відносин або їхніх окремих видів, наданні їм штучної домінації та ігноруванні або применшенні значення інших ознак або видів енергетичних відносин;
- на початкових етапах розвитку енергетичного права інституційний підхід був корисним, оскільки забезпечував детальне опрацювання окремих його ознак та складових; однак на сучасному етапі еволюції така методологія уже себе вичерпала, і подальший розвиток науки вимагає розглядати енергетичне право не через «викривлюючу призму» того чи іншого галузевого інституційного підходу, який штучно деформує правову дійсність, а потребує вивчати енергетичне право як воно є — без спеціальних галузевих ухилів;
- у літературі можна зустріти окремі думки про необхідність розглядати енергетичне право в інституційному контексті цивільного права, міжнародного права тощо. Однак при цьому важливо наголосити про досить глибокий водорозділ, який проходить між екологічним та енергетичним правом. Ці галузі права розвиваються окремо не лише в таких розвинутих і добре вивчених правових системах як право ЄС, але й в таких, що суттєво відрізняються, — наприклад, у Китаї. Там вони активно розвиваються як система противаг під час бурхливого промислового стрибка в енергетиці протягом останніх тридцяти років [13, с. 36–40]. Так, «енергетичне право виникає наприкінці 1990-х років у зв'язку з величезними обсягами енергоносіїв, що споживаються у КНР» [13, с. 36–40]. Однак регулювання цих відносин спочатку вирішувало суто утилітарні завдання, які здебільшого концентрувалися на економічних цілях. Такий шлях пройшли усі країни, які будували власне енергетичне право, і це обумовило спільність проблем, що потім перед ними постали. Так, «оскільки практично кожна країна сприяла формуванню системи, де енергопостачальники займають монопольне становище та користуються значними економічними перевагами, енергетичне право сьогодні лише торкається питань соціальної або екологічної відповідальності за негативні наслідки» [14, с. 124].

З огляду на це в доктрині не зустрічається ґрунтовних концептуальних спроб інтегрувати

енергетичне право в екологічне право як окремий інститут — здебільшого йдеться про екологізацію енергетичного права [15, с. 52–56], підвищення екологічної безпеки в енергетиці [16, с. 101–114] тощо.

2) **Енергетичне право як комплекс правових норм.** Одне з найбільш розроблених концептуальних обґрунтувань такого підходу запропонував О. Дікарев. Представники цього методологічного напрямку вважають енергетичне право комплексом правових норм, до якого «входять інститути і норми таких галузей права, як адміністративне, цивільне, екологічне та податкове, а також окремі приписи конституційного та кримінального права. Крім того, до складу енергетичного права включаються приписи міжнародно-правових актів, тобто норми окремої системи права — міжнародного права» [6]. Фактично за такого підходу визнається неоднорідне походження відносин, які об'єднані терміном «енергетичні правовідносини». Цим він відрізняється від інституційного підходу, який умисно гіперболізує певні складові та упускає з поля зору інші. Однак при цьому енергетичні правовідносини розглядаються як проста сукупність, що не утворює нового самостійного явища через внутрішню взаємодію складових. Тобто назва — «енергетичне право» — є не більше ніж умовністю, адже за нею не стоїть монолітне утворення.

3) **Енергетичне право як галузь права.** Даний методологічний підхід є водночас і поширеним, і дискусійним у вітчизняній літературі. Значна кількість вчених дійшла висновку про те, що енергетичне право є галуззю права, висунула ту чи іншу аргументацію, обґрунтувала різноманітні ознаки цієї галузі. Не завжди опрацьовані позиції є загальноприйнятними — часто можна зустріти протилежну оцінку правових явищ. Це дає змогу відстежити та проаналізувати важливий та продуктивний плюралізм, необхідний для ефективного розвитку доктрини енергетичного права.

Незважаючи на те, що галузева структура системи права є базовою теоретичною ідеєю, все ж вона не позбавлена деяких дискусійних моментів. Передусім, такі питання виникають у тих випадках, коли з'являється необхідність ідентифікувати певне правове утворення та визначити, чи є воно галуззю права. Саме тоді постають питання щодо критеріїв виокремлення галузі, різновидів галузей тощо. У літературі пропонується застосовувати «різний набір критеріїв залежно від завдань, що стоять перед науковцями при виявленні елементів або зв'язків структури системи права». Водночас, науковці підкреслюють, що «такі завдання можуть варіюватися залежно від початкової відомої інформації (є нове утворення) та кінцевої мети (з'ясувати місце елемента в системі права)» [7].

Однак все ж проблема визначення місця галузі енергетичного права в системі українського права є гострою і не вирішеною. Сучасні науковці дохо-

дять висновку про те, що першопричиною таких проблем є традиція розвитку вітчизняної юриспруденції, за якої більшість науковців ще за радянських часів намагалася «вмістити» всесоюзну систему права в рамки якоїсь геометричної фігури. Однак з огляду на такий «класичний підхід до розуміння системи права як якоїсь «ідеальної» геометричної фігури доволі важко обґрунтувати появу нових галузей українського права, які існують цілком об'єктивно, однак просто не «вписуються» у рамки обраної моделі системи права» [17]. Саме так відбувається із енергетичним правом — воно об'єктивно існує, розвивається, нарощує нормативну базу, в той час як наука розмірковує над тим, як же ідентифікувати таку галузь та яке саме місце у вітчизняній системі права їй відвести.

Дослідження у цій частині буде побудоване за принципом послідовного аналізу тих ознак енергетичного права як галузі права, які зустрічаються наразі у вітчизняній літературі:

а) *комплексна галузь права* — це є напевно найбільш популярною тезою серед представників окресленого методологічного підходу. Однак спроба визначити більш детально, що ж означає ця характеристика, продемонструвала деякі складнощі. Передусім, слід виявити умовні теоретичні рівні окресленої проблематики:

– визначення галузі права та критеріїв її виділення.

Тривалий час класичною теорією такими критеріями традиційно висувалися предмет і метод. Предметом виступають певні суспільні відносини, причому лише ті, що «лежать на перетині найбільш значущих інтересів більшості суб'єктів — держави, суспільства, особи» [7].

Значна кількість авторів сходяться на спрощеному розумінні предмету енергетичного права як суспільних відносин, що складаються під час господарської та іншої діяльності суб'єктів з приводу пошуку, добування, переробки, зберігання, розподілу, реалізації використання енергетичних ресурсів та енергетичних продуктів. Однак існують також незвичні підходи до розуміння предмету енергетичного права. Наприклад, І. О. Бондарчук пропонує розглядати предмет галузі у вузькому та широкому розумінні: на його думку, «у вузькому розумінні предмет енергетичного права слід розглядати як суспільні відносини, що виникають безпосередньо в процесі виробництва, транспортування, торгівлі та використання паливно-енергетичних ресурсів. У широкому розумінні до предмету енергетичного права доцільно відносити також інвестиційні, земельні, природоохоронні відносини, що пов'язані з паливно-енергетичними ресурсами» [18, с. 252–255]. Окреслене бачення викликає подив, оскільки предмет галузі права не розглядається у вузькому та широкому розумінні — це певне коло суспільних відносин, які підпадають під регулювання нормами даної галузі, і тому подібна структуризація, на нашу

думку, є недоречною та може лише нашкодити концептуальному розвитку енергетичного права.

Вважаємо, що предмет енергетичного права можна визначити як суспільні відносини щодо пошуку, добування, отримання, переробки енергетичних ресурсів з метою виробництва енергетичних продуктів, а також відносини щодо зберігання, постачання, розподілу, збуту таких продуктів, надання енергетичних послуг, які об'єднані метою досягнення, підтримання та реалізації енергетичної безпеки особи, суспільства та держави.

Метод правового регулювання — це також питання неоднозначне навіть серед теоретиків. Зокрема, у науці представлено багато думок щодо його оптимального визначення та найбільш повного розуміння, проте поринати у дану дискусію в рамках нашого дослідження немає сенсу. Досить лаконічно метод правового регулювання визначає О.Ф. Скакун, яка називає його сукупністю прийомів, способів правового впливу на суспільні відносини [19]. При цьому важливо, що більшість учених сходяться на думці про існування загального (притаманного усій системі права) та галузевих методів правового регулювання [20, с. 33–38]. Конкретні елементи галузевого методу учені бачать абсолютно по-різному, що вказує на необхідність подальших наукових пошуків у даному напрямі. Для завдань нашого дослідження буде використано поширений підхід, за якого елементами методу правового регулювання виступають три головні способи впливу права на відносини: дозвіл, зобов'язання та заборона. Унікальне поєднання цих елементів утворює методи різних галузей права. Для енергетичного права характерним є переважання зобов'язань, збільшення питомої ваги дозволів та порівняно низький рівень заборон.

У літературі неодноразово наголошується на тому, що «окрім предмета та метода правового регулювання, необхідно також виокремити правовий режим, який є тим феноменом, що формує систему права та визначає у її складі певні утворення із системними ознаками — галузі, підгалузі, інститути, субінститути. Визначено, що для правового режиму галузі права характерною є особлива цілісна система регулятивного впливу, яка характеризується специфічними прийомами регулювання, особливим порядком виникнення і формування змісту прав та обов'язків, їх реалізації, специфікою санкцій, способів їх реалізації, а також дією єдиних принципів, загальних положень, які поширюються на дану сукупність правових норм» [9];

– класифікація і типологізація галузей права. Дослідниками встановлено той очевидний факт, що галузі права є неоднаковими — вони відрізняються, однак можуть бути згруповані за деякими ознаками. У зв'язку з цим учені поділяють їх на «профільюючі (фундаментальні), спеціальні та комплексні» [22, с. 393].

Доля комплексних галузей права у вітчизняній правовій науці є непростюю: частина учених визнає їх існування та постійну еволюцію, а частина — вважає комплексні галузі явищем апіорі неможливим. Разом із тим, проблема визначення комплексності галузі права залишається невирішеною, оскільки висунуті критерії є переважно оціночними та слабовимірюваними. При цьому вітчизняна науковець-теоретик Т.Є. Мураховська доводить неможливість «існування комплексних галузей (без заперечення комплексних інститутів) у системі права України як утворень, що складаються з норм інших галузей» [7]. Такий ракурс ставить під сумнів запропоновану ученими можливість трактувати предмет енергетичного права як «сукупність суспільних енергетичних відносин, які за своїм змістом є господарськими, адміністративними, екологічними, природоресурсними, фінансовими, цивільними, трудовими, кримінальними тощо, які виникають у процесі здійснення суб'єктами господарювання, діяльності, яка пов'язана з розвідуванням, видобуванням, переробкою, виробництвом, зберіганням, транспортуванням, передачею, розподілом, торгівлею, збутом чи продажем та споживанням енергетичних продуктів (енергоносіїв) — палива, електричної і теплової енергії, а також діяльності у сфері використання відновлюваних джерел енергії» [21, с. 127–129]. Водночас Т.Є. Мураховська наголошує на тому, що «комплексність є обов'язковою ознакою формування нової галузі, що полягає в успадкуванні деяких елементів та рис існуючих галузей права» [7]. Тобто учена підкреслює, що комплексність — це не механічна сукупність, а якісна ознака.

Під час глибокого дослідження схожої проблематики комплексності аграрного права В.М. Єрмоленко доходить цікавого висновку, а саме: учений доводить, що «комплексність, які найбільш застосовувана характеристика, лише відбиває горизонтальні координаційні зв'язки між складовими предмету аграрного права, які перебувають між собою в органічному взаємозв'язку, утворюючи єдиний конгломерат. Загалом же на сьогодні ясно видимою стає штучність, надуманість проблеми комплексності аграрного права» [8 с. 434].

Ця думка важлива для проведення аналогії з енергетичним правом. По-перше, комплексність галузі права слід розуміти скоріше як характеристику предмета, який представляє собою особливий сплав суспільних відносин, які є неоднорідними, якщо розглядати їх окремо та відірвано одне від одного, але в сукупності та в поєднанні — вони утворюють нове правове явище з власними новими характеристиками. По-друге, енергетичне право слід визнати комплексною галуззю права в такому розумінні, що підкреслює своєрідність та складність предмету, а не певну неповноцінність самої галузі;

б) *самостійна галузь права*. Така характеристика енергетичного права зустрічається порівняно

рідше. Наприклад, Д. В. Мамонов та А. М. Соловйова вказують на те, що «поява енергетичного права як самостійної галузі права обумовлена можливістю виділення самостійного предмету та методів правового регулювання» [23, с. 113–120]. Водночас, характеристика самостійності галузі В. М. Єрмоленком визнається визначальною: «самостійність відбиває місце і роль певної сукупності правових норм у системі права на фоні самодостатності такого нормативного утворення у можливості впорядкування певної сфери суспільних відносин незалежно від нормативного впливу інших галузей» [8, с. 434].

Аналізуючи енергетичне право, слід зазначити, що масштаб напрацьованої автономної нормативно-правової бази дозволяє не послуговуватися вимушено нормами інших галузей з метою заповнення пробілів нормативного регулювання. Звернення до інших галузевих законів відбувається переважно у тих випадках, коли галузевої специфіки в енергетичних відносинах немає і можна регламентувати їх загальними нормами. Такі випадки є зв'язаними нитками для усієї системи права — саме тому їх не можна трактувати як несамоствореність тієї чи іншої галузі права. Ураховуючи постійне зростання нормативного матеріалу та його спеціалізованого впливу на правовідносини в сфері енергетики, можна стверджувати про самостійність галузі енергетичного права;

в) *нова галузь права*. Дійсно, у багатьох дослідженнях зустрічається думка про новизну енергетичного права. Наприклад, у своїй дисертаційній роботі 2016 року на тему «Галузева диференціація українського права: поняття, рівні і тенденції розвитку» Р. М. Дудник висвітлює енергетичне право серед нових галузей українського права, що є відображенням процесів, які відбуваються у сучасному суспільстві. Насправді, новизна галузі є питанням неоднозначним. Так, «навіть у 2020 році енергетичне право все ще вважається новою галуззю права» [23, с. 113–120]. Слушно вказується на те, що це є досить дивним на перший погляд, оскільки «енергетичне законодавство існує в різних формах вже більше століття: у 1800-х і початку 1900-х років існувало законодавство для управління енергетичними секторами, такими як вугілля і нафта» [23, с. 113–120].

Тобто постає питання, з якого моменту з'являється енергетичне право як галузь права, якщо наявність спеціального законодавства можна простежити уже протягом двох століть. У теорії права існують напрацювання щодо узагальненої відповіді на це питання. Так, наприклад, виявлено «загаль-

нотеоретичні особливості становлення та етапів формування нових галузей українського права, які складаються із прийняття правових норм, що регулюють нові суспільні відносини або їх новий аспект; об'єднання цих норм в інститути права; утворення комплексних правових інститутів; породження інститутами нових норм права; утворення складного міжгалузевого інституту; породження складним міжгалузевим інститутом права нових норм; становлення та розвиток нової галузі права» [9].

На нашу думку, в даному логічному ланцюжку уже закладена відповідь на питання, яке було поставлено вище в рамках дослідження. Фактично, на усіх етапах формування галузі, окрім останнього, мова йде про підготовку — прийняття норм, їх накопичення в інститути, ускладнення цих інститутів тощо — це ще потенційна галузь права, яка, можливо, дозріє в майбутньому. І лише в разі настання останнього етапу — становлення та розвиток нової галузі права — можна говорити про успішну реалізацію цієї потенційної можливості та народження галузі. У зв'язку з цим наявність окремих норм та навіть цілих інститутів, що регулювали енергетичні відносини, не свідчить про те, що енергетичне право на той час уже існувало як галузь — воно проходило певний етап свого формування.

Отже, у межах третього аналізованого методологічного підходу до ідентифікації енергетичного права було досліджено зростання енергетичного права як галузі в системі права України. Особливістю даного підходу та його безумовним досягненням слід визнати той факт, що предмет регулювання розглядається не як проста сукупність різнорідних відносин, а як органічна їх єдність, досягнута синергією та взаємовпливом.

Висновки. Таким чином, на підставі проведеного аналізу можна дійти висновків, що:

- у науковій доктрині відсутній єдиний підхід до визначення правової природи енергетичного права та його місця в системі права України, що зумовлено методологічним плюралізмом інституційного, комплексного та галузевого підходів;
- інституційний і комплексний підходи виявилися обмеженими: перший штучно абсолютизував окремі риси енергетичних відносин, другий розглядав їх лише як сукупність норм без формування самостійного явища;
- енергетичне право є новою самостійною галуззю права України, предмет якої є комплексним, сформованим із різнорідних за походженням відносин, що поєдналися в новій якості.

Література

1. Битяк О. Ю. Систематизація законодавства України у сфері електроенергетичних відносин. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого*. 2010. № 3. С. 113–120.
2. Краснова М. Методологічні засади сучасного екологічного права. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2012. Вип. 92. С. 5–8.
3. Коваленко Н. В. Адміністративно-правові режими: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07. Запоріжжя, 2017. 31 с. С. 5.
4. Суббот А. І. Порівняльне адміністративне правознавство як інструмент європеїзації науки адміністративного права. *Наука і правоохорона*. 2021. № 4 (54). С. 123–132.
5. Миколаєць Д. А. Елементи механізму адміністративно-правового регулювання відносин у сфері електроенергетики в Україні. *Соціальне право*. 2021. № 3. С. 134–140. С. 140.
6. Дікарев О. Рефлексія наукового дискурсу про місце трансрегіонального енергетичного права в триаді «ius naturale — lex mercatoria — lex petrole» та системі міжнародних відносин. URL: https://knukim.edu.ua/wp-content/uploads/2020/12/ukraine_and_world_part1.pdf#page=377 (дата звернення: 15.12.2025).
7. Мураховська Т. Є. Формування нових галузей в системі права України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2011. 19 с.
8. Єрмоленко В. М. Джерела аграрного права: монографія. Одеса : Гельветика, 2021. 508 с.с. 434
9. Дудник Р. М. Галузева диференціація українського права: поняття, рівні і тенденції розвитку: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Одеса, 2016. 20 с. С. 15.
10. Ашурков О. О. Методика виконання науково-дослідної роботи за темою «господарсько-правове забезпечення енергетичної безпеки України». *Економіка та право*. 2015. № 2 (41). С. 97–105.
11. Ківалов С. В. Адміністративне право: навчально-методичний посібник (для здобувачів вищої освіти денної форми навчання) / С. В. Ківалова, Л. Р. Біла-Тіунова, Т. І. Білоус-Осінь. Одеса : Фенікс, 2019. 136 с. С. 6. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/12119> (дата звернення: 15.12.2025).
12. Паспорт спеціальності 12.00.06 — земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право: Постанова президії ВАК України від 21.05.2008 року № 38-06/6. *Бюлетень ВАК*. 2009. № 2. С. 10.
13. Чан Бін Лінь. Етапи еволюції китайської правової системи в XX–XXI ст. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 1. С. 36–40.
14. Детермінанти сталого розвитку економіки : колект. монографія / Під заг. ред. д.е.н., проф. Храпкіної В. В., д.ю.н., проф. Устименка В. А. Київ : Інтерсервіс, 2019. 261 с. С. 124.
15. Григор'єва Х. А. Перспективи енергетичного права: в орбіті екологізації. *До 60-річчя набуття чинності Закону «Про охорону природи Української РСР»: екологічне законодавство України через призму його історичного розвитку*: матеріали Міжнар. дистанц. наук.-практ. конф. (Київ, 12 квітня 2021 року). Київ, 2021. С. 52–56.
16. Балюк Г. І., Ковальчук Т. Г. Законодавче забезпечення екологічної безпеки у сфері електроенергетики. *Адміністративне право і процес*. 2015. № 3 (13). С. 101–114.
17. Хряпченко В. П. Галузі в системі українського права: правове моделювання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Одеса, 2018. 19 с.
18. Бондарчук І. О. Визначення поняття «енергетичне право» як галузі права. *Proceedings of the 15th International Scientific and Practical Conference «Scientific Horizon in the Context of Social Crises» (April 26–28, 2024). Tokyo, Japan*. P. 252–255.
19. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підручник. 4-те видання, стереотипне. Київ : Алерта, 2021. 528 с.
20. Ківалова Т. С., Смелянєць Г. Є. До питання про поняття і складові методу правового регулювання. *Актуальні проблеми держави і права*. 2003. Вип. 21. С. 33–38.
21. Ковальчук Т. Г. Щодо методики викладання спецкурсу «Еколого-правові проблеми енергетичного права України». *Сучасні досягнення наук земельного, аграрного та екологічного права: Збірник матеріалів круглого столу* (Харків, 24 травня 2013 року) / за ред. Шульги М. В., Саннікова Д. В. Харків, 2013. С. 127–129.
22. Теорія держави і права. Академічний курс : Підручник / За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. 2-ге вид., перероб. і допов. К. : Юрінком Інтер, 2008. 688 с. С. 393.
23. Мамонов Д. В., Соловійова А. М. До питання енергетичного права в Україні та країнах Європейського Союзу. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2020. № 23. С. 113–120.

References

1. Bytiak O. Yu. Systematyzatsiia zakonodavstva Ukrainy u sferi elektroenerhetychnykh vidnosyn. *Visnyk Natsionalnoi yurydychnoi akademii Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho*. 2010. № 3. S. 113–120.
2. Krasnova M. Metodolohichni zasady suchasnoho ekolohichnoho prava. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Yurydychni nauky*. 2012. Vyp. 92. S. 5–8.
3. Kovalenko N. V. Administratyvno-pravovi rezhymy: avtoref. dys. ... dokt. yuryd. nauk: 12.00.07. Zaporizhzhia, 2017. S. 5.

4. Subbot A. I. Porivnialne administratyvne pravoznavstvo yak instrument yevropeizatsii nauky administratyvnoho prava. *Nauka i pravookhorona*. 2021. № 4 (54). S. 123–132.
5. Mykolalets D. A. Elementy mekhanizmu administratyvno-pravovoho rehuliuвання vidnosyn u sferi elektroenerhetyky v Ukraini. *Sotsialne pravo*. 2021. № 3. S. 134–140. S. 140.
6. Dikariev O. Refleksii naukovoho dyskursu pro mistse transrehionalnoho enerhetychnoho prava v triadi “ius naturale — lex mercatoria — lex petrole” ta systemi mizhnarodnykh vidnosyn. URL: https://knukim.edu.ua/wp-content/uploads/2020/12/ukraine_and_world_part1.pdf#page=377
7. Murakhovska T. Ye. Formuvannya novykh haluzei v systemi prava Ukrainy: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.01. Kharkiv, 2011. 19 s.
8. Yermolenko V. M. Dzherela aharnoho prava: monohrafiia. Odesa: Helvetyka, 2021. 508 s.s. 434
9. Dudnyk R. M. Haluzeva dyferentsiatsiia ukrainskoho prava: poniattia, rivni i tendentsii rozvytku: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.01. Odesa, 2016. 20 s. S. 15.
10. Ashurkov O. O. Metodyka vykonannya naukovo-doslidnoi roboty za temoiu “hospodarsko-pravove zabezpechennia enerhetychnoi bezpeky Ukrainy”. *Ekonomika ta pravo*. 2015. № 2 (41). S. 97–105.
11. Kivalov S. V. Administratyvne pravo: navchalno-metodychnyi posibnyk (dlia zdobuvachiv vyshchoi osvity dennoi formy navchannia) / S. V. Kivalova, L. R. Bila-Tiunova, T. I. Bilous-Osin. Odesa: Feniks, 2019. 136 s. S. 6. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/12119>
12. Pasport spetsialnosti 12.00.06 — zemelne pravo; ahraryne pravo; ekolohichne pravo; pryrodoresursne pravo: Postanova prezydii VAK Ukrainy vid 21.05.2008 roku № 38–06/6. Biulleten VAK. 2009. № 2. S. 10.
13. Chan Bin Lin. Etapy evoliutsii kytaiskoi pravovoi systemy v KhKh–KhKhI st. *Porivnialno-analitychne pravo*. 2016. № 1. S. 36–40.
14. Determinanty staloho rozvytku ekonomiky: kolekt. monohrafiia / Pid zah. red.d.e.n., prof. Khrapkinoi V. V., d.i.u.n., prof. Ustymenka V. A. Kyiv: Interservis, 2019. 261 s. S. 124.
15. Hryhorieva Kh. A. Perspektyvy enerhetychnoho prava: v orbiti ekolohizatsii. Do 60-richchia nabuttia chynnosti Zakonu “Pro okhoronu pryrody Ukrainiskoi RSR”: ekolohichne zakonodavstvo Ukrainy cherez pryzmu yoho istorychnoho rozvytku: *materialy Mizhnar. dystants. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 12 kvitnia 2021 roku)*. Kyiv, 2021. S. 52–56.
16. Baliuk H. I., Kovalchuk T. H. Zakonodavche zabezpechennia ekolohichnoi bezpeky u sferi elektroenerhetyky. *Administratyvne pravo i protses*. 2015. № 3 (13). S. 101–114.
17. Khriapchenko V. P. Haluzi v systemi ukrainskoho prava: pravove modeliuвання: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.01. Odesa, 2018. 19 s.
18. Bondarchuk I. O. Vyznachennia poniattia “enerhetychne pravo” yak haluzi prava. *Proceedings of the 15th International Scientific and Practical Conference “Scientific Horizon in the Context of Social Crises” (April 26–28, 2024)*. Tokyo, Japan. R. 252–255.
19. Skakun O. F. Teoriia prava i derzhavy: pidruchnyk. 4-te vydannia, stereotypne. Kyiv: Alerta, 2021. 528 s.
20. Kivalova T. S., Smelianets H. Ye. Do pytannia pro poniattia i skladovi metodu pravovoho rehuliuвання. *Aktualni problemy derzhavy i prava*. 2003. Vyp. 21. S. 33–38.
21. Kovalchuk T. H. Shchodo metodyky vykladannia spetskursu “Ekoloho-pravovi problemy enerhetychnoho prava Ukrainy”. *Suchasni dosiahnennia nauk zemelnoho, ahrarynoho ta ekolohichnoho prava: Zbirnyk materialiv kruhloho stolu (Kharkiv, 24 travnia 2013 roku)* / za red. Shulhy M. V., Sannikova D. V. Kharkiv, 2013. S. 127–129.
22. Teoriia derzhavy i prava. Akademichnyi kurs: Pidruchnyk / Za red. O. V. Zaichuka, N. M. Onishchenko. 2-he vyd., pererob. i dopov. K.: Yurinkom Inter, 2008. 688 s. S. 393.
23. Mamonov D. V., Soloviova A. M. Do pytannia enerhetychnoho prava v Ukraini ta krainakh Yevropeiskoho Soiuzu. *Visnyk Pivdennoho rehionalnoho tsentru Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy*. 2020. № 23. S. 113–120.

УДК 349.6+346.7

Трегуб Олександр Андрійович

*кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник
відділу господарсько-правових досліджень проблем економічної безпеки
Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Мамутова
Національної академії наук України»*

Trehub Oleksandr

*Candidate of Law, Senior Researcher
Department of Economic and Legal Studies of Economic Security Problems
State Organization "V. Mamutov Institute of Economic and Legal Research of the
National Academy of Sciences of Ukraine"*
ORCID: 0000-0003-0660-5783

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-12-11791

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН У СФЕРІ УПРАВЛІННЯ ВІДХОДАМИ ВІД РУЙНУВАНЬ: ДОСВІД ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ І ЙОГО ЦІННІСТЬ ДЛЯ УКРАЇНИ

LEGAL REGULATION IN THE FIELD OF DEMOLITION WASTE MANAGEMENT: THE EXPERIENCE OF THE EUROPEAN UNION AND ITS VALUE FOR UKRAINE

Анотація. Вступ. Відносно стабільна і безконфліктна доба після Другої світової війни сприяла формуванню у Європейському Союзі «мирної» правової рамки управління відходами, яка не містить жодних спеціальних правил стосовно відходів від руйнувань через їх відсутність у більшості європейських країн. Однак адаптацію національного законодавства до права Європейського Союзу доцільно розглядати з позиції змістовно-ціннісного підходу як додаткове «вікно» можливостей для посилення інституційної, фінансової і технічної спроможності у розв'язанні проблеми стрімкого зростання обсягів відходів від руйнувань.

Мета. Метою статті є аналіз окремих підходів законодавства про відходи Європейського Союзу та визначення їх цінності для подальшого розвитку правового регулювання відносин у сфері управління відходами від руйнувань в Україні.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правові акти Європейського Союзу та України у сфері управління відходами від руйнувань, а також релевантні документи рекомендаційного характеру; 2) наукові публікації, присвячені правовим та іншим аспектам управління відходами від руйнувань.

У процесі дослідження було використано такі основні методи наукового пізнання: порівняльно-правовий метод (для виявлення відмінностей у законодавчих підходах Європейського Союзу та України щодо можливості відступу від ієрархії управління відходами); сходження від абстрактного до конкретного (з метою конкретизації особливостей запобігання утворенню відходів від руйнувань як найвищого пріоритету в ієрархії управління відходами); аналогія (під час визначення підстав для поширення окремих норм права Європейського Союзу щодо відходів будівництва та знесення на сферу управління відходами від руйнувань); формально-юридичний метод (для з'ясування змісту правових приписів на основі текстуального аналізу положень нормативно-правових актів).

Результати. Аргументовано, що принцип імперативу (означає неможливість відступу від порядку пріоритетності дій з відходами), покладений законом в основу ієрархії управління відходами, може бути перешкодою для забезпечення екологічно безпечного управління відходами від руйнувань. Конкретизовано, що гнучкий підхід до застосування цієї ієрархії, який надає можливість зміни пріоритетності дій з окремими видами відходів на користь кращого екологічного результату (визначений у праві Європейського Союзу), є найбільш розумним і доцільним для організації ефективної системи управління відходами від руйнувань.

Перспективи. У подальших дослідженнях доцільно ідентифікувати інші підходи та інструменти права Європейського Союзу, які транспоновані у національне законодавство неналежним чином або не враховувалися під час адаптації і мають потенціал для вдосконалення правового регулювання відносин у сфері управління відходами від руйнувань.

Ключові слова: відходи від руйнувань, директива, ієрархія управління відходами, адаптація, азбест, запобігання утворенню відходів.

Summary. Introduction. The relatively stable and largely conflict-free period following the Second World War contributed to the development within the European Union of a “peace-time” legal framework for waste management, which does not contain any specific provisions on demolition waste, given its absence in most European countries. However, the adaptation of national legislation to European Union law should be considered from the perspective of a substantive and value-oriented approach as an additional “window of opportunity” for strengthening institutional, financial and technical capacity to address the problem of the rapid increase in volumes of demolition waste.

Purpose. The purpose of the article is to analyze certain approaches embodied in European Union waste legislation and determine their value for the further development of legal regulation in the field of demolition waste management in Ukraine.

Materials and methods. The research materials include: 1) legal acts of the European Union and Ukraine in the field of demolition waste management, as well as relevant soft-law and policy-oriented documents; 2) publications addressing legal and other aspects of demolition waste management.

The study employed the following research methods: the comparative legal method (to identify differences between the legislative approaches of the European Union and Ukraine regarding the possibility of derogation from the waste hierarchy); the method of ascent from the abstract to the concrete (to specify the features of preventing the generation of demolition waste as the highest priority within the waste hierarchy); analogy (in determining the grounds for extending certain European Union legal norms on construction and demolition waste to the field of demolition waste management); the formal legal method (to clarify the content of legal provisions through a textual analysis of legal acts).

Results. The paper argues that the principle of imperativeness (it means the impossibility of deviating from the priority order of waste management operations) underpinning the statutory waste hierarchy may constitute an obstacle to ensuring environmentally sound management of demolition waste. It is further specified that a flexible approach to the application of this hierarchy, which allows for altering the priority of operations for certain types of waste in favour of achieving a better environmental outcome (as provided for in European Union law) is the most reasonable and appropriate for establishing an effective system of demolition waste management.

Discussion. In further research, it is advisable to identify other approaches and instruments of European Union law that have been improperly transposed into national legislation or were not taken into account during the adaptation and that have the potential to improve the legal regulation in the field of demolition waste management.

Key words: demolition waste, directive, waste hierarchy, adaptation, asbestos, waste prevention.

Постановка проблеми. Відносно стабільна і безконфліктна доба після Другої світової війни сприяла формуванню у Європейському Союзі (далі — ЄС) «мирної» правової рамки управління відходами, яка не містить жодних спеціальних правил стосовно відходів, що утворюються у зв'язку з пошкодженням (руйнуванням) будівель та споруд внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій або проведенням робіт з ліквідації їх наслідків (далі — відходи від руйнувань), через їх відсутність у більшості європейських країн. На перший погляд це може вказувати на недоречність глибокого аналізу законодавства ЄС у межах юридичних досліджень, пов'язаних із проблематикою організації та здійснення управління відходами від руйнувань. Однак такий погляд є хибним, адже адаптацію національного законодавства до права ЄС доцільно розглядати з позиції змістовно-ціннісного підходу як додаткове «вікно» можливостей для посилення інституційної, фінансової і технічної спроможності у розв'язанні проблеми стрімкого зростання обсягів відходів від руйнувань.

Зазначеним відходам притаманні характеристики, які об'єктивують потребу формування

комплексу спеціальних норм та прийняття окремих нормативно-правових актів у цій сфері суспільних відносин, що має також гармонійно поєднуватися із євроінтеграційним вектором розвитку вітчизняної правової системи. У науковій літературі називаються такі ключові характеристики відходів від руйнувань: масштабність їх утворення у просторово-часовому вимірі; непередбачуваність компонентного складу, що унеможливорює використання стандартних алгоритмів управління; присутність різних небезпечних властивостей [1, с. 59–60]; безконтрольність утворення [2, с. 22]. У зв'язку з цим забезпечення екологічно безпечного та економічно ефективного управління відходами від руйнувань є серйозним викликом для постраждалих від війни територіальних громад. Саме на виконавчі органи сільської, селищної, міської ради законодавство покладає обов'язки щодо організації та координації управління згаданими вище відходами [3]. У цьому контексті механізми та інструменти регулювання відносин у сфері управління відходами в ЄС можуть послужити важливим орієнтиром для удосконалення законодавства України з метою ефективного

розв'язання проблеми утворення і накопичення відходів від руйнувань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Під час пошуку джерел наукової інформації з обраної теми не було виявлено завершених правових досліджень у сфері управління відходами від руйнувань монографічного чи дисертаційного рівня. Водночас у наукових статтях і тезах доповідей автори зосереджуються на тих чи інших аспектах відповідної правової проблематики і не претендують на формування системного погляду та комплексне розв'язання виявлених проблем.

Так, О. Гафурова та Т. Новак досліджують сучасний стан правового забезпечення доступу до інформації про відходи, що утворюються внаслідок війни [4], І. Койнова висвітлює питання екологічного управління відходами війни в Україні [5], Н. Красіліч розглядає окремі еколого-правові аспекти управління відходами від руйнувань [2], Є. Марцинюк та О. Хандогіна зупиняються на їхніх ключових характеристиках, що мають значення для управлінських практик громад [1], М. Потіп формулює правові підходи щодо використання відходів війни як ресурсу для відновлення України [6], С. Синчанський аналізує правовий режим цих відходів [7], а О. Таран обґрунтовує пропозиції щодо уточнення визначення відходів від руйнувань у законодавстві України [8].

Однак у наведених наукових працях підходи законодавства ЄС не розглядаються крізь призму їхньої регулятивної цінності для специфічних відносин у сфері управління відходами від руйнувань, що й обумовлює актуальність цього дослідження.

Метою статті є аналіз окремих підходів законодавства про відходи ЄС та визначення їх цінності для подальшого розвитку правового регулювання відносин у сфері управління відходами від руйнувань в Україні.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правові акти ЄС та України у сфері управління відходами від руйнувань, а також релевантні документи рекомендаційного характеру; 2) наукові публікації, присвячені правовим та іншим аспектам управління відходами від руйнувань.

У процесі дослідження було використано такі основні методи наукового пізнання: порівняльно-правовий метод (для виявлення відмінностей у законодавчих підходах ЄС та України щодо можливості відступу від ієрархії управління відходами); сходження від абстрактного до конкретного (з метою конкретизації особливостей запобігання утворенню відходів від руйнувань як найвищого пріоритету в ієрархії управління відходами); аналогія (під час визначення підстав для поширення окремих норм права ЄС щодо відходів будівництва та знесення на сферу управління відходами від руйнувань); формально-юридичний метод (для з'ясування змісту правових приписів на основі текстуального аналізу положень нормативно-правових актів).

Виклад основного матеріалу. Як уже відзначалося вище, законодавство ЄС не виділяє відходів від руйнувань у самостійний вид та не містить спеціальних правил управління ними. Найближчим за характеристиками видом відходів, якому в нормативно-правових актах ЄС приділяється певна увага, є відходи будівництва та знесення («construction and demolition waste»). Рамкова Директива Європейського парламенту і Ради 2008/98/ЄС від 19.11.2008 р. про відходи та про скасування деяких директив (далі — Директива 2008/98/ЄС) закріплює визначення цих відходів (ст. 3), згадує їх у контексті запобігання утворенню відходів (ст. 9), установлює вимоги до підготовки до повторного використання та рециклінгу відходів будівництва та знесення (ст. 11) [9]. Для кращої імплементації положень Директиви 2008/98/ЄС щодо цих відходів діють також Протокол управління відходами будівництва та знесення (EU Construction & Demolition Waste Management Protocol) та Настанови щодо проведення аудитів перед знесенням будівель (Guidelines for audits before demolition of building), що включають рекомендації з кращих практик оцінювання відходів будівництва та знесення перед демонтажем або реконструкцією будівель і об'єктів інфраструктури [10].

Незважаючи на відсутність спеціального регулювання відносин у сфері управління відходами від руйнувань на рівні ЄС, у нормативно-правових актах Союзу наявні підходи та положення, які потребують аналізу в рамках цього дослідження. По-перше, частина норм, що регламентує управління відходами будівництва та знесення, може бути поширена і на відходи від руйнувань у зв'язку із присутністю у цих двох видів відходів низки спільних ознак і властивостей. По-друге, законодавство ЄС встановлює основоположні для всієї сфери управління відходами інструменти, регулятивне значення яких для відходів від руйнувань потребує уточнення. І найпершим із таких інструментів є ієрархія управління відходами («waste hierarchy»).

Ієрархія управління відходами застосовується у ЄС як пріоритетний порядок дій у законодавстві та політиці щодо запобігання утворенню відходів і управління ними. Вона складається із таких рівнів (у порядку від вищого до нижчого пріоритету): запобігання («prevention»); підготовка до повторного використання («preparing for re-use»); рециклінг («recycling»); інші види відновлення («other recovery»), зокрема з енергетичною метою; видалення («disposal»). Особливостями європейської моделі ієрархії управління відходами є її *гнучкість, адаптивність і спрямованість на досягнення найкращого екологічного ефекту*. Задля цього у ст. 4 Директиви 2008/98/ЄС встановлено, що під час застосування ієрархії управління відходами держави повинні заохочувати вибір тих варіантів, які забезпечують найкращий загальний екологічний результат. З огляду на це, може виникнути потреба

відступити від ієрархії для окремих потоків відходів, якщо це виправдано концепцією життєвого циклу в контексті загальних наслідків утворення таких відходів та управління ними. Для отримання запланованого ефекту від ієрархії важливо враховувати загальні принципи охорони навколишнього середовища, зокрема перестороги та сталого розвитку, технічної здійсненності та економічної доцільності, охорони ресурсів, а також загальні наслідки для довкілля, здоров'я людини, економічні та соціальні наслідки [9]. У Протоколі управління відходами будівництва та знесення, який містить не обов'язкові до виконання настанови, підкреслюються переваги ієрархії відходів, однак визнається, що фактичний вибір варіанту управління зазначеними відходами відрізнятиметься у кожному конкретному випадку залежно від нормативних вимог, а також економічних, екологічних, технічних, санітарно-епідеміологічних та інших міркувань [11, с. 15].

Упровадження в Україні європейської ієрархії управління відходами обумовлено зобов'язаннями, що випливають із Угоди про асоціацію між Україною та ЄС (Додаток XXX до Глави 6 «Навколишнє природне середовище» Розділу V «Економічне і галузеве співробітництво»). На сьогоднішній день нормативно-правовою основою застосування в Україні ієрархії є Закон України «Про управління відходами». Ієрархію мають впроваджувати центральні та місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації з метою: запобігання утворенню відходів; підготовки відходів до повторного використання; рециклінгу; відновлення відходів, зокрема шляхом виробництва енергії; видалення відходів (у порядку зниження пріоритетності). Закон України «Про управління відходами» також визначає шляхи (ч. 2 ст. 4) та економічні інструменти (ст. 56) для дотримання ієрархії управління відходами. Зокрема, підприємства, установи та організації, діяльність яких призводить до утворення відходів, мають забезпечувати дотримання ієрархії управління відходами шляхом видалення лише тих відходів, що через *технологічні чи економічні причини* не можуть піддаватися рециклінгу або іншим операціям з відновлення відходів [12]. Екологічні причини у цій нормі не згадуються. До того ж Закон України «Про управління відходами» взагалі не передбачає можливості відступу від ієрархії для досягнення найкращого екологічного результату, як це має місце у Директиві 2008/98/ЄС. Отже, в Україні впроваджується радикально відмінна від ЄС модель ієрархії управління відходами, яка є *імперативною* і може віддавати перевагу далеко не найефективнішим з погляду екологічних критеріїв операціям з окремими видами відходів, зокрема й відходами від руйнувань. Така адаптація національного законодавства до норм Директиви 2008/98/ЄС має всі ознаки надмірного регулювання, яке отримало назву «позолочування»

права ЄС. Надмірність пов'язана зі значним перевищенням вимог актів права ЄС при їх транспонуванні у правову систему України, що призводить до необґрунтованого навантаження на фізичних та юридичних осіб [13, с. 98–99], а також іноді й до наслідків, протилежних початково визначеним цілям правового регулювання.

Так, основною метою Порядку управління відходами, що утворились у зв'язку з пошкодженням (руйнуванням) будівель та споруд внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій або проведенням робіт з ліквідації їх наслідків, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 27.09.2022 р. № 1073 (далі — Порядок управління відходами від руйнувань), є запобігання та зменшення негативного впливу зазначених відходів на здоров'я людини та навколишнє середовище. При цьому у складі відходів від руйнувань часто зустрічаються фракції азбесту, які є канцерогенними і спричиняють виникнення у людини багатьох важких захворювань. Усупереч поставленій меті Порядок управління відходами від руйнувань усе ще допускає можливість повторного використання ізоляційних матеріалів, що містять азбест, як наповнювачів для виробництва вогнестійких виробів, заповнювачів для бетону та покрівельних виробів [3]. Якщо беззастережно дотримуватися ієрархії управління відходами, то формально такий підхід є вірним, адже рециклінг стоїть на дві позиції вище за видалення відходів. Під рециклінгом закон розуміє «операцію з відновлення, у результаті якої відходи переробляються у продукцію, матеріали або речовини для їх використання за первинною або іншою метою» [12]. Однак ч. 3 ст. 28 Закону України «Про систему громадського здоров'я» забороняє виробництво і використання азбесту незалежно від виду, а також азбестовмісних виробів і матеріалів у технологічних процесах та під час здійснення будівельно-монтажних робіт на будь-яких об'єктах [14]. З огляду на це, у попередніх роботах пропонувалося доповнити Порядок управління відходами від руйнувань нормою про те, що азбестовмісні відходи підлягають виключно видаленню [15, с. 20].

У разі виникнення колізії між нормами Закону України «Про управління відходами», що фіксують національну модель ієрархії управління відходами, та нормами інших законів, зокрема Закону України «Про систему громадського здоров'я», мають застосовуватися правила подолання колізій між нормативно-правовими актами рівної юридичної сили (зокрема, спеціальна норма має перевагу перед загальною нормою). У наведеному вище випадку спеціальною слід вважати саме норму Закону України «Про систему громадського здоров'я», адже вона встановлює виняток із загального правила про пріоритетний порядок дій з відходами щодо конкретного виду матеріалів (азбесту). Водночас для усунення явної недосконалості ієрархії управління відходами

як безумовного імперативу, а не умовного пріоритету потрібно внести зміни до ст. 4 Закону України «Про управління відходами». Зміни покликані спрямувати адаптацію національного законодавства у сфері управління відходами до Директиви 2008/98/ЄС не лише на виконання євроінтеграційних зобов'язань України (формально-юридичний підхід до адаптації), але й на отримання реальних переваг від «гнучкості» ієрархії у ЄС (змістовно-ціннісний підхід до адаптації). Приклад азбестовмісних компонентів у складі відходів від руйнувань ще раз доводить, що ієрархія управління відходами здатна не лише підвищувати, але й знижувати рівень якості життя у її екологічному вимірі [16, с. 44]. Перехід від жорсткої до адаптивної моделі визначення пріоритетів управління відходами дозволить скоригувати плани управління відходами, зокрема щодо відходів від руйнувань. Наприклад, Національний план управління відходами до 2033 року, затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27.12.2024 р. № 1353-р, для досягнення визначених ним цілей передбачає будівництво інфраструктури управління відходами та впровадження інноваційних технологій, що означає розроблення заходів із управління відходами на основі відповідної ієрархії для кожного потоку відходів [17]. Приклад ієрархії слугує окремим підтвердженням доцільності використання принципу адаптивного управління для ефективної імплементації зарубіжних підходів у національну систему управління відходами від руйнувань [1, с. 60].

Наступним важливим завданням є з'ясування значення рівнів ієрархії управління відходами у взаємозв'язку із визначальними характеристиками відходів від руйнувань. Найбільшої уваги заслуговує перша «сходінка» ієрархії, а саме запобігання утворенню відходів. На думку І. Койнової, «для відходів війни запобігання їх утворенню потрібно розуміти як максимальне вторинне використання та уникнення захоронення» [5, с. 54]. Таке твердження потребує перевірки. Як визначено ч. 2 ст. 3 Закону України «Про управління відходами», запобігання як принцип державної політики означає, що утворювач або власник відходів зобов'язаний вжити заходів для запобігання утворенню відходів та для уникнення, зменшення або усунення їх негативного впливу на здоров'я людей та довкілля [12]. Навіть якщо взяти за основу безконтрольний характер утворення як одну із найвиразніших ознак відходів від руйнувань, що вирізняє їх з-поміж маси інших відходів [2, с. 22], то запобігання як вершина ієрархії залишається актуальним для попередження змішування небезпечних компонентів із безпечними і збільшення таким чином обсягу небезпечних відходів. Наприклад, п. 24 Порядку управління відходами від руйнувань зобов'язує забезпечити видалення (відокремлення) складових, що можуть містити небезпечні відходи, перед початком робіт з демонтажу. П. 28 цього Поряд-

ку у місцях тимчасового зберігання дозволяє здійснювати операції з оброблення виключно основних компонентів відходів від руйнувань, що не містять або не забруднені небезпечними складовими [3].

Водночас слід враховувати, що відходи від руйнувань можуть утворюватися не лише внаслідок безпосереднього пошкодження або руйнування об'єктів, але й у результаті виконання робіт з їх демонтажу (п. 10 Порядку управління відходами від руйнувань) [3]. Саме така діяльність привносить елементи контрольованості у процес утворення відходів від руйнувань, про що свідчить Порядок виконання робіт з демонтажу об'єктів, пошкоджених або зруйнованих внаслідок надзвичайних ситуацій, воєнних дій або терористичних актів, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 19.04.2022 р. № 474. П. 16 цього Порядку встановлено, що документація з демонтажу розробляється з урахуванням максимального збереження придатних для подальшого застосування конструкцій та матеріалів [18]. Ця норма має подвійну мету — зберегти конструкції та матеріали для використання за призначенням, а також запобігти необґрунтованому утворенню відходів. Ще одним прикладом є параграф 1 ст. 11 Директиви 2008/98/ЄС, де зафіксовано обов'язок держав-членів вживати заходів щодо просування селективного демонтажу, щоб уможливити вилучення та безпечне управління небезпечними речовинами і полегшити повторне використання та високоякісний рециклінг [9].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, хоча законодавство ЄС і не визначає специфіки регулювання відносин у сфері управління відходами від руйнувань у силу відомих причин, окремі його підходи можуть бути корисними для розбудови правових засад управління згаданими відходами в Україні. Найпершим із них є ієрархія управління відходами, правила застосування якої є гнучкими і чутливими до фактичних екологічних наслідків здійснення тих чи інших операцій з відходами. На відміну від європейської моделі, ієрархія управління відходами в законодавстві України отримала форму імперативу, відступ від якого на підставі екологічних міркувань є неможливим. Хибність національної ієрархії, яка є зразком надмірно жорстких вимог і «позолочування» норм права ЄС, можна побачити на прикладі азбестовмісних компонентів відходів від руйнувань, використання яких у технологічних процесах та під час здійснення будівельно-монтажних робіт на будь-яких об'єктах заборонено Законом України «Про систему громадського здоров'я».

Запобігання утворенню відходів як найвища ланка в ієрархії управління ними має помітні особливості у разі її застосування до відходів від руйнувань. По-перше, запобіжним характером відзначається діяльність, яка передбачає уникнення змішування небезпечних компонентів із безпечними і збільшення таким чином обсягу небезпечних відходів від руйнувань. По-друге, запобіжні заходи мають вживатися

під час демонтажу пошкоджених або зруйнованих об'єктів для збереження придатних для подальшого використання конструкцій та матеріалів. У законодавстві ЄС також є обов'язок держав-членів щодо просування селективного демонтажу, виконання якого дає змогу відокремити небезпечні компоненти від безпечних, а також попередити змішування різних фракцій, придатних до рециклінгу.

У подальших дослідженнях доцільно ідентифікувати інші підходи та інструменти права ЄС, які транспоновані у національне законодавство неналежним чином (у спотвореному вигляді, із необґрунтованим завищенням вимог тощо) або не враховувалися під час адаптації і мають потенціал для вдосконалення правового регулювання відносин у сфері управління відходами від руйнувань.

Література

1. Марцинюк Є.О., Хандогіна О.В. Ключові характеристики відходів від руйнувань та їх врахування в управлінських практиках громад. *Комунальне господарство міст*. 2025. Т. 2. Вип. 190. С. 56–62. DOI: <https://doi.org/10.33042/2522-1809-2025-2-190-56-62>
2. Красіліч Н.Д. Еколого-правові аспекти управління відходами, що утворилися внаслідок руйнувань, спричинених воєнними діями. *Приватне та публічне право*. 2024. № 2. С. 20–26. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-5666.2024.2.4>
3. Про затвердження Порядку управління відходами, що утворилися у зв'язку з пошкодженням (руйнуванням) будівель та споруд внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій або проведенням робіт з ліквідації їх наслідків та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України : Постанова Кабінету Міністрів України від 27.09.2022 р. № 1073. URL: <https://surl.li/japtaj> (дата звернення: 11.12.2025).
4. Гафурова О.В., Новак Т.С. Інформація про відходи, що утворюються внаслідок війни: питання правового забезпечення. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2023. Вип. 79. Ч. 1. С. 349–355. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.79.1.58>
5. Койнова І. Екологічне управління відходами війни в Україні. *Географічна освіта і наука: виклики і поступ*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 140-річчю географії у Львівському університеті (м. Львів, 18–20 травня 2023 р.) / відповід. редактори: В. Біланюк, Є. Іванов. У 3-ох томах. Львів : Простір-М, 2023. Т. 3. С. 52–56.
6. Потіп М.М. Правове регулювання використання відходів війни як ресурсу для відновлення України. *Нове українське право*. 2023. Вип. 3. С. 106–114. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2023.3.15>
7. Синчанський С.О. Правовий режим відходів війни, що утворилися внаслідок воєнних дій в Україні. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. Вип. 89. Ч. 2. 2025. С. 299–305. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.2.45>
8. Таран О.В. Поняття «відходи від руйнувань» за законодавством України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2025. Вип. 90. Ч. 3. С. 74–81. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.3.10>
9. Directive 2008/98/EC of the European Parliament and of the Council of 19 November 2008 on waste and repealing certain Directives. *EUR-Lex*. URL: <https://surl.li/xfutj> (дата звернення: 11.12.2025).
10. Construction and demolition waste. *European Commission*. URL: <https://surl.li/fpweun> (дата звернення: 11.12.2025).
11. EU Construction & Demolition Waste Management Protocol. 2016. 48 p. URL: <https://surl.li/qgbbbt> (дата звернення: 11.12.2025).
12. Про управління відходами: Закон України від 20.06.2022 р. № 2320-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2320-20> (дата звернення: 11.12.2025).
13. Устименко В.А. Адаптація національного законодавства до права Європейського Союзу: основи, критерії, виміри стійкості : монографія / НАН України, ДУ «ІЕПД імені В.К. Макутова НАН України». Київ : Академперіодика, 2025. 452 с. URL: <https://surl.li/wbwgwr> (дата звернення: 11.12.2025).
14. Про систему громадського здоров'я : Закон України від 06.09.2022 р. № 2573-IX. <http://surl.li/knbzqt> (дата звернення: 11.12.2025).
15. Трегуб О. Правові аспекти управління відходами від руйнування будівель та споруд, що утворюються внаслідок бойових дій. *Law. State. Technology*. 2023. Вип. 4. С. 16–22. DOI: <https://doi.org/10.32782/LST/2023-4-3>
16. Трегуб О.А. Адаптація законодавства про відходи до права Європейського Союзу в умовах становлення нової якості життя. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2019. № 21. С. 38–46.
17. Про затвердження Національного плану управління відходами до 2033 року та визнання такими, що втратили чинність, деяких актів : розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.12.2024 р. № 1353-р. URL: <https://surl.li/btthru> (дата звернення: 11.12.2025).
18. Про затвердження Порядку виконання робіт з демонтажу об'єктів, пошкоджених або зруйнованих внаслідок надзвичайних ситуацій, воєнних дій або терористичних актів: Постанова Кабінету Міністрів України від 19.04.2022 р. № 474. URL: <https://surl.li/jpikvm> (дата звернення: 11.12.2025).

References

1. Martsyniuk, Ye.O., Khandohina, O.V. (2025). Kliuchovi kharakterystyky vidkhodiv vid ruinuvan ta yikh vrakhuvannia v upravlinskykh praktykakh hromad [Key characteristics of war-related debris and their implications for local waste management]. *Komunalne hospodarstvo mist*, 2 (190), 56–62. <https://doi.org/10.33042/2522-1809-2025-2-190-56-62> [in Ukrainian].
2. Krasilich, N.D. (2024). Ekolocho-pravovi aspekty upravlinnia vidkhodamy, shcho utvorylysia vnaslidok ruinuvan, sprychynenykh voienynyimi diiamy [Environmental and legal aspects of waste management formed as a result of the destruction caused by military actions]. *Pryvatne ta publichne pravo*, 2, 20–26. <https://doi.org/10.32782/2663-5666.2024.2.4> [in Ukrainian].
3. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2022). *Pro zatverdzhennia Poriadku upravlinnia vidkhodamy, shcho utvorylysia u zviazku z poshkodzhenniam (ruinuvanniam) budivel ta sporud vnaslidok boiovykh dii, terorystychnykh aktiv, dyversii abo provedenniam robot z likvidatsii yikh naslidkiv ta vnesennia zmin do deiakyykh postanov Kabinetu Ministriv Ukrainy: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 27.09.2022 r. № 1073* [On the Approval of the Procedure for Managing Waste Generated as a Result of Damage (Destruction) of Buildings and Structures Due to Hostilities, Terrorist Acts, Sabotage, or Remediation Works and on Amendments to Certain Resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of September 27, 2022 No. 1073]. Retrieved from <https://surl.li/japtaj> [in Ukrainian].
4. Hafurova, O.V., Novak, T.S. (2023). Informatsiia pro vidkhody, shcho utvoriuiutsia vnaslidok viiny: pytannia pravovoho zabezpechennia [Information on waste generated as a result of war: the issue of legal protection]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Serii PRAVO*, 79(1), 349–355. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.79.1.58> [in Ukrainian].
5. Koinova, I. (2023). Ekolohichne upravlinnia vidkhodamy viiny v Ukraini [Environmental management of war-related waste in Ukraine]. *Heohrafichna osvita i nauka: vyklyky i postup*, 3, 52–56 [in Ukrainian].
6. Potip, M.M. (2023). Pravove rehuliuвання vykorystannia vidkhodiv viiny yak resursu dlia vidnovlennia Ukrainy [Legal regulation of the use of war waste as a resource for the reconstruction of Ukraine]. *Nove ukrainske pravo*, 3, 106–114. <https://doi.org/10.51989/NUL.2023.3.15> [in Ukrainian].
7. Sychanskyi, S.O. (2025). Pravovyi rezhym vidkhodiv viiny, shcho utvorylysia vnaslidok voienynykh dii v Ukraini [Legal regime of war waste generated as a result of military operations in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Serii PRAVO*, 89(2), 299–305. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.2.45> [in Ukrainian].
8. Taran, O.V. (2025). Poniattia «vidkhody vid ruinuvan» za zakonodavstvom Ukrainy [The concept of «demolition waste» under the legislation of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Serii PRAVO*, 90(3), 74–81. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.3.10> [in Ukrainian].
9. Directive 2008/98/EC of the European Parliament and of the Council of 19 November 2008 on waste and repealing certain Directives. Retrieved from <https://surl.li/xfutj> [in English].
10. Construction and demolition waste. Retrieved from <https://surl.li/fpweun> [in English].
11. European Commission. (2016). EU Construction & Demolition Waste Management Protocol, 48 p. Retrieved from <https://surl.li/qgbbt> [in English].
12. Verkhovna Rada of Ukraine. (2022). *Pro upravlinnia vidkhodamy: Zakon Ukrainy vid 20.06.2022 r. № 2320-IX* [On Waste Management: Law of Ukraine of June 20, 2022 No. 2320-IX]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2320-20> [in Ukrainian].
13. Ustymenko, V.A. (2025). Adaptatsiia natsionalnoho zakonodavstva do prava Yevropeiskoho Soiuzu: osnovy, kryterii, vymiry stiikosti [Adaptation of national legislation to European Union law: principles, criteria, and dimensions of sustainability]. *Akademperiodyka* [in Ukrainian].
14. Verkhovna Rada of Ukraine. (2022). *Pro systemu hromadskoho zdorovia: Zakon Ukrainy vid 06.09.2022 r. № 2573-IX* [On the Public Health System: Law of Ukraine of September 6, 2022 No. 2573-IX]. Retrieved from <http://surl.li/knbzqt> [in Ukrainian].
15. Trehub, O. (2023). Pravovi aspekty upravlinnia vidkhodamy vid ruinuvannia budivel ta sporud, shcho utvoriuiutsia vnaslidok boiovykh dii [Legal aspects of management of demolition waste resulting from hostilities]. *Law. State. Technology*, 4, 16–22. <https://doi.org/10.32782/LST/2023-4-3> [in Ukrainian].
16. Trehub, O.A. (2019). Adaptatsiia zakonodavstva pro vidkhody do prava Yevropeiskoho Soiuzu v umovakh stanovlennia novoi yakosti zhyttia [Adaptation of waste legislation to the European Union law under conditions of establishing a new quality of life]. *Visnyk Pivdennoho rehionalnoho tsentru Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy*, 21, 38–46 [in Ukrainian].
17. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2024). *Pro zatverdzhennia Natsionalnoho planu upravlinnia vidkhodamy do 2033 roku ta vyznannia takymy, shcho vtratyly chynnist, deiakyykh aktiv: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 27.12.2024 r. № 1353-r* [On the Approval of the National Waste Management Plan until 2033 and the Repeal of Certain Acts: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of December 27, 2024 No. 1353-r]. Retrieved from <https://surl.li/btihru> [in Ukrainian].
18. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2022). *Pro zatverdzhennia Poriadku vykonannia robot z demontazhu ob'ektiv, poshkodzhennykh abo zruinovanykh vnaslidok nadzvychainykh sytuatsii, voienynykh dii abo terorystychnykh aktiv: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 19.04.2022 r. № 474* [On the Approval of the Procedure for Carrying Out Demolition Works on Facilities Damaged or Destroyed as a Result of Emergencies, Military Actions or Terrorist Acts: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of April 19, 2022 No. 474]. Retrieved from <https://surl.li/jpikvm> [in Ukrainian].

УДК 342.13:340.13

Куненко Ірина Сергіївна

кандидат юридичних наук, доцент, докторант

Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України

Kunenko Iryna

PhD in Law, Associate Professor, Doctoral Student

V. M. Koretsky Institute of state and law NASU

ORCID: 0000-0003-1919-9198

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-12-11787

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ КЛАСИФІКАЦІЇ ВИДІВ ЮСТИЦІЇ В НАЦІОНАЛЬНІЙ ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ

CONSTITUTIONAL-LEGAL PRINCIPLES OF CLASSIFYING TYPES OF JUSTICE IN THE NATIONAL LEGAL SYSTEM

Анотація. Вступ. Стаття присвячена дослідженню теоретико-методологічних засад класифікації видів юстиції як конституційно-правового інституту. Актуальність теми зумовлена відсутністю у вітчизняній юридичній доктрині єдиного підходу до визначення поняття юстиції, її видової структури та науково обґрунтованих критеріїв розмежування видів юстиції, що ускладнює реалізацію правоохоронної функції держави та ефективний захист прав людини.

Мета. Метою статті є обґрунтування теоретико-методологічних засад класифікації видів юстиції та розробка науково виваженої системи видів національної юстиції на основі єдиного класифікаційного критерію.

Матеріали і методи. Дослідження ґрунтується на діалектичному методі пізнання правових явищ. У роботі застосовано загальнонаукові методи аналізу і синтезу для дослідження доктринальних підходів до розуміння юстиції, логіко-формальний метод для обґрунтування класифікаційних вимог, системний метод для розгляду юстиції як цілісного правового явища, а також порівняльно-правовий метод при аналізі класифікацій правопорушень та юридичної відповідальності.

Результати. Обґрунтовано, що видовий поділ юстиції має здійснюватися на основі предметного критерію – характеру правопорушень та юридичної відповідальності за них у процесі створення, реалізації та застосування правових норм. Запропоновано систему видів національної юстиції, яка охоплює конституційну, адміністративну, кримінальну, цивільну, господарську та дисциплінарну юстицію. Доведено, що така класифікація відповідає логічним вимогам поділу понять, охоплює весь обсяг родового поняття юстиції та відображає структуру правоохоронної функції держави.

Перспективи. Подальші наукові дослідження доцільно спрямувати на уточнення понятійно-категоріального апарату юстиції, поглиблення аналізу співвідношення національної та міжнародної юстиції, а також на розробку практичних механізмів удосконалення функціонування окремих видів юстиції в умовах сучасних трансформацій правової системи.

Ключові слова: юстиція, види юстиції, класифікація юстиції, критерії класифікації, правопорушення, юридична відповідальність, правоохоронна функція держави, національна юстиція.

Summary. Introduction. The article is devoted to the analysis of theoretical and methodological foundations of classifying types of justice as a constitutional law institution. The relevance of the study is обусловлена the absence of a unified doctrinal approach to defining justice, its types and scientifically grounded criteria for their differentiation, which negatively affects the implementation of the state's law enforcement function and the protection of human rights.

Purpose. The purpose of the article is to substantiate the theoretical and methodological principles of classifying types of justice and to develop a scientifically grounded system of types of national justice based on a unified classification criterion.

Materials and Methods. The research is based on the dialectical method of cognition of legal phenomena. General scientific methods of analysis and synthesis were used to examine doctrinal approaches to the concept of justice. The logical-formal

method was applied to substantiate classification requirements, the systemic method to consider justice as an integral legal phenomenon, and the comparative legal method to analyze classifications of offenses and types of legal liability.

Results. It is substantiated that the classification of types of justice should be based on a substantive criterion, namely the nature of offenses and the corresponding legal liability in the process of creation, implementation and application of legal norms. A system of types of national justice is proposed, including constitutional, administrative, criminal, civil, commercial and disciplinary justice. It is proved that this classification meets the logical requirements of concept division, covers the entire scope of the generic concept of justice and reflects the structure of the state's law enforcement function.

Prospects. Further research should focus on improving the conceptual framework of justice, analyzing the correlation between national and international justice, and developing practical approaches to enhancing the functioning of individual types of justice in the context of modern legal system transformations.

Key words: justice, types of justice, classification of justice, classification criteria, offenses, legal liability, law enforcement function of the state, national justice.

Постановка проблеми. Конституційне закріплення принципу верховенства права та визнання прав людини найвищою соціальною цінністю зумовлює необхідність формування ефективної системи їх захисту через інститут юстиції. Юстиція як особлива сфера державного управління, в якій реалізується правоохоронна функція держави, потребує чіткого теоретичного осмислення її структури та видової диференціації. Відсутність у вітчизняній конституційно-правовій доктрині єдиного підходу до визначення видів юстиції та науково обґрунтованих критеріїв їх класифікації створює методологічні труднощі як для теоретичного дослідження цього інституту, так і для законодавчого врегулювання та практичного функціонування системи юстиції. Відсутність чіткого розуміння критеріїв розмежування видів юстиції призводить до компетенційних конфліктів, дублювання функцій різними органами та, як наслідок, до зниження ефективності захисту прав людини.

Теоретична невизначеність посилюється практичними проблемами. У науковій літературі терміни «юстиція», «конституційна юстиція», «адміністративна юстиція», «кримінальна юстиція» вживаються непослідовно, часто як синоніми судочинства відповідного виду, без усвідомлення більш широкого змісту юстиції. Водночас у законодавстві відсутнє легальне визначення поняття «юстиція» та її видів, що створює термінологічну плутанину та ускладнює правозастосування. Це актуалізує потребу в розробці єдиної методології класифікації видів юстиції, яка б охоплювала всі сфери порушень права та забезпечувала системність у реалізації правоохоронної функції держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дана стаття ґрунтується на працях вітчизняних науковців, у яких розглядаються загальнотеоретичні підходи до визначення поняття юстиції, її місця в правовій системі, а також особливості функціонування окремих її видів.

До фундаментальних досліджень теоретичних аспектів юстиції належать праці О. Мерзи, який звертає увагу на багатозначність і багатоаспектність поняття «юстиція» та його співвідношення з різними видами судочинства. Автор виокремлює конститу-

ційну, адміністративну, кримінальну, ювенальну та військову юстицію, не формулюючи при цьому узагальненого визначення юстиції як цілісного правового явища [1].

Вагомий внесок у розвиток теорії юстиції зробила О. Гусарева, яка дослідила методологічні підходи до розуміння юстиції, її місце в правовій системі та роль у здійсненні правосуддя, а також окреслила напрями розвитку вітчизняної юстиції з урахуванням європейських стандартів [2].

У межах аналізу окремих видів юстиції значна кількість наукових праць присвячена проблематиці конституційної юстиції. Зокрема, Т. Провізіон аналізує доктринальні підходи до визначення поняття «конституційна юстиція» та його співвідношення із суміжними правовими категоріями [3]. У працях М. Савчина досліджено стан доктрини конституційної юстиції, сучасні моделі захисту Конституції та особливості запровадження інституту конституційної скарги [4]. У навчальному посібнику Т. Цимбалістого розкрито правові засади функціонування інституту конституційної юстиції в Україні, місце та роль Конституційного Суду України, а також основні напрями його діяльності й особливості конституційного провадження [5]. Вагомий внесок у розвиток теорії конституційної юстиції також зробили А. Крусян, С. Пілюк, О. Скрипнюк, М. Шаповал та інші науковці.

Питання адміністративної юстиції досліджували Ю. Георгієвський, Т. Коломосьць, А. Осадчий, Ю. Педько [6], В. Решота [7], М. Смокович [8], В. Стефанюк [9] та О. Тихомиров [10], у працях яких розкрито сутність адміністративної юстиції, її ознаки та місце в системі правової держави. Окремо слід відзначити дослідження М. Булката, присвячене аналізу сучасних наукових і практичних тенденцій розвитку адміністративної юстиції та адміністративного процесуального права в Україні [11]. Окремі аспекти господарської юстиції досліджувала Т. Федорова, а проблематика кримінальної юстиції висвітлювалася у працях В. Маляренка [12], В. Півненка, В. Юрчишина [12] та інш.

Водночас аналіз наукової літератури свідчить, що дослідники зосереджувалися переважно на окремих видах юстиції, не розглядаючи юстицію як ціліс-

ну систему та не формулюючи загальних критеріїв її видової класифікації. Відсутні праці, в яких би комплексно досліджувалися методологічні засади типології юстиції, обґрунтовувався єдиний класифікаційний критерій та визначалася система всіх видів національної юстиції. Саме це зумовлює необхідність спеціального дослідження теоретико-методологічних засад класифікації видів юстиції.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є обґрунтування теоретико-методологічних засад класифікації видів юстиції та розробка науково обґрунтованої системи видів національної юстиції на основі єдиного критерію. Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання: дослідити методологічні вимоги до видової класифікації правових понять; проаналізувати існуючі підходи до класифікації правопорушень та юридичної відповідальності; визначити критерій видової класифікації юстиції; розробити систему видів національної юстиції.

Виклад основного матеріалу. Науково обґрунтована класифікація видів юстиції має відповідати загальнонауковим вимогам формальної логіки до поділу понять. Поділ понять є необхідною умовою наукового пізнання, оскільки завдяки йому впорядковується понятійний апарат науки та досягається об'єктивна упорядкованість предметного світу [14]. Логіка наукового пізнання встановлює, що для ефективного поділу родового поняття необхідно дотримуватися кількох фундаментальних правил. По-перше, поділ має бути вичерпним — необхідно перелічити всіх членів поділу так, щоб їх сукупність дорівнювала обсягу поділюваного поняття. Порухення цього правила призводить до неповноти класифікації, коли окремі види явища залишаються поза увагою дослідника. По-друге, поділ слід здійснювати за однією ознакою, єдиним критерієм. Застосування різних підстав поділу в межах однієї класифікації порушує її логічну коректність та призводить до плутанини. По-третє, члени поділу повинні взаємно виключати один одного — жоден елемент не може одночасно належати до обсягу двох різних членів поділу. По-четверте, поділ має бути послідовним, з дотриманням субординації обсягів: не можна переходити від загального поняття до одиничного, оминаючи середнє видове поняття. По-п'яте, основа поділу має бути виразною, тобто при її обранні належить уникати оціночних понять та суб'єктивного ставлення [15].

Основою поділу називається ознака або сукупність ознак, відповідно до яких здійснюється класифікація. Ця ознака має бути характерною для кожного елемента обсягу поняття [14]. При цьому основа поділу повинна бути суттєвою в певному відношенні та мати значення як для теорії, так і для практики. Визначаючи основу поділу, слід керуватися певною науковою або практичною метою, а сам поділ має сприяти поглибленому пізнанню досліджуваного явища [16].

Особливе значення має поділ за видозмінюваною ознакою, коли нове поняття є похідним від зміни видової ознаки. За допомогою такого поділу поняття розбивають на види на підставі специфічного виявлення певної родової ознаки у різних видах діленого поняття. Це означає, що кожному члену поділу притаманна певна загальна ознака, яка в кожному з них своєрідно виявляється, специфікується. Саме ця специфікація загальної (родової) ознаки й визначає її як видоутворюючу [17].

Застосовуючи ці методологічні вимоги до класифікації видів юстиції, необхідно насамперед визначити родові поняття юстиції. Юстиція, на нашу думку, є особливою сферою державного управління, в якій уповноважені законом суб'єкти на основі принципу законності здійснюють специфічну юридичну діяльність з охорони права, пов'язану з правопорушеннями та відхиленнями від права.

Це визначення містить кілька суттєвих елементів: належність юстиції до сфери державного управління, специфічний суб'єктний склад (уповноважені законом суб'єкти), особливий характер діяльності (юридична діяльність з охорони права) та предметну обумовленість (зв'язок з правопорушеннями).

Оскільки правопорушення є приводом і підставою для юстиційної діяльності та визначають її предметний зміст, логічним є припущення, що критерій класифікації видів юстиції слід шукати саме в характері правопорушень. Однак для коректного застосування цього критерію необхідно попередньо розглянути, як у юридичній науці класифікуються самі правопорушення та пов'язана з ними юридична відповідальність.

В юридичній науці існує множина підходів до класифікації правопорушень, заснованих на різних критеріях. Найпоширенішою є їх класифікація за ступенем суспільної небезпечності та характером санкцій, що застосовуються до їх суб'єктів. Згідно з цим критерієм, усі правопорушення поділяються на злочини та проступки [18; 19]. Інший поширений підхід ґрунтується на галузевій належності норм, що порушуються. Відповідно до цього критерію розрізняють кримінальні, адміністративні, цивільні, дисциплінарні, конституційні, податкові, господарські та інші правопорушення. Ця класифікація відображає диференціацію правової системи на галузі права, кожна з яких регулює специфічну сферу суспільних відносин. [20, с. 423; 21, с. 366; 22, с. 285]. Також є підхід, згідно з яким правопорушення поділяються за характером нормативно-правових приписів на матеріальні (порушення матеріальних норм права, що встановлюють права та обов'язки) та процесуальні (порушення процесуальних норм, що регламентують порядок реалізації матеріальних норм) [23]. Правопорушення класифікують згідно з видами юридичної відповідальності на кримінальні, адміністративні, цивільно-правові, трудові, конституційні, міжнародні та інші [24, с. 240].

У тісному зв'язку з класифікацією правопорушень перебуває поділ юридичної відповідальності на види. Найпоширенішою є класифікація юридичної відповідальності за галузевою ознакою, згідно з якою розрізняють конституційну, адміністративну, дисциплінарну, матеріальну, цивільно-правову та кримінальну відповідальність [20, с. 436; 23, с. 241–245]. За функціями виділяють правовідновлювальну (цивільно-правову і матеріальну), спрямовану на відшкодування завданої шкоди та відновлення порушеного права, та штрафну (каральну) відповідальність (кримінально-правову, адміністративно-правову), що має на меті покарання правопорушника [20, с. 438–439; 25]. Окремі дослідники пропонують класифікацію юридичної відповідальності за критерієм сфери правового регулювання, розрізняючи відповідальність за порушення норм публічного права та відповідальність за порушення норм приватного права. До публічно-правової відповідальності відносять конституційну, адміністративну, кримінальну та дисциплінарну відповідальність публічних службовців, до приватноправової — цивільно-правову відповідальність та дисциплінарну відповідальність працівників за трудовим законодавством [21, с. 309–314].

Аналіз існуючих класифікацій правопорушень та юридичної відповідальності свідчить, що жодна з них не може бути механічно застосована як єдина основа для класифікації видів юстиції. Кожна класифікація відображає певний аспект правопорушень, але не охоплює всієї складності правової реальності. Це зумовлює необхідність розробки специфічного критерію класифікації видів юстиції, який би враховував особливості юстиції як сфери реалізації правоохоронної функції держави.

На наш погляд, при визначенні видів юстиції необхідно насамперед виходити з її загального визначення в якості особливої сфери державного управління, в якій здійснюється специфічна юридична діяльність з охорони права, пов'язана з порушеннями права, про що було зазначено вище. При цьому належить враховувати, що юридичну діяльність держава здійснює не лише у відносинах із суб'єктами даної країни, а й у зовнішніх відносинах з іншими державами. Таким чином, вона функціонує у двох різних правових системах — у національній правовій системі та у системі міжнародного права, в останній в якості суб'єкта міжнародного права.

Основу видового визначення поняття юстиції, на нашу думку, варто шукати в національній юстиції, оскільки правова система держави виступає як первинна та визначальна щодо системи міжнародного права. Враховуючи це, слід виходити з того, що визначення видів міжнародної юстиції залежить від поділу на види національної юстиції та обумовлюється цим поділом, а не навпаки.

Види національної юстиції, з нашої точки зору, розрізняються залежно від характеру порушень

у юридичній діяльності при утворенні та реалізації правових норм. Такі порушення можуть виникати: 1) під час встановлення норми, тобто в законодавчій діяльності; 2) при введенні норми в дію у підзаконній діяльності; 3) під час застосування норми права. У цих випадках виникає об'єктивна потреба в особливій юридичній діяльності, спрямованій на охорону права та усунення порушень. Такі порушення можуть здійснювати як державні органи, так і недержавні суб'єкти та приватні особи, зокрема у сфері законодавчої діяльності, реалізації закону виконавчими органами та сфері юридичної діяльності щодо усунення порушень права.

Водночас правоохоронна діяльність має справу з порушеннями права не тільки в названих трьох сферах юридичної діяльності, але також з тими порушеннями права, які мають місце у правовідносинах недержавних суб'єктів, зокрема у приватноправових відносинах.

Для всіх вказаних порушень права встановлені різні види юридичної відповідальності, міри якої на підставі закону (або договору, передбаченого законом) застосовуються суб'єктами юстиції до порушників права. Таким чином, для визначення видів юстиції обираємо предметний критерій здійснення правоохоронної функції, тобто характер правопорушень та юридичної відповідальності за них у процесі створення, реалізації та застосування правових норм. Це дозволяє виокремити наступні предметні сфери: 1) законодавча сфера і порушення юридичних норм у законодавчій діяльності; 2) адміністративна сфера і порушення норм у сфері виконавчої діяльності; 3) правоохоронна сфера, пов'язана з усіма іншими порушеннями правових норм, які мають місце в національній правовій системі при їх застосуванні та виконанні суб'єктами права.

До зазначених правопорушень належать конституційні правопорушення (конституційно-правові делікти), адміністративні, кримінальні, цивільні, господарські (економічні) та дисциплінарні правопорушення при реалізації конкретних правовідносин.

З огляду на обраний критерій видового поділу сфери юстиції, є підстави виокремити такі види національної юстиції: конституційна, адміністративна, кримінальна, цивільна, господарська та дисциплінарна юстиція. Конституційна юстиція — це вид юстиції, який передбачає здійснення уповноваженими конституцією та/або законом суб'єктами юридичної діяльності, спрямованої на виявлення та усунення у законодавчих актах правопорушень через встановлення відповідності цих актів Основному закону держави [26]. Адміністративна юстиція — це вид юстиції, який передбачає юридичну діяльність уповноважених державою суб'єктів, спрямовану на усунення порушень закону при конкретизації у підзаконних нормативних актах встановлених законом правових норм, а також на захист від порушення прав та законних інтересів громадян і юридичних

осіб у діяннях (діях чи бездіяльності) публічно-владних суб'єктів [27]. Кримінальна юстиція — це вид юстиції, який передбачає юридичну діяльність уповноважених законом суб'єктів, спрямовану на попередження кримінальних правопорушень, їх виявлення, розслідування і встановлення винних у скоєнні злочинів, притягнення їх до юридичної відповідальності, а також на виконання рішення щодо їх юридичної відповідальності [28]. Цивільна юстиція — вид юстиції, який передбачає юридичну діяльність уповноважених законом суб'єктів, спрямовану на вирішення правових конфліктів, між учасниками цивільних правовідносин шляхом офіційного визнання, захисту та відновлення порушених прав.

Господарська юстиція — вид юстиції, який передбачає юридичну діяльність уповноважених законом або договором суб'єктів, спрямовану на вирішення правових конфліктів, що виникають в економічній (господарсько-правовій) сфері суспільних відносин. Дисциплінарна юстиція — вид юстиції, який передбачає юридичну діяльність уповноважених законом суб'єктів, спрямовану на захист трудових прав осіб, до яких застосовано заходи дисциплінарної відповідальності, а також діяльність визначених законом

суб'єктів щодо застосування таких заходів до окремих категорій суб'єктів сфери юстиції у зв'язку з порушенням ними своїх посадових обов'язків [].

Названими видами охоплюється все предметне поле порушень — у процесі від створення до дії правових норм, починаючи з узаконення юридичної норми й закінчуючи її реалізацією у правовому відношенні суб'єктами права та обов'язку. Відтак даний видовий поділ охоплює увесь обсяг родового поняття юстиції.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що критерієм класифікації видів національної юстиції є характер правопорушень та юридичної відповідальності за них у процесі створення, реалізації та застосування правових норм. На основі цього критерію виокремлено шість видів національної юстиції: конституційна адміністративна, кримінальна, цивільна, господарська, дисциплінарна). Запропонована класифікація охоплює весь обсяг родового поняття юстиції та відповідає логічним вимогам до видового поділу понять, що створює теоретичну основу для вдосконалення законодавчого регулювання системи юстиції та підвищення ефективності захисту прав людини.

Література

1. Мерза О.І. Теоретичні підходи до розуміння сутності юстиції в сучасних умовах. *Ефективність державного управління*. 2018. Вип. 2. С. 58–64. DOI: <https://doi.org/10.33990/2070-4011.55.2018.146708>
2. Гусарева О.С. Юстиція як складова правових систем сучасних країн світу та України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2010. 16 с.
3. Провізіон Т.О. Конституційна юстиція в Україні: до визначення змісту поняття. *Держава і право*. 2010. № 47. С. 198–204.
4. Савчин М.В. Конституційна юстиція та забезпечення конституційного порядку: 2005–2020 : монографія. Ужгород : РІК-У, 2020. 384 с.
5. Цимбалістий Т.О. Конституційна юстиція в Україні : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 200 с.
6. Педько Ю.С. Становлення та правове регулювання адміністративної юстиції в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2004. 16 с.
7. Решота В.В. Адміністративна юстиція як механізм захисту суб'єктивних публічних прав людини в Україні та ЄС. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2024. Т. 31, № 3. URL: [https://visnyk.kh.ua/web/uploads/pdf/31\(3\)_2024-38-51.pdf](https://visnyk.kh.ua/web/uploads/pdf/31(3)_2024-38-51.pdf) (дата звернення: 11.11.2025).
8. Смокович М.І. Адміністративна юстиція як доступний та ефективний інструмент захисту прав людини в Україні. *Приватне та публічне право*. 2021. № 1. С. 48–53.
9. Стефанюк В.С. Правова обумовленість запровадження адміністративної юстиції в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2000. 20 с.
10. Тихомиров О.Д., Гусарева О.С. Сучасні підходи до розуміння адміністративної юстиції. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2009. № 1. С. 45–50. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npna_u_2009_1_12 (дата звернення: 11.11.2025).
11. Булкат М.С. Тенденції розвитку наукових положень та практики у сфері адміністративної юстиції та адміністративного процесуального права. *Київський часопис права*. 2023. № 3. С. 76–86. DOI: <https://doi.org/10.32782/klj/2023.3.10>
12. Маляренко В.Т. До питання доктрини кримінальної юстиції України. *Право України*. 2009. № 2. С. 11–23.
13. Юрчишин В.М. Проблеми місця і ролі суб'єктів кримінальної юстиції, що діють у кримінальному процесі України. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2013. Вип. 1. С. 286–294. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vchfo_2013_1_30 (дата звернення: 11.11.2025).
14. Солодка Л.І. Логіка. Методи логічного аналізу тексту : навч. посіб. Черкаси : Брама-Україна, 2011. 68 с. URL: https://eprints.edu.edu.ua/245/1/Солодка_Л._І._Логіка,_методи_логіч._аналізу.pdf (дата звернення: 11.11.2025).

15. Лебедев В. О. Логіка : конспект лекцій. Харків : УкрДАЗТ, 2013. 84 с.
16. Жеребкін В. Є. Логіка: підручник. 9-те вид., стер. Київ: Знання, 2006. 255 с. URL: <https://textbook.com.ua/authors/viezherebkin> (дата звернення: 11.11.2025).
17. Конверський А. Є. Логіка. Підручник для студентів юридичних факультетів. 3-тє вид. перероб. та доп. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 296 с.
18. Загальна теорія держави і права: підручник / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Х. : Право, 2009. 584 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI_2009/TE-orijaDerjav_2009.pdf (дата звернення: 11.11.2025).
19. Тополевський Р. Б. Теорія держави і права : підручник / Р. Б. Тополевський та ін. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2020. 248 с. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3293/1/ТеорДержПрав-2020.pdf> (дата звернення: 11.11.2025).
20. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Консум, 2001. 656 с.
21. Загальна теорія права : підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. К. : Baite, 2015. 392 с. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/8/f/283756.pdf> (дата звернення: 11.11.2025).
22. Теорія держави і права : підручник / О. М. Бандурка, О. М. Головка, О. С. Передерій та ін.; за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : ХНУВС, 2018. 416 с.
23. Теорія держави та права : навч. посіб. / Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. В. Горова та ін.; за заг. ред. С. Д. Гусарева, О. Д. Тихомирова. Київ : НАВС, 2017. 320 с.
24. Фатхундінова О. В., Куненко І. С., Максимова Л. О., Хлабистова К. В. Теорія держави і права : навч. посіб. Київ : КНТ, 2022. 328 с.
25. Теорія держави і права в схемах та таблицях : навч. посіб. / кол. авт.; за заг. ред. Л. Р. Наливайко. Київ : Хай-Тек Прес, 2020. 296 с. URL: https://fpk.in.ua/images/biblioteka/1bac_pravo/TDP-skhemu-2020.pdf (дата звернення: 11.11.2025).
26. Куненко І. С. Поняття та предмет конституційної юстиції: науково-теоретичний аналіз. *Український політико-правовий дискурс*. 2025. № 11. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15589196>
27. Куненко І. С. Поняття та предмет адміністративної юстиції: теоретичний аналіз. *Наука і техніка сьогодні*. 2025. № 5(46). URL: <https://perspectives.pp.ua/index.php/nts/article/view/24400> (дата звернення: 11.11.2025).
28. Куненко І. С. Поняття, функції та предмет кримінальної юстиції: теоретичний аналіз. *Вісник Одеського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України*. 2025. № 17. С. 46–53.
29. Куненко І. С. Дисциплінарна юстиція як самостійний вид юстиції: поняття, предмет, функції. *Соціальний розвиток: економіко-правові проблеми*. 2025. № 6. DOI: <https://doi.org/10.70651/3083-6018/2025.6.12>

References

1. Merza, O. I. (2018) 'Teoretychni pidkhody do rozuminnia sutnosti yustytisii v suchasnykh umovakh' [Theoretical approaches to understanding the essence of justice in modern conditions], *Efektivnist derzhavnoho upravlinnia*, (2), pp. 58–64. doi: 10.33990/2070-4011.55.2018.146708 [in Ukrainian].
2. Husarieva, O. S. (2010) *Yustytisiia yak skladova pravovykh system suchasnykh krain svitu ta Ukrainy* [Justice as a component of the legal systems of modern countries of the world and Ukraine]. PhD Thesis Abstract. Kyiv: National Academy of Internal Affairs [in Ukrainian].
3. Provizion, T. O. (2010) 'Konstytutsiina yustytisiia v Ukraini: do vyznachennia zmistu poniattia' [Constitutional justice in Ukraine: towards the definition of the concept content], *Derzhava i pravo*, (47), pp. 198–204 [in Ukrainian].
4. Savchyn, M. V. (2020) *Konstytutsiina yustytisiia ta zabezpechennia konstytutsiinoho poriadku: 2005–2020* [Constitutional justice and ensuring constitutional order: 2005–2020]. Uzhhorod: RIK-U [in Ukrainian].
5. Tsymbalistyi, T. O. (2007) *Konstytutsiina yustytisiia v Ukraini* [Constitutional justice in Ukraine]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].
6. Pedko, Yu. S. (2004) *Stanovlennia ta pravove rehuliuвання administratyvnoi yustytisii v Ukraini* [Formation and legal regulation of administrative justice in Ukraine]. PhD Thesis Abstract. Kyiv [in Ukrainian].
7. Reshota, V. V. (2024) 'Administratyvna yustytisiia yak mekhanizm zakhystu subiektyvnykh publichnykh prav liudyny v Ukraini ta YeS' [Administrative justice as a mechanism for the protection of subjective public human rights in Ukraine and the EU], *Visnyk of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 31(3). Available at: [https://visnyk.kh.ua/web/uploads/pdf/31\(3\)_2024-38-51.pdf](https://visnyk.kh.ua/web/uploads/pdf/31(3)_2024-38-51.pdf) [in Ukrainian].
8. Smokovych, M. I. (2021) 'Administratyvna yustytisiia yak dostupnyi ta efektyvnyi instrument zakhystu prav liudyny v Ukraini' [Administrative justice as an accessible and effective tool for protecting human rights in Ukraine], *Privatne ta publichne pravo*, (1), pp. 48–53 [in Ukrainian].
9. Stefaniuk, V. S. (2000) *Pravova obumovlenist zaprovadzhennia administratyvnoi yustytisii v Ukraini* [Legal conditionality of the introduction of administrative justice in Ukraine]. PhD Thesis Abstract. Kyiv [in Ukrainian].
10. Tykhomirov, O. D. and Husarieva, O. S. (2009) 'Suchasni pidkhody do rozuminnia administratyvnoi yustytisii' [Modern approaches to understanding administrative justice], *Yurydychnyi visnyk. Povitriane i kosmichne pravo*, (1), pp. 45–50. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnau_2009_1_12 [in Ukrainian].

11. Bulkat, M.S. (2023) 'Tendentsii rozvytku naukovykh polozhen ta praktyky u sferi administratyvnoi yustyttsii ta administratyvnoho protsesualnoho prava' [Trends in the development of scientific provisions and practice in the field of administrative justice and administrative procedural law], *Kyiv Law Journal*, (3), pp. 76–86. doi: 10.32782/klj/2023.3.10 [in Ukrainian].
12. Maliarenko, V.T. (2009) 'Do pyttannia doktryny kryminalnoi yustyttsii Ukrainy' [On the issue of the doctrine of criminal justice of Ukraine], *Pravo Ukrainy*, (2), pp. 11–23 [in Ukrainian].
13. Yurchyshyn, V.M. (2013) 'Problemy mistsia i roli subiektiv kryminalnoi yustyttsii, shcho diut u kryminalnomu protsesi Ukrainy' [Problems of the place and role of criminal justice subjects acting in the criminal process of Ukraine], *Visnyk of Chernivtsi Faculty of the National University "Odesa Law Academy"*, (1), pp. 286–294 [in Ukrainian].
14. Solodka, L.I. (2011) *Lohika. Metody lohichnogo analizu tekstu* [Logic. Methods of logical text analysis]. Cherkasy: Brama-Ukraina. Available at: https://eprints.cdu.edu.ua/245/1/Солодка_Л.І._Логіка,_методи_логіч._аналізу.pdf [in Ukrainian].
15. Lebediev, V.O. (2013) *Lohika: Konspekt lekttsii* [Logic: Lecture notes]. Kharkiv: UkrDAZT [in Ukrainian].
16. Zherebkin, V.Ye. (2006) *Lohika* [Logic]. 9th edn. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
17. Konverskyi, A.Ye. (2012) *Lohika. Pidruchnyk dlia studentiv yurydychnykh fakultetiv* [Logic. Textbook for students of law faculties]. 3rd edn. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].
18. Tsvik, M.V. and Petryshyn, O.V. (eds) (2009) *Zahalna teoriia derzhavy i prava* [General theory of state and law]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
19. Topolevskyi, R.B. (2020) *Teoriia derzhavy i prava* [Theory of state and law]. Lviv: Ivan Franko National University of Lviv [in Ukrainian].
20. Skakun, O.F. (2001) *Teoriia derzhavy i prava* [Theory of state and law]. Kharkiv: Konsum [in Ukrainian].
21. Koziubra, M.I. (ed.) (2015) *Zahalna teoriia prava* [General theory of law]. Kyiv: Vaite [in Ukrainian].
22. Bandurka, O.M. (ed.) (2018) *Teoriia derzhavy i prava* [Theory of state and law]. Kharkiv: KhNUVS [in Ukrainian].
23. Husariev, S.D. and Tykhomyrov, O.D. (eds) (2017) *Teoriia derzhavy ta prava* [Theory of state and law]. Kyiv: NAU, Osvita Ukrainy [in Ukrainian].
24. Fatkhundinova, O.V., Kunenko, I.S., Maksymova, L.O. and Khlabytova, K.V. (2022) *Teoriia derzhavy i prava* [Theory of state and law]. Kyiv: KNT [in Ukrainian].
25. Nalyvaiko, L.R. (ed.) (2020) *Teoriia derzhavy i prava v skhemakh ta tablytsiakh* [Theory of state and law in diagrams and tables]. Kyiv: Hai-Tek Pres [in Ukrainian].
26. Kunenko, I.S. (2025) 'Poniattia ta predmet konstytutsiinoi yustyttsii: nauково-teoretychnyi analiz' [Concept and subject of constitutional justice: scientific and theoretical analysis], *Ukrainian Political and Legal Discourse*, (11). doi: 10.5281/zenodo.15589196 [in Ukrainian].
27. Kunenko, I.S. (2025) 'Poniattia ta predmet administratyvnoi yustyttsii: teoretychnyi analiz' [Concept and subject of administrative justice: theoretical analysis], *Nauka i tekhnika sohodni*, (5). Available at: <https://perspectives.pp.ua/index.php/nts/article/view/24400> [in Ukrainian].
28. Kunenko, I.S. (2025) 'Poniattia, funktsii ta predmet kryminalnoi yustyttsii: teoretychnyi analiz' [Concept, functions and subject of criminal justice: theoretical analysis], *Visnyk of the Odesa Research Institute of Forensic Science of the Ministry of Justice of Ukraine*, (17), pp. 46–53. [in Ukrainian].
29. Kunenko, I.S. (2025) 'Dystsyplinarna yustyttsiia yak samostiinyi vyd yustyttsii: poniattia, predmet, funktsii' [Disciplinary justice as an independent type of justice: concept, subject, functions], *Sotsialnyi rozvytok: ekonomiko-pravovi problemy*, (6). doi: 10.70651/3083-6018/2025.6.12 [in Ukrainian].

УДК 341.231.14:342.7

Соболь Миколай Олександрович

аспірант кафедри права

Європейського університету

Sobol Mykolai

PhD Student at the Department of Law

European University

ORCID: 0009-0006-6749-2398

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-12-11728

НЕВІДСТУПНІ ПРАВА ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ, НАЦІОНАЛЬНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ПРАКТИЧНІ ВИКЛИКИ

NON-DEROGABLE HUMAN RIGHTS UNDER MARTIAL LAW: INTERNATIONAL LEGAL STANDARDS, NATIONAL REGULATION, AND PRACTICAL CHALLENGES

Анотація. Вступ. Повномасштабна війна та запровадження воєнного стану в Україні загострили питання меж допустимого втручання держави у сферу прав людини. За умов загрози існуванню нації держава застосовує надзвичайні заходи, що неминуче пов'язані з обмеженням окремих прав і свобод. Водночас міжнародне право та конституційні традиції виходять із наявності «ядра» прав, від яких держава не може відступати навіть під час війни. Практика воєнного стану виявляє труднощі розмежування обмежень і дерогації та ризики фактичного звуження невідступних гарантій, зловживання дискрецією і безкарності за грубі порушення.

Мета. Метою дослідження є комплексний аналіз правового режиму невідступних прав людини під час воєнного стану шляхом зіставлення міжнародно-правових стандартів (МПГПП, ЄКПЛ, практика Комітету ООН та ЄСПЛ) із національним конституційним регулюванням України, розмежування обмежень прав і дерогації та виявлення ключових практичних викликів їх забезпечення.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження стали наукові праці українських і зарубіжних авторів з проблематики невідступних прав людини, дерогації та меж обмеження прав в умовах воєнного стану, а також релевантні міжнародні документи й узагальнення правозастосовної практики. Методологічну основу становлять діалектичний підхід, формально-юридичний і системний методи, порівняльно-правовий аналіз, а також метод правового тлумачення. Застосовано елементи доктринального аналізу для уточнення понятійного апарату та виявлення ключових практичних викликів забезпечення невідступних прав під час дії режиму воєнного стану.

Результати. В дослідженні обґрунтовано, що невідступні права становлять мінімальне ядро правового статусу особи та абсолютні межі державної дискреції під час воєнного стану. Уточнено їх юридичну природу через поєднання природно-правового підґрунтя та позитивно-правового закріплення, а також показано зв'язок значної частини невідступних прав із нормами *jus cogens*. Встановлено, що МПГПП і ЄКПЛ формують модель дерогації з жорсткими матеріальними та процедурними вимогами, а практика Комітету ООН і ЄСПЛ підсилює зміст невідступних прав через позитивні обов'язки держави (ефективне розслідування, судовий контроль, запобігання безкарності). Проаналізовано національні гарантії, закріплені Конституцією України та законом про воєнний стан, і виявлено ключовий ризик: розрив між формальною відповідністю стандартам і практикою правозастосування. Найбільш проблемними визначено захист права на життя, протидію катуванням, умови тримання та доступ до правосуддя.

Перспективи. Подальші дослідження доцільно зосередити на деталізації критеріїв «суворої необхідності» та пропорційності дерогаційних і обмежувальних заходів у національній практиці, виробленні стандартів ефективного розслідування порушень невідступних прав під час війни, а також на оцінці дієвості парламентського, судового й міжнародного контролю за надзвичайними повноваженнями держави.

Ключові слова: невідступні права, воєнний стан, дерогація, обмеження прав, міжнародні стандарти прав людини, *jus cogens*.

Summary. Introduction. The full-scale war and the imposition of martial law in Ukraine have intensified the question of the limits of permissible state interference in the sphere of human rights. Under a threat to the life of the nation, the state applies extraordinary measures that are inevitably associated with restricting certain rights and freedoms. At the same time, international law and constitutional traditions proceed from the existence of a «core» of rights from which the state may not derogate even in wartime. The practice of martial law reveals difficulties in distinguishing between restrictions and derogation, as well as risks of the *de facto* narrowing of non-derogable guarantees, abuse of discretion, and impunity for gross violations.

Purpose. The purpose of the study is a comprehensive analysis of the legal regime of non-derogable human rights under martial law by comparing international legal standards (the ICCPR, the ECHR, and the case law of the UN Human Rights Committee and the ECtHR) with Ukraine's national constitutional regulation, distinguishing restrictions on rights from derogation, and identifying key practical challenges to ensuring these rights.

Materials and methods. The research materials include scholarly works by Ukrainian and foreign authors on non-derogable human rights, derogation, and the limits of rights restrictions under martial law, as well as relevant international instruments and summaries of law-enforcement and judicial practice. The methodological framework comprises the dialectical approach, formal-legal and systemic methods, comparative legal analysis, and the method of legal interpretation. Elements of doctrinal analysis are used to clarify the conceptual framework and to identify key practical challenges in ensuring non-derogable rights during the operation of martial law.

Results. The study substantiates that non-derogable rights constitute the minimum core of an individual's legal status and the absolute limits of state discretion under martial law. Their legal nature is clarified through the combination of a natural-law foundation and positive-law entrenchment, and the link between a significant part of non-derogable rights and *jus cogens* norms is demonstrated. It is established that the ICCPR and the ECHR form a derogation model with strict substantive and procedural requirements, while the practice of the UN Human Rights Committee and the ECtHR reinforces the content of non-derogable rights through the state's positive obligations, including effective investigation, judicial control, and the prevention of impunity. National guarantees enshrined in the Constitution of Ukraine and the law on martial law are analyzed, and a key risk is identified: a gap between formal compliance with standards and law-application practice. The most problematic areas are identified as the protection of the right to life, prevention of torture, conditions of detention, and access to justice.

Discussion. Further research should focus on detailing the criteria of «strict necessity» and proportionality of derogation and restrictive measures in national practice, developing standards for the effective investigation of violations of non-derogable rights during armed conflict, and assessing the effectiveness of parliamentary, judicial, and international oversight of the state's emergency powers.

Key words: non-derogable rights, martial law, derogation, restrictions on rights, international human rights standards, *jus cogens*.

Постановка проблеми. Повномасштабний збройний конфлікт та запровадження режиму воєнного стану значно актуалізували в Україні проблему меж допустимого втручання держави у сферу прав людини. В умовах екзистенційної загрози для нації держава об'єктивно змушена вдаватися до надзвичайних заходів, що супроводжуються обмеженням окремих прав і свобод. Водночас міжнародне право прав людини та національні конституційні системи виходять із того, що існує певне коло прав, від яких держава не вправі відступати навіть за умов війни чи іншої надзвичайної ситуації. Саме ці права формують ядро правового захисту людської гідності та виступають абсолютними межами державної дискреції.

Практика застосування правового режиму воєнного стану засвідчує наявність істотних складнощів у розмежуванні допустимих обмежень прав і дерогації міжнародно-правових зобов'язань, а також у забезпеченні реального дотримання невідступних прав на рівні правозастосування. Формальна відповідність національного законодавства міжнародним стандартам не завжди ґарантує ефективний захист таких прав у реальних умовах збройного конфлікту.

Це зумовлює ризики їх фактичного звуження, зловживання надзвичайними повноваженнями та виникнення безкарності за грубі порушення прав людини.

У зв'язку з цим постає потреба комплексного наукового аналізу міжнародно-правових стандартів захисту невідступних прав, їх імплементації у національне законодавство України та практичних викликів забезпечення цих прав у період дії воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У сучасній науковій літературі проблематика невідступних прав людини в умовах воєнного стану досліджується у кількох взаємопов'язаних напрямках: 1) теоретико-правове осмислення природи non-derogable rights та їх співвідношення з абсолютними правами і *jus cogens*; 2) аналіз механізмів дерогації та відмежування її від загального режиму обмеження прав; 3) дослідження національних конституційних меж і практичних ризиків правозастосування у період воєнного стану.

Перший напрям представлений роботами, в яких невідступні права інтерпретуються як «мінімальне ядро» правового статусу особи та як нормативні межі

державної дискреції. У цьому контексті Х. Маркович розглядає пріоритетність базових прав і свобод у період воєнного стану та підкреслює, що надзвичайні умови не скасовують потреби в збереженні фундаментальних гарантій людської гідності, а лише змінюють конфігурацію ризиків для їх забезпечення [10]. Дослідниця фактично зміщує фокус із «переліку прав» на питання практичної ієрархії захисту та меж допустимого втручання держави.

Другий напрям концентрується на проблемі присвяченій саме українській практиці відступу від міжнародних зобов'язань і її наслідкам. В. Решота аналізує відступ України від зобов'язань за Конвенцією, акцентуючи на процедурних та матеріальних вимогах, а також на тому, що ефективність дерогації як юридичного механізму залежить від узгодженості з внутрішнім правовим режимом та від прозорості меж застосування надзвичайних повноважень [15]. Автор підкреслює проблему «формальної дерогації» без реальної корекції національного регулювання, що актуалізує питання нормативної визначеності та контролю.

Третій напрям охоплює дослідження конституційних засад забезпечення прав і свобод у період дії воєнного стану. Л. Півненко розглядає конституційні права в умовах воєнного стану через призму правових підстав їх обмеження, а також підкреслює значення процесуальних гарантій як механізмів стримування державної дискреції [13]. Н. Петечел аналізує обмеження прав у воєнний період у контексті пропорційності та ризиків надмірного розширення повноважень органів влади, що потенційно може призвести до системних деформацій у гарантуванні прав людини [12]. Важливим тлом для цих досліджень є також праці Ю. Фігель, які окреслюють загальні проблеми обмеження прав у спеціальних правових режимах і дозволяють простежити еволюцію українських підходів у цій сфері [17].

Попри наявність суттєвого доробку, у науковій літературі зберігається фрагментарність, теоретичні концепції невідступних прав, аналіз дерогаційних механізмів та дослідження національних конституційних обмежень нерідко розглядаються окремо. Це зумовлює потребу комплексного підходу, який поєднає міжнародно-правові критерії, конституційні межі та практичні виклики правозастосування в єдиній логіці дослідження.

Метою статті є комплексний аналіз правового режиму невідступних прав людини в умовах воєнного стану шляхом поєднання міжнародно-правових стандартів і національного конституційного регулювання. У роботі уточнюється зміст і юридична природа невідступних прав, їх співвідношення з *jus cogens* та абсолютними правами, а також розмежовуються механізми обмеження прав і дерогації. Окрему увагу приділено практичним викликам забезпечення цих прав у воєнний період та окресленню напрямів удосконалення правозастосування.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження стали наукові праці українських і зарубіжних авторів з проблематики невідступних прав людини, дерогації та меж обмеження прав в умовах воєнного стану, а також релевантні міжнародні документи й узагальнення правозастосовної практики. Методологічну основу становлять діалектичний підхід, формально-юридичний і системний методи, порівняльно-правовий аналіз, а також метод правового тлумачення. Застосовано елементи доктринального аналізу для уточнення понятійного апарату та виявлення ключових практичних викликів забезпечення невідступних прав під час дії режиму воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Проблематика невідступних прав людини посідає ключове місце у сучасній теорії прав людини, оскільки стосується визначення мінімального, незмінного ядра правового статусу особи, яке підлягає охороні незалежно від політичних, безпекових чи надзвичайних обставин. У міжнародно-правовій доктрині невідступні права розглядаються як такі, від реалізації і захисту яких держава не вправі відмовитися навіть у період воєнного стану або іншої надзвичайної ситуації, яка загрожує існуванню нації, що прямо впливає з положень статті 4 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та статті 15 Європейської конвенції з прав людини [11; 6].

У доктринальному вимірі невідступні права найчастіше описуються через категорію *non-derogable rights*, тобто прав, які не підлягають дерогації за жодних умов, відповідно до вичерпного переліку, встановленого статтею 4 (2) Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та статтею 15 (2) Європейської конвенції з прав людини [11; 6]. У науковій літературі наголошується, що невідступні права виконують функцію нормативних «меж держави», унеможливаючи легалізацію найбільш грубих і системних порушень під прикриттям надзвичайного режиму.

Співвідношення невідступних і природних прав є предметом сталої дискусії між природно-правовим і позитивістським підходами. Природно-правова концепція виходить із того, що основні права людини є невід'ємними та притаманними від народження. Позитивістський підхід, натомість, допускає можливість обмеження більшості прав за умови дотримання законності, легітимної мети та пропорційності. У цьому контексті невідступні права обґрунтовано розглядати як правовий мінімум природних прав, який отримав позитивно-правове закріплення та спеціальний режим охорони. Вони становлять «ядро» правового захисту людської гідності, без якого втрачається зміст і мета гарантування прав людини.

Невідступний характер цих прав проявляється у неможливості їх обмеження або призупинення навіть за умов воєнного стану. Водночас абсолютність не означає відсутності правової структури чи

меж застосування: йдеться не про необмежену свободу реалізації, а про категоричну заборону державі вдаватися до практик, несумісних із людською гідністю (свавільне позбавлення життя (ст. 6 МПГПП, ст. 2 ЄКПЛ), катування та нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження (ст. 7 МПГПП, ст. 3 ЄКПЛ), рабство (ст. 8 МПГПП, ст. 4 ЄКПЛ), а також покарання без закону (ст. 15 МПГПП, ст. 7 ЄКПЛ)) [11; 6]. Отже, невідступні права характеризуються поєднанням абсолютного характеру заборони певних дій держави та чітко окресленого предмета правової охорони [10, с. 96].

Теоретичне обґрунтування підвищеного статусу невідступних прав тісно пов'язане з концепцією імперативних норм загального міжнародного права (*jus cogens*). За загальноновизнаним підходом *jus cogens* становлять норми загального міжнародного права, визначені у статті 53 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року як норми, відхилення від яких є недопустимим і які можуть бути змінені лише наступною нормою такого самого характеру, що визнаються міжнародною спільнотою держав у цілому як такі, відступ від яких є недопустимим, а зміна можлива лише наступною нормою такого самого характеру [3].

У доктрині підкреслюється, що значна частина невідступних прав людини кореспондує імперативним нормам міжнародного права. Зокрема, заборона катувань, рабства, геноциду, а також недопустимість свавільного позбавлення життя традиційно сприймаються як складові *jus cogens*. Це означає універсальний характер відповідних зобов'язань держави та неможливість їх обмеження ні внутрішнім правом, ні посиланням на надзвичайні обставини, включно з воєнним станом.

До критеріїв віднесення права до невідступних у міжнародному праві належать фундаментальний характер відповідного права, його безпосередній зв'язок із людською гідністю та наявність загальноновизнаного консенсусу щодо недопустимості винятків із його захисту. Саме ці критерії пояснюють обмежений характер переліку невідступних прав і унеможливають його довільне розширення державами.

Порушення невідступних прав тягне за собою особливі правові наслідки. На міжнародному рівні такі дії можуть кваліфікуватися як серйозні порушення міжнародного права, що зумовлює міжнародно-правову відповідальність держави та, у визначених випадках, індивідуальну кримінальну відповідальність винних осіб. Крім того, порушення таких норм не може бути легітимізоване жодними актами внутрішнього права, що прямо впливає з імперативного характеру норм *jus cogens* (статті 53, 64 Віденської конвенції про право міжнародних договорів) [3].

Для коректного аналізу правового режиму невідступних прав принципове значення має розмежування понять обмеження прав і дерогації. У на-

ціональній правовій доктрині звертається увага на те, що інститут обмеження прав і свобод в умовах воєнного стану часто використовується без належного розмежування з механізмом дерогації, що створює ризик фактичного звуження змісту прав, які за своєю природою мають абсолютний характер [4, с. 46]. Обмеження прав є загальноправовим механізмом, що дозволяє державі тимчасово звузити обсяг реалізації окремих прав із метою захисту публічних інтересів за умови дотримання законності, легітимної мети та пропорційності. Такі обмеження можливі у звичайному правовому режимі й не повинні нівелювати сутність відповідного права.

Дерогація, на відміну від обмеження, є спеціальним інститутом міжнародного права прав людини, застосовним виключно в умовах надзвичайної ситуації, що загрожує існуванню нації. Її правова природа полягає у тимчасовому відступі держави від виконання частини міжнародно-правових зобов'язань за умови офіційного проголошення надзвичайного режиму та належного повідомлення міжнародних органів [15, с. 59].

Умовами допустимості дерогації визнаються наявність реальної та надзвичайної загрози життю нації, тимчасовий характер заходів, їхня суворобхідність і пропорційність, несуперечність іншим міжнародним зобов'язанням держави. При цьому дерогація не може поширюватися на невідступні права, перелік яких має вичерпний характер.

У доктрині підкреслюється, що право на дерогацію не надає державі необмеженої дискреції, а навпаки — підпорядковується сукупності матеріальних і процедурних критеріїв, спрямованих на недопущення зловживання надзвичайними повноваженнями та забезпечення збереження мінімальних стандартів захисту прав людини навіть за умов війни [15, с. 60–62].

У контексті воєнного стану межі дерогації набувають особливої ваги. Навіть за умов збройного конфлікту держава не звільняється від обов'язку поважати невідступні права людини, а заходи, що виходять за встановлені межі, становлять порушення міжнародного права. Відтак чітке розмежування обмеження прав і дерогації слугує правовим запобіжником від неправомірного розширення державних повноважень і забезпечує збереження фундаментальних гарантій людської гідності в умовах війни.

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права є базовим універсальним договором, що визначає межі допустимого втручання держави у сферу прав людини в умовах надзвичайних ситуацій, зокрема воєнного стану. Ключове значення у цьому контексті мають статті 4 та 6 Пакту, які встановлюють режим дерогації та закріплюють фундаментальні гарантії права на життя [11].

Стаття 4 МПГПП передбачає можливість тимчасового відступу держави від окремих зобов'язань за Пактом у разі надзвичайної ситуації, що загрожує

життю нації, але встановлює матеріальні та процедурні обмеження такого відступу. По-перше, дерогаційні заходи допустимі лише в обсязі, суворо необхідному для подолання надзвичайної загрози. По-друге, вони не повинні суперечити іншим міжнародним зобов'язанням держави. По-третє, дерогація не може поширюватися на визначений перелік прав, які мають невідступний характер. Таким чином, Пакт формує модель надзвичайного режиму, у межах якої невідступні права виступають абсолютними межами державного розсуду [11].

Особливе місце у системі МПГПП посідає право на життя (стаття 6), яке визнається невід'ємним правом кожної людини, відступ від якого є недопустимим навіть за умов воєнного стану. Пакт не лише забороняє свавільне позбавлення життя, але й покладає на державу позитивні обов'язки щодо забезпечення ефективного захисту права на життя, що включає, зокрема, обов'язок проведення ефективного розслідування випадків насильницької смерті (статті 6 МПГПП у системному зв'язку зі статтею 2 ЄКПЛ та усталеною практикою ЄСПЛ) та притягнення винних до відповідальності [11; 6].

Важливу роль у визначенні змісту невідступних прав відіграє тлумачення Комітету ООН з прав людини. У Загальному коментарі № 29 Комітету ООН з прав людини щодо статті 4 МПГПП та Загальному коментарі № 36 щодо статті 6 МПГПП Комітет акцентує, що дерогація не може використовуватися як інструмент легалізації грубих порушень прав людини, а перелік невідступних прав має на меті збереження мінімальних стандартів людської гідності за будь-яких обставин [1; 2].

У регіональному вимірі відповідні стандарти конкретизуються Європейською конвенцією з прав людини та практикою Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ). Конвенція визначає права, що мають абсолютний характер і не підлягають дерогації навіть за надзвичайних обставин, зокрема право на життя, заборону катувань і нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання, заборону рабства і примусової праці, а також принцип «немає покарання без закону». Абсолютний характер цих прав виключає будь-яке «балансування» з міркуваннями державної безпеки, їх охорона становить фундамент європейського публічного порядку [6].

Стаття 15 ЄКПЛ допускає дерогацію у разі війни або іншої суспільної небезпеки, що загрожує життю нації, однак ЄСПЛ виробив суворі критерії її допустимості, відповідно до яких держава має довести наявність надзвичайної ситуації, забезпечити пропорційність і часову обмеженість заходів, а також не поширювати дерогацію на невідступні права [6]. Значущим внеском практики ЄСПЛ є конкретизація позитивних зобов'язань держави: право на життя та заборона катувань включають обов'язок ефективного розслідування, судового контролю й запобігання безкарності.

Окремого аналізу потребує взаємодія міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини у контексті забезпечення невідступних прав під час збройного конфлікту. Хоча міжнародне гуманітарне право традиційно регулює поведінку сторін під час воєнних дій, а міжнародне право прав людини сформувалося як система захисту особи у мирний час, сучасна міжнародно-правова доктрина та практика виходять із принципу комплементарності цих правових режимів.

Зазначений підхід знаходить нормативне відображення, зокрема, у положеннях спільної статті 3 Женевських конвенцій 1949 року, яка встановлює мінімальні стандарти гуманного поводження з особами, що не беруть безпосередньої участі у воєнних діях, а також у статтях 48, 51 і 57 Додаткового протоколу I 1977 року, які закріплюють принципи розрізнення, пропорційності та обережності під час ведення воєнних дій [7; 5].

Невідступні права людини, зокрема право на життя та заборона катувань і нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження, становлять спільний нормативний мінімум міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини. Їх дія не припиняється із початком збройного конфлікту, а, навпаки, підлягає посиленому захисту, що підтверджує нерозривний зв'язок між цими галузями міжнародного права у період воєнного стану.

Отже, міжнародно-правові стандарти захисту невідступних прав у період воєнного стану ґрунтуються на поєднанні універсального та регіонального механізмів, а також на комплементарній взаємодії гуманітарного права і права прав людини. Саме ця сукупність норм і підходів визначає критерії правомірності дій держав у період війни.

Для повного розуміння забезпечення невідступних прав доцільно звернутися до національного законодавства. Конституція України закріплює базові гарантії прав і свобод людини, які зберігають чинність і під час воєнного стану. Визначальне значення мають статті 27, 28, 29 та 64 Конституції України, які у сукупності формують конституційний механізм захисту невідступних прав та визначають межі допустимого обмеження прав і свобод у період воєнного стану [13, с. 1011].

Стаття 27 гарантує кожному невід'ємне право на життя та покладає на державу обов'язок його захищати. Її зміст узгоджується з міжнародними стандартами і передбачає не лише заборону свавільного позбавлення життя, а й позитивний обов'язок держави забезпечувати ефективний захист цього права [9].

Стаття 28 закріплює заборону катувань, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання. Вона прямо відображає міжнародну концепцію абсолютності заборони катувань і не містить застережень щодо можливості її об-

меження. Ця гарантія є одним із фундаментальних елементів правового захисту людської гідності [9].

Стаття 29 гарантує право на свободу та особисту недоторканність, визначаючи підстави й процедурні гарантії допустимого обмеження цього права. Хоча право на свободу не належить до переліку невідступних прав, Конституція закріплює мінімальні процесуальні стандарти (зокрема, заборону довільного затримання та необхідність судового контролю), які мають критичне значення в умовах воєнного стану [9].

Ключовим положенням для визначення меж допустимого обмеження прав є стаття 64, яка передбачає можливість обмеження окремих прав і свобод в умовах воєнного або надзвичайного стану, але водночас встановлює перелік прав, що не можуть бути обмежені за жодних умов [9]. Отже, Конституція закріплює модель, за якої дерогаційні або обмежувальні заходи є допустимими лише за умови непорушності невідступних прав, виконуючи запобіжну функцію проти зловживань владними повноваженнями [12, с. 143].

Розвиток конституційних положень забезпечується спеціальним законодавством, насамперед Законом України «Про правовий режим воєнного стану», який визначає підстави запровадження режиму, порядок діяльності органів державної влади та можливі обмеження прав і свобод [14]. Закон допускає тимчасове обмеження окремих конституційних прав для забезпечення оборони та громадської безпеки, водночас спираючись на конституційні межі та зберігаючи пріоритет невідступних прав [17, с. 223, 224].

Вплив на реалізацію прав людини посилюється через численні акти спеціального законодавства (у сфері кримінального провадження, безпеки, оборони, діяльності правоохоронних органів), які розширюють повноваження державних органів і можуть звужувати процесуальні гарантії. Це актуалізує проблему нормативної визначеності, оскільки оціночні формулювання, відсутність достатніх процедурних запобіжників і фрагментарність змін створюють ризики довільного правозастосування. У воєнних умовах такі прогалини можуть призвести до фактичного звуження обсягу гарантій, що за своєю суттю мають невідступний характер.

Оцінка національного регулювання неможлива без аналізу імплементації міжнародних зобов'язань України. Формально правова система загалом відповідає міжнародним стандартам щодо захисту невідступних прав, однак правозастосовна практика виявляє колізії та прогалини, особливо у контексті реалізації механізму дерогації.

У науковій літературі обґрунтовано звертається увага на те, що часткове відкликання Україною дерогації у 2024 році не супроводжувалося змінами національного законодавства щодо обсягу обмежень прав і свобод людини, що ставить під сумнів реаль-

не пом'якшення правового режиму воєнного стану та свідчить про можливий політико-правовий характер такого кроку [15, с. 67].

Таким чином, ризики порушення невідступних прав у національному контексті пов'язані передусім із розширенням дискреції органів влади та недостатньою ефективністю контрольних механізмів. Це обумовлює потребу системного перегляду законодавства і практики його застосування з урахуванням міжнародно-правових стандартів.

Право на життя є центральним елементом системи невідступних прав і підлягає інтенсивному захисту в умовах збройного конфлікту. Водночас саме воєнний стан створює найбільші ризики для реалізації цього права через масштаб бойових дій, залучення збройних формувань та ускладнення контролю за застосуванням сили.

Одним із ключових практичних викликів є забезпечення ефективного захисту цивільного населення. Міжнародні стандарти вимагають від держави вживати всіх можливих заходів для мінімізації шкоди цивільним особам, зокрема шляхом дотримання принципів розрізнення, пропорційності та обережності [7]. Утім, у реальних умовах конфлікту реалізація цих принципів часто ускладнюється, що підвищує ризик загибелі цивільних осіб і руйнування об'єктів цивільної інфраструктури.

Суттєвою проблемою є ефективне розслідування воєнних злочинів і порушень права на життя. Невідступний характер цього права зумовлює обов'язок держави забезпечити ретельне, незалежне та своєчасне розслідування кожного випадку насильницької смерті. Воєнний стан створює об'єктивні перешкоди для збирання доказів, доступу до місця події та встановлення обставин правопорушення, що ускладнює притягнення винних до відповідальності та підвищує ризик безкарності.

Окремого аналізу потребує проблема стандартів доказування. З одного боку, держава зобов'язана гарантувати високі стандарти доказування для забезпечення справедливості процесу, а з іншого, надмірно жорсткі вимоги у воєнних умовах можуть фактично унеможливити захист права і притягнення винних. Це формує потребу в інституційних рішеннях, які дозволяють забезпечити належний баланс між процесуальною справедливістю та реальними збройного конфлікту без розмивання сутності гарантій.

Абсолютна заборона катувань і нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження є наріжним каменем міжнародної системи прав людини. Її невідступний характер означає, що жодні обставини, включно з воєнним станом або міркуваннями національної безпеки, не можуть виправдати відступу від заборони катувань, що прямо передбачено статтею 2 (2) Конвенції ООН проти катувань 1984 року [8].

Практичні виклики найбільш виразно проявляються у сфері умов тримання осіб, позбавлених свободи (зокрема затриманих і підозрюваних

у злочинах, пов'язаних із конфліктом). Переповненість установ, обмеження доступу до медичної допомоги та неналежні умови можуть призводити до поводження, яке наближається до нелюдського або такого, що принижує гідність. Тому особливого значення набувають превентивні механізми, зокрема нагляд за місцями несвободи, що відповідає підходам, закріпленим у Факультативному протоколі до Конвенції проти катувань (ОПСАТ) [16]. У період воєнного стану такі механізми нерідко стикаються з організаційними й безпековими обмеженнями, що знижує рівень захисту осіб під контролем держави.

Невід'ємною складовою проблематики є безкарність. Відсутність ефективних розслідувань, затягування проваджень або неналежна кваліфікація дій винних осіб підтримують довіру до правосуддя та створюють передумови повторних порушень. В умовах війни ця проблема загострюється, оскільки суперечить абсолютному характеру заборони катувань і нівелює її превентивну функцію.

Ефективний захист невідступних прав неможливий без доступу до правосуддя та ефективних засобів правового захисту, що гарантовано статтями 6 і 13 Європейської конвенції з прав людини, статтями 14 і 2 (3) Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, а також статтею 55 Конституції України [6; 11; 9].

Хоча воєнний стан впливає на функціонування судової системи, переміщення судів, кадровий дефіцит, обмежена доступність засідань і порушення процесуальних строків знижують ефективність судового захисту, проте водночас навіть за надзвичайних обставин процесуальні спрощення не повинні руйнувати базові гарантії справедливого суду, особливо у справах, що стосуються невідступних прав.

Додатковим гарантійним виміром є доступ до міжнародних механізмів захисту прав людини у випадках неефективності національних засобів. Проте тривалість процедур і складність доказування можуть обмежувати практичну доступність такого захисту для постраждалих. Це підкреслює необхідність підвищення ефективності саме національних механізмів як первинної лінії захисту.

Загалом практичні виклики забезпечення невідступних прав у період воєнного стану пов'язані не лише з нормативним регулюванням, а й із реальними труднощами правозастосування. Подолання цих викликів становить ключову умову ефективного захисту людської гідності в умовах збройного конфлікту.

Висновки і перспективи подальших досліджень. У результаті дослідження встановлено, що невідступні права людини становлять фундаментальне ядро системи прав людини, збереження якого є обов'язковим навіть у період воєнного стану. Їх юридична природа зумовлена поєднанням природно-правового походження та позитивно-правового закріплення у міжнародних і національ-

них нормативних актах, що надає цим правам абсолютний характер охорони.

Аналіз міжнародно-правових стандартів засвідчив, що Міжнародний пакт про громадянські і політичні права та Європейська конвенція з прав людини формують модель дерогації, в межах якої невідступні права виступають непорушними межами державного розсуду. Тлумачення відповідних положень Комітетом ООН з прав людини та Європейським судом з прав людини підтверджує, що навіть у період збройного конфлікту держава зобов'язана забезпечувати ефективний захист таких прав, включно з виконанням позитивних зобов'язань (розслідування, судовий контроль, запобігання безкарності).

Дослідження національного законодавства показало, що Конституція України закріплює базові невідступні права та визначає межі допустимого обмеження прав і свобод у період воєнного стану. Законодавче регулювання правового режиму воєнного стану загалом відповідає конституційним та міжнародним вимогам, однак містить положення з недостатньою нормативною визначеністю, що може створювати ризики довільного правозастосування.

Аналіз практичних викликів дозволив зробити висновок, що основні загрози реалізації невідступних прав пов'язані не стільки з наявністю нормативної бази, скільки з умовами її застосування у воєнний період. Найбільш проблемними залишаються захист права на життя та ефективне розслідування воєнних злочинів, дотримання абсолютної заборони катувань і нелюдського поводження, забезпечення доступу до правосуддя та ефективних засобів правового захисту.

Сформульовані у дослідженні наукові положення загалом підтверджено. Доведено, що невідступні права мають подвійний режим захисту (міжнародно-правовий і конституційний), а формальна відповідність національного законодавства міжнародним стандартам не гарантує автоматичного забезпечення цих прав на практиці. Виявлено, що ключовим викликом залишається розрив між нормативним регулюванням і реальними механізмами правозастосування у період воєнного стану.

З огляду на отримані результати, обґрунтовано доцільність удосконалення правового регулювання та практики застосування шляхом підвищення нормативної визначеності й процедурної деталізації обмежувальних заходів, посилення процесуальних гарантій у справах, що стосуються невідступних прав, зміцнення ефективного контролю за діяльністю органів державної влади, забезпечення належної імплементації міжнародних стандартів у національну правозастосовну практику. Реалізація цих заходів сприятиме посиленню правових гарантій людської гідності та забезпеченню балансу між вимогами національної безпеки й захистом фундаментальних прав людини в умовах воєнного стану.

Подальші наукові дослідження доцільно спрямувати на поглиблення критеріїв правомірності обмежувальних і дерогаційних заходів у національній практиці, насамперед через деталізацію стандартів «суворої необхідності» та пропорційності й вироблення підходів до їх застосування судами під час воєнного стану. Окремого аналізу потребують процесуальні гарантії забезпечення невідступних прав у кримінальному провадженні та під час тримання під вартою, включно зі стандартами ефективного розслідування порушень права на життя

і заборони катувань, доказовими порогоми в умовах збройного конфлікту та механізмами запобігання безкарності. Перспективним також є дослідження узгодженості міжнародних зобов'язань України у сфері прав людини та міжнародного гуманітарного права, а також оцінка дієвості парламентського, судового, омбудсменського й міжнародного контролю за надзвичайними повноваженнями держави з метою мінімізації розриву між формальною відповідністю стандартам і реальною правозастосовною практикою.

Література

1. General Comment No. 29 States Of Emergency (Article 4). 2001. 8 p. URL: <https://docs.un.org/en/CCPR/C/21/Rev.1/Add.11> (дата звернення: 10.11.2025).
2. General Comment No. 36 Article 6: right to life. 2019. 21 p. URL: <https://docs.un.org/en/CCPR/C/GC/36> (дата звернення: 10.11.2025).
3. Віденська конвенція про право міжнародних договорів : Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 23.05.1969: станом на 13 черв. 1986 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text (дата звернення: 10.11.2025).
4. Гриньо Д.Д. Обмеження прав і свобод людини в умовах воєнного стану в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 2. С. 45–48.
5. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року : Протокол Орг. Об'єдн. Націй від 08.06.1977: станом на 8 груд. 2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення: 07.12.2025).
6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950: станом на 1 серп. 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 03.12.2025).
7. Конвенція про захист цивільного населення під час війни: Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 12.08.1949: станом на 23 лют. 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 07.12.2025).
8. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання : Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 10.12.1984: станом на 13 листоп. 1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text (дата звернення: 10.12.2025).
9. Конституція України: від 28.06.1996 № 254к/96-ВР: станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 08.12.2025).
10. Маркович Х. М. Права і свободи людини в умовах воєнного стану: фокус пріоритетів. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 4. С. 95–99. URL: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.04.13> (дата звернення: 01.12.2025).
11. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Пакт Орг. Об'єдн. Націй від 16.12.1966: станом на 19 жовт. 1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 01.12.2025).
12. Петечел Н. Обмеження прав людини в умовах воєнного стану. *Law&Society*. 2024. № 9. С. 141–146 [in Ukrainian].
13. Півненко Л. Конституційні права людини в умовах дії правового режиму воєнного стану в Україні: правові аспекти їх обмеження. *International security studios: managerial, economic, technical, legal, environmental, informative and psychological aspects*. 2023. С. 993–1017.
14. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII: станом на 14 трав. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 02.12.2025).
15. Решота В. Відступ України від зобов'язань за Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод. *Право України*. 2025. № 2025/07. С. 56–70. DOI: <https://doi.org/10.33498/louu-2025-07-056>
16. Факультативний протокол до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання (укр/рос) : Протокол Орг. Об'єдн. Націй від 18.12.2002: станом на 21 лип. 2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_f48#Text (дата звернення: 02.12.2025).
17. Фігель Ю. О. Обмеження прав людини в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Львівської комерційної академії. Серія: Юридична*. 2015. № 2. С. 222–230.

References

1. General Comment No. 29 States Of Emergency (Article 4). 2001. 8 p. URL: <https://docs.un.org/en/CCPR/C/21/Rev.1/Add.11>
2. General Comment No. 36 Article 6: right to life. 2019. 21 p. URL: <https://docs.un.org/en/CCPR/C/GC/36>

3. Videnska konventsiiia pro pravo mizhnarodnykh dohovoriv: Konventsiiia Orh. Obiedn. Natsii vid 23.05.1969: stanom na 13 cherv. 1986 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text [in Ukrainian].
4. Hryno D.D. Obmezhenia prav i svobod liudyny v umovakh voiennoho stanu v Ukraini. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. 2023. № 2. S. 45–48 [in Ukrainian].
5. Dodatkovyi protokol do Zhenevskykh konventsii vid 12 serpnia 1949 roku, shcho stosuietsia zakhystu zhertv mizhnarodnykh zbroinykh konfliktiv (Protokol I), vid 8 chervnia 1977 roku: Protokol Orh. Obiedn. Natsii vid 08.06.1977: stanom na 8 hrud. 2005 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text [in Ukrainian].
6. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod: Konventsiiia Rady Yevropy vid 04.11.1950: stanom na 1 serp. 2021 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (data zvernennia: 03.12.2025) [in Ukrainian].
7. Konventsiiia pro zakhyst tsyvilnoho naselennia pid chas viiny: Konventsiiia Orh. Obiedn. Natsii vid 12.08.1949: stanom na 23 liut. 2023 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text [in Ukrainian].
8. Konventsiiia proty katuvan ta inshykh zhorstokykh, neliudskykh або takykh, shcho prynyzhuiut hidnist, vydiv povodzhennia i pokarannia: Konventsiiia Orh. Obiedn. Natsii vid 10.12.1984: stanom na 13 lystop. 1998 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text [in Ukrainian].
9. Konstytutsiia Ukrainy: vid 28.06.1996 № 254k/96-VR: stanom na 1 sich. 2020 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> [in Ukrainian].
10. Markovych Kh.M. Prava i svobody liudyny v umovakh voiennoho stanu: fokus priorytetiv. Elektronne naukove vydannia “Analitychno-porivnialne pravoznavstvo”. 2023. № 4. S. 95–99. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.04.13> [in Ukrainian].
11. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava: Pakt Orh. Obiedn. Natsii vid 16.12.1966: stanom na 19 zhovt. 1973 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text [in Ukrainian].
12. Petechel N. Obmezhenia prav liudyny v umovakh voiennoho stanu. *Law&Society*. 2024. № 9. S. 141–146 [in Ukrainian].
13. Pivnenko L. Konstytutsiini prava liudyny v umovakh dii pravovoho rezhymu voiennoho stanu v Ukraini: pravovi aspekty yikh obmezhenia. *International security studios: managerial, economic, technical, legal, environmental, informative and psychological aspects*. 2023. S. 993–1017 [in Ukrainian].
14. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu: Zakon Ukrainy vid 12.05.2015 № 389-VIII: stanom na 14 trav. 2025 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> [in Ukrainian].
15. Reshota V. Vidstup Ukrainy vid zoboviazan za Konventsiiieu pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod. *Pravo Ukrainy*. 2025. № 2025/07. S. 56. URL: <https://doi.org/10.33498/louu-2025-07-056> [in Ukrainian].
16. Fakultatyvnyi protokol do Konventsii proty katuvan ta inshykh zhorstokykh, neliudskykh або takykh, shcho prynyzhuiut hidnist, vydiv povodzhennia ta pokarannia (ukr/ros): Protokol Orh. Obiedn. Natsii vid 18.12.2002: stanom na 21 lyp. 2006 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_f48#Text [in Ukrainian].
17. Fihel Yu. O. Obmezhenia prav liudyny v umovakh voiennoho stanu. *Naukovyi visnyk Lvivskoi komertsiiinoi akademii. Serii: Yurydychna*. 2015. № 2. S. 222–230 [in Ukrainian].

УДК 342.4

Ях'яєв Зелімхан Сайд-Магомедович
аспірант кафедри державного будівництва
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
Yakhiaiev Zelimkhan
Postgraduate Student of the Department of State Building
Yaroslav Mydrii National Law University
ORCID: 0009-0003-7706-9575

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-12-11686

РОЛЬ ТА МІСЦЕ РЕГЛАМЕНТУ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ В СИСТЕМІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ФОРМ ДІЯЛЬНОСТІ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ

THE ROLE AND PLACE OF THE REGULATIONS OF THE VERKHOVNA RADA OF UKRAINE IN THE SYSTEM OF LEGAL REGULATION OF THE ORGANIZATIONAL FORMS OF ACTIVITY OF THE VERKHOVNA RADA OF UKRAINE

Анотація. Вступ. У сучасній українській правовій науці триває дискусія щодо юридичної природи та належного місця Регламенту Верховної Ради України в системі нормативно-правового регулювання діяльності парламенту. Наявні розбіжності стосуються як його правового статусу, так і форми його затвердження, що безпосередньо впливає на стабільність парламентських процедур та узгодженість законодавчого процесу.

Мета. Визначити роль, місце та юридичний статус Регламенту Верховної Ради України у системі регулювання організаційних форм діяльності парламенту, а також обґрунтувати належну форму його затвердження відповідно до положень Конституції України та практики Конституційного Суду України.

Матеріали і методи. Дослідження базується на аналізі Конституції України, парламентського законодавства, актів Конституційного Суду України та наукових праць українських дослідників. Використано загальнонаукові та спеціально-правові методи: формально-юридичний – для з'ясування змісту та юридичної природи норм, що регулюють парламентські процедури; системно-структурний – для визначення місця Регламенту в системі нормативно-правових актів; порівняльно-правовий – для співставлення доктринальних підходів і різних моделей регламентації; метод логічного аналізу – для формулювання узагальнень і обґрунтування висновків щодо належної форми затвердження Регламенту.

Результати. Установлено, що Регламент Верховної Ради України виконує функцію юридичного продовження Конституції в частині процесуального забезпечення діяльності парламенту та визначає ключові елементи парламентської процедури. Виявлено наукові підходи щодо його правової природи: як підзаконного акта особливого статусу або як закону кодифікаційного типу. На основі конституційних положень і рішень Конституційного Суду України обґрунтовано, що оптимальною та юридично коректною формою затвердження Регламенту є закон України, оскільки організація і порядок роботи парламенту належать до сфери виключного законодавчого регулювання.

Перспективи. Подальші дослідження доцільно спрямувати на удосконалення законодавчих механізмів регламентації парламентських процедур, гармонізацію норм Регламенту з Конституцією України та формування сталої доктрини щодо статусу конституційно-процедурних актів, якими врегульовано організаційні форми діяльності Верховної Ради України.

Ключові слова: Регламент Верховної Ради України, організаційні форми, парламентська процедура, нормативно-правовий статус.

Summary. Introduction. In modern Ukrainian legal science, there is an ongoing debate regarding the legal nature and proper place of the Regulations of the Verkhovna Rada of Ukraine in the system of regulatory and legal regulation of parliamentary activities. The existing differences concern both its legal status and the form of its approval, which directly affects the stability of parliamentary procedures and the consistency of the legislative process.

Purpose. To determine the role, place, and legal status of the Regulations of the Verkhovna Rada of Ukraine in the system of regulating the organizational forms of parliamentary activity, as well as to justify the proper form of its approval in accordance with the provisions of the Constitution of Ukraine and the practice of the Constitutional Court of Ukraine.

Materials and methods. The study is based on an analysis of the Constitution of Ukraine, parliamentary legislation, acts of the Constitutional Court of Ukraine, and scientific works by Ukrainian researchers. General scientific and special legal methods were used: formal legal – to clarify the content and legal nature of the norms governing parliamentary procedures; systemic-structural – to determine the place of the Rules of Procedure in the system of normative-legal acts; comparative-legal – to compare doctrinal approaches and different models of regulation; logical analysis – to formulate generalizations and justify conclusions regarding the proper form of approval of the Rules of Procedure.

Results. It has been established that the Regulations of the Verkhovna Rada of Ukraine serve as a legal extension of the Constitution in terms of procedural support for the activities of parliament and define the key elements of parliamentary procedure. Scientific approaches to its legal nature have been identified: as a subordinate act of special status or as a codification-type law. Based on the constitutional provisions and decisions of the Constitutional Court of Ukraine, it has been substantiated that the optimal and legally correct form of approval of the Regulations is a law of Ukraine, since the organization and procedure of the parliament's work belong to the sphere of exclusive legislative regulation.

Discussion. Further research should be directed towards improving the legislative mechanisms for regulating parliamentary procedures, harmonizing the rules of the Regulations with the Constitution of Ukraine, and forming a stable doctrine regarding the status of constitutional and procedural acts that regulate the organizational forms of the Verkhovna Rada of Ukraine.

Key words: Regulations of the Verkhovna Rada of Ukraine, organizational forms, parliamentary procedure, regulatory and legal status.

Постановка проблеми. У вітчизняному науковому середовищі наявна проблема, пов'язана з тим, що частина спільноти не лише не виокремлює Регламент Верховної Ради України серед інших нормативно-правових актів, а й дотримується позиції, що він не повинен затверджуватись законом. Відтак, на їхню думку, Регламент може затверджуватись шляхом прийняття постанови парламенту, що суперечить правовим позиціям Конституційного Суду України. У такому контексті проблема набуває особливого значення для формування цілісної системи правового регулювання організаційних форм діяльності Верховної Ради України та визначення ролі та місця Регламенту у такій системі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні наукові дослідження з проблематики правової природи Регламенту Верховної Ради України зосереджені на визначенні його статусу, функцій та належної форми затвердження. Маркуш М. акцентує на конституційно-процесуальній ролі Регламенту та допускає його існування як підзаконного акта особливого характеру [1]. Лінецький С. розглядає Регламент як кодифікований політико-правовий акт, що поєднує загальноправові, спеціально-правові та конкретно-правові функції, які, на його думку, притаманні саме законам [2]. Рудь Ю. підкреслює значення Регламенту як основного джерела парламентської процедури поряд із Конституцією [3]. Мартинюк Р. [4], навпаки, обґрунтовує доцільність затвердження Регламенту постановою парламенту, виходячи з принципу автономії Верховної Ради у регулюванні власної діяльності. Сукупно ці дослідження демонструють наявність різних доктринальних підходів щодо юридичного статусу Регламенту та його місця в системі нормативного забезпечення парламентської діяльності, зокрема, його організаційних форм.

Окрему групу становлять дослідження, що висвітлюють системне місце Регламенту в структурі національного законодавства. Так, Б. Свірський наголошує, що попри суперечності конституційно-правових норм, Регламент поступово сформувався як самостійний вид нормативно-правового акта, який займає визначене місце в системі законодавства та регулює організацію і порядок діяльності Верховної Ради України [5]. У роботі Б. Рішка, Р. Ребриша та В. Пильника підкреслюється, що ефективне функціонування парламентаризму можливе лише за умови належної взаємодії парламенту з іншими органами влади, що підвищує значення Регламенту як інструменту забезпечення інституційної збалансованості [6].

Ющик О. звертає увагу на необхідність формування раціональної структури законодавчого регулювання парламентського процесу, від якої залежить як зміст закону про Регламент, так і можливість удосконалення конституційного регулювання законодавчої процедури [7]. Рижок І. розглядає Регламент як «компенсаторний» акт, який перебирає на себе процесуальне регулювання парламентської діяльності у тих сферах, де Конституція не містить достатньо норм, що свідчить про його функціонування «разом» із Конституцією, хоча й без набуття вищої юридичної сили [8].

У сукупності проаналізовані джерела демонструють наявність різних доктринальних підходів щодо юридичної природи, нормативної сили та місця Регламенту Верховної Ради України в системі правового забезпечення парламентської діяльності. Дослідники сходяться на тому, що Регламент виконує ключову процесуальну й організаційну роль, водночас відрізняючись у поглядах щодо його статусу.

Цілі статті. Встановити місце та роль Регламенту Верховної Ради України в системі правового

го регулювання організаційних форм діяльності парламенту. Зокрема, визначити належну форму затвердження акта.

Виклад основного матеріалу. Основоположні засади функціонування організаційних форм діяльності Верховної Ради України закріплені на рівні Конституції України. Втім, сутність та, відповідно, обсяг Основного закону не дозволяють охопити всього спектру правового регулювання, необхідного для забезпечення належного функціонування організаційних та інших форм роботи парламенту. Враховуючи значення сфери правового регулювання, що розглядається, а саме — забезпечення процесуальної сторони роботи єдиного законодавчого органу держави, наявна потреба в існуванні та застосуванні особливого нормативно-правового акта, яким би регулювались окреслені питання. Таким актом є Регламент Верховної Ради України (далі — Регламент).

Видається, що Регламент посідає окреме місце в системі правового регулювання організаційних форм діяльності парламенту. Йдеться про те, що організаційні форми регулюють Конституція України, Регламент Верховної Ради України, спеціальне законодавство, інші акти Верховної Ради, розпорядження Голови Верховної Ради та організаційні рішення комітетів (підкомітетів), комісій, а також рішення Конституційного Суду України. При цьому виникає неоднозначність стосовно місця Регламенту в наведеному переліку та правовій ієрархії загалом. Якщо звернутись до позицій вітчизняних науковців, то Регламент відносять і на рівень конституційних законів, і обґрунтовують доцільність затвердження акта шляхом прийняття постанови Верховною Радою, інші — притримуються думки, що Регламент є окремим актом, що продовжує положення Конституції, а тому має дещо вагомніше юридичне значення, аніж закони України, якими норми Основного закону лише розвиваються [5], [8].

Так, Маркуш М. виправдано підкреслює: «Конституція України та Регламент Верховної Ради України є найвищими джерелами права з парламентської процедури», «з огляду на процесуальну складову Регламенту також можна сказати, що він загалом є процесуальним джерелом конституційного права, яке значною мірою деталізує норми Конституції, докладно визначає процедури роботи вищого законодавчого органу» [1]. З цими твердженнями неможливо сперечатись, особливо враховуючи подальшу аргументацію авторки: «Конституційне положення, закріплене в частині п'ятій статті 83 Конституції, «порядок роботи Верховної Ради України встановлюється Конституцією та Регламентом Верховної Ради України» має імперативний характер і означає, що в ньому передбачено вичерпний перелік актів, які можуть регулювати порядок роботи Верховної Ради: Конституція та Регламент» [1]. Тобто на рівні Конституції України закріплюється особливий статус лише двох нормативно-правових актів, якими визначається порядок роботи Верховної Ради України.

Водночас у своїй роботі Маркуш М. охопила вкрай важливу, принципову тему наукової дискусії, яка обумовлюється внесенням відповідних змін до Основного Закону. Йдеться про форму акта, яким затверджується Регламент. На диво, авторка притримується позиції, що з огляду на оновлену редакцію Конституції станом на 2009 рік, Регламент не обов'язково має затверджуватись законом. Так, перша редакція Конституції містила частину п'яту статті 82, якою напрямку передбачалось «Порядок роботи Верховної Ради України встановлюється Конституцією України та законом про регламент Верховної Ради України» [9]. Аналізуючи ж редакцію станом на 2009 рік, Маркуш М. аргументує: «Отже, за новою редакцією Основного Закону Регламент є підзаконним нормативно-правовим актом з особливим правовим статусом, який приймається відповідно до пункту 15 частини першої статті 85, а також статті 91 Конституції, тому він не повинен прийматися винятково як закон України і за визначеною статтями 84, 93, 94 Конституції процедурою його розгляду, ухвалення і набрання ним чинності, бо зазначені статті визначають конституційну процедуру розгляду, ухвалення й набрання чинності винятково закону України, яким за чинною редакцією Конституції не є Регламент» [1].

Однак така позиція видається неточною. Окрім того, що вимога щодо закріплення Регламенту саме законом була вилучена, позицію авторки посилює й довід щодо переліку конституційно закріплених повноважень Верховної Ради України. Відповідно до статті 85 Основного закону парламент уповноважений приймати закони (п. 3). При цьому окремим повноваженням виділено прийняття Регламенту (п. 15), що може розумітись як відсутність необхідності затвердження Регламенту законом.

Однак на противагу наведеному слід зазначити таке:

- по-перше, виділення законодавцем прийняття Регламенту як окремого повноваження може бути пов'язано зі властивим Конституції підкресленням особливого статусу Регламенту;
- по-друге, пунктом 21 статті 92 Конституції України встановлено: виключно законами України визначаються «організація і порядок діяльності Верховної Ради України, статус народних депутатів України». Це положення враховував і Конституційний Суд України у відповідному рішенні [10].

Ба більше, в межах суто організаційних форм діяльності парламенту, без унормування яких законодавча діяльність органу була б неможливою, Регламент також відіграє ключову роль. Так, Регламент визначають як «основний нормативно-правовий акт, який встановлює порядок підготовки і проведення сесій, засідань Верховної Ради, формування державних органів, визначає законодавчу процедуру, процедуру розгляду інших питань, віднесених до її повноважень та порядок здійснення нею контрольних

функцій є Закон України «Про Регламент Верховної Ради України». Важливість його, як нормативно-правового акту, підкреслена і в Конституції України» [11]. Тож оскільки організація та порядок роботи парламенту визначається напряму Регламентом, логічним буде зробити висновок, що єдиною можливою формою затвердження Регламенту Верховної Ради України, починаючи з моменту прийняття Конституції України, є закон.

Проте невизначеність щодо форми акта затвердження Регламенту та, власне, місця Регламенту в ієрархії нормативно-правових актів простежується протягом усього періоду незалежності України. Так, Лінецький С. наводить такі дані: «З-поміж шести варіантів Регламенту, що формально діяли протягом 1991–2024 рр., лише останній — Регламент 2010 р. — відповідає Конституції України, маючи форму закону, натомість регламенти 2006, 2008 та 2009 рр. були визнані неконституційними саме з причин невідповідності Конституції України їх правової форми [12]».

Прийняття шести версій Регламенту протягом перших двадцяти років незалежності України свідчить про складність шляху інституціоналізації акта та про його принципове значення для парламентської процедури. Можна було обмежитись прийняттям однієї-двох версій Регламенту та внесенням відповідних змін до нього, втім через низку факторів, зокрема що стосуються форми акта, яким має затверджуватись Регламент, цього досягнуто не було.

Очевидно, що Регламент є ключовим актом у системі правового регулювання організації діяльності Верховної Ради України. Водночас не можна стверджувати, що Регламент або будь-який інший акт має більше значення, ніж Конституція України — теза, що стосується й парламентської процедури. Однак розглядаючи Регламент як один із конституційних актів, слід зазначити, що він виділяється навіть з-поміж такої виняткової категорії. Адже без встановлення і дотримання належної парламентської процедури єдиний законодавчий орган не зможе повноцінно функціонувати. Саме Регламентом визначається покрокова процедура прийняття законодавства включно з іншими конституційними актами. Така роль акта є спорідненою з положеннями Основного закону, а тому видається доцільним вважати Регламент юридичним продовженням Конституції України. Відповідно, такий акт не може затверджуватись шляхом прийняття Верховною Радою постанови, яка як окремий вид нормативно-правових актів однозначно передбачає регулювання питань вузького спектру: «постанови Верховної Ради приймаються з конкретних питань з метою здійснення її установчої, організаційної, контрольної та інших функцій» [13].

Щодо функцій Регламенту Лінецький С. сформував класифікацію, яка наочно доводить, що «сфери відання» Регламенту виходять за межі питань, які встановлюються на рівні постанов: «враховуючи специфіку конституційної ролі та об'єкта

впливу Регламенту, можна говорити про виконання ним одночасно чотирьох груп функцій: 1) загальноносоціальних (політична, соціальна, ідеологічна, фінансово-економічна, інформаційна, комунікативна) і юридичних, причому останні структурно диференціюються на загальноправові, спеціально-правові та конкретно-правові; 2) загальноправових — тих, що виконує кожен нормативно-правовий акт вищої юридичної сили (закон); 3) спеціально-правових — тих, що виконує кожен закон, що належить до галузі конституційного права; 4) конкретно-правових — тих, що виконує саме цей законодавчий акт, виходячи зі специфіки й унікальності його об'єкта» [2].

Зміст останньої із вищезазначених груп функцій Регламенту (стосовно конкретно-правової) влучно розкрила Рудь Ю.: «Конституція України та Регламент Верховної Ради України є найвищими джерелами права з парламентської процедури. Конституція визначила базові правила, які містять основні засади управління парламентом, тоді як Регламент охоплює більш детальне регулювання внутрішніх правил процедури, що пов'язані із порядком роботи, веденням справ і правилами розпорядку парламенту. Отже, регламент визначає процедури роботи вищого законодавчого органу» [3]. Примітно, що науковиця наголошує на виключному статусі одночасно двох актів — Конституції України та Регламенту — що підтверджує тезу про їх тісну взаємопов'язаність.

Особливість Регламенту за своєю природою породжує необхідність у формуванні окремих підходів до теоретико-правового аналізу акта. На думку Лінецького С., статус Регламенту тісно пов'язаний не лише з правовими аспектами, але й охоплює питання політичного значення. Це безумовно слід враховувати при виробленні підходів до вивчення Регламенту. Так, вчений пише: «прямий зв'язок між Регламентом та системою парламентаризму робить цей законодавчий акт «центром» зіткнення як правових, так і політичних інтересів. Така дуалістична політико-правова природа Регламенту вимагає розгляду його одночасно як нормативно-правового акта та певного політичного стандарту упорядкованої роботи парламенту» [14].

Ба більше, інша характеристика Регламенту — його кодифікаційна структура, яка в українському законодавстві притаманна насамперед кодексам, також має враховуватись і при здійсненні аналізу акта, і при виборі форми акта затвердження Регламенту. Як відомо, кодекс є особливим видом закону [15], що є черговим аргументом на користь позиції, що Регламент Верховної Ради України має затверджуватись виключно на рівні прийняття закону. «Регламенту як особливого кодифікаційного акта, покликаного систематизувати законодавче регулювання парламентських процедур, дозволяє різнопланово охарактеризувати його правову природу та місце в системі національного законодавства, суттєво поповнивши традиційні наукові дані, переглянувши деякі висно-

вки, та оновити зміст наукового знання про Регламент і його правові особливості» [14], — зазначає науковець.

Так як Конституцією України не передбачена спеціальна процедура прийняття актів вищого за закон рівня (і в історичному розрізі хіба що процедура прийняття самого Основного закону стала виключенням), найбільш підходящою формою прийняття Регламенту є закон, до якого застосовуються відповідні процесуальні вимоги, а сам акт набуває відповідного юридичного значення.

Крім того, форма затвердження Регламенту не є суто формальним питанням, а напряду впливає на взаємодію між Верховною Радою України та Президентом України. Мартинюк Р., відстоюючи позицію прийняття Регламенту у вигляді постанови, наводить таке: «вище цитоване конституційне положення [абз. 5 ст. 83 Конституції України в редакції від 8 грудня 2004 р.], відтак, залишало відкритим питання про правову форму Регламенту і водночас надавало народним депутатам правову підставу самостійно, без участі Президента України визначати свій правовий статус шляхом прийняття Постанови «Про Регламент Верховної Ради України», а не Закону України «Про Регламент Верховної Ради України», який би потребував підпису Президента України й оприлюднення відповідно до ст. 94 Конституції України» [4]. Втім, Україна є парламентсько-президентською республікою, де голова держави на конституційному рівні глибоко задіяний у процес законотворчості [6]: як суб'єкт законодавчої ініціативи, як суб'єкт із правом відкладального вето тощо. З огляду на це, форму правління в Україні, а також вагоме значення Регламенту загалом доцільно вважати, що затвердження акта,

яким би встановлювались процесуальні аспекти діяльності парламенту (зокрема, його організаційні форми), що впливало б на процес прийняття законодавства загалом, не може здійснюватись без участі Президента. Відтак, оптимальною формою затвердження Регламенту є саме закон.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Регламент Верховної Ради України посідає унікальне місце в системі національного законодавства, оскільки виконує функцію юридичного продовження Конституції в частині процесуального забезпечення діяльності парламенту. Його особливий статус зумовлюється тим, що саме він конкретизує конституційні норми, визначає парламентські процедури та забезпечує інституційну стабільність законодавчого процесу. В загальній системі нормативно-правових актів Регламент посідає другий рівень: між Конституцією України та законами. Те ж стосується й системи законодавства, що регулює організаційні форми діяльності парламенту.

Аналіз конституційних положень і рішень Конституційного Суду України дає підстави стверджувати, що єдино належною формою затвердження Регламенту є закон, оскільки питання організації та порядку роботи Верховної Ради прямо віднесені до сфери виключного законодавчого регулювання.

Перспективи подальших досліджень полягають у створенні цілісної доктрини конституційно-процедурних актів, удосконаленні законодавчих механізмів регламентації парламентських процедур та гармонізації Регламенту з положеннями Конституції України з метою підвищення ефективності й передбачуваності діяльності Верховної Ради як єдиного законодавчого органу держави.

Література

1. Маркуш М. Регламент Верховної Ради України: конституційний аспект. *Вісн.* грудень 2009. № 24. URL: <https://veche.kiev.ua/journal/1779/> (дата звернення: 30.11.2025).
2. Лінецький С. До питання про функції Регламенту Верховної Ради України: спроба теоретико-правової систематизації. *Збірник наукових статей*. 2024. URL: <https://lib-repo.pnu.edu.ua/bitstream/123456789/23024/1/2024.65.1.linefsky.pdf> (дата звернення: 30.11.2025).
3. Рудь Ю. Деякі питання організації роботи Верховної Ради України в умовах воєнного стану. *Abstracts of II International Scientific and Practical Conference*. Bordeaux, France. Pp. 100–101. URL: https://www.researchgate.net/profile/Buzun-Andriy-2/publication/374164317_L'INFECTIONS_REPRODUCTIVES-NEONATALES_DU_PORC_ET_LE_SOURIRE_DU_CHAT_DU_CHESHIRE_ISBN_-9-789-40369-776-5/links/6511b0ad7ea60417f9c9eefc/LINFECTIONS-REPRODUCTIVES-NEONATALES-DU-PORC-ET-LE-SOURIRE-DU-CHAT-DU-CHESHIRE-ISBN-9-789-40369-776-5.pdf#page=101 (дата звернення: 30.11.2025).
4. Мартинюк Р. Форма нормативно-правового акта про регламент Верховної Ради України. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2011. № 1(3). URL: <https://lj.oa.edu.ua/articles/2011/n1/11mrsvru.pdf> (дата звернення: 30.11.2025).
5. Свірський Б. Місце Регламенту Верховної Ради України в системі нормативно-правових актів. *Держава і право*. 2009. Вип. 45. С. 188–194. URL: <https://nasplib.isofts.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/6784796a-d62c-4570-9a5a-f9be61ac9839/content> (дата звернення: 30.11.2025).
6. Рішко Б.С., Ребриш Р.І., Пильник В.В. Актуальні проблеми та шляхи вдосконалення організації й діяльності верховної ради України. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету: серія: Право*. Гол.ред. Ю.М. Бисага. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2015. Т. 1, № Вип. 35; Ч. 2. С. 127–129.

7. Ющик О. І. Закон про закони: необхідність і концепція. *Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького університету управління та права*. 2005. № 3 (15). С. 43–48.
8. Рижук І. Нормативно-правове регулювання функціонування парламентської коаліції: аналіз національного законодавства та досвід зарубіжних країн. *Правові засади організації та здійснення публічної влади: збірник тез II Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції* (м. Хмельницький, 2–8 травня 2019 року). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2019. С. 132–135.
9. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 30.11.2025).
10. Рішення Конституційного Суду України від 11 липня 2012 року № 15-рп/2012 (справа про обрання Голови Верховної Ради України). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-12#Text> (дата звернення: 30.11.2025).
11. Бисага Ю. М., Гомонай В. В., Чечерський В. І., Васильчук Л. В., Греца С. М. Конституційно-процесуальне право України: Підручник (видання перероблене, доповнене та вдосконалене). Ужгород: РІК-У, 2024. С. 70.
12. Лінецький С. Інституціоналізація Регламенту Верховної Ради України через призму досвіду його юридичної еволюції. *Юридичний вісник*. 2024. № 6. URL: http://yurvisnyk.in.ua/v6_2024/13.pdf (дата звернення: 30.11.2025).
13. Про Регламент Верховної Ради України : Закон України від 10 лютого 2010 року (редакція від 01.09.2025). *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 14–15, № 16–17. Ст. 133. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text> (дата звернення: 30.11.2025).
14. Лінецький С. До питання про особливості методології теоретико-правового аналізу Регламенту Верховної Ради України. *Збірник наукових статей*. URL: <https://journals.pnu.edu.ua/index.php/apiclu/article/download/8259/8356/28662> (дата звернення: 30.11.2025).
15. Гетьман С. А. Кодекс як особливий вид закону. *Вісник Академії правових наук України: зб. наук. пр.* Харків, 2011. № 1. С. 42–50. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/7515/1/Getman_42_50.pdf (дата звернення: 30.11.2025).

References

1. Markush, M. (2009). Rehlament Verkhovnoi Rady Ukrainy: konstytutsiinyi aspekt. *Viche*, 24. <https://veche.kiev.ua/journal/1779/>
2. Linetskyi, S. (2024). Do pytannia pro funktzii Rehlamentu Verkhovnoi Rady Ukrainy: sprobа teoretyko-pravovoi systematyzatsii. *Zbirnyk naukovykh statei*. <https://lib-repo.pnu.edu.ua/bitstream/123456789/23024/1/2024.65.1.linetsky.pdf>
3. Rud, Yu. (2023). Deiaki pytannia orhanizatsii roboty Verkhovnoi Rady Ukrainy v umovakh voiennoho stanu. In *Abstracts of the II International Scientific and Practical Conference* (pp. 100–101). Bordeaux, France. https://www.researchgate.net/profile/Buzun-Andriy-2/publication/374164317_LINFECTIONS_REPRODUCTIVES-NEONATALES_DU_PORC_ET_LE_SOURIRE_DU_CHAT_DU_CHESHIRE_ISBN_-9-789-40369-776-5/links/6511b0ad7ea60417f9c9eefc/LINFECTIONS-REPRODUCTIVES-NEONATALES-DU-PORC-ET-LE-SOURIRE-DU-CHAT-DU-CHESHIRE-ISBN-9-789-40369-776-5.pdf
4. Martyniuk, R. (2011). Forma normatyvno-pravovoho akta pro rehlament Verkhovnoi Rady Ukrainy. *Chasopys Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia". Seriiia "Pravo"*, 1(3). <https://lj.oa.edu.ua/articles/2011/n1/11mrsrvru.pdf>
5. Svirskyi, B. (2009). Mistse Rehlamentu Verkhovnoi Rady Ukrainy v systemi normatyvno-pravovykh aktiv. *Derzhava i pravo*, 45, 188–194. <https://nasplib.isofts.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/6784796a-d62c-4570-9a5a-f9be61ac9839/content>
6. Rishko, B. S., Rebrysh, R. I., & Pylnyk, V. V. (2015). Aktualni problemy ta shliakhy vdoskonalennia orhanizatsii y diialnosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriiia: Pravo*, 35(2), 127–129.
7. Yushchik, O. I. (2005). Zakon pro zakony: neobkhidnist i kontseptsiiia. *Universytetski naukovy zapysky. Chasopys Khmelnytskoho universytetu upravlinnia ta prava*, 3(15), 43–48.
8. Ryzhuk, I. (2019). Normatyvno-pravove rehuliuvannia funktsionuvannia parlamentskoi koalitsii: analiz natsionalnoho zakonodavstva ta dosvid zarubizhnykh krain. In *Pravovi zasady orhanizatsii ta zdiisnennia publichnoi vlady* (pp. 132–135). Khmelnytskyi: Khmelnytskyi universytet upravlinnia ta prava.
9. Verkhovna Rada Ukrainy. (1996). *Konstytutsiia Ukrainy*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
10. Konstytutsiinyi Sud Ukrainy. (2012). *Rishennia vid 11 lypnia 2012 roku № 15-rp/2012 (sprava pro obrannia Holovy Verkhovnoi Rady Ukrainy)*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-12>
11. Bysaha, Yu. M., Homonai, V. V., Checherskyi, V. I., Vasylychuk, L. B., & Hretsa, S. M. (2024). *Konstytutsiino-protsesualne pravo Ukrainy* (Revised ed.). Uzhhorod: RIK-U.
12. Linetskyi, S. (2024). Instytutsializatsiia Rehlamentu Verkhovnoi Rady Ukrainy cherez pryzmu dosvidu yoho yurydychnoi evoliutsii. *Yurydychnyi visnyk*, 6. http://yurvisnyk.in.ua/v6_2024/13.pdf
13. Verkhovna Rada Ukrainy. (2010). *Pro Rehlament Verkhovnoi Rady Ukrainy* (Law of Ukraine). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17>
14. Linetskyi, S. (2024). Do pytannia pro osoblyvosti metodolohii teoretyko-pravovoho analizu Rehlamentu Verkhovnoi Rady Ukrainy. *Zbirnyk naukovykh statei*. <https://journals.pnu.edu.ua/index.php/apiclu/article/download/8259/8356/28662>
15. Hetman, Ye. A. (2011). Kodeks yak osoblyvyi vyd zakonu. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy*, 1, 42–50. https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/7515/1/Getman_42_50.pdf

УДК 343.3/7:355.1(477)

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Артюшенко Олександр Вікторович

*начальник науково-методичного відділу забезпечення якості освітньої діяльності
та вищої освіти*

Військово-юридичного інституту

*Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
полковник*

Artiushenko Oleksandr

*Head of the Scientific and Methodological Department
for Quality Assurance of Educational Activities and Higher Education
Military Law Institute*

*Yaroslav Mudryi National Law University,
Colonel*

ORCID: 0000-0002-2831-8518

Товстолужський Олег Володимирович

старший викладач кафедри загальновійськових дисциплін

Військово-юридичного інституту

*Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
старший лейтенант*

Tovstoluzhskyi Oleg

*Senior Lecturer at the Department of General Military Disciplines
Military Law Institute*

*Yaroslav Mudryi National Law University,
Senior Lieutenant*

ORCID: 0009-0000-4683-9854

Брянкін Андрій Сергійович

курсант 4 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

Військово-юридичного інституту

*Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
сержант*

Briankin Andrii

*Student of the first (bachelor's) level of higher education
Military Law Institute*

*Yaroslav Mudryi National Law University,
Sergeant*

ORCID: 0009-0002-3641-6975

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-12-11738

НЕПРАВОМІРНА ПІДМІНА КРИМІНАЛЬНОГО ПЕРЕСЛІДУВАННЯ ДИСЦИПЛІНАРНИМИ ЗАХОДАМИ У ВІЙСЬКУ: РОЗМЕЖУВАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА РИЗИКИ КОМАНДИРСЬКОЇ БЕЗДІЯЛЬНОСТІ

UNLAWFUL SUBSTITUTION OF CRIMINAL PROSECUTION WITH DISCIPLINARY MEASURES IN THE ARMED FORCES: DISTINCTION BETWEEN LEGAL RESPONSIBILITY AND THE RISKS OF COMMANDER INACTION

Анотація. Вступ. В умовах повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України проблема правового розмежування дисциплінарної та кримінальної відповідальності військовослужбовців набула практичного значення, оскільки саме на цій межі виникають передумови для підміни кримінального переслідування внутрішньодисциплінарними заходами. Актуальність посилюється статистичними показниками: у 2024 році покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні отримали 604 військовослужбовці (2023–676; 2022–115), тоді як за січень–квітень 2024 року обліковано 19 508 кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби, з яких 10 584 – за статтею 407 КК України. На тлі посилення відповідальності Законом України № 2839-IX від 13.12.2022 та подальшого коригування моделі реагування Законом України № 3902-IX від 20.08.2024 з'являються додаткові стимули «вирішувати питання всередині підрозділу», що створює системні ризики для законності та військової дисципліни.

Мета. Метою статті є всебічний правовий аналіз явища неправомірної підміни кримінального переслідування заходами дисциплінарного впливу, визначення ризиків і правових наслідків таких зловживань та формування пропозицій щодо їх запобігання з урахуванням судової практики притягнення командирів до відповідальності.

Матеріали і методи. Дослідження ґрунтується на аналізі норм Кримінального кодексу України від 05.04.2001 № 2341-III, Кримінального процесуального кодексу України від 13.04.2012 № 4651-VI, Кодексу України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X та Дисциплінарного статуту Збройних Сил України від 24.03.1999 № 551-XIV, а також пов'язаних змін, зумовлених правовим режимом воєнного стану. Емпіричну основу становили офіційні статистичні дані та добірка судових рішень з Єдиного державного реєстру судових рішень, а також профільні наукові й аналітичні матеріали.

Методологічно застосовано формально-юридичний метод і системний підхід, аналіз судової практики, логіко-аналітичний та статистичний методи для зіставлення показників і формулювання узагальнень.

Результати. Встановлено, що підміна кримінально-правового реагування дисциплінарними стягненнями має щонайменше три негативні виміри: (1) підриває принцип невідворотності покарання та загальнопревентивний ефект закону; (2) формує атмосферу вибірковості правосуддя й знижує довіру особового складу до командування; (3) створює для командира прямі юридичні ризики притягнення до адміністративної або кримінальної відповідальності за бездіяльність/приховування відомостей про правопорушення.

Узагальнення матеріалів підтвердило, що така практика суперечить вимогам законності та повинна розцінюватися як службово небезпечна девіація управління дисципліною у війську.

Перспективи. Перспективними напрямками подальших досліджень і практичних кроків є: удосконалення підходів до диференціації відповідальності за нетяжкі діяння в особливих умовах; посилення інституційного контролю та моніторингу реагування командирів на ознаки кримінальних правопорушень; стандартизація навчання командного складу щодо процесуального обов'язку повідомлення компетентних органів; напрацювання рішень щодо спеціалізації розгляду військових правопорушень.

Ключові слова: дисциплінарна відповідальність, кримінальне переслідування, військові кримінальні правопорушення, підміна відповідальності, бездіяльність військової влади, обов'язок повідомлення, командир, невідворотність покарання.

Summary. Introduction. Against the backdrop of Russia's full-scale aggression, the proper differentiation between disciplinary and criminal liability of military personnel has become critical, as this "borderline" creates conditions for unlawfully replacing criminal prosecution with internal disciplinary measures; this is reinforced by the recorded dynamics of military offenses and disciplinary sanctions.

Purpose. To analyze the legal nature of such substitution, identify its risks and legal consequences (including commanders' liability for failure to report offenses), and propose measures to improve law enforcement practice.

Materials and methods. The study relies on the Criminal Code of Ukraine, the Criminal Procedure Code of Ukraine, the Code of Ukraine on Administrative Offenses, and the Disciplinary Statute of the Armed Forces of Ukraine, combined with official statistics and selected case-law from the Unified State Register of Court Decisions, using formal-legal analysis, a systemic approach, and case-law review.

Results. Unlawful substitution of criminal-law response by disciplinary sanctions: (1) undermines inevitability of punishment and general prevention; (2) fosters selective justice and reduces personnel trust in command; (3) creates direct legal risks for commanders due to concealment or non-reporting of criminal offenses.

Discussion. The findings confirm that "internal settlement" of incidents containing signs of criminal offenses contradicts legality requirements and necessitates strengthened institutional control, monitoring, and standardized commander training on the duty to notify competent authorities.

Key words: disciplinary liability, criminal prosecution, military criminal offenses, substitution of liability, inaction of military authorities, duty to notify, commander, inevitability of punishment.

Постановка проблеми. В умовах повномасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України питання юридичної відповідальності військовослужбовців набуло особливої гостроти, що

зумовлено не лише кількісним зростанням правопорушень, а й ускладненням вибору належних правових механізмів реагування. Особливе значення в цьому контексті має чітке розмежування дисциплінарної

та кримінальної відповідальності, оскільки саме на цій межі виникають передумови для підміни кримінального переслідування внутрішньодисциплінарними заходами.

За даними звіту Верховного Суду, у 2024 році покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні отримали 604 військовослужбовці, у 2023 році — 676, а у 2022 році — 115 (йдеться про вироки, що набрали законної сили) [1]. Водночас статистика кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби свідчить про значний обсяг навантаження на органи досудового розслідування: за даними Єдиного звіту Офісу Генерального прокурора, за січень-квітень 2024 року обліковано 19 508 кримінальних правопорушень цієї категорії, з яких 10 584 — за статтею 407 Кримінального кодексу України від 05.04.2001 № 2341-III (далі — КК України) [2; 3].

Додатковим чинником, який загострює ситуацію, стало ухвалення Закону України № 2839-IX від 13.12.2022, яким істотно посилено кримінальну й адміністративну відповідальність за низку правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби та обмежено можливість призначення більш м'яких видів покарання [4]. Надалі законодавець продовжив коригувати модель реагування, зокрема, Законом України № 3902-IX від 20.08.2024 запроваджено спеціальний механізм звільнення від кримінальної відповідальності для осіб, які вперше вчинили військові кримінальні правопорушення за статтями 407 та 408 КК України та добровільно повернулися до проходження служби [3; 5]. Проте навіть за умов такої «реінтеграційної» логіки базовим залишається обов'язок належної кваліфікації діяння та процесуального реагування на ознаки кримінального правопорушення.

На цьому тлі особливої уваги набуває проблема належного розмежування дисциплінарної та кримінальної відповідальності військовослужбовців, а також недопущення ситуацій, коли дисциплінарні стягнення фактично підміняють собою кримінальне переслідування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми юридичної відповідальності військовослужбовців неодноразово ставали предметом досліджень. Зокрема, у науковому просторі розглядалися питання розмежування відповідальності військовослужбовців за окремі правопорушення такими науковцями як: В. І. Тютюгін, М. Ю. Веселов, І. М. Коропатнік, М. А. Микитюк, С. В. Петков, Ю. В. Баулін, С. Б. Гавриш, С. В. Гізімчук, С. В. Гринчак, Ю. В. Гродецький, Л. В. Дорош та іншими.

У площині кримінально-правової оцінки бездіяльності командирів та їхніх позитивних обов'язків із запобігання, припинення й повідомлення про кримінальні правопорушення підлеглих береться до уваги робота К. П. Задоя щодо інституту командної відповідальності й меж притягнення начальників

до кримінальної відповідальності [6]. Питання відмежування дисциплінарної відповідальності від адміністративної та кримінальної, зокрема у випадках військових адміністративних правопорушень і «бездіяльності військової влади», деталізовано у працях М. С. Моїсєєва [7; 8] та С. О. Гриненка [9]. На рівні інституційного реформування військової служби застосовується робота М. Возник та інших [10], а також і міжнародні аналітичні матеріали щодо розвитку системи військової юстиції в Україні [11].

Окремо слід відзначити монографічну працю, присвячену відповідальності військових посадових осіб, зокрема, С. О. Харитонов у 2018 році опублікував монографію про кримінальну відповідальність за військові кримінальні правопорушення [12]. У межах розгляду проблематики показовим є аналітичне дослідження А. Криштанович, А. Пашкіної та В. Петраковського, у якому автори поєднали огляд міжнародних стандартів із порівняльним аналізом підходів окремих держав та розглядом української моделі, з урахуванням національної судової практики, щодо реалізації повноважень командирів у забезпеченні дисципліни й правопорядку у війську [13].

Метою статті є всебічний правовий аналіз явища неправомірної підміни кримінального переслідування військовослужбовців заходами дисциплінарного впливу, визначення ризиків та правових наслідків таких зловживань, а також вироблення пропозицій щодо запобігання ним.

Для досягнення поставленої мети розглянуто нормативне підґрунтя дисциплінарної та кримінальної відповідальності військовослужбовців, проаналізовано судову практику притягнення до відповідальності за військові правопорушення, зокрема випадки притягнення командирів до відповідальності за невиконання обов'язку повідомити про кримінальні правопорушення своїх підлеглих, а також сформулювати пропозиції стосовно вдосконалення правозастосування.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження виступають норми національного законодавства у сфері дисциплінарної та кримінальної відповідальності військовослужбовців і реагування на кримінальні правопорушення, зокрема положення КК України [3], Кримінального процесуального кодексу України від 13.04.2012 № 4651-VI (далі — КПК України) [14], Кодексу України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X (далі — КУпАП) [15] та Дисциплінарного статуту Збройних Сил України від 24.03.1999 № 551-XIV (далі — Статут) [16], а також нормативно-правові зміни, що зумовлені правовим режимом воєнного стану. Емпіричну базу становили офіційні українські статистичні дані та добірка судових рішень з Єдиного державного реєстру судових рішень, а також профільні наукові публікації та аналітичні матеріали.

Методологічну основу склали формально-юридичний метод, системний підхід (виявлення

взаємозв'язку між дисциплінарними процедурами, адміністративно-деліктними механізмами та кримінальним процесом), аналіз судової практики, тобто, узагальнення типових моделей реагування й наслідків бездіяльності, а також логіко-аналітичний та статистичний методи для зіставлення показників і формулювання висновків.

Виклад основного матеріалу. В Україні склалася розгалужена система правових засобів реагування на правопорушення, які вчинені військовослужбовцями, що охоплює дисциплінарну та кримінальну відповідальність.

У доктринальному вимірі принциповим є те, що військові кримінальні правопорушення охороняють встановлений порядок несення (проходження) військової служби як самостійний родовий об'єкт кримінально-правової охорони. Саме тому «перекваліфікація» діяння у дисциплінарну площину за наявності ознак кримінального правопорушення деформує логіку кримінального закону і підриває загальнопревентивну функцію відповідальності. Такий підхід узгоджується з науковою позицією щодо системності військових кримінальних правопорушень та їх кримінально-правової природи, викладеною у монографічній праці С. О. Харитонова [12, с. 106].

Дисциплінарна відповідальність військовослужбовців регулюється Статутом, що визначає види дисциплінарних проступків та порядок накладення стягнень, так відповідно до статті 45 цього Статуту, за порушення військової дисципліни або невиконання службових обов'язків командир має право накласти на підлеглого дисциплінарне стягнення, а військовослужбовці, які вчинили адміністративні правопорушення, несуть відповідальність в дисциплінарному порядку, крім випадків передбачених КУпАП. Водночас Статут однозначно встановлює, що у разі вчинення військовослужбовцем кримінального правопорушення він підлягає кримінальній відповідальності. Крім того, Статут прямо зобов'язує командирів у разі виявлення ознак кримінального правопорушення повідомляти про це орган досудового розслідування, інакше командир сам несе відповідальність відповідно до закону [16].

Наведений обов'язок командира має не лише дисциплінарно-організаційний, а й виразний кримінально-правовий вимір, оскільки пов'язаний із персональною відповідальністю начальника щодо реагування на правопорушення своїх підлеглих. У цьому контексті показовими є висновки К. П. Задоя про кримінальну відповідальність командирів (начальників) та зміст командної відповідальності, зокрема щодо меж відповідальності за невжиття необхідних заходів у ситуаціях, коли командир фактично контролює реагування на подію та приймає рішення про її внутрішнє врегулювання та не повідомляє компетентний орган. Тому неправомірна «підміна» кримінального переслідування дисциплінарним стягненням створює для командира ризики відпо-

відальності не як абстрактне застереження, а як реальний наслідок обраної моделі поведінки [6, с. 228].

Попри наведені чіткі вимоги законодавства, реалії правового режиму воєнного стану поставили командирів перед певними ситуаціями, що можуть спонукати до неправомірних дій з їхнього боку. Посилення репресивності Законом України № 2839-IX від 13.12.2022 [4], який мав на меті зміцнити військову дисципліну на фронті, фактично призвело до подій, коли військовослужбовцям за вчинення порушень загрожують значні терміни ув'язнення без альтернативи м'якшого покарання, тобто, суди позбавлені можливості врахувати пом'якшуючі обставини чи виняткові ситуації, пов'язані з веденням бойових дій та психологічним перевантаженням особового складу в той момент часу, який місяцями перебуває в прямому зіткненні з противником та не може дочекатися ротації. У результаті чого, командири стикаються з дилемою: з одного боку, законодавством вимагається реагувати на військові кримінальні правопорушення кримінально-правовими методами, а з іншого — суворе покарання кожного винного призводить до втрати цінних бійців та погіршення внутрішнього морального стану підрозділу, що звісно має вплив на виконання ними бойових розпоряджень. При цьому вимога статті 214 КПК України щодо невідкладного внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань у разі отримання відомостей про кримінальне правопорушення має імперативний характер і не може підмінюватися внутрішнім «попереднім розглядом» або дисциплінарним реагуванням [14].

Практична «зручність» дисциплінарного реагування часто спирається на хибне уявлення про взаємозамінність дисциплінарної та адміністративної відповідальності. Водночас С. О. Гриненком наголошується на критеріях їх відмежування: характері та ступені суспільної шкідливості діяння, особливостях об'єкта посягання, суб'єктному складі, а також на відмінностях процедурних гарантій та цілей відповідальності. Автором також зазначається, що низка складів у главі 13-Б КУпАП за формулюваннями близькі до норм КК України, але з них виключено ознаку заподіяння шкоди, тому склади набувають формального характеру і можуть конкурувати з кримінальними нормами. Окремо підкреслюється, що «бездіяльність військової влади» в аспекті приховування або неповідомлення про правопорушення не може розглядатися як суто дисциплінарний проступок, коли фактичні обставини вказують на ознаки кримінально караної поведінки або на юридично значущу бездіяльність посадової особи [9, с. 20–21]. Таке бачення кореспондує із підходом щодо відмежування дисциплінарної та адміністративної відповідальності у сфері військових адміністративних правопорушень.

Небезпека підміни кримінального переслідування дисциплінарними заходами проявляється у кількох вимірах. По-перше, це підірив принципу

невідворотності покарання: якщо особа, яка вчинила військове кримінальне правопорушення, уникає суду і відбувається лише доганою чи іншим дисциплінарним стягненням передбаченим Статутом, руйнується загальнопревентивна функція закону [16]. Інші військовослужбовці будуть сприймати такий прецедент як сигнал про безкарність за дії серйозного характеру, що підриває дисципліну у війську. По-друге, порушується справедливість та верховенство права, адже законотворчі військовослужбовці, які сумлінно виконують накази, почнуть з плином часу втрачати довіру до командування, якщо будуть бачити як порушники не несуть заслуженого покарання за свої вчинки. Водночас потерпілі від військових кримінальних правопорушень, наприклад, безпосередні командири, щодо яких вчинено непокору чи фізичне насильство, залишаються без відповідного захисту суду, адже винного лише дисциплінарно покарано в порядку прямої підлеглості старшим командиром. По-третє, сам командир наражається на правові наслідки, оскільки неповідомлення про кримінальне правопорушення підлеглого або приховування такого вчинку утворює склад правопорушення, так законодавством України передбачено адміністративну відповідальність військових посадових осіб статтею 172–16 КУпАП за недонесення про правопорушення підлеглих, а в разі настання тяжких наслідків вже кримінальну відповідальність за статтею 426 КК України [3; 15].

Системність проблеми «внутрішнього врегулювання» підтверджується не лише окремими кейсами судової практики, а й узагальненнями щодо практичних моделей поведінки командного складу. В аналітичному дослідженні А. Криштанович, А. Пашкіної та В. Петраковського встановлено, що до типових проявів командирської бездіяльності належать як неналежна фіксація факту правопорушення, так і затягування або уникнення повідомлення компетентних органів, що фактично створює «буфер» між подією та кримінальним процесом. У сукупності все це формує ризик інституційної толерантності до порушень і відтворює практику вибіркового реагування на діяння, які за законом мають отримувати кримінально-правову оцінку [13, с. 99–101].

Судова практика підтверджує, що «вирішення питання всередині підрозділу» шляхом заміни належної кримінально-правової відповідальності дисциплінарними заходами, або взагалі навмисного «нереагування» чи «недонесення», створює для командирів прямі юридичні ризики та водночас демонструє системну проблему кваліфікації таких ситуацій. Так, у постанові Центрального районного суду м. Миколаєва від 10.04.2019 у справі № 490/1839/19 суд визнав винним начальника штабу (тимчасово виконуючого обов'язки командира бригади) за частиною 2 статті 172–16 КУпАП [15], оскільки той, знаючи про виявлену відсутність двох автоматів АК-74, через помилку підлеглих, у визна-

чений період не повідомив уповноважені органи та не призначив службового розслідування, тобто фактично намагався «замовчати» або «пригальмувати» фіксацію події на потенційне кримінальне правопорушення, за що після був оштрафований [17].

Додатково показовим є те, що відповідальність за бездіяльність військової влади застосовується і тоді, коли командир, знаючи про правопорушення підлеглих, не оформлює матеріали та не забезпечує передбачений порядок реагування: у постанові Мукачівського міськрайонного суду Закарпатської області від 13.05.2025 у справі № 303/3465/25 було констатовано умисне неформалізація матеріалів щодо підлеглих, що несли військову службу в стані алкогольного сп'яніння за частиною 2 статті 172–16 КУпАП [15; 18].

Водночас практичний вимір проблеми полягає і в непослідовності кваліфікації: зафіксовано приклади, коли суди, розглядаючи неповідомлення командиром про кримінальне правопорушення підлеглого, помилково застосовували статтю 172–15 КУпАП — недбале ставлення до військової служби, замість статті 172–16 КУпАП — бездіяльність військової влади [15], зокрема, згадано постанову Глибочького районного суду Чернівецької області від 21.11.2024 у справі № 715/3824/24 щодо командира, який не доповів про заподіяння тілесних ушкоджень своїм підлеглим [19], та постанову Костопільського районного суду Рівненської області від 11.09.2024 у справі № 564/3468/24 щодо командира, який не доповів про самовільне залишення підрозділу своїм підлеглим [20], що свідчить про необхідність чітких меж між видами юридичної відповідальності та здійсненням відповідного моніторингу за їх дотриманням, а також визначених стандартів реагування командного складу [13, с. 83].

У межах аналізу дисциплінарної та адміністративної практики у війську вказується, що неповідомлення командирами про правопорушення та спроби «вирішити питання всередині підрозділу» становлять 45,5% серед типових проявів командирської бездіяльності, що на пряму вказує на ризик підміни кримінального переслідування дисциплінарними стягненнями [13, с. 105].

Для усунення описаної проблеми наявна потреба життя комплексних заходів як нормативного, такі практичного характеру:

1. Удосконалення законодавства з метою забезпечення справедливого балансу між вимогами військової дисципліни та принципом індивідуалізації покарання. Закон України № 2839-IX попри благородну мету зміцнення порядку, виявився надміру жорстким та негнучким [4]. У відповідь на суспільну критику та необхідність поповнення особового складу, у 2024 році Законом України № 3902-IX законодавцем були внесені зміни, що дозволили вперше вчиненим випадкам самовільного залишення військової частини або місця служби чи дезертирства

за певних дій уникнути кримінальної відповідальності, зокрема, якщо військовослужбовець добровільно повернувся до підрозділу, а командир надав згоду на його продовження військової служби [5]. Ця новація була необхідною проти необґрунтовано суворого покарання бійців, а також для збільшення кількості особового складу у війську, оскільки бійцям, що оступилися під впливом психологічного навантаження та здійснили кримінальне правопорушення, але боялися повернутися до лав Збройних Сил України або інших військових формувань, надається можливість для усвідомлення своєї помилки та повернення, що тим самим зменшує стимули командирів приховувати випадки таких кримінальних правопорушень.

Вважаємо за доцільне продовження тенденції диференціації відповідальності, адже законодавство має передбачати можливість звільнення від покарання або призначення більш м'якого покарання військовослужбовцям, що вчинили нетяжкі правопорушення в особливих обставинах бойової обстановки та при цьому щиро розкалися. Розширення підстав для звільнення від відбуття покарання або заміни покарання на дисциплінарне стягнення за рішенням суду у визначених законом випадках могло б легалізувати той підхід, до якого де-факто вдаються деякі командири, і водночас залишити це у правовому полі.

2. Необхідно посилити інституційний контроль за додержанням командирами вимог закону щодо реагування на кримінальні правопорушення. Військова служба правопорядку та інші правоохоронні органи, уповноважені розслідувати військові правопорушення, мають здійснювати ефективний моніторинг ситуацій в бойових частинах, аби випадки неповідомлення про кримінальні правопорушення виявлялися своєчасно. Доцільно запровадити для командирів регулярні інструктажі та роз'яснення щодо їхнього правового обов'язку інформувати слідчі органи про будь-які ознаки кримінальних правопорушень. Невідворотність відповідальності самих командирів за приховування правопорушень повинна бути не декларацією, а реальністю — у разі виявлення таких фактів винні службові особи мають притягуватися щонайменше до адміністративної відповідальності за статтею 172–16 КУпАП [15], а за наявності складу кримінального правопорушення, тобто, якщо це призвело до тяжких наслідків, і до кримінальної відповідальності за статтею 426 КК України [3].

В цьому контексті варто також опрацювати питання про можливе відновлення спеціалізованої військової юстиції (спеціалізованих військових судів) або принаймні про створення у межах вже існуючих судів окремих палат (колегій), що займатимуться військовими правопорушеннями. Це дозволило б розвантажити сучасну систему правосуддя та забезпечити більш оперативний й кваліфікований розгляд справ, виключивши стимули «вирішувати справи кулуарно».

3. Варто працювати над загальним підвищенням рівня військової дисципліни та командирської етики, аби мінімізувати самі передумови правопорушень. Як зауважують фахівці, випадки самовільного залишення військової частини або місця служби часто зумовлені не лише особистими рисами бійця, а й недоліками в роботі командування — неадекватними наказами, проблемами морально-психологічного забезпечення та поганими умовами служби. Усунення таких чинників шляхом покращення управлінських рішень та навчання офіцерів лідерству зрештою сприятиме тому, що потреба в суворих каральних заходах виникатиме набагато рідше. Відтак, зміцнення дисципліни має відбуватися передусім шляхом профілактики, а не покарання.

Запобігання підміні кримінального переслідування дисциплінарними заходами потребує не лише «посилення контролю», а й інституційних рішень, які мінімізують конфлікт між оперативними інтересами підрозділу та імперативами кримінального процесу. У цьому сенсі, як зазначається в наукових напрацюваннях щодо реформування військового права та військової служби, включно з аналізом моделей військової поліції інших держав, демонструють, що ефективний контроль за правопорядком у війську значною мірою залежить від належної спеціалізації та процедурної автономії органів реагування [10, с. 545]. Так само міжнародні аналітичні матеріали DCAF щодо розвитку військової юстиції в Україні підкреслюють важливість прозорих стандартів реагування, підзвітності та гарантованого механізму повідомлення про правопорушення, що має знижувати стимули до «внутрішнього замовчування» [11, с. 10].

Отже, шляхами вирішення проблеми зловживання дисциплінарними заходами можуть стати: корекція кримінального законодавства з метою більш гнучкого підходу до відповідальності військовослужбовців; встановлення чіткої процедури легального звільнення від кримінальної відповідальності в окремих випадках, щоб дисциплінарний вплив застосовувався відкрито та під контролем визначеним законом, а не приховано; а також неухильне притягнення до відповідальності командирів, які перевищують свої повноваження та приховують кримінальні правопорушення своїх підлеглих. Лише за умови, що дисциплінарна і кримінальна юрисдикції будуть діяти кожна у своїх межах доповнюючи один одного, а не підміняючи одна одну, можливо досягти справедливого балансу між потребами військової служби та вимогами закону.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Зловживання дисциплінарною відповідальністю як альтернативою кримінальному переслідуванню військовослужбовців є серйозною проблемою, яка загрожує як військовій дисципліні, так і принципам законності.

Зміст цієї загрози полягає не лише у дисциплінарній площині, а й у спотворенні кримінально-

правової охорони встановленого порядку військової служби, що розглядається як самостійний об'єкт кримінально-правового захисту [12, с. 62]. Неправомірне «перенесення» реагування в дисциплінарний формат за наявності ознак кримінального правопорушення суперечить критеріям відмежування видів юридичної відповідальності. Окремий ризик полягає у персоналізації наслідків для начальника: командирська відповідальність та рішення про «внутрішнє врегулювання» створюють підстави для оцінки поведінки командира як юридично значущої бездіяльності або перевищення меж своїх повноважень. При цьому узагальнення щодо практики реагування командирського складу вказують, що саме затягування та неповідомлення про правопорушення становить один із найбільш типових проблемних сценаріїв [13, с. 105].

Проведений аналіз демонструє, що в умовах сучасної збройної агресії окремі командири можуть неправомірно обмежуватися дисциплінарними стягненнями за діяння, що підпадають під ознаки військових кримінальних правопорушень, прагнучи уникнути суворих вироків судів, а така практика суперечить як чинному законодавству, так і моральним принципам. Статут прямо забороняє підміну кримінальної відповідальності дисциплінарною та зобов'язує повідомляти про кримінальні правопорушення компетентні органи [16]. Зловживання дисциплінарною владою підриває невідворотність покарання, створює атмосферу вибірковості правосуддя та повинно розцінюватися як службове правопорушення з боку командира.

Судова практика останніх років підтверджує наявність випадків притягнення командного складу до відповідальності за неподання відомостей про кримінальні правопорушення підлеглих, хоча у зв'язку з закритою специфікою військової служби такі випадки виявляються поодинокі. У практичній площині перспективними є рішення, що поєднують нормативну визначеність із належною інституційною спроможністю: стандартизацію реагування командного складу, посилення незалежного моніторингу повідомлень про правопорушення та розвиток спеціалізованих механізмів підтримання правопорядку у війську. Відповідні підходи узгоджуються з висновками щодо доцільності розвитку моделей військової поліції та організаційних інструментів забезпечення законності у військовому середовищі [10, с. 544–545], а також із рекомендаціями міжнародних аналітичних документів щодо військової юстиції в Україні, спрямованими на посилення підзвітності та прозорості реагування [11, с. 8].

Дисциплінарна влада має використовуватися суворо в межах законності та не підміняти собою кримінальну відповідальність, інакше втрачається сам сенс правового порядку у війську. В сучасних умовах правового режиму воєнного стану держава повинна забезпечити, з одного боку, невідворотне покарання винних у військових кримінальних правопорушеннях, а з іншого — справедливий та диференційований підхід, аби уникнути крайнощів надмірної репресії. Лише за такої умови вдасться зберегти боездатність та порядок у військах без шкоди для верховенства права.

Література

1. Як і за що судили українських військових у 2024 році: звіт Верховного Суду. *Судово-юридична газета*. 2025. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/327381-kak-i-za-chto-sudili-ukrainskikh-voennykh-v-2024-godu-otchet-verkhovnogo-suda> (дата звернення: 12.12.2025).
2. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення (форма № 1). Січень-квітень 2024 року (набір даних Офісу Генерального прокурора). *Портал відкритих даних України*. 2024. URL: <https://data.gov.ua/dataset/288006d0-deb8-4926-8da2-558ada2d3a84/resource/71c49d27-ad19-4912-bc55-3737c188eeb1> (дата звернення: 12.12.2025).
3. Кримінальний кодекс України: Кодекс України; Закон від 05.04.2001 № 2341-III. *База даних «Законодавство України»* / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14> (дата звернення: 12.12.2025).
4. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей несення військової служби в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці : Закон України від 13.12.2022 № 2839-IX. *База даних «Законодавство України»* / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2839-20> (дата звернення: 12.12.2025).
5. Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законів України щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за злочини проти встановленого порядку несення або проходження військової служби під час дії воєнного стану : Закон України від 20.08.2024 № 3902-IX. *База даних «Законодавство України»* / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/3902-20> (дата звернення: 12.12.2025).
6. Задоя К. П. Особливості кримінальної відповідальності військових командирів, інших осіб, які фактично діють як військові командири, та інших начальників. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: Право*. 2025. Вип. 89, ч. 3. С. 226–230. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.3.33>
7. Моїсєєв М. Критерії розмежування адміністративної та дисциплінарної відповідальності військовослужбовців Збройних Сил України. *Слово Національної школи суддів України*. 2024. № 4(49). С. 95–104. DOI: [https://doi.org/10.37566/2707-6849-2024-4\(49\)-8](https://doi.org/10.37566/2707-6849-2024-4(49)-8)

8. Моїсєєв М. Щодо розмежування адміністративної та кримінальної відповідальності за «бездіяльність військової влади». *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2024. Т. 35(74). № 3. С. 113–117. DOI: <https://doi.org/10.32782/2523-4269/2024-3-17>
9. Гриненко С. О. Щодо розмежування дисциплінарної та адміністративної відповідальності військовослужбовців за недбале ставлення до військової служби. *Сучасний стан та перспективи розвитку сектору безпеки України: публічно-приватні аспекти (16 квіт. 2015 р., м. Харків): зб. наук. пр. за матеріалами III Міжнар. наук.-практ. конф.* Харків, 2015. С. 20–21. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/11380> (дата звернення: 21.12.2025).
10. Voznyk M., Goloborodko Y., Vlad V., Sevruck Y. Reforming Military Law and Service in Ukraine: Lessons from the Military Police of Other Countries. *Croatian and Comparative Public Administration*. 2025. Vol. 25. No. 3. P. 529–554. DOI: <https://doi.org/10.31297/hkju.25.3.2>
11. Vashakmadze M. Military Justice in Ukraine: A Guidance Note. Geneva: DCAF, 2018. URL: https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/Military_Justice_Guidance_Note_eng.pdf (дата звернення: 21.12.2025).
12. Харитонов С. О. Кримінальна відповідальність за військові злочини за кримінальним правом України: монографія. Харків : Право, 2018. 328 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/18989/1/Kharitonov_2018-mono.pdf (дата звернення: 12.12.2025).
13. Криштанович А., Пашкіна А., Петраковський В. Правопорядок та дисципліна у війську: аналіз правової рамки відповідальності командирів та викликів її застосування на практиці. *Міжнародний фонд відродження*. Київ, 2025. URL: <https://www.pryncyp.org/wp-content/uploads/2025/04/vidpovidalnist-komandyriv-pravova-ramka.pdf> (дата звернення: 12.12.2025).
14. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України; Закон, Кодекс від 13.04.2012 № 4651-VI. *База даних «Законодавство України»* / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17> (дата звернення: 12.12.2025).
15. Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 1-212-24) : Кодекс України; Закон, Кодекс від 07.12.1984 № 8073-X. *База даних «Законодавство України»* / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/80731-10> (дата звернення: 12.12.2025).
16. Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України : Закон України; Статут від 24.03.1999 № 551-XIV. *База даних «Законодавство України»* / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/551-14> (дата звернення: 12.12.2025).
17. Судове рішення у справі № 490/1839/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. Надіслано судом: 19.04.2019. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81269840> (дата звернення: 12.12.2025).
18. Судове рішення у справі № 303/3465/25. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. Надіслано судом: 14.05.2025. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127313107> (дата звернення: 12.12.2025).
19. Судове рішення у справі № 715/3824/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. Надіслано судом: 21.11.2024. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123191510> (дата звернення: 12.12.2025).
20. Судове рішення у справі № 564/3468/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. Надіслано судом: 11.09.2024. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121539094> (дата звернення: 12.12.2025).

References

1. How and why Ukrainian military personnel were tried in 2024: report by the Supreme Court. *Judicial and Legal Newspaper*. 2025. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/327381-kak-i-za-chto-sudili-ukrainskikh-voennykh-v-2024-godu-otchet-verkhovnogo-suda> [in Ukrainian].
2. Single report on criminal offenses (form No. 1). January-April 2024 (data set of the Office of the Prosecutor General). *Open Data Portal of Ukraine*. 2024. URL: <https://data.gov.ua/dataset/288006d0-deb8-4926-8da2-558ada2d3a84/resource/71c49d27-ad19-4912-bc55-3737c188eeb1> [in Ukrainian].
3. Criminal Code of Ukraine: Code of Ukraine; Law of 05.04.2001 No. 2341-III. *Database “Legislation of Ukraine”* / Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14> [in Ukrainian].
4. On Amendments to the Code of Ukraine on Administrative Offenses, the Criminal Code of Ukraine, and Other Legislative Acts of Ukraine Regarding the Specifics of Military Service in Conditions of Martial Law or in a Combat Situation: Law of Ukraine No. 2839-IX of 13.12.2022. *Database “Legislation of Ukraine”* / Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2839-20> [in Ukrainian].
5. On Amendments to the Criminal Code of Ukraine, the Criminal Procedure Code of Ukraine, and Other Laws of Ukraine Regarding the Improvement of Criminal Liability for Crimes Against the Established Order of Military Service During Martial Law: Law of Ukraine No. 3902-IX of August 20, 2024. *Database “Legislation of Ukraine”* / Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/3902-20> [in Ukrainian].
6. Zadoya K. P. Features of criminal liability of military commanders, other persons who actually act as military commanders, and other superiors. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law*. 2025. Issue 89, part 3. Pp. 226–230. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.3.33> [in Ukrainian].
7. Moiseev M. Criteria for distinguishing between administrative and disciplinary liability of servicemen of the Armed Forces of Ukraine. *Word of the National School of Judges of Ukraine*. 2024. No. 4(49). Pp. 95–104. DOI: [https://doi.org/10.37566/2707-6849-2024-4\(49\)-8](https://doi.org/10.37566/2707-6849-2024-4(49)-8) [in Ukrainian].

8. Moiseev M. On the distinction between administrative and criminal liability for “inaction of military authorities”. *Scientific Notes of V.I. Vernadsky Ternopil National University*. Series: Legal Sciences. 2024. Vol. 35(74). No. 3. Pp. 113–117. DOI: <https://doi.org/10.32782/2523-4269/2024-3-17> [in Ukrainian].
9. Grynenko, S. O. On the distinction between disciplinary and administrative liability of military personnel for negligent attitude to military service. *Current state and prospects for the development of Ukraine’s security sector: public-private aspects (April 16, 2015, Kharkiv): collection of scientific papers based on the materials of the III International Scientific and Practical Conference*. Kharkiv, 2015. Pp. 20–21. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/11380> [in Ukrainian].
10. Voznyk M., Goloborodko Y., Vlad V., Sevruk Y. Reforming Military Law and Service in Ukraine: Lessons from the Military Police of Other Countries. *Croatian and Comparative Public Administration*. 2025. Vol. 25. No. 3. P. 529–554. DOI: <https://doi.org/10.31297/hkju.25.3.2>
11. Vashakmadze M. Military Justice in Ukraine: A Guidance Note. Geneva: DCAF, 2018. URL: https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/Military_Justice_Guidance_Note_eng.pdf
12. Kharitonov S. O. Criminal Liability for War Crimes under Ukrainian Criminal Law: Monograph. Kharkiv: Pravo, 2018. 328 p. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/18989/1/Kharitonov_2018-mono.pdf [in Ukrainian].
13. Kryshchanovich, A., Pashkina, A., Petrakovskiy, V. Law and order and discipline in the military: analysis of the legal framework for commanders’ responsibility and challenges in its practical application. *International Renaissance Foundation*. Kyiv, 2025. URL: <https://www.pryncyp.org/wp-content/uploads/2025/04/vidpovidalnist-komandyriv-pravovamka.pdf> [in Ukrainian].
14. Criminal Procedure Code of Ukraine: Code of Ukraine; Law, Code of 13.04.2012 No. 4651-VI. *Database “Legislation of Ukraine”* / Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17> [in Ukrainian].
15. Code of Ukraine on Administrative Offenses (Articles 1-212-24): Code of Ukraine; Law, Code of 07.12.1984 No. 8073-X. *Database “Legislation of Ukraine”* / Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/80731-10> [in Ukrainian].
16. On the Disciplinary Statute of the Armed Forces of Ukraine: Law of Ukraine; Statute dated 24.03.1999 No. 551-XIV. *Database “Legislation of Ukraine”* / Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/551-14> [in Ukrainian].
17. Court decision in case No. 490/1839/19. *Unified State Register of Court Decisions*. Sent by the court: 19.04.2019. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81269840> [in Ukrainian].
18. Court decision in case No. 303/3465/25. *Unified State Register of Court Decisions*. Sent by the court: 14.05.2025. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127313107> [in Ukrainian].
19. Court decision in case No. 715/3824/24. *Unified State Register of Court Decisions*. Sent by the court: 21.11.2024. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123191510> [in Ukrainian].
20. Court decision in case No. 564/3468/24. *Unified State Register of Court Decisions*. Sent by the court: 11.09.2024. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121539094> [in Ukrainian].

УДК 343.235.4; 343.7

Винник Анна Олегівна

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права і криминології
Львівський державний університет внутрішніх справ

Vynnyk Anna

*Candidate of Juridical Science, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Criminal Law and Criminology
Lviv State University of Internal Affairs
ORCID: 0000-0001-8141-531X*

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-12-11789

ОСОБЛИВИЙ ПРАВОВИЙ СТАТУС ОСОБИ, ЯКА ЗАБЕЗПЕЧУЄ ПРИЗОВ ТА МОБІЛІЗАЦІЮ: КАРАТИ НЕ МОЖНА ЗАХИЩАТИ

SPECIAL LEGAL STATUS OF A PERSON WHO PROVIDES CONSIGNMENT AND MOBILIZATION: PUNISHMENT OR DEFENCE

Анотація. Вступ. Насильницькі злочини відносяться до числа одних із найбільш небезпечних адже вони посягають на таке фундаментальне право людини і громадянина як право на життя та здоров'я. В умовах війни прояви такої злочинності є ще більш небезпечними адже супроводжуються наявністю великої кількості необлікованої зброї, а коло їх суб'єктів розширюється. Зокрема, сьогодні майже щодня з'являється інформація про застосування з боку цивільних осіб насильства щодо працівників територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки. Рівень соціального обурення пов'язаного із зловживанням вказаними особами своїми правами, в процесі так званої «бусифікації» не може бути виправданою, хоча власне це, як правило, і є рушійною силою тих «судів Лінча», які ми сьогодні спостерігаємо. З огляду на поширеність, системність, та резонансність вказаних злочинних проявів щодо вказаної категорії осіб, актуальним сьогодні є розгляд питання доцільності внесення до чинного Кримінального Закону змін в частині посилення кримінальної відповідальності за такі дії.

Метою публікації є розгляд питання кримінальної відповідальності за посягання на життя та здоров'я працівників територіального центру комплектування та соціальної підтримки під час виконання ними функцій з оповіщення населення про мобілізацію. Зокрема, з'ясування якими кримінально-правовими інструментами реагування на такі прояви злочинної поведінки наділене чинне кримінальне законодавство України, чи правильно ці інструменти застосовуються на практиці та чи є потреба у внесенні відповідних змін до чинного Кримінального кодексу України.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правові акти, які регламентують питання кримінальної відповідальності за посягання на життя та здоров'я особи — працівника територіального центру комплектування та соціальної підтримки; акти правозастосовного характеру; законотворчі ініціативи, які стосуються питання посилення кримінальної відповідальності за розглядувані кримінальні правопорушення; 2) наукові праці вітчизняних авторів з кримінального права, присвячені питанням кримінальної відповідальності за посягання на життя та здоров'я особи, загалом, та службової особи, військовослужбовця, зокрема; 3) інформаційні матеріали, що містяться в базі даних Інтернет.

Під час дослідження було поєднано загальнонаукові та спеціальні юридичні методи дослідження, зокрема: герменевтичний метод — під час тлумачення положень кримінального закону та доктринальних понять кримінального права; системний метод — для комплексного дослідження кримінально-правової регламентації відповідальності за окреслене коло посягань; метод документального аналізу — під час дослідження матеріалів судової практики, а також матеріалів інформаційного характеру, що містяться в базі даних Інтернет; догматичний метод — для виокремлення проблем кримінальної відповідальності за розглядувані посягання, а також під час формулювання висновків щодо вдосконалення кримінального закону; методи формальної логіки, зокрема порівняння, узагальнення, аналіз та синтез.

Результати проведеного дослідження зводяться до того, що чинне кримінальне законодавство володіє достатніми інструментами реагування на дії пов'язані із заподіянням шкоди життю чи здоров'ю працівникам територіальних центрів

комплектування та соціальної підтримки. Зазначені суб'єкти наділені спеціальним правовим статусом – є службовими особами; відтак за посягання на їх життя чи здоров'я застосуванню підлягає, окрім загальних норм Особливої частини КК України, які передбачають відповідальність за заподіяння тілесних ушкоджень різного ступені тяжкості чи заподіяння смерті особі, також і положення ст. 350 КК України. А відтак, законодавчі ініціативи щодо посилення кримінальної відповідальності за вказані гії щодо цих суб'єктів не виглядають сьогоденні затребуваними.

Перспективи подальших наукових досліджень вбачаються у розвитку наукової думки в напрямку посилення кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я працівників територіальних центрів підготовки та соціальної підтримки по-перше: одночасно і з посиленням кримінальної відповідальності за аналогічні гії вчинені ними щодо цивільних осіб. По-друге – шляхом запровадження нової кваліфікуючої ознаки, що характеризує обстановку вчиненого діяння, а саме: «під час проведення мобілізації».

Ключові слова: посягання на життя та здоров'я, воєнний стан, військовослужбовець, працівник правоохоронного органу, принцип справедливості, криміналізація, кримінальна відповідальність.

Summary. Introduction. Violent crimes are among the most dangerous because they violate such fundamental human and civil rights as the right to life and health. In wartime, such crimes are even more dangerous because they are accompanied by the presence of large quantities of unaccounted-for weapons, and the circle of perpetrators is expanding. In particular, today there are almost daily reports of civilians using violence against employees of territorial recruitment and social support centers. The level of social outrage associated with the abuse of rights by these individuals in the process of so-called “busification” cannot be justified, although this is, in fact, the driving force behind the “lynch mobs” that we are seeing today. Given the prevalence, systematic nature, and resonance of these criminal acts against this category of persons, it is now relevant to consider the advisability of amending the current Criminal Code to increase criminal liability for such actions.

Purpose. The purpose of this publication is to examine the issue of criminal liability for attacks on the life and health of employees of the territorial recruitment and social support center while they are performing their duties of informing the population about mobilization. In particular, it seeks to clarify what criminal law instruments are available under the current criminal legislation of Ukraine to respond to such criminal behavior, whether these instruments are correctly applied in practice, and whether there is a need to amend the current Criminal Code of Ukraine in this regard.

Materials and methods. The materials of the study are: 1) normative and legal acts regulating issues of criminal liability for encroachment on the life and health of a person – an employee of the territorial recruitment and social support center; law enforcement acts; legislative initiatives related to the issue of strengthening criminal liability for the criminal offenses under consideration; 2) works by domestic authors on criminal law devoted to issues of criminal liability for attacks on the life and health of individuals in general and civil servants and military personnel in particular; 3) information materials contained in the Internet database.

The study combined general scientific and special legal research methods, in particular: the hermeneutic method – when interpreting the provisions of criminal law and doctrinal concepts of criminal law; the systematic method – for a comprehensive study of the criminal law regulation of liability for a defined range of offences; the documentary analysis method – when studying materials from court practice, as well as informational materials contained in the Internet database; the dogmatic method – for identifying problems of criminal liability for the offences under consideration, as well as when formulating conclusions on improving criminal law; methods of formal logic, in particular comparison, generalization, analysis, and synthesis.

Results. The results of the study show that the current criminal legislation has sufficient tools to respond to actions related to causing harm to the life or health of employees of territorial recruitment and social support centers. These subjects have a special legal status – they are public officials; therefore, in addition to the general provisions of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine, which provide for liability for causing bodily harm of varying degrees of severity or causing death to a person, the provisions of Article 350 of the Criminal Code of Ukraine also apply to attacks on their life or health. Therefore, legislative initiatives to strengthen criminal liability for the aforementioned actions against these subjects do not appear to be necessary at this time.

Discussion. Further scientific research is needed to develop scientific thinking in the direction of strengthening criminal liability for criminal offenses against the life and health of employees of territorial training and social support centers, firstly, in conjunction with strengthening criminal liability for similar actions committed by them against civilians. Secondly, by introducing a new qualifying feature that characterizes the circumstances of the act committed, namely: “during mobilization”.

Key words: encroachment on life and health, martial law, military serviceman, law enforcement officer, principle of justice, criminalization, criminal liability.

Постановка проблеми. Війна, яка триває та пов'язана із цим активна мобілізаційна компанія здійснюють негативний соціально-психологічний вплив на суспільство та є каталізатором проявів суспільно-небезпечної поведінки з боку усіх його членів. Сьогодні напади на представників територіальних центрів комплектування

та соціальної підтримки (Далі — ТЦК та СП) вже носять характер масового явища. І головна причина цього криється у зловживаннях та неправомірних діях таких осіб, що включають не лише корупцію, а і трагічні випадки побиття та загибелі людей. Додатковим чинником таких негативних проявів з боку цивільних є тривале ігнорування державою

та «закриття очей» на прояви таких зловживань, кричущість незаконних дій працівників ТЦК та СП, а також їх системність.

Все це стало причиною того, що, як одне, так і друге явище набуває загрозливих масштабів. При цьому, динаміка зростання проявів таких діянь знаходиться у прямій залежності одне від одного: чим довше триває війна і проводяться мобілізаційні заходи, тим більшою є кількість скарг на неправомірні дії працівників ТЦК та СП. Зокрема, як зазначається у відповіді Офісу уповноваженого Верховної Ради з прав людини на запит «Української правди», з 1 січня по 29 жовтня 2025 року отримано майже 5 тисяч звернень щодо порушень співробітниками ТЦК та СП прав військовозобов'язаних під час мобілізації. За весь 2024-й надійшло понад 3,4 тисячі таких скарг. В 2023 році омбудсмен отримав більше 500 звернень, а в 2022-му — усього 18 [1]. Це в свою чергу призводить до зростання рівня суспільного обурення такими діями та зворотної агресивної, протиправної поведінки з боку цивільних громадян.

В таких умовах, очевидною є потреба у реагуванні законодавця на вказані прояви поведінки, а можливо навіть і переосмисленні підходів в питанні їх кримінально-правового регулювання. Адже, з одного боку, важливо захистити права осіб, які від імені держави забезпечують виконання мобілізаційних заходів. Разом із цим, наділення таких осіб спеціальним правовим статусом потерпілого та їх додатковий захист з боку законодавця може посилити і без того існуюче сьогодні у них негласне привілейоване положення. (Вказані суб'єкти є військовослужбовцями на яких окрім загальних кримінально-правових норм, поширюється і дія спеціальних кримінально-правових приписів (Наприклад ст. 114–1 КК України «Перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань», а також ст. 348 КК України «Посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця»)

З огляду на вказане вище, цілком виправданим є те, що у Верховній Раді України сьогодні на розгляді перебуває одночасно декілька законопроектів, які стосуються питань посилення кримінальної відповідальності, при чому, як дій працівників ТЦК та СП щодо цивільних під час проведення мобілізації, так і цивільних щодо вказаних осіб. Зокрема, Верховна Рада у першому читанні ухвалила Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо запровадження кримінальної відповідальності за порушення законодавства про оборону, мобілізаційну підготовку та мобілізацію, вчинені керівниками територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки, головами та членами військово-лікарських комісій № 12442 від 27.01.2025 який передбачає запровадження кримінальної відповідальності для військовослужбовців ТЦК за по-

рушення правил мобілізації [2]. Також до Верховної ради внесено Законопроект № 13393 «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за порушення порядку проведення мобілізації [3]. Разом із цим, у Верховній раді сьогодні знаходиться і Проект Закону про внесення зміни до Кримінального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за погрозу або насильство щодо військовослужбовця та образу його честі і гідності № 13384–1 від 08.07.2025, яким пропонується Доповнити Кримінальний кодекс України (Відомості Верховної Ради України, 2001 р., № 25–26, ст. 131) статтею 345–2, яка б передбачала кримінальну відповідальність за «Погрозу або насильство щодо військовослужбовця та образа його честі і гідності» [4].

Дотримуючись позиції про необхідність комплексного вивчення окресленої проблеми (вирішення питання посилення кримінальної відповідальності повинно розглядатися одночасно, як щодо працівників ТЦК та СП з боку цивільних, так і навпаки) з огляду на обрану тематику дослідження, все ж більш детально зупинимось на з'ясуванні затребуваності тих законодавчих ініціатив, які вказані у попередньому абзаці останніми. Для цього, необхідно з'ясувати наявність та достатність чинних кримінально-правових приписів, на підставі яких сьогодні вирішується питання кримінальної відповідальності за заподіяння працівнику ТЦК та СП тілесних ушкоджень чи смерті під час виконання останніми мобілізаційних заходів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій
Питання пов'язані із діяльністю працівників ТЦК та СП хоч і не є новими для наукового товариства та здебільшого залишається предметом «кухонного дискусу». Це пояснюється не стільки складністю цього питання, скільки недоречністю його обговорення в умовах воєнного стану. Що ж стосується тієї його частини, яка зачіпає проблематику кримінальної відповідальності за заподіяння працівнику ТЦК та СП тілесних ушкоджень чи заподіяння їм смерті під час вчинення останніми мобілізаційних заходів, то вона лише починає виходити у наукову площину.

Зокрема, крім питання теми окресленої у цій науковій публікації розглядали такі науковці, як Письменський Є. О. [5] (при розгляді питань кваліфікації перешкоджання мобілізації). Майстренко О.[6] та Людвік В. Д. [7] (під час дослідження кримінально-правової характеристики перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань). Такі науковці, як Сийплогін М.В.[8] та Кузнецов В.В. [9] торкалися окресленої проблематики в контексті кримінально-правової оцінки дій працівників ТЦК та СП під час мобілізації (науковці вивчали особливості кваліфікації незаконного позбавлення волі або викрадення людини представником влади в умовах воєнного стану).

Окремі напрацювання з окресленої проблематики знаходимо також у роботах Різника О.Р. [10], Гриньо Д.Д. [11] Ясиновського П.В. [12] Комісаров М., Комісарова Н., Самедов Е [13] та інших.

Відтак, подальші наукові дослідження з цієї тематики є не лише актуальними, а і напроцуд затребуваними.

Метою статті є аналіз чинного кримінального законодавства у питанні кримінальної відповідальності за посягання на життя та здоров'я працівника ТЦК та СП та законотворчих ініціатив що стосуються її посилення. З'ясування обгрунтованості та доцільності посилення кримінально-правової охорони прав і свобод вказаної категорії осіб.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні майже щодня у засобах масової інформації ми зустрічаємо повідомлення про напади на осіб, які здійснюють мобілізаційні заходи в групах оповіщення. І подібні агресивні дії з боку громадян в сторону працівників ТЦК та СП сьогодні часто носять загрозливий характер, адже наслідком ми маємо не просто заподіяння тілесних ушкоджень, а і летальні випадки. І якщо кваліфікація таких дій щодо поліцейських — працівників правоохоронного органу, які часто також є членами зазначених груп оповіщення є законодавчо врегульованою — вони є спеціальним потерпілим відповідно до положень ст. 345 КК України, то до кваліфікації розглядуваних дій щодо працівників ТЦК та СП сьогодні єдності не має.

Так, за фактом нападу на військовослужбовця у м. Івано-Франківськ 08 грудня 2025 року, особі — нападнику було повідомлено про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 296 КК України [14]. У випадку, що мав місце у Львові, коли військовослужбовця під час оповіщення населення щодо мобілізації було смертельно поранено, прокуратурою розпочато провадження за ч. 2 ст. 121 та ч. 3 ст. 350 КК України [15]. За наслідками іншого інциденту у м. Львові, який стався у вересні 2025 року коли чоловік розпилив у бік військового газовий балончик суд визнав особу винним за ч. 2 ст. 345, ч. 2 ст. 350 КК України [16]. Дії особи, яка нанесла ножом два удари військовослужбовцю — у ділянку спини та кисті руки, намагаючись врятувати свого сина від мобілізації, кваліфікували за ч. 2 ст. 28, ч. 1 ст. 114-1, ч. 2 ст. 350 КК України [17]. За фактом нападу на працівника ТЦК під час здійснення ним заходів оповіщення Луцький міськрайонним судом було винесено вирок та визнання особу винною у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 350 КК України [18]. Інформацію за фактом нападу на військовослужбовців ТЦК під час проведення заходів оповіщення у місті Кривий Ріг на Дніпропетровщині, який стався у жовтні цього року було внесено до Єдиного реєстру досудових розслідувань за ознаками злочину, передбаченого ч. 1 ст. 121 ККУ (умисне тяжке тілесне ушкодження) [19]. А чоловіку,

який у м. Харків по черзі завдав удари трьома співробітникам ТЦК: одному — ножом у голову та руку, іншому — у голову та підключичну ділянку, ще одному — в область тулуба під здійснення останніми заходів по перевірці документів, повідомлено про підозру у посяганні на життя працівника правоохоронного органу (ст. 348 КК України), та закінченому замаху на умисне вбивство двох або більше осіб у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків (ч. 2 ст. 15, п. 1, 8 ч. 2 ст. 115 КК України) [20].

Як бачимо, вказані діяння сьогодні кваліфікують щонайменше за трьома підходами. Перший передбачає кваліфікацію таких дій за ст. ст. 115 та 121 КК України. Другий полягає у застосуванні ст. 114-1 КК України «Перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань» та ст. 348 КК України «Посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця». Третій — передбачає застосування ст. 350 КК України «Погроза або насильство щодо службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок».

Пропонуємо з'ясувати правильність вказаних підходів для кваліфікації і почнемо з положень ст. 114-1 КК України.

Зокрема, на думку Письменського Є.О. відповідальність за ст. 114-1 КК України повинна наставати за перешкоджання виключно такій діяльності, яка безпосередньо пов'язана із забезпеченням національної безпеки України (включаючи підготовку до виконання бойової роботи та її проведення), а не будь-якій законній діяльності. З цього науковець висновок, що господарська або мобілізаційна діяльність не можна вважати такою, що відноситься до діяльності, безпосередньо пов'язаної із забезпеченням національної безпеки України [5, с. 4].

Схожої думки дотримуються і інші науковці. Так, Людвік В. досліджуючи безпосередній об'єкт складу злочину, передбаченого ст. 114-1 КК України, вказує, що таким його об'єктом виступає «нормальна діяльність Збройних Сил України та інших військових формувань в частині забезпечення ними національної безпеки України» [7, с. 236].

Підтримує таку позицію і Майстренко О., яка в одній із своїх праць зазначає, що «специфіка основного безпосереднього об'єкта злочину, передбаченого ст. 114-1 КК України, полягає у тому, що він є складником групи суспільних відносин, поставлених під охорону Розділу I Особливої частини КК» [6, с. 219].

Що стосується положень ст. 348 КК України та ст. 350 КК України, то потрібно виходити з наступного. Потерпілим у ст. 348 КК України є військовослужбовець, однак таке діяння, як вбивство або замах на вбивство пов'язане з такою діяльністю потерпілого, як охорона громадського порядку. Що стосується положень ст. 350 КК України, то тут не завжди іде мова про таку кримінально-правову

ознаку спеціального потерпілого, як виконання ним певного обов'язку: в першому випадку — потерпілим є службова особа, а от в другому випадку має місце виконання громадянином громадського обов'язку.

Аналізуючи вказані кримінально-правові норми професор Навроцький В. О. приходять до висновку, що у тих випадках, коли у статтях встановлена відповідальність за посягання на громадських чи державних діячів у зв'язку з їх державною або громадською діяльністю (в тому числі за посягання у зв'язку з діяльністю щодо охорони громадського порядку (ст. 348 КК України)) фактично ідеться про посягання у зв'язку із «виконання службового або громадського обов'язку» [21, с. 36]. На підставі цього, висловлюється позиція, що «охорона громадського порядку» є тотожна «виконання службового або громадського обов'язку».

Говорячи про службові обов'язки потрібно на думку Навроцького В. О., виходити з того, що їх характер обумовлений видом діяльності, якою займається потерпілий. Значення має при цьому також сфера компетенції організації чи установи, в якій він працює та коло повноважень, яке визначається конкретно посадою [21, с. 37]. Тобто для того, аби вести мову про виконання службових обов'язків необхідно, щоб особа була штатним працівником (іншими словами перебувала на службі та отримувала за виконувану нею роботу зарплатню).

В свою чергу, громадський обов'язок виконуються добровільно. Особа фактично здійснює соціально-корисні дії на користь суспільства і ці дії не стосуються особистих прав і свобод цієї особи. На відміну від службового обов'язку, громадський не є виконанням роботи, до якої особу примусово залучають. Такі дії нею виконуються за власною ініціативою та не зумовлені ні її посадою, ні її повноваженнями. За них вона не отримує винагороди у виді заробітної плати. Саме це і є визначним при відмежуванні виконання особою службових обов'язків від виконання громадських. Відтак, як про це вказує Навроцький В. О., ані військову, ані альтернативну службу не можна вважати виконанням особою громадського обов'язку [21, ст. 69].

В цьому контексті науковець вважає, що у злочинах, де потерпілим названо просто службову особу, як це наприклад має місце в ст. 350 КК України під виконанням службових обов'язків необхідно розуміти виконання будь — яких обов'язків, у зв'язку з якими ця особа визнається службовою (як владних, так і організаційно розпорядчих чи адміністративно-господарських) [21, ст. 66].

Що стосується самого поняття «службова особа» і можливості віднесення військовослужбовця — працівника ТЦК, який здійснює діяльність з оповіщення населення про мобілізацію, то такою службовою особою на думку професора Хавронюка є військова службова особа зокрема, військовослужбовець, який обіймає посаду у військово-цивільній адміністрації,

військова службова особа Збройних Сил України (Далі — ЗСУ), Національної гвардії України, Служби безпеки України, Управління державної охорони, Державної прикордонної служби України, іншого військового формування, створеного на підставі закону [22].

Таким чином, тлумачення поняття службової особи все ж ставиться у залежність від конкретних функцій, які така особа виконує. У випадку коли мова іде про так звану цивільну службову особу, то для розуміння цього поняття потрібно звертатися до положень ч. 3 ст. 18 КК України. Що ж стосується військової службової особи, то відповідно до примітки, яка міститься у ст. 425 КК України під військовими службовими особами розуміються військові начальники, а також інші військовослужбовці, які обіймають постійно чи тимчасово посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських обов'язків, або виконують такі обов'язки за спеціальним дорученням повноважного командування [23]. При цьому, саме по собі військове звання не може вважатися ознакою військової службової особи. На це вказав Касаційний кримінальний суд Верховного Суду у постанові від 15 жовтня 2024 року по справі № 216/1675/22 [24].

Відповідно до ч. 5 статті 22 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» призов громадян на військову службу під час мобілізації або залучення їх до виконання обов'язків за посадами, передбаченими штатами воєнного часу, забезпечують місцеві органи виконавчої влади та здійснюють територіальні центри комплектування та соціальної підтримки або командири військових частин [25].

Порядок проведення призову громадян на військову службу під час мобілізації, на особливий період визначає Постанова Кабінету Міністрів України про «Порядок проведення призову громадян на військову службу під час мобілізації, на особливий період» від 16 травня 2024р. № 560 [26].

Зокрема постановою Кабінету Міністрів України визначено порядок оповіщення військовозобов'язаних та резервістів, їх прибуття до територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки, процедуру перевірки військово-облікових документів громадян, уточнення персональних даних військовозобов'язаних та резервістів та внесення відповідних змін у військово-облікові документи; процедуру надання військовозобов'язаним та резервістам відстрочки від призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період та її оформлення; організацію медичного огляду військовозобов'язаних та резервістів для визначення придатності до військової служби; процедуру оформлення призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період; механізм відправлення військовозобов'язаних та резервістів до місць проходження військової служби [26].

При цьому, саме територіальні центри комплектування та соціальної підтримки є органами військово-

вого управління, що забезпечують виконання законодавства з питань військового обов'язку і військової служби, мобілізаційної підготовки та мобілізації.

Відтак є всі підстави вважати, що військовослужбовці — працівники ТЦК та СП, які виконують функції з оповіщення населення про мобілізацію є службовими особами. І у випадку заподіяння шкоди життю чи здоров'ю працівнику ТЦК та СП під час здійснення ними оповіщення про мобілізацію застосування положень ст. 350 КК України є цілком коректним.

Що стосується ст. 348 КК України, то з огляду на вказане вище, її застосування за вчинення розглядуваних дій є не правильним. Хоча в цій статті і йде мова про дії цивільної особи щодо військовослужбовця, однак єдиним та виключним різновидом діяльності цієї особи, з якою власне і пов'язується посягання, є лише «охорона громадського порядку».

Отже, як бачимо, станом на сьогодні Кримінальний Закон має щонайменше два механізми кваліфікації розглядуваних дій щодо військовослужбовців — працівників ТЦК: положення Розділу II Особливої Частини КК України, що передбачають відповідальність за кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я, як норми загальної дії, а також положення ст. 350 КК України, у випадках коли ця особа є службовою.

Відтак, можна зробити проміжний висновок та констатувати, що сьогодні в питання кримінальної відповідальності працівника ТЦК та СП за насильницькі дії щодо цивільних осіб і навпаки є певна узгодженість та баланс.

Наочно це можна продемонструвати наступним чином. У випадках, коли протиправні дії — застосування насильства (мається на увазі заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості та смерті) щодо цивільних осіб вчиняють самі військовослужбовці — працівники ТЦК, то їх діяння можна кваліфікувати за ст. 426-1 КК України, а саме, як перевищення військовою службовою особою влади або службових повноважень, тобто умисне заподіяння дій, які явно виходять за межі наданих цій особі прав чи повноважень за умови заподіяння істотної шкоди.

Потрібно зауважити, що відповідно до примітки до ст. 425 КК України у статтях 425, 426 та 426-1 цього Кодексу істотною шкодою, якщо вона полягає у заподіянні матеріальних збитків, вважається шкода, яка в двісті п'ятдесят і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, а тяжкими наслідками за тієї самої умови вважається шкода, яка в п'ятсот і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян [23].

Разом із цим, на думку Сийпюкі М. В. поняття «істотна шкода» дозволяє допускати можливість визначення таких наслідків не тільки у матеріальному вимір [9] Зокрема, у судовій практиці під істотною шкодою нематеріального характеру також

визнають «порушення охоронюваних Конституцією України чи іншими законами прав та свобод людини і громадянина (право на свободу й особисту недоторканність та недоторканність житла, виборчі, трудові, житлові права тощо), підлив авторитету та престижу органів державної влади чи органів місцевого самоврядування, порушення громадської безпеки та громадського порядку, створення обстановки й умов, що утруднюють виконання підприємством, установою, організацією своїх функцій, приховування злочинів» [27].

З'ясування поняття істотної шкоди у її нематеріальному вимірі у цьому випадку є можливим через тлумачення ч. 3 ст. 426-1 КК України, де вказано про такі обов'язкові наслідки цього діяння, як тяжкі наслідки.

Зокрема, якщо під останніми прийнято розуміти тяжке тілесне ушкодження або смерть особи, то можна допустити, що все, що є меншим за вказані наслідки можна відносити до числа істотної шкоди, про яку йде мова в ч. 1 аналізованої статті. Тобто якщо істотна шкода полягає у заподіянні фізичної шкоди, цією ознакою охоплюються випадки заподіяння потерпілому фізичного болю — від удару, побиттів чи мордування, легкого чи середньої тяжкості тілесного ушкодження [28].

У випадках же вчинення розглядуваних дій щодо працівників ТЦК, то застосуванню так само підлягають норми, які передбачаються кримінальною відповідальністю за заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості чи смерті, а також спеціальна норма — ст. 350 КК України.

Висновки і перспективи подальших досліджень.

Незважаючи на проблематику, пов'язану із безпосереднім притягненням, а точніше не притягнення працівників ТЦК та СП до кримінальної відповідальності за заподіяння шкоди здоров'ю та життю цивільних осіб під виконання своїх обов'язків в рамках мобілізації, «ігнорування норм законодавства і потурання з боку правоохоронної системи незаконній діяльності військовослужбовців ТЦК та СП з метою в будь-який спосіб посприяти їм у проведенні мобілізації» хоч і є проявом несправедливого застосування норм права, вважати чинне кримінальне законодавство в цій частині таким, що порушує кримінально-правовий принцип справедливості підстав не має.

Зокрема, як про це зазначає Конституційний Суд України в рішенні від 2 листопада 2004 року No 15-рп/2004 у справі про призначення судом більш м'якого покарання, справедливе застосування норм права — це передусім недискримінаційний підхід, неупередженість. Це означає не тільки те, що передбачений законом склад злочину та рамки покарання відповідатимуть один одному, а й те, що покарання має перебувати у справедливому співвідношенні із тяжкістю та обставинами скоєного і особою винного [29].

При цьому, у науковій літературі про принцип справедливості у кримінальному праві знаходимо, що одним із його рівнів прояву є формування визначеного кола злочинних діянь. Адже, як про це вказує О. Олійник загалом зміст принципу справедливості полягає в тому, що як тексти нормативно-правових актів, що регулюють кримінально-правові відносини, так і способи реалізації кримінальної відповідальності мають бути належними та відповідати загальноновизнаним нормам моралі [30].

З цим кореспондується і інший принцип, якого необхідно дотримуватися в процесі пеналізації кримінальних правопорушень, який також є дотриманим сьогодні, — принцип рівності перед законом (кримінальним законом в тому числі). Він зводиться до заборони дискримінації, яка означає, що закони покликані стримувати дискримінацію окремих фізичних осіб чи груп осіб, а будь-який необґрунтований неоднаковий підхід заборонений [31, с. 393–395].

Таким чином, з огляду на наявність достатніх інструментів кримінально-правового впливу на прояви насильницької поведінки щодо працівників ТЦК

та СП, внесення до КК України спеціальних норм, у яких працівники ТЦК додатково наділятимуться статусом спеціального потерпілого порушуватиме чинний на сьогодні баланс кримінально-правових приписів в розглядуваному питанні, а також принцип справедливості та рівності як фундаментальні принципи кримінального права. Відтак, пропозиція по доповненню КК України новими положеннями, зокрема ст. 345–2 «Погроза або насильство щодо військовослужбовця та образа його честі і гідності» не виглядає затребуваною та такою, що є на часі.

Разом із цим, перспектива подальших наукових досліджень вбачається у розвитку наукової думки в напрямку посилення кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я працівників територіальних центрів підготовки та соціальної підтримки по-перше: одночасно і з посиленням кримінальної відповідальності за аналогічні дії вчинені ними щодо цивільних осіб. По-друге — шляхом запровадження нової кваліфікуючої ознаки, що характеризує обстановку вчиненого діяння, а саме: «під час проведення мобілізації».

Література

1. Омбудсмен отримав майже 5 тисяч скарг на дії ТЦК під час мобілізації в 2025 році. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2025/11/05/8005913/> (дата звернення: 12.12.2025).
2. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо запровадження кримінальної відповідальності за порушення законодавства про оборону, мобілізаційну підготовку та мобілізацію, вчинені керівниками територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки, головами та членами військово-лікарських комісій : Проект Закону № 12442 від 27.01.2025. *Верховна Рада України*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/55697> (дата звернення: 12.12.2025).
3. Про внесення змін до Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за порушення порядку проведення мобілізації : Проект Закону № 13393 від 20.06.2025 р. *Верховна Рада України*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/56650> (дата звернення: 12.12.2025).
4. Про внесення зміни до Кримінального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за погрозу або насильство щодо військовослужбовця та образу його честі і гідності : Проект Закону № 13384-1 від 08.07.2025 р. *Верховна Рада України*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/56746> (дата звернення: 20.12.2025).
5. Письменський Є. О. Кримінально-правова кваліфікація перешкоджання мобілізації (поточна практика правозастосування та перспективи вдосконалення законодавства). *Правовий часопис Донбасу*. 2024. № 1(86). С. 1–7.
6. Майстренко О. Об'єктивна сторона перешкоджання законній діяльності Збройних сил України та інших військових формувань. *Протидія терористичній діяльності: міжнародний досвід і його актуальність для України* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (30 вересня 2016 року). Київ : Національна академія прокуратури України, 2016. С. 218–219.
7. Людік В. Д. Кримінально-правова характеристика перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 2. С. 234–238.
8. Сийплові М. В. Зловживання владою або службовим становищем: визначення наслідків злочину. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2015. Вип. 33(2). С. 127–130.
9. Сийплові М. В., Кузнецов В. В. Особливості кваліфікації незаконного позбавлення волі або викрадення людини представником влади в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія ПРАВО. 2024. Випуск 84: частина 3. С. 383–392.
10. Різник О. Р. Кримінально-правова характеристика складів злочинів, що пов'язані з незаконним позбавленням волі: дис. ... доктора філософії: 081 Право. Львів, 2023. 248 с.
11. Гриньо Д. Д. Обмеження прав і свобод людини в умовах воєнного стану в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 2. С. 45–48.

12. Ясиновський П. В. Особливий період як обов'язкова ознака при кваліфікації за ст. 114-1 Кримінального кодексу України. *Аналітично-порівняльне правознавство*. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/12/135.pdf> (дата звернення: 20.12.2025).
13. Комісаров М., Комісарова Н., Самедов Е. Кваліфікація військових кримінальних правопорушень, вчинених військовослужбовцями у співучасті в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Київського інституту Національної гвардії України*. 2024. № 1. С. 74–79.
14. В Івано-Франківську на військовослужбовця напали з ножом. *Суспільне Івано-Франківськ*. URL: <https://suspinle.media/ivano-frankivsk/1185564-v-ivano-frankivsku-na-vijskovosluzbovca-napali-z-nozem/> (дата звернення: 20.12.2025).
15. У Львові конфлікт із ТЦК закінчився смертю: що відомо. *Comments.ua*. URL: <https://society.comments.ua/ua/news/accidents/u-lvovi-konflikt-iz-tck-zakinchivsia-smertyu-scho-vidomo-789270.html> (дата звернення: 20.12.2025).
16. У Львові чоловік втік від поліції і ТЦК: його знайшли і покарали. *TCH*. URL: <https://lviv.tsn.ua/lviv/u-lvovi-cholovik-vtik-vid-politsiyi-i-ttsk-yoho-znayshly-i-pokaraly-2969672.html> (дата звернення: 20.12.2025).
17. Мати вдарила працівника ТЦК ножом, щоб врятувати сина від мобілізації: подробиці. *TCH*. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/na-cherkashchyni-zatrymano-napadnykiv-na-ttsk-2969960.html> (дата звернення: 20.12.2025).
18. Лучанин уник покарання за напад з ножом на працівника ТЦК. *ZAXID.NET*. URL: https://zaxid.net/luchanin_unik_pokarannya_za_napad_z_nozhem_na_viyskovosluzhbovtstva_ttsk_i_sp_n1620038 (дата звернення: 20.12.2025).
19. Скоєно напад на працівника ТЦК у Кривому Розі: військовослужбовці отримали ножові поранення. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/skoyeno-napad-na-dvokh-pratsivnykiv-ttsk-u-kryvomu-rozi-viyskovosluzhbovtsi-otrymaly-nozovi-poranennia-2925458.html> (дата звернення: 20.12.2025).
20. Один із важким поранення у лікарні. У Харкові чоловік із ножом напав на співробітників ТЦК і поліцейського. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/mobilizaciya-u-harkovi-cholovik-iz-nozhem-napav-na-tck-i-policeyskogo-pid-chas-perevirki-dokumentiv-50537590.html> (дата звернення: 20.12.2025).
21. Навроцький В. О. Наскрізнi кримінально-правові поняття : навч. посібн. Київ : Юрінком Інтер, 2023. 376 с.
22. Хавронюк М. І. Кримінальні правопорушення проти порядку несення військової служби : Проект нового Кримінального кодексу України: передумови розробки, концептуальні засади, основні положення : монографія / [за заг. ред. Ю. В. Бауліна, М. І. Хавронюка]. Київ : ВАІТЕ, 2024. Розділ 10. С. 366–375. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/34292> (дата звернення: 12.12.2025).
23. Кримінальний кодекс України : документ № 2341-III від 05.04.2001 зі змінами в ред. від 17.07.2025. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 17.07.2025).
24. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 15 жовтня 2024 року по справі № 216/1675/22. URL: https://protocol.ua/ua/postanova_kks_vp_vid_15_10_2024_roku_u_spravi_216_1675_22/ (дата звернення: 20.12.2025).
25. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України № 3543-XII від 21.10.1993. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12> (дата звернення: 12.20.2025).
26. Питання проведення призову громадян на військову службу під час мобілізації, на особливий період : Постанова Кабінету Міністрів України від 16 травня 2024 р. № 560. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/560-2024-p#Text> (дата звернення: 20.12.2025).
27. Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень : Постанова Пленуму Верховного Суду України No 15 від 26 грудня 2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0015700-03#Text> (дата звернення: 12.12.2025).
28. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І., Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. 1360, ст. 1309.
29. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання): від 2 листоп. 2004 р. No 15-рп/2004. *Офіційний вісник України*. 2004. № 45. Ст. 2975.
30. Олійник О. Сутність принципу справедливості за міжнародним кримінальним правом URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/9/37.pdf> (дата звернення: 20.12.2025).
31. Пономаренко Ю. А. Загальна теорія визначення караності кримінальних правопорушень : монографія. Харків : Право, 2020. 720 с.

References

1. Pohorilov S. and Strashkulych A. (2025). Ombudsman otrymav maizhe 5 tysiach skarh na dii TTsK pid chas mobilizatsii v 2025 rotsi [The Ombudsman received almost 5 thousand complaints about the actions of the TCR during the mobilization in 2025]. *Ukrainska pravda*. Available at: <https://www.pravda.com.ua/news/2025/11/05/8005913>
2. Draft Law on Amendments to the Criminal Code of Ukraine regarding the introduction of criminal liability for violations of legislation on defense, mobilization training and mobilization committed by heads of territorial recruitment and social support centers, heads and members of military medical commissions (2025, January 27). *Verkhovna Rada Ukrainy*. Available at: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/55697>

3. Draft Law on Amendments to the Criminal Code of Ukraine and Other Legislative Acts of Ukraine Regarding Strengthening Liability for Violation of the Mobilization Procedure (2025, June 20). *Verkhovna Rada Ukrainy*. Available at: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/56650>
4. Draft Law on Amendments to the Criminal Code of Ukraine to Improve Liability for Threats or Violence Against a Serviceman and Insults to His Honor and Dignity (2025, July 8). *Verkhovna Rada Ukrainy*. Available at: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/56746>
5. Pysmenskyi Ye.O. (2024). Kryminalno-pravova kvalifikatsiia pereshkodzhannia mobilizatsii (potochna praktyka pravozastosuvannia ta perspektyvy vdoskonalennia zakonodavstva) [Criminal legal qualification of obstruction of mobilization (current law enforcement practice and prospects for improving legislation)]. *Law Journal of Donbass*, issue 1(86), pp. 1–7.
6. Maistrenko O. (2016). Obiektivna storona pereshkodzhannia zakonnoi diialnosti Zbroinykh syl Ukrainy ta inshykh viiskovykh formuvan [The objective side of obstructing the lawful activities of the Armed Forces of Ukraine and other military formations]. In: National Prosecution Academy of Ukraine, *Countering terrorist activities: international experience and its relevance for Ukraine*, Proceedings of the International Conference, Kyiv, September 30 2016. Kyiv, pp. 218–219.
7. Liudvik V.D. (2015). Kryminalno-pravova kharakterystyka pereshkodzhannia zakonnoi diialnosti Zbroinykh Syl Ukrainy ta inshykh viiskovykh formuvan [Criminal-legal characteristic of obstruction of the law activities of the Armed forces of Ukraine and other military formations]. *Scientific Bulletin of Dnipro State University of Internal Affairs*, issue 2, pp. 234–238.
8. Syiploki M.V. (2015). Zlovzhyvannia vladou abo sluzhbovym stanovyschem: vyznachennia naslidkiv zlochynu [Abuse of authority or service position: certain consequences crimes]. *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*, issue 33 (2), pp. 127–130.
9. Syiploki M.V. and Kuznetsov V.V. (2024). Osoblyvosti kvalifikatsii nezakonnoho pozbavlennia voli abo vykradennia liudyny predstavnykom vlady v umovakh voiennoho stanu [Qualification features of illegal deprivation of liberty or abduction of a person by a representative of authorities under martial law conditions]. *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*, issue 84, part 3, pp. 383–392.
10. Riznyk O.R. (2023). *Criminal law characteristics of crimes related to unlawful deprivation of liberty*. Ph.D. Thesis. Lviv State University of Internal Affairs.
11. Grynyo D.D. (2023). Obmezhenia prav i svobod liudyny v umovakh voiennoho stanu v Ukraini [Deliberation of human rights and freedoms in the minds of a war camp in Ukraine rights acting]. *Law Review of Kyiv University of Law*, issue 2, pp. 45–48.
12. Yasynovskyi P.V. (2024). A special period as a mandatory feature for qualification under Art. 114–1 of the Criminal Code of Ukraine. *Electronic Scientific Journal Analytical and Comparative Jurisprudence* [online] no. 6. Available at: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/12/135.pdf>
13. Komissarov M., Komissarova N. and Samedov E. (2024). Kvalifikatsiia viiskovykh kryminalnykh pravoporushen, vchynenykh viiskovosluzhbovtsiamy u spivuchasti vumovakh voiennoho stanu [Qualification of military criminal offenses committed by servicemen in complicity under martial law]. *Scientific Bulletin of Kyiv Institute of the National Guard of Ukraine*, issue 1, pp. 74–79.
14. Zhuk Y. (2025). V Ivano-Frankivsku na viiskovosluzhbovtsia napaly z nozhem. Suspilne-Ivano-Frankivsk [In Ivano-Frankivsk, a serviceman was attacked with a knife]. *Suspilne Ivano-Frankivsk*. Available at: <https://suspilne.media/ivano-frankivsk/1185564-v-ivano-frankivsku-na-vijskovosluzhbovtcia-napali-z-nozem/>
15. *Comments.ua*. (2025). U Lvovi konflikt iz TTsK zakinchyvsia smerti: shcho vidomo [In Lviv, the conflict with the TCR ended in death: what is known]. Available at: <https://society.comments.ua/ua/news/accidents/u-lvovi-konflikt-iz-tck-zakinchyvsia-smertyu-scho-vidomo-789270.html>.
16. Khmelnytska V. (2025). U Lvovi cholovik vtik vid politsii i TTsK: yoho znaishly i pokaraly [In Lviv, a man fled from the police and the TCR: he was found and punished]. *TSN*. Available at: <https://lviv.tsn.ua/lviv/u-lvovi-cholovik-vtik-vid-politsiyi-i-ttsk-yoho-znayshly-i-pokaraly-2969672.html>
17. Syvak R. (2025). Maty vdaryla pratsivnyka TTsK nozhem, shchob vriatuvaty syna vid mobilizatsii: podrobytsi [Mother stabbed a TCR employee to save her son from mobilization: details]. *TSN*. Available at: <https://tsn.ua/ukrayina/na-cherkashchyni-zatrymano-napadnykiv-na-ttsk-2969960.html>
18. Shevchuk D. (2025). Luchanyn unyk pokarannia za napad z nozhem na pratsivnyka TTsK [A resident of Lutsk escaped punishment for a knife attack on a TCR employee]. *Zaxid.net*. Available at: https://zaxid.net/luchanin_unik_pokarannya_za_napad_z_nozhem_na_viiskovosluzhbovtsia_ttsk_i_sp_n1620038
19. Skavron B. (2025). Skoieno napad na pratsivnykiv TTsK u Kryvomu Rozi: viiskovosluzhbovtsi otrymaly nozhovi poranennia [An attack was carried out on employees of the TCR in Kryvyi Rih: servicemen received knife wounds]. *TSN*. Available at: <https://tsn.ua/ukrayina/skoyeno-napad-na-dvokh-pratsivnykiv-ttsk-u-kryvomu-rozi-vijskovosluzhbovtsi-otrymaly-nozovi-poranennia-2925458.html>
20. NV. (2025). Odyn iz vazhkym poranenniam u likarni. U Kharkovi cholovik iz nozhem napav na spivrobitnykiv TTsK i politseiskoho [One seriously injured in hospital. In Kharkiv, a man with a knife attacked TCR employees and

a police officer]. Available at: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/mobilizaciya-u-harkovi-cholovik-iz-nozhem-napav-na-tck-i-policeyskogo-pid-chas-perevirki-dokumentiv-50537590.html>

21. Navrotskyi V. O. (2023). *Naskrizni kryminalno-pravovi poniattia* [Cross-cutting concepts of criminal law]. Kyiv: Yurinkom Inter.

22. Khavroniuk M. (2024). *Kryminalni pravoporushennia proty poriadku nesennia viiskovoi sluzhby* [Criminal offenses against the order of military service]. In: Yu. Baulin, ed. *Proiekt novoho Kryminalnoho kodeksu Ukrainy: peredumovy rozrobky, kontseptualni zasady, osnovni polozhennia* [The draft of the new Criminal Code of Ukraine: development prerequisites, conceptual principles, main provisions]. Kyiv: VAITE, pp. 366–375. Available at: <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/34292>

23. Criminal Code of Ukraine. (2001, July 17). *Verkhovna Rada Ukrainy*. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

24. Application no. 216/1675/22: Resolution of the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court, 15 October 2024. *Protocol.ua*. Available at https://protocol.ua/ua/postanova_kks_vp_vid_15_10_2024_roku_u_spravi_216_1675_22/

25. Law of Ukraine on Mobilization Training and Mobilization 1993. *Verkhovna Rada Ukrainy*. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12>

26. The issue of conscription of citizens for military service during mobilization, for a special period: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine 2024. *Verkhovna Rada Ukrainy*. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/560-2024-п#Text>

27. On judicial practice in cases of abuse of power or official authority: Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine 2003. *Verkhovna Rada Ukrainy*. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0015700-03#Text>

28. Melnyk M. I. and Khavroniuk M. I., eds. (2018). *Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy* [Scientific and Practical Commentary on the Criminal Code of Ukraine]. Kyiv: VD Dakor.

29. Case on the constitutional submission of the Supreme Court of Ukraine regarding the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the provisions of Article 69 of the Criminal Code of Ukraine (case on the imposition of a more lenient sentence by the court: Judgement of the Constitutional Court of Ukraine 2004. *Ofitsiynyi Visnyk Ukrainy*, issue 45.

30. Oliinyk O. (2019). The essence of the principle of justice under international criminal law. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo* [online] no. 19. Available at: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/9/37.pdf>

31. Ponomarenko Yu. A. (2020). *Zahalna teoriia vyznachennia karanosti kryminalnykh pravoporushen* [General theory of criminal offences' punishability determining]. Kharkiv: Pravo.

УДК 343.3 (477)

Мармура Олег Зіновійович

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та криминології факультету № 1
Львівський державний університет внутрішніх справ*

Marmura Oleh

*PhD in Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Criminal Law and Criminology
Faculty No. 1
Lviv State University of Internal Affairs
ORCID: 0000-0002-6981-5377*

Пасека Олексій Федорович

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та криминології факультету № 1
Львівський державний університет внутрішніх справ*

Pasyeka Oleksiy

*PhD in Law, Associate Professor
Associate Professor of the Department of Criminal Law and Criminology
Faculty No. 1
Lviv State University of Internal Affairs
ORCID: 0000-0002-5797-3597*

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-12-11764

РОЗМЕЖУВАННЯ ПОСОБНИЦТВА ДЕРЖАВІ-АГРЕСОРУ ВІД КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА СУМІЖНИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

DISTINGUISHING AID TO AN AGGRESSOR STATE FROM COLLABORATIVE ACTIVITIES AND RELATED CRIMINAL OFFENCES

Анотація. Вступ. Кримінальний кодекс України у 2022 році було доповнено кількома статтями про злочини, що посягають на національну безпеку, що призвело до певного розбалансування існуючої системи відповідних норм та викликало низку труднощів щодо розмежування кримінальних правопорушень. Серед таких новел і норма про пособництво державі-агресору, яка має схожість із нормами, передбаченими ст. ст. 109, 110, 1102, 111, 1111, 4362 КК України.

Метою дослідження є розробка та обґрунтування теоретичних положень щодо розмежування пособництва державі-агресору та суміжних кримінально-протиправних діянь, а також напрацювання практичних рекомендацій щодо кваліфікації діянь, які одночасно містять і склад пособництва державі-агресору, і склади колабораційної діяльності, державної зради та інших суміжних кримінальних правопорушень.

Матеріали і методи. Теоретичну основу дослідження становлять результати досліджень проблематики кваліфікації пособництва державі-агресору та суміжних кримінальних правопорушень. При дослідженні використано системний та герменевтичний методи, а також методи формальної логіки: аналізу, синтезу, індукції та дедукції.

Результати. В ході проведення дослідження окреслено випадки конкуренції та колізії між нормою про пособництво державі-агресору та нормами про інші кримінальні правопорушення, що посягають на національну безпеку України; напрацьовано шляхи вирішення конкуренції таких норм та подолання зазначених колізій правових норм; визначено статті (частини статей) КК України, які підлягають застосування у таких випадках.

Перспективи. Отримані результати можуть бути корисними для пошуку найоптимальніших шляхів законодавчого вирішення проблем кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення проти національної безпеки. Пер-

спективним напрямом також є дослідження питань розмежування інших кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, склад кримінального правопорушення, пособництво державі-агресору, колабораційна діяльність, державна зрада, колізія кримінально-правових норм.

Summary. Introduction. The Criminal Code of Ukraine in 2022 was supplemented with several articles on crimes that encroach on national security, which led to a certain imbalance in the existing system of relevant norms and caused a number of difficulties in distinguishing criminal offenses. Among such novelties is the norm on aiding an aggressor state, which is similar to the norms provided for in Art. 109, 110, 1102, 111, 1111, 4362 of the Criminal Code of Ukraine.

The purpose of the study is to develop and substantiate theoretical provisions on the distinction between aiding an aggressor state and related criminal and unlawful acts, as well as to develop practical recommendations on the qualification of acts that simultaneously contain, the corpus delicti of aiding an aggressor state and the corpus delicti of collaboration, high treason and other related criminal offenses.

Materials and methods. The theoretical basis of the study is the results of research on the issues of qualification of aiding and abetting an aggressor state and related criminal offenses. The study used systemic and hermeneutic methods, as well as methods of formal logic: analysis, synthesis, induction and deduction.

Results. During the study, cases of competition and collision between the norm on aiding and abetting an aggressor state and norms on other criminal offenses that encroach on the national security of Ukraine were outlined; ways of resolving the competition of such norms and overcoming the specified conflicts of legal norms were developed; articles (parts of articles) of the Criminal Code of Ukraine that are subject to application in such cases were determined.

Prospects. The results obtained may be useful for finding the most optimal ways of legislatively resolving the problems of criminal liability for criminal offenses against national security. A promising direction is also the study of issues of delimitation of other criminal offenses against the foundations of national security.

Key words: criminal liability, corpus delicti, aiding and abetting an aggressor state, collaborative activity, high treason, conflict of criminal law norms.

Постановка проблеми. Відповідно до Пояснювальної записки до законопроекту, яким в кінцевому результаті КК України було доповнено ст. 111² КК України, його метою було передбачити покарання для осіб, які співпрацювали з державою-агресором, окупаційною адміністрацією, збройними чи воєнізованими формуваннями держави-агресора [1]. Відтак пособництво державі-агресору, насамперед, слід відмежовувати від колабораційної діяльності, яка за своїм змістом теж є співпрацею з державою-агресором та її відповідними формуваннями. Однак цим проблеми не обмежуються. Діяння, які охоплюються ст. 111² КК України, мають схожість також із діями, спрямованими на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади (ст. 109 КК України), посяганням на територіальну цілісність і недоторканість України (ст. 110 КК України), державною зрадою (ст. 111 КК України), виправдовуванням, визнанням правомірною, запереченням збройної агресії Російської Федерації проти України чи глорифікацією її учасників (ст. 436² КК України). У цьому аспекті слід зазначити, що результати досліджень свідчать про неабияку складність у розмежуванні цих діянь. Як відзначає В. М. Шлапаченко, не пропонуючи розмежувальних ознак колабораційної діяльності та державної зради з одного боку і пособництва державі-агресору з іншого, законодавець ускладнює кваліфікацію співпраці з агресором та посилює невизначеність понятійного апарату розділу I Особливої частини КК України [2]. За результатами аналітичного звіту «Колабораційна

діяльність і пособництво державі-агресору: практика застосування законодавства та перспективи його удосконалення», відсутність чітких критеріїв розмежування відповідних кримінальних правопорушень має наслідком те, що у провадженнях за фактом однакових діянь має місце кваліфікація за різними статтями КК України, і це перешкоджає формуванню належної практики, а також призводить до неспівмірності та неоднomanітності застосування покарання [3, с. 9–10].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам кваліфікації пособництва державі-агресору та суміжних кримінальних правопорушень присвячено наукові праці таких вчених як О. О. Дудоров [4], Р. О. Мовчан [4, 5], Н. В. Нетеса [6], Е. І. Оржинська [7], В. О. Сеніна [7], М. І. Хавронюк [8], В. М. Шлапаченко [2] та інші. Водночас більшість досліджень націлені на критику прийнятих норм і спрямовані на пошук законотворчих рішень подолання проблем, що виникли. Водночас слід зауважити, що скасування спеціальних норм, а також їх зміна, в результаті якої з-під чинності норми виводяться певні діяння, тягне за собою звільнення осіб, які їх вчинили до набрання відповідними змінами чинності від кримінальної відповідальності в той час, коли такі діяння залишаються кримінально-караними відповідно до інших статей КК України [9]. Відтак сьогодні більш актуально шукати правові шляхи вирішення питання розмежування кримінальних правопорушень, передбачених новоствореними положеннями КК України.

Формулювання цілей статті. Завданням цього дослідження є розробка та обґрунтування теоретичних положень щодо розмежування пособництва державі-агресору та суміжних кримінально-протиправних діянь, а також напрацювання практичних рекомендацій щодо кваліфікації діянь які одночасно містять і склад пособництва державі-агресору, і склади колабораційної діяльності та інших суміжних кримінальних правопорушень.

Виклад основного матеріалу.

Теоретичні засади дослідження. Розмежування відповідних кримінальних правопорушень слід здійснювати або шляхом встановлення відмінності тих чи інших ознак складу кримінального правопорушення, або ж встановлення і вирішення конкуренції норм чи подолання колізії норм. При цьому під конкуренцією норм розуміємо ситуації, коли у вчиненому діянні містяться ознаки складів кримінальних правопорушень, передбачені кількома нормами КК України, якщо вибір з них тієї, що має бути застосована підпорядкований встановленням чи загальновизнаним правилам. Мова йде про конкуренцію загальної і спеціальної норм, норми-частини та норми-цілого, кількох спеціальних норм. Перший вид конкуренції має місце в разі коли одна норма (спеціальна) охоплює виключно частину з тих діянь, що охоплюються іншою нормою (загальною). Другий вид присутній у випадку, якщо одна норма охоплює лише частину вчиненого (норма про частину), а інша — вчинене повністю (норма про ціле). Третій вид конкуренції неактуальний в контексті предмета цього дослідження. Колізією кримінально-правових норм у цьому дослідженні вважаємо ситуації коли вчинене особою кримінальне правопорушення містить склади кримінальних правопорушень, передбачених різними нормами за відсутності вищезазначених видів конкуренції норм (існують дві норми, які однаково претендують на застосування і передбачають різну кримінальну відповідальність).

Розмежування пособництва державі агресору та колабораційної діяльності. Об'єкт цих кримінальних правопорушень вочевидь однаковий — суспільні відносини з приводу забезпечення державного суверенітету, обороноздатності, основ національної безпеки України. При їх розмежуванні у полє зору, насамперед, впадає відмінність у визначенні суб'єкта кримінального правопорушення. У ст. 111² КК України — це усі окрім громадян держави-агресора. Своєю чергою у ч.ч. 1–3, 5 та 7 ст. 111¹ КК України — виключно громадянин України. У ч.ч. 4, 6 цієї статті ознак суб'єкта не визначено, однак цілком обґрунтованими є висновки Є. О. Письменського, що ним так само є виключно громадянин України в силу історичної, соціальної та правової природи колабораційної діяльності [10]. Так само очевидно є й відмінність у меті. В ст. 111² КК України є вказівка про мету завдання шкоди Україні, а також на проміжну

мету — допомогу державі-агресору. У ст. 111¹ КК України вказівка на мету є лише у третій та шостій частинах. Водночас слід відзначити, що сутність колабораційної діяльності так чи інакше спрямована на допомогу державі-агресору чи її формуванням та відповідно — заподіяння шкоди Україні. Тому можна констатувати, що така мета як ознака складу цього кримінального правопорушення впливає зі змісту інших його ознак. Окремі науковці також акцентують на тому, що колабораційна діяльність передбачає сталий зв'язок суб'єкта кримінального правопорушення із окупованою територією і здійснюється виключно в обстановці окупації [6]. Водночас такий висновок можна зробити лише щодо окремих форм колабораційної діяльності: зайняття посад в незаконних органах влади, судових чи правоохоронних органах на окупованій території, добровільної участі у незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території, а також дій, спрямованих на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти.

Відтак норми про різні форми колабораційної діяльності за суб'єктом є вужчими за норми про пособництво державі-агресору, а у випадку вказівки на мету — ще й вужчими за ознаками суб'єктивної сторони. Таким чином, за умов однакової чи більш вузької об'єктивної сторони, норми про колабораційну діяльність виконуватимуть функцію спеціальних норм та підлягатимуть застосуванню; якщо ж об'єктивна сторона буде сформульована більш широко — матиме місце колізія норм; в разі ж передбачення нормами різних ознак об'єктивною сторони слід вести мову про суміжні склади кримінальних правопорушень і обирати норму на основі точного встановлення ознак цього елемента складу кримінального правопорушення.

Порівняння об'єктивної сторони складів кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 111¹ та 111² КК України вимагає з'ясування та порівняння змісту кожної із форм, визначених цими статтями.

Об'єктивна сторона пособництва державі агресору може проявлятися у трьох формах: 1) підтримка рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора; 2) реалізація таких рішень; 3) добровільний збір, підготовка чи передача матеріальних ресурсів або інших активів представникам держави-агресора чи її відповідним формуванням.

Першу з перелічених форм слід відмежувати від колабораційної діяльності у формі публічних закликів до підтримки рішень або дій держави-агресора, збройних формувань чи окупаційної адміністрації та до співпраці з ними (ч. 1 ст. 111¹ КК України). Попри граматичну подібність відповідних нормативних положень, об'єктивна сторона не тотожна. У ч. 1 ст. 111¹ КК України мова йде виключно про публічні заклики до певних діянь, а не про самі ді-

яння. О. Трепет пише, що підтримкою рішень чи дій є сприяння відповідним діям, надання допомоги, вираження солідарності з такими діями і рішеннями держави-агресора або її формувань, висловлення симпатії їм, виступ на захист зазначених рішень чи дій [11]. Натомість публічні заклики до такої підтримки — це спонукання інших до відповідної поведінки. Безумовно, публічні заклики до підтримки рішень або дій держави-агресора теж можна розглядати як форму підтримки рішень або дій, але в будь-якому разі перше характеризує більш вузьке коло діянь. Приклади конструювання окремих норм про вчинення певних дій та про публічні заклики до вчинення таких дій були в КК України і до внесення змін 2022 року, і при цьому це не одержувало істотної критики. Як приклад можна навести ч. 1 та 2 ст. 109 КК України. Схожа ситуація має місце й у випадку публічних закликів до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окупованій території України, що за фактом є реалізацію рішення держави-агресора про анексію такої території.

Отже публічні заклики до підтримки рішень чи дій держави-агресора та до невизнання суверенітету України за тимчасово окупованими її територіями завжди мають кваліфікуватися за ч. 1 ст. 111¹ КК України.

Пособництво державі-агресору у формі реалізації рішень держави-агресора або її формувань слід відмежовувати від здійснення пропаганди в закладах освіти (ч. 3 ст. 111¹ КК України). Рішеннями держави-агресора чи її формувань можуть бути політичні заяви, закони, укази, постанови, накази, розпорядження тощо [11]. Реалізація рішень полягає у вчиненні дій, спрямованих на втілення їх у життя. Пропаганда — це інструмент, за допомогою якого певні групи можуть доносити свої тези до широкого кола людей [12]. Видається, що такі тези як можуть бути спрямовані на втілення конкретних рішень, так і ні. Саме поняття пропаганда, у загальному розумінні, не має якогось позитивного чи негативного відтінку [12]. Суспільна небезпечність пропаганди визначається вказаною у диспозиції метою — сприяння здійсненню збройної агресії проти нашої держави та уникненню за це відповідальності, а також встановленню та утвердженню окупації частини території України. У ст. 111² КК України зазначена схожа мета (проміжна — допомога державі агресору, та основна — завдання шкоди Україні). Таким чином, хоч за колом суб'єктів та метою, норма, передбачена ст. 111² КК України є ширшою, ніж передбачена ч. 1 ст. 111¹ КК України, об'єктивна сторона (діяння) може не співпадати. Якщо ж діяння охоплюється об'єктивною стороною обох норм, має місце правова колізія.

Реалізація рішень держави-агресора може полягати й у вчиненні дій, спрямованих на впровадження у закладах освіти стандартів освіти держави-

агресора, адже такі стандарти у будь-якому випадку затверджені нормативними документами держави-агресора. Проведення господарської діяльності у співпраці з державою-агресором чи незаконними органами влади, створеними на окупованій території (ч. 4 ст. 111¹ КК України) полягає у здійсненні такої діяльності за правилами та відповідно до вимог держави-агресора чи встановлених такими незаконними органами влади, а також виробництво або реалізацію продукції чи надання послуг такими суб'єктами [13]. Відтак в будь-якому разі можна вести мову про реалізацію рішень держави-агресора чи окупаційних органів. Рішення про проведення незаконних виборів або референдумів на тимчасово окупованій території так само слід визнавати рішенням держави-агресора чи її окупаційної адміністрації. Відтак участь в їх організації чи проведенні (ч. 5 ст. 111¹ КК України) теж є формою реалізації рішення держави агресора чи її окупаційної адміністрації. Так само реалізація рішень держави-агресора може полягати і в організації або проведенні заходів політичного характеру, здійсненні інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором чи окупаційною адміністрацією, що спрямовувались на підтримку держави-агресора чи її формувань або уникнення нею відповідальності за збройну агресію (ч. 6 ст. 111¹ КК України). У всіх цих випадках йдеться про більш вузьке формулювання об'єктивної сторони, а у випадку ч. 6 ст. 111¹ КК України — ще й із вужчою суб'єктивною стороною. Враховуючи ще й вужче коло суб'єктів, не викликає сумніву, що вказані норми є спеціальними по відношенню до норми про пособництво державі-агресору і саме вони підлягають застосуванню.

Окрім цього, реалізація рішень держави-агресора чи її формувань матиме місце в разі зайняття громадянином України посад в незаконних органах, створених на окупованій території, а також участі громадянина України у збройних формуваннях держави-агресора чи підконтрольних їй незаконним воєнізованим чи збройним формуванням. Проте вступ на посаду чи на службу і виконання конкретних посадових обов'язків чи обов'язків служби хоч і взаємообумовлені, але окремі діяння. Відтак кожне з них слід кваліфікувати окремо, а відтак має місце сукупність кримінальних правопорушень.

Пособництво державі-агресору у формі добровільного збору, підготовки чи передачі матеріальних ресурсів або інших активів представникам держави-агресора, її збройним формуванням чи окупаційній адміністрації дуже подібна до колабораційної діяльності у формі передачі матеріальних ресурсів незаконним збройним або воєнізованим формуванням, що створені на тимчасово окупованій території або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора (ч. 4 ст. 111¹ КК України).

Водночас між цими нормами є низка відмінностей. По-перше, ст. 111² передбачає ширше коло

предметів, окрім матеріальних ресурсів, тут вказується ще й про інші активи. До матеріальних активів відносять засоби підприємства, які мають матеріально-речову форму. Це, зокрема, основні засоби, незавершене виробництво, запаси [14]. Таким чином іншими активами слід вважати нематеріальні активи. В економічній доктрині ними вважають об'єкти довгострокового вкладення, що мають вартісну оцінку, але не є речовими цінностями (права користування природними ресурсами, майном, права на об'єкти промислової власності, авторські права тощо). Не вважаються матеріальними активами й фінансові активи. До них відносять грошові кошти, цінні папери, права вимоги за договорами, які встановлюють права і обов'язки сторін щодо отримання чи сплати грошових коштів, передачі майна чи майнових прав, фінансових інструментів, що перебувають у власності установи [15].

Об'єктивна сторона у ст. 111² КК України, на перший погляд, описана більш широко, адже мова йде не лише про передачу, але й про збір і підготовку відповідних ресурсів. Проте збір і підготовка матеріальних ресурсів з метою їх передачі так само охоплюється і ч. 4 ст. 111¹ КК України як готування до вказаного кримінального правопорушення. Окрім цього, як слушно зауважив М. І. Хавронюк, стилістична помилка, яку допустив законодавець при формулюванні диспозиції ст. 111² КК України (мова йде про формулювання «збору та підготовки... активів представникам»), дозволяє притягувати до відповідальності лише за передачу активів [8]. Окрім цього варто звернути увагу, що у ст. 111² КК України йдеться про передачу активів представникам держави-агресора, її збройним формуванням чи окупаційній адміністрації, а в ч. 4 ст. 111¹ КК України — збройним або воєнізованим формуванням держави агресора, таким же незаконним формуванням, створеним на окупованій території. Тому не слід говорити, що у ст. 111¹ КК України було передбачено відповідальність за передачу матеріальних ресурсів представникам держави-агресора чи її окупаційної адміністрації ще до того, як з'явилася ст. 111² КК України [2], адже не всі такі представники відносяться до воєнізованих чи збройних формувань.

З урахуванням зазначеного можна зробити кілька висновків: передачу матеріальних ресурсів представникам держави-агресора чи окупаційної адміністрації, які не відносяться до збройних чи воєнізованих формувань, слід кваліфікувати як пособництво державі-агресору; передачу нематеріальних та фінансових активів представникам держави-агресора, її збройним формуванням чи окупаційній адміністрації держави-агресора потрібно кваліфікувати виключно як пособництво державі-агресору; передача таких ресурсів, створених на тимчасово окупованій території непередбаченим законодавством збройним чи воєнізованим формуванням не охоплюється жодною з цих норм, і за наявності

підстав може кваліфікуватися за ст. ст. 109, 110, 110², 258⁵ КК України чи ч. 3 ст. 260 КК України; передача матеріальних активів (ресурсів) створеним на тимчасово окупованій території непередбаченим законодавством збройним чи воєнізованим формуванням підлягає кваліфікації за ч. 4 ст. 111¹ КК України; передача матеріальних активів (ресурсів) збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора охоплюється і ст. 111² КК України і ч. 4 ст. 111¹ КК України в умовах конкуренції загальної і спеціальної норм відповідно, а повинна кваліфікуватися як колабораційна діяльність.

Слід розглянути також і співвідношення цієї норми та норми про надання створеним на тимчасово окупованій території незаконним збройним чи воєнізованим формуванням або збройним формуванням держави-агресора допомоги у веденні бойових дій проти України. Така допомога, за висновками Н. В. Нетеси, може полягати, зокрема, й у передачі певних активів. Однак при цьому вчений слушно наголошує, що положення ч. 7 ст. 111¹ КК України слід розглядати виключно у контексті ведення бойових дій, і якщо ж надання ресурсів безпосередньо не сприяло веденню бойових дій, цією статтею воно не охоплюється [6]. Таким чином можна зробити висновок, що передачу активів відповідним формуванням, яка не була безпосередньою допомогою у веденні ними бойових дій, слід кваліфікувати за правилами визначеними у попередньому абзаці.

Розмежування пособництва державі-агресору та інших кримінальних правопорушень проти національної безпеки. Як відзначає В. М. Шлапаченко, ст. 111² КК України створює штучну конкуренцію із нормою про державну зраду у формі надання допомоги у підриивній діяльності проти України, яка, за словами автора, охоплює види підриивної діяльності, що не охоплюються нормою про колабораційну діяльність [2]. Об'єктивна сторона цієї форми державної зради є надзвичайно широкою за змістом. Водночас, як згадувалося вище, норма про пособництво державі-агресору передбачає ширше коло суб'єктів кримінального правопорушення. Відтак в разі, якщо діяння підпадає під ознаки відразу обидвох складів кримінальних правопорушень (і не підпадає під ознаки розглянутих вище форм колабораційної діяльності), має місце колізія правових норм.

Реалізація рішень держави-агресора чи її формувань може вчинятися також із метою насильницької зміни або повалення конституційного ладу чи захоплення державної влади, або ж зміни меж території України. В такому разі вони охоплюються і ст. 111² КК України і ст. ст. 109 чи 110 КК України відповідно (в частині дій, вчинених з метою насильницької зміни або повалення конституційного ладу чи захоплення державної влади та умисних дій, вчинених з метою зміни меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією

України). Порівнюючи відповідні норми слід звернути увагу на те, що склади кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 109, 110 КК України характеризуються спеціальною метою, значно вужчою за змістом ніж у пособництві державі-агресору. Проте за суспільно-небезпечним діянням та суб'єктом вони охоплюють ширше коло діянь (об'єктивна сторона взагалі характеризується будь-якими діями, що підпорядковані згаданій меті, а суб'єктом можуть бути й громадяни держави-агресора). Окремо слід відзначити й те, що підтримка рішень держави-агресора може проявлятися у формі публічних закликів до насильницької зміни або повалення конституційного ладу, до захоплення державної влади, чи до зміни меж території України на порушення встановленого Конституцією України порядку, а також розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення відповідних дій (що теж передбачено у ст. ст. 109, 110 КК України). Хоча обсяг дій, що охоплюються зазначеними складами кримінальних правопорушень, є значно вужчим порівняно зі складом пособництва державі-агресору, суб'єкт тут, все ж загальний. Також слід згадати й те, що передача матеріальних ресурсів або інших активів представникам держави-агресора, її збройним формуванням чи окупаційній адміністрації може мати й ознаки кримінального правопорушення, передбаченого ст. 110² КК України («Фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України»). Поняття фінансування дій практично тотожне поняттю передачі матеріальних та фінансових активів у контексті ст. 111² КК України. Відтак за об'єктивною стороною та, звісно, метою, склад кримінального правопорушення, передбаченого ст. 110² КК України вужчий ніж склад пособництва державі-агресору, однак як і в попередніх двох випадках він є ширшим за коло суб'єктів.

За таких умов претендування на застосування відразу кількох норм у ситуації реалізації чи підтримки особою, що не є громадянином держави-агресора, рішень чи дій держави-агресора або її формувань, а так само передачі активів представникам держави-агресора, вчинених з метою насильницької зміни або повалення конституційного ладу чи захоплення державної влади, або ж зміни меж території України теж не підпадає під ознаки жодного з видів конкуренції правових норм.

Розмежування пособництва державі агресору та визнання правомірною тимчасової окупації частини території України, а також глорифікацією осіб, які здійснювали збройну агресію... Визнання правомірною окупації РФ частини території України без сумніву можна розглядати як одну із форм підтримки рішень та дій держави-агресора. За висновками М.І. Можарівської та А.Ю. Сердечної глорифікацією є уславлення, героїзація чи легітимізація дій або бездіяльності

відповідних осіб, шляхом їх піднесення та одночасного заперечення негативних та протиправних дій держави-агресора і осіб, які здійснювали антидержавний вплив [16]. Отже такі діяння теж можна розглядати як підтримку рішень чи дій держави-агресора, однак вони є лише частиною із можливих форм такої підтримки. Тому з погляду об'єктивної сторони, в разі визнання правомірною тимчасової окупації території України чи глорифікації відповідних осіб, норма ст. 436² КК України є вужчою, порівняно із передбаченою ст. 111² КК України. Водночас перша не містить вказівки щодо мети і суб'єкта. Виходить, що попри більш вузьку характеристику діяння, цією статтею визначено більш широке коло суб'єктів кримінального правопорушення та необмежену метою суб'єктивну сторону. Це дозволяє вести мову про колізію норм.

Вирішення виявлених колізій правових норм. З приводу вирішення колізій норм про кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки є різні погляди. Зокрема В.М. Шлапаченко відзначає, що доповненням кодексу статтею 111² законодавець створив темпоральну колізію старих та нових норм [2]. Обґрунтовуючи таку ж позицію М.І. Хавронюк пише, що в разі виявлення колізії між положеннями різних нормативно-правових актів, які мають однакову юридичну силу, застосовуються положення нормативно-правового акта, який набрав чинності пізніше [8]. Водночас слід зазначити, що у випадку з аналізованими статтями мова йде не про різні нормативно-правові акти, а про той самий Кримінальний кодекс. Зміни, що вносяться Законом про внесення змін до КК України, з моменту набрання ними чинності стають його частиною, а відтак мають бути такими, що не створювати жодних колізій норм, застарілі ж положення мають скасовуватися. До речі, це одна із переваг кодифікації законодавства. Тому слід погодитися із Н.В. Нетесою, що відповідальність за неточності, суперечності та недостатню чіткість положень законодавства потрібно покладати на державу, що не змогла забезпечити належної якості правового регулювання [6]. Одним із принципів кримінально-правової кваліфікації В.О. Навроцький визначає вирішення спірних питань на користь особи, дії якої кваліфікуються [17, с. 127]. Отже в ситуації виявлених колізій маємо застосовувати ту з норм, яка передбачає більш м'яке покарання.

Висновки та перспективи подальших досліджень. За результатами проведеного дослідження зроблено наступні висновки: 1) підтримку рішень чи дій держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань, що проявилася у формі публічних закликів до цього чи до невизнання поширення суверенітету України на тимчасово окуповані території нашої держави слід кваліфікувати за ч. 1 ст. 111¹ КК України; а у формі визнання правомірною окупації РФ частини території України чи

глюрифікації осіб, пов'язаних із такою агресією — за 436² КК України; 2) реалізацію рішень держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань у формі пропаганди у закладах освіти, а також у формі впровадження у закладах освіти стандартів освіти держави-агресора потрібно кваліфікувати за ч. 3 ст. 111¹ КК України; 3) реалізацію рішень держави-агресора, її збройних формувань чи окупаційної адміністрації у формі участі в організації або проведенні незаконних виборів чи референдумів на тимчасово окупованій території потрібно кваліфікувати за ч. 5 ст. 111¹ КК України, а у формі організації чи проведення заходів політичного характеру або здійсненні інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором чи окупаційною адміністрацією, що спрямовувались на підтримку держави-агресора, її формувань або уникнення нею відповідальності за збройну агресію — за ч. 6 ст. 111¹ КК України; 4) в разі зайняття громадянином України посад в незаконних органах, створених на окупованій території, а також участі громадянина України у збройних формуваннях держави-агресора чи підконтрольних їй незаконним воєнізованим чи збройним формуванням та реалізації при цьому рішень держави-агресора, її збройних формувань чи окупаційної адміністрації, має місце сукупність кримінальних правопорушень, передбачених ч.ч. 2, 5, 7 ст. 111¹ КК України та ст. 111² КК України; 5) передачу нематеріальних та фінансових активів представникам держави-агресора, її збройним формуванням чи окупаційній адміністрації держави-агресора, а також передачу матеріальних ресурсів представникам держави-агресора чи окупаційної адміністра-

ції, які не відносяться до збройних чи воєнізованих формувань потрібно кваліфікувати за ст. 111² КК України; передачу матеріальних ресурсів збройним формуванням держави-агресора чи непередбаченим законодавством збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на окупованій території — за ч. 4 ст. 111¹ КК України, а в разі надання таким чином безпосередньої допомоги у веденні бойових дій проти України — за ч. 7 ст. 111¹ КК України; а передачу нематеріальних та фінансових активів створеним на тимчасово окупованій території непередбаченим законодавством збройним чи воєнізованим формуванням, за наявності підстав — за ст. ст. 109, 110, 110², 258⁵ КК України чи ч. 3 ст. 260 КК України; 6) пособництво державі-агресору, яке охоплюється складом державної зради та не підпадає під ознаки колабораційної діяльності повинно кваліфікуватися за ст. 111² КК України; 7) реалізацію чи підтримку особою, що не є громадянином держави-агресора, рішень чи дій держави-агресора або її формувань, а так само передачу їм активів, вчинені з метою насильницької зміни або повалення конституційного ладу чи захоплення державної влади, або ж зміни меж території України слід кваліфікувати за ст. ст. 109, 110, 110² КК України.

Проведене дослідження також дозволило виявити колізії правових норм, що вимагають якнайшвидшого вирішення. Отримані результати можуть бути корисними для пошуку найоптимальніших шляхів законодавчого вирішення цих проблем. Окрім цього, перспективним напрямом є дослідження питань розмежування інших кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки.

Література

1. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливості застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки». URL: <https://itd.rada.gov.ua/4a39c640-3203-4bb2-a0f6-34e5ff7dae19> (дата звернення: 20.11.2025).
2. Шлапаченко В. М. Проблемні питання криміналізації пособництва державі-агресору (ст. 111–2 КК України). *Вісник кримінального судочинства*. 2023. № 1–2. С. 164–172.
3. Синюк О., Луньова О. Колабораційна діяльність і пособництво державі-агресору: практика застосування законодавства та перспективи його удосконалення. Аналітичний звіт. Ред. Свиридова Д. Київ : Центр прав людини ZMINA, 2023. 69 с.
4. Дудоров О. О., Мовчан Р. О. Відповідальність за пособництво державі-агресору: проблеми кваліфікації та вдосконалення кримінального закону. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2022. № 2(18). С. 95–115.
5. Мовчан Р. О. Воєнні новели Кримінального кодексу України: правотворчі та правозастосовні проблеми. *Правосуддя в Україні під час війни: проблеми розгляду корупційних та воєнних злочинів* : матеріали VI Київського полілогу (м. Київ, 1 груд. 2023 р.). С. 37–43.
6. Нетеса Н. В. Проблеми кваліфікації надання допомоги ворогу у воєнній сфері в умовах конкуренції кримінально-правових норм: доктринальні, законодавчі та правозастосовні аспекти. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2024. Вип. 48. С. 140–149.
7. Оржинська Е. І., Сеніна В. О. Пособництво державі-агресору: взаємозв'язок між способом вчинення та особою злочинця. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 4. Ч. 2. С. 98–103.
8. Мармура О. З., Пасека О. Ф. Скасування або зміна «спеціальних» норм про кримінальну відповідальність як проблема кримінально-правового регулювання. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2023. № 3. С. 3–11.

9. Письменський Є. О. Суб'єкт колабораційної діяльності як елемент складу кримінального правопорушення, передбаченого статтею 111–1 КК України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2024. Вип. 86: частина 4. С. 335–343.
10. Трепет О. Об'єктивна сторона пособництва державі-агресору. *Юридичний вісник*. 2025. № 1. С. 256–261.
11. Шпильовий М. Пропаганда як системоутворюючий елемент освіти в авторитарних країнах: проблеми розуміння. *Філософія освіти*. 2024. № 50. С. 174–185.
12. Мармура О. З. Щодо провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором чи незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території як форми колабораційної діяльності. *Теорія та практика протидії злочинності в умовах правового режиму воєнного стану: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Львів, 7 листопада 2025 року). С. 130–131.
13. Мельник Н. Г., Любезна І. В. Матеріальні ресурси в системі управління підприємством. *Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє*. 2006. Вип. 11. С. 145–151.
14. Єсімов С. С. Фінансові активи у системі фінансових правовідносин. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 2. С. 447–451.
15. Хавронюк М. І. За пособництво державі-агресору — кримінальна відповідальність. URL: <https://pravo.org.ua/blogs/za-posobnytstvo-derzhavi-agresoru-kryminalna-vidpovidalnist/> (дата звернення: 18.11.2025).
16. Можарівська М. І., Сердечна А. Ю. Поняття «глорифікації» як ознаки складу злочину, передбаченого ст. 436–2 КК України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2023. Вип. 79, Ч. 2. С. 187–192.
17. Навроцький В. О. Основи-кримінально-правової кваліфікації. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 704 с.

References

1. Poiasniuvaina zapyska do projektu Zakonu Ukrainy “Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho ta Kryminalnoho protsesualnoho kodeksiv Ukrainy shchodo udoskonalennia vidpovidalnosti za kolaboratsiinu diialnist ta osoblyvosti zastosuvannia zapobizhnykh zakhodiv za vchynennia zlochyniv proty osnov natsionalnoi ta hromadskoi bezpeky” [Explanatory note to the draft Law of Ukraine “On the introduction of amendments to the Criminal and Criminal Procedural Codes of Ukraine, it is necessary to improve the accountability for collaborative activities and the peculiarities of the use of preventive measures for the detection of crimes against the principles of national and public security”]. Available at: <https://itd.rada.gov.ua/4a39c640-3203-4bb2-a0f6-34e5ff7dae19> [in Ukrainian].
2. Shlapachenko, V. M. (2023). Problemni pytannia kryminalizatsii posobnytstva derzhavi-ahresoru (st. 111–2 KK Ukrainy) [Problematic issues of criminalizing aiding and abetting an aggressor state (Art. 111–2 of the Criminal Code of Ukraine)]. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva*, 1–2, 164–172 [in Ukrainian].
3. Syniuk, O., Lunova, O. (2023). Kolaboratsiina diialnist i posobnytstvo derzhavi-ahresoru: praktyka zastosuvannia zakonodavstva ta perspektyvy yoho udoskonalennia. *Analichnyi zvit*. [Collaborative activities and assistance to the aggressor state: practice of applying legislation and prospects for its improvement. Analytical report.] Kyiv: Tsentrv prav liudyny ZMINA [in Ukrainian].
4. Dudorov, O. O., Movchan, R. O. (2022). Vidpovidalnist za posobnytstvo derzhavi-ahresoru: problemy kvalifikatsii ta vdoskonalennia kryminalnoho zakonu [Responsibility for aiding an aggressor state: problems of qualification and improvement of criminal law]. *Visnyk Asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy*, (2(18)), 95–115 [in Ukrainian].
5. Movchan, R. O. (2023). Voienni novely Kryminalnoho kodeksu Ukrainy: pravotvorchy ta pravozastosovni problemy [War Novels of the Criminal Code of Ukraine: Law-Making and Law-Enforcement Problems]. *Pravosuddia v Ukraini pid chas viiny: problemy rozghliadu koruptsiinykh ta voiennykh zlochyniv: materialy VI Kyivskoho polilohu* (m. Kyiv, 1 hrud. 2023 r.), 37–43.
6. Netesa, N. V. (2024). Problemy kvalifikatsii nadannia dopomohy vorohu u voiennoi sferi v umovakh konkurentsi kryminalno-pravovykh norm: doktrynalni, zakonodavchi ta pravozastosovni aspekty [Problems of qualification of providing assistance to the enemy in the military sphere in conditions of competition of criminal law norms: doctrinal, legislative and law enforcement aspects]. *Pytannia borotby zi zlochynnistiu*, (48), 140–149 [in Ukrainian].
7. Orzhynska, E. I., Senina, V. O. (2022). Posobnytstvo derzhavi-ahresoru: vzaïmozv'iazok mizh sposobom vchynennia ta osoboiu zlochyntsia [Aiding an aggressor state: the relationship between the method of commission and the identity of the perpetrator]. *Pivdennoukrainskyi pravnychi chasopys*, (4), 98–103 [in Ukrainian].
8. Khavroniuk, M. I. (2022). Za posobnytstvo derzhavi-ahresoru — kryminalna vidpovidalnist [Criminal liability for aiding an aggressor state]. Available at: <https://pravo.org.ua/blogs/za-posobnytstvo-derzhavi-agresoru-kryminalna-vidpovidalnist/> [in Ukrainian].
9. Marmura, O. Z., Pasiëka, O. F. (2023). Skasuvannia abo zmïna “spetsialnykh” norm pro kryminalnu vidpovidalnist yak problema kryminalno-pravovoho rehuliuвання [Abolition or change of “special” norms on criminal liability as a problem of criminal law regulation]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriia yurydychna*, (3), 3–11 [in Ukrainian].

10. Pysmenskyi, Ye. O. (2024). Subiekt kolaboratsiinoi diialnosti yak element skladu kryminalnoho pravoporushennia, peredbachenoho statteiu 111-1 KK Ukrainy [The subject of collaborative activity as an element of the criminal offense provided for in Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Serii PRAVO*, (86), 335–343 [in Ukrainian].
11. Trepet, O. (2025). Obiektivna storona posobnytstva derzhavi-ahresoru [The objective side of aiding an aggressor state]. *Yurydychnyi visnyk*. (1), 256–261 [in Ukrainian].
12. Shpylovyi, M. (2024). Propahanda yak systemoutvoriuiuchy element osvity v avtorytarnykh krainakh: problemy rozuminnia [Propaganda as a system-forming element of education in authoritarian countries: problems of understanding]. *Filosofii osvity. Philosophy of Education*, (50), 174–185 [in Ukrainian].
13. Marmura, O. Z. (2025). Shchodo provadzhennia hospodarsbkoi diialnosti u vzaiemodii z derzhavoiu-ahresorom chy nezakonnymy orhanamy vlady, stvorenymy na tymchasovo okupovanii terytorii yak formy kolaboratsiinoi diialnosti [Regarding the conduct of economic activities in cooperation with the aggressor state or illegal authorities established in the temporarily occupied territory as a form of collaborative activity]. *Teorii ta praktyka protydii zlochynnosti v umovakh pravovoho rezhymu voiennoho stanu: zbirnyk tez Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Lviv, 7 lystopada 2025 roku)*, 130–131 [in Ukrainian].
14. Melnyk, N. H., Liubezna, I. V. (2006). Materialni resursy v systemi upravlinnia pidpriemstvom [Material resources in the enterprise management system]. *Ukrainska nauka: mynule, suchasne, maibutnie*, (11), 145–151 [in Ukrainian].
15. Iesimov, S. S. (2024). Finansovi aktyvy u systemi finansovykh pravovidnosyn [Financial assets in the system of financial legal relations]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*, (2), 447–451 [in Ukrainian].
16. Mozharivska, M. I., Serdechna, A. Yu. (2023). Poniattia “hloryfikatsii” yak oznaky skladu zlochyynu, peredbachenoho st.436-2 KK Ukrainy [The concept of “glorification” as an element of the crime provided for in Art. 436–2 of the Criminal Code of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Serii PRAVO*, (79), 187–192 [in Ukrainian].
17. Navrotskyi, V. O. (2006). *Osnovy-kryminalno-pravovoi kvalifikatsii* [Fundamentals of criminal law qualification]. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

УДК 343.2

Шевченко Вячеслав Станіславович

кандидат юридичних наук, доцент кафедри бізнесу і права
Вінницький соціально-економічний інститут Університету України;
керівник Бердичівського медичного фахового Коледжу
Житомирської обласної ради

Shevchenko Viacheslav

Candidate of Law, Associate Professor of the Department of Business and Law
Vinnytsia Socio-Economic Institute of the University of Ukraine;
Head of the Berdychiv Medical Professional
College of Zhytomyr Regional Council
ORCID: 0000-0003-3706-3489

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-12-11737

ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ВОЛІ, ЧЕСТІ ТА ГІДНОСТІ ОСОБИ В СИСТЕМІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

CRIMES AGAINST THE WILL, HONOR, AND DIGNITY OF A PERSON IN THE CRIMINAL LAW SYSTEM OF UKRAINE

Анотація. Злочини проти волі, честі та гідності особи є однією з актуальних і проблемних питань сьогодення. Події, які сталися в Україні, зокрема, вторгнення російської федерації та введення воєнного стану на території України відповідно Закону України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 № 2102-IX [1] призвели до порушення прав і свобод людини, що є причиною вчинення злочинів проти волі, честі та гідності особи. Адже, посягання на найцінніше – на права людини, які визнані національним та міжнародним правом, є найбільш соціально небезпечною категорією кримінальних правопорушень. У сучасних умовах розвитку демократичної правової держави підвищуються вимоги до забезпечення реального та ефективного механізму їх запобігання і протидії. Особливого значення набуває комплексне теоретичне дослідження правової природи таких злочинів, їх системи, ознак та особливостей кримінально-правового регулювання.

Вступ. У статті проаналізовано сутність злочинів проти волі, честі та гідності особи, їх правову природу, особливості кримінально-правового регулювання, роль гарантій, закріплених у Конституції України та міжнародно-правових актах. Розкрито поняття волі, честі та гідності як об'єктів кримінально-правової охорони, форми та способи їх порушення. Злочини проти волі, честі та гідності особи займають особливе місце в системі кримінального права, адже, вони посягають на фундаментальні права людини та потребують підвищеного рівня кримінально-правового захисту.

Метою дослідження є визначення та обґрунтування теоретичних засад злочинів проти волі, честі та гідності особи, кваліфікуючі ознаки цих злочинів. Дослідити наукові позиції щодо удосконалення механізмів попередження цих злочинів і розслідування. В процесі дослідження теми були використані наступні матеріали і методи дослідження. А саме, джерела інформації, до яких належить національне законодавство, зокрема, Конституція України, Кримінальний кодекс України, міжнародні нормативно-правові акти з питань захисту прав людини, а також, наукові праці вітчизняних і зарубіжних дослідників і правників. Для досягнення поставленої мети та дослідження теми статті застосовано такі методи, як діалектичний (за його допомогою визначено сутність поняття волі, честі, гідності особи), логіко-аналітичний метод (зроблено висновки та рекомендації для подальшого вдосконалення національного законодавства щодо захисту волі, честі та гідності особи), порівняльно-правовий (порівняння норм та практики в процесі дослідження теми).

Результати дослідження. Встановлено, що злочини проти волі, честі та гідності особи поєднують соціальні, моральні та правові аспекти охорони особистості, що становлять доволі складну правову природу.

Висновки та перспективи подальших досліджень. В ході дослідження зроблено висновки щодо застосування практики превентивних заходів. Адже, співпраця держави і суспільства спрямована на недопущення злочинів ще до їх виникнення, що стає гарантією захисту прав людини. В подальшому дослідженні теми пропонується зосередитись на розробці

та застосуванні превентивних методів, що являє собою один із способів попередження та запобігання злочинам проти волі, честі та гідності особи. Дослідження теми злочинів проти волі, честі та гідності особи сприятиме подальшому вдосконаленню кримінальної політики, що дасть змогу запобігти цим злочинам.

Ключові слова: воля, честь, гідність, права людини, кримінальна відповідальність, злочини проти особи, захист.

Summary. Crimes against the will, honor, and dignity of a person are one of the most pressing and problematic issues of today. The events that took place in Ukraine, in particular, the invasion of the Russian Federation and the introduction of martial law on the territory of Ukraine in accordance with the Law of Ukraine «On the Approval of the Decree of the President of Ukraine «On the Introduction of Martial Law in Ukraine» dated 24.02.2022 No. 2102-IX [1], have led to violations of human rights and freedoms, which is the cause of crimes against the will, honor, and dignity of the individual. After all, encroachment on the most valuable thing – human rights, which are recognized by national and international law – is the most socially dangerous category of criminal offenses. In the current conditions of the development of a democratic state governed by the rule of law, there are increasing demands for the provision of a real and effective mechanism for their prevention and counteraction. Of particular importance is a comprehensive theoretical study of the legal nature of such crimes, their system, characteristics, and features of criminal law regulation.

Introduction. The article analyzes the essence of crimes against the will, honor, and dignity of a person, their legal nature, features of criminal law regulation, and the role of guarantees enshrined in the Constitution of Ukraine and international legal acts. It reveals the concepts of will, honor, and dignity as objects of criminal law protection, as well as the forms and methods of their violation. Crimes against the will, honor, and dignity of a person occupy a special place in the criminal law system, as they infringe on fundamental human rights and require a higher level of criminal law protection.

The purpose of the study is to identify and substantiate the theoretical foundations of crimes against the will, honor, and dignity of a person, as well as the qualifying characteristics of these crimes. The following materials and research methods were used in the course of the study. Namely, sources of information, including national legislation, in particular, the Constitution of Ukraine, the Criminal Code of Ukraine, international regulatory and legal acts on human rights protection, as well as scientific works by domestic and foreign researchers and lawyers. To achieve the set goal and study the topic of the article, the following methods were used: dialectical (to determine the essence of the concepts of freedom, honor, and dignity of the individual), logical-analytical (to draw conclusions and make recommendations for further improvement of national legislation on the protection of freedom, honor, and dignity of the individual), comparative-legal method (comparison of norms and practices in the process of researching the topic).

Research results. It has been established that crimes against the will, honor, and dignity of a person combine social, moral, and legal aspects of personal protection, which constitute a rather complex legal nature.

Conclusions and prospects for further research. In the course of the study, a conclusion was made regarding the application of preventive measures. After all, cooperation between the state and society is aimed at preventing crimes before they occur, which guarantees the protection of human rights. In further research on this topic, it is proposed to focus on the development and application of preventive methods, which is one of the ways to prevent crimes against the will, honor, and dignity of a person. Research on crimes against the will, honor, and dignity of a person will contribute to the further improvement of criminal policy, which will make it possible to prevent these crimes.

Key words: freedom, honor, dignity, human rights, criminal liability, crimes against the person, protection.

Постановка проблеми. В умовах сьогодення, на тлі збройної агресії, злочини проти волі, честі та гідності особи є надзвичайно серйозною загрозою порушення прав людини, що гарантовані державою. Проблема полягає в тому, що нормативно-правова база та кримінально-правові механізми не завжди забезпечують належний рівень захисту найціннішого для правової держави — волі, честі та гідності особи. Це зумовлює потребу в удосконаленні норм національного законодавства, використанні практики міжнародних судів, розвитку превентивних заходів та підвищенні правової обізнаності громадян для реалізації всіх можливих правових механізмів для захисту своїх прав, уникнення злочинів проти волі, честі та гідності особи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження злочинів проти волі, честі та гідності особи відображене у працях українських дослідників, та у нормативно-правових актах, зокрема, ключове значення мають Конституція України, Кри-

мінальний кодекс України та законодавство про правовий режим воєнного стану. У навчальному посібнику «Кримінальне право України. Особлива частина» [3] визначено характеристику складів злочинів подані, в електронному курсі НАВС [5], де визначено кваліфікуючі ознаки складу злочину. В своїй роботі І. І. Качала [6] аналізує особливості кримінальної відповідальності за злочини проти честі та гідності. Т. А. Орлова [7] висвітлює наукові підходи до класифікації злочинів проти волі, честі та гідності особи, їх значення для вдосконалення методики розслідування.

Метою статті є аналіз місця та ролі злочинів проти волі, честі та гідності особи в системі кримінального права України, а також визначення особливостей їх кримінально-правової охорони. Дослідити кваліфікуючі ознаки цих злочинів відповідно до КК України, визначити ефективні підходи до їх запобігання та захисту прав людини.

Матеріали і методи. В процесі дослідження теми статті були використані наступні матеріали: Конституція України, Кримінальний кодекс України, що становлять основу дослідження теми. Також, підручники з кримінального права, за допомогою яких вдалося зрозуміти сутність злочинів проти волі, честі та гідності особи, наукові публікації, що дозволило більше детально зрозуміти поняття та попередження злочинів проти волі, честі та гідності особи. Для дослідження теми статті застосовано такі методи: діалектичний; **логіко-аналітичний**; порівняльно-правовий.

Виклад основного матеріалу. Злочини проти волі, честі та гідності особи поєднують як фізичні так і моральні обмеження прав і свобод, приниження честі, знецінення гідності, посягання на недоторканість людини. Тобто, це посягання на немайнові права людини, що становить складність їх соціального змісту.

Статтею 3 Конституції України визначено, що «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [2]. Отже, Конституція України проголошує людину та її права найвищою соціальною цінністю. Держава повинна гарантувати та сприяти у забезпеченні захисту прав і свободи людини, як найвищої соціальної цінності.

Для дослідження злочинів проти волі, честі та гідності особи необхідно охарактеризувати саме поняття цих визначень. Адже, воля, честь і гідність є основними немайновими благами людини. Воля означає можливість вільно визначати та реалізовувати свою поведінку без незаконного примусу, честь відображає суспільну оцінку особи та її репутацію, гідність характеризує внутрішнє усвідомлення людиною власної цінності та право на повагу до себе.

Для характеристики злочинів проти волі, честі і гідності особи, як базових правових та моральних категорій, що визначають свободу людини необхідно визначити сутність цих правових категорій. «Воля особи — це відповідна міра можливої та юридично дозволеної поведінки людини, що проявляється у розпорядженні собою, своїми вчинками на власний розсуд, а також захищеність особи від фізичного, психологічного та іншого впливу з боку будь-кого, якщо можливість такого впливу прямо не передбачена законом. воля особи передбачає можливість реалізації нею таких прав і свобод як: право на свободу і особисту недоторканість (ст. 29 Конституції України), право на невтручання в її особисте і сімейне життя (ст. 32 Конституції України), свобода пересування і право на вільний вибір місця проживання (ст. 33 Конституції України). Честь — це соціальна оцінка

людини, її якостей, яка є наслідком її поведінки, а також ставлення до оточуючих та суспільства, як гідна поваги і така, що відповідає моральним принципам. Гідність особи — це відчуття людиною своєю цінності як людини взагалі, конкретної особистості, безвідносно до індивідуальних якостей, соціального статусу. кожен має право на повагу до його гідності відповідно до ст. 28 Конституції України» [5].

І. І. Качала зробила характеристику цих понять, а саме: «під волею слід розглядати не тільки фізичну якість особи, а й право ніким не бути примушеним робити те, що не передбачено законодавством, і бути вільним у виборі своєї манери поведінки та мати право здійснювати на власний розсуд розвиток своєї особистості (за умови непорушення прав і свобод інших людей), а також гарантована можливість реалізації передбачених конституційних прав і свобод (свобода й особиста недоторканність, право на невтручання в особисте життя, свобода пересування та право на вільний вибір місця проживання тощо). Честь — це сукупність рис, які характеризують моральні якості — позитивні, що ними керується людина у своїй поведінці» [6, с. 250].

Злочинам проти волі, честі та гідності особи присвячено особливу частину Кримінального кодексу України (далі — КК України). Особлива частина кримінального права України — це система кримінально-правових норм, встановлених вищим органом законодавчої влади, що регулюють суспільні відносини пов'язані із вчиненням конкретних суспільно-небезпечних діянь та призначення покарання за кожне із них [3, с. 6]. Відповідно, розділ III Особливої частини КК України присвячено кримінальним правопорушенням проти волі, честі та гідності особи, а саме:

- Незаконне позбавлення волі або викрадення людини (ст. 146);
- Насильницьке зникнення (ст. 146¹);
- Захоплення заручників (ст. 147);
- Підміна дитини (ст. 148);
- Торгівля людьми (ст. 149);
- Експлуатація дітей (ст. 150);
- Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (ст. 150¹);
- Незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги (ст. 151);
- Примушування до шлюбу (ст. 151²)» [4].

Ці статті КК України мають характерні спільні та відмінні риси. Детальніше про кваліфікаційні ознаки злочинів, визначені статтями 146–151² КК України.

Стаття 146 Незаконне позбавлення волі або викрадення людини:

Об'єкт — воля, честь і гідність особи.

Об'єктивна сторона — Формальний склад кримінального правопорушення:

- 1) незаконне позбавлення волі; 2) викрадення людини.

Суб'єкт — фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку.

Суб'єктивна сторона — прямий умисел.

Стаття 146.1. Насильницьке зникнення:

Об'єкт — воля, честь і гідність особи.

Об'єктивна сторона — Формальний склад кримінального правопорушення: ч. 1 ст. 146–1 КК України 1) арешт; 2) затримання; 3) викрадення; 4) позбавлення волі людини в будь-якій іншій формі; 5) приховуванням даних про долю такої людини чи місце перебування; ч. 2 ст. 146–1 КК України 6) видання наказу або розпорядження про вчинення дій, зазначених у частині першій цієї статті; 7) невжиття керівником, якому стало відомо про вчинення дій, зазначених у частині першій цієї статті, його підлеглими заходів для їх припинення та повідомлення компетентних органів про злочин.

Суб'єкт — представник держави, в тому числі іноземної.

Суб'єктивна сторона — прямий умисел.

Стаття 147. Захоплення заручників:

Об'єкт — воля, честь і гідність особи.

Об'єктивна сторона — Формальний склад кримінального правопорушення: Захоплення заручника; тримання особи як заручника. Разом з тим, якщо захоплення або тримання супроводжуються обтяжуючими обставинами, що зазначені в ч. 2 ст. 146 КК України і не передбачені в ст. 147 КК України, то кваліфікація здійснюється за сукупністю ч. 2 ст. 146 КК та ст. 147 КК.

Суб'єкт — фізична осудна особа, яка досягла 14-річного віку.

Суб'єктивна сторона — прямий умисел + мета спонукати родичів затриманого, державну або іншу установу, підприємство чи організацію, фізичну або службову особу до: а) вчинення будь-якої дії (передати зброю, наркотичні засоби, інші речі, транспортні засоби чи гроші, звільнити якогось заарештованого чи ув'язненого, забезпечити безперешкодний виліт за межі країни тощо); б) утримання від учинення будь-якої дії (неприйняття певної особи на ту чи іншу посаду, відмова від укладення угоди тощо).

Стаття 148. Підміна дитини:

Об'єкт — особиста воля дитини та сім'я як блага, що охороняються Конституцією України.

Об'єктивна сторона — Формальний склад кримінального правопорушення полягає у підміні чужої дитини тобто заміні однієї дитини, яка щойно народилася в пологовому будинку, на іншу, або заміна одного немовляти на інше у будинку дитини.

Суб'єкт — будь-яка особа, для якої у даний час одне із немовлят юридично є чужим.

Суб'єктивна сторона — прямий умисел + мотив корисливий або інший особистий.

Стаття 149. Торгівля людьми:

Об'єкт — воля, честь і гідність особи.

Об'єктивна сторона — Формальний склад кримінального правопорушення: 1) суспільно небезпечне

діяння: а) торгівля людьми; б) вербування людини; в) переміщення людини; г) переховування людини; г) передача людини; д) одержання людини. 2) спосіб вчинення кримінального правопорушення: а) ч. 1 ст. 149 КК України — примус, викрадення, обман, шантаж, матеріальна чи інша залежність потерпілого, його уразливий стан або підкуп третьої особи, яка контролює потерпілого; б) ч. 2 ст. 149 КК України — насильство, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого чи його близьких, або з погроза застосування такого насильства; в) ч. 3 ст. 149 КК України — насильство, небезпечним для життя або здоров'я потерпілого чи його близьких, або з погроза застосування такого насильства.

Суб'єкт — фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку.

Суб'єктивна сторона — прямий умисел + мета експлуатації людини: 1) всі форми сексуальної експлуатації; 2) використання в порнобізнесі; 4) рабство або звичай подібні до рабства; 5) підневільний стан; 6) залучення в боргову кабалу; 7) вилучення органів — вилучення з організму людини її складової частини, що має певну будову і спеціальне призначення без згоди самої особи або за її згодою, досягнутою шляхом використання кримінально протиправних засобів впливу на неї; 8) проведення дослідів над людиною без її згоди; 9) усиновлення (удочеріння) з метою наживи; 10) примусова вагітність; 11) втягнення у злочинну діяльність; 12) використання у збройних конфліктах; 13) примусове переривання вагітності; 14) примусове одруження; 15) примусове втягнення у зайняття жебрацтвом.

Стаття 150. Експлуатація дітей:

Об'єкт — воля, честь і гідність, фізичне і психічне здоров'я дитини.

Об'єктивна сторона — Формальний склад кримінального правопорушення: експлуатація дитини тобто присвоєння матеріальних результатів праці (зокрема прибутку) власником засобів виробництва. При цьому людина може працювати взагалі без оплати або з оплатою, яка явно не відповідає характеру та інтенсивності роботи.

Суб'єкт — фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку

Суб'єктивна сторона — прямий умисел + мета отримання прибутку.

Стаття 150¹. Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом:

Об'єкт — воля, честь і гідність дитини.

Об'єктивна сторона — Формальний склад кримінального правопорушення, що полягає у використанні малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, тобто для систематичного (три і більше епізоди) випрошування грошей, речей, інших матеріальних цінностей у сторонніх осіб.

Суб'єкт — ч. 1 ст. 150-1 КК України — батьки або особи, які їх замінюють; ч. 2 ст. 150-1 КК України —

будь-які інші особи, крім батьків та осіб, які замінують батьків.

Суб'єктивна сторона — прямий умисел.

Стаття 151. Незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги:

Об'єкт — воля, честь і гідність особи.

Об'єктивна сторона — Формальний склад кримінального правопорушення суспільно небезпечні діяння, які полягають у незаконному поміщенні в психіатричний заклад (психоневрологічний, наркологічний чи інший спеціалізований заклад, центр, відділення тощо будь-якої форми власності, діяльність яких пов'язана з наданням психіатричної допомоги) завідомо психічно здорової людини.

Суб'єкт — лікар-психіатр, який відповідно до встановленого законодавством України порядку, одноосібно чи у складі комісії, приймає рішення про поміщення особи у психіатричний заклад.

Суб'єктивна сторона — прямий умисел.

Стаття 151². Примушування до шлюбу:

Об'єкт — воля, честь і гідність особи, зокрема у сімейних відносинах.

Об'єктивна сторона — Формальний склад кримінального правопорушення: 1) примушування особи до вступу в шлюб; 2) примушування особи до продовження примусово укладеного шлюбу; 3) примушування особи до вступу у співжиття без укладання шлюбу; 4) примушування особи до продовження такого співжиття; 5) спонукання особи до переміщення на територію іншої держави, ніж та, в якій вона проживає, з метою вступу в шлюб чи співжиття без укладання шлюбу або з метою продовження примусово укладеного шлюбу чи зазначеного співжиття.

Суб'єкт — фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку.

Суб'єктивна сторона — прямий умисел [3, с. 44].

Таким чином, злочини проти волі, честі та гідності особи передбачають такі злочинні діяння, як незаконне позбавлення волі, насильницьке зникнення, захоплення заручників, торгівлі людьми, підміни дітей, експлуатації неповнолітніх і примушування до шлюбу. Спільною характерною ознакою є прямий умисел злочинного діяння та суспільна небезпечність.

В своєму дослідженні Т. А. Орлова зазначила, що «аналіз редакцій статей 146–151 Кримінального ко-

дексу України дає підстави для висновку про те, що даними нормами охоплюються досить різноманітні дії щодо потерпілих, але поєднує їх спільний предмет злочину, яким є людина, а також особлива кінцева мета злочинних дій — експлуатація людини або отримання іншої користі» [7, с. 296].

Отже, такі злочини є правопорушеннями, що посягають на особисту свободу людини, її моральну недоторканність та повагу. Адже, небезпека цих злочинів проявляється в посяганні на основні немайнові права, необхідні для нормального розвитку особи. Злочини проти волі, честі, гідності особи доволі часто супроводжуються психологічним тиском і спричиняють серйозні моральні наслідки, що вимагає ретельної правової оцінки.

Висновки і перспективи подальших досліджень. У дослідженні статті визначено поняття волі, честі та гідності особи. Встановлено, що злочини проти волі, честі та гідності особи є складним комплексом кримінальних правопорушень, які посягають на найцінніше — права та свободи людини, що закріплені Конституцією України. Проаналізувавши склад злочинів, передбачених статтями 146–151² КК України, дозволило визначити спільні та відмінні риси таких правопорушень, їх кваліфікуючі ознаки, коло суб'єктів і специфіку об'єкта посягання. Під час дослідження встановлена надзвичайна важливість охорони прав і свобод людини, особливо в період воєнного стану.

Для подальшого дослідження теми пропонується:

- визначити способи, які будуть спрямовані на протидію та попередження злочинам проти волі, честі та гідності особи, зокрема застосування превентивних заходів. Саме вони спрямовані на зниження рівня злочинності у сфері посягань на волю, честь і гідність особи;

- дослідити застосування міжнародного досвіду та практики ЄСПЛ в національному законодавстві з метою захисту волі, честі та гідності особи.

Подальші наукові дослідження теми повинні бути спрямовані на вдосконалення кримінально-правових норм, розробку механізмів протидії і профілактики таких злочинів та посилення гарантій захисту найціннішого для правової держави — волі, честі та гідності особи!

Література

1. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні : Закон України № 2102-IX від 24 лютого 2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text> (дата звернення: 01.12.2025).
2. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 01.12.2025).
3. Кримінальне право України. Особлива частина: навчальний посібник / Попович О. В., Томаш Л. В., Латковський П. П., Бабій А. Ю. Чернівці, 2022. 319 с. https://fpk.in.ua/images/biblioteka/3bac_pravo/Kryminalne-pravo-Ukrayiny.-Osoblyva-chastyna-2022.pdf (дата звернення: 01.12.2025).
4. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 01.12.2025).

5. Кваліфікація окремих видів злочинів: електронний навчальний курс. *Національна академія внутрішніх справ*. URL: https://arm.navs.edu.ua/books/kval-ok-zlochuniv-25-04-207/lectures/lecture_2.html (дата звернення: 01.12.2025).

6. Качала І. І. Кримінальна відповідальність за вчинення злочинів проти честі та гідності особи. URL: <http://www.apdp.in.ua/v55/48.pdf> (дата звернення: 01.12.2025).

7. Орлова Т. А. Значення класифікації правопорушень проти волі, честі та гідності особи для розробки комплексної методики їх розслідування. *У Теоретико-прикладні проблеми кримінального процесу та криміналістики в умовах воєнного стану: тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Кам'янець-Подільський, 24 листопада 2023 р.) (с. 296–299). Кам'янець-Подільський: ХНУВС, 2023. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f567f8a5-c3db-45c1-bc60-ed1a6f1d45f6/content> (дата звернення: 01.12.2025).

References

1. Law of Ukraine “On Approval of the Decree of the President of Ukraine “On the Introduction of Martial Law in Ukraine” No. 2102-IX of February 24, 2022. Access mode: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text> (access date: 01.12.2025).

2. Constitution of Ukraine: Law of Ukraine dated June 28, 1996 No. 254k/96-VR. Access mode: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (access date: 01.12.2025).

3. Criminal Law of Ukraine. Special Part: Textbook / Popovich O. V., Tomash L. V., Latkovsky P. P., Babiy A. Yu. Chervnivtsi, 2022. 319 p. https://fpk.in.ua/images/biblioteka/3bac_pravo/Kryminalne-pravo-Ukrayiny.-Osoblyva-chastyna-2022.pdf (access date: 01.12.2025).

4. Criminal Code of Ukraine: Law of Ukraine dated 05.04.2001 No. 2341-III. Access mode: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (access date: 01.12.2025).

5. Qualification of certain types of crimes: electronic training course. National Academy of Internal Affairs. Access mode: https://arm.navs.edu.ua/books/kval-ok-zlochuniv-25-04-207/lectures/lecture_2.html (access date: 01.12.2025).

6. Kachala, I. I. Criminal liability for crimes against the honor and dignity of a person. Access mode: <http://www.apdp.in.ua/v55/48.pdf> (access date: 01.12.2025).

7. Orlova, T. A. (2023). The significance of classifying offenses against the will, honor, and dignity of a person for the development of a comprehensive methodology for their investigation. In *Theoretical and practical problems of criminal procedure and criminalistics in conditions of martial law: abstracts of reports of the International Scientific and Practical Conference* (Kamianets-Podilskyi, November 24, 2023) (pp. 296–299). Kamianets-Podilskyi: KhNUV S. Access mode: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f567f8a5-c3db-45c1-bc60-ed1a6f1d45f6/content> (access date: 01.12.2025).

УДК 343.98

Пугач Анастасія Олексіївна

молодший науковий співробітник

Лабораторії «Використання сучасних досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю»

НДІ імені В. В. Сташиса НАПрН України

Puhach Anastasiia

Junior Research Fellow

Laboratory for the Use of Modern Scientific and Technological Advances in Combating Crime

Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problem

National Academy of Law Sciences of Ukraine

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-12-11685

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА
ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

ТЕХНОЛОГІЗАЦІЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗАВДАНОЇ ШКОДИ ГІДРОСФЕРІ ПІД ЧАС ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

TECHNOLOGIZATION OF INVESTIGATING DAMAGE TO THE HYDROSPHERE DURING ARMED CONFLICT

Анотація. Вступ. Російська війна в Україні, що розпочалася у 2014 році, змушує переглядати підхід до кваліфікації та розслідування шкоди довкіллю під час збройного конфлікту. Актуальність цієї проблематики простежується з 1970-х років, коли застосування США гербіциду «Агент Оранж» у В'єтнамі спонукало вчених започаткувати термін «екоцид» та переосмислити значення шкоди, завданої довкіллю. Історичний розвиток міжнародного гуманітарного права, зокрема прийняття Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій та Римського Статуту, встановив певні заборони на завдання шкоди довкіллю. Однак сучасні виклики, такі як підлив Каховської ГЕС у 2023 році, глобальні кліматичні зміни та рух за визнання екоциду п'ятим міжнародним злочином, вимагають оновлення доктринальних підходів. Крім того, застосування сучасних технологій, особливо в умовах окупації, коли фактичний доступ до місця злочину є неможливим, набуває особливої актуальності. А тому існує необхідність у визначенні методів розслідування шкоди, завданої водним ресурсам, з огляду як на глобальні негативні тенденції щодо зміни клімату, так і на наявні локальні умови збройних конфліктів.

Мета. Метою дослідження є визначення основних тенденцій, проблем і рекомендацій завдяки проведенню компаративного аналізу іноземного досвіду встановлення шкоди, завданої гідросфері, а також аналізу сучасних способів її розслідування на прикладі війни в Україні.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) міжнародні нормативно-правові акти, що регулюють кримінальну відповідальність за шкоду, завдану довкіллю; 2) звіти міжнародних неурядових організацій; 3) праці вітчизняних та зарубіжних авторів, які здійснюють дослідження у сфері кримінального і міжнародного кримінального права та процесу, зокрема щодо розслідування злочину екоциду.

Методологічну основу дослідження складає комплекс загальнонаукових та спеціальних юридичних методів. Історико-правовий метод застосовано для аналізу передумов криміналізації екоциду (від війни у В'єтнамі до сьогодення). Формально-догматичний метод дозволив проаналізувати положення Римського Статуту та Додаткового протоколу I. Порівняльно-правовий метод використано для зіставлення вітчизняних та зарубіжних підходів до розслідування шкоди довкіллю. Особливу увагу приділено методу кейс-стаді (case study) при аналізі підливу Каховської ГЕС, а також методу системного аналізу для класифікації сучасних технологій (OSINT, супутникові дані) у процесі доказування. Метод логічного узагальнення використано для формулювання висновків.

Результати. В ході роботи вперше було проілюстровано іноземний досвід розслідування шкоди довкіллю за допомогою застосування технологій, а саме даних із супутників, а також проаналізовано національний досвід розслідування підливу дамби за допомогою розвідки на основі відкритих джерел (OSINT), що проводилося не лише органами досудового розслідування, а й неурядовими організаціями. Крім того, окрему увагу було звернено на політику Офісу Прокурора Міжнародного кримінального суду задля розуміння перспектив не лише досудового розслідування в межах національного

кримінального провадження, а й міжнародного. Також у роботі було проілюстровано іноземний досвід розкриття воєнних злочинів у рамках створених *ad hoc* трибуналів під час перехідного правосуддя. Отримані результати створюють підґрунтя для вдосконалення механізмів досудового розслідування як екоциду, так і екологічних злочинів в Україні.

Перспективи. Подальші дослідження доцільно зосередити на вивченні інших видів шкоди довкіллю, з огляду на актуальність теми в українському контексті — зокрема, на технологізації оцінки наслідків забруднення довкілля (що є особливо актуальним задля досягнення необхідного порогу шкоди, передбаченого Римським Статутом), а також на оцінці впливу збройного конфлікту на клімат.

Ключові слова: технологізація розслідування екологічних злочинів, екоцид, воєнні злочини, екологічна шкода.

Summary. Introduction. The Russian war in Ukraine, which began in 2014, necessitates a reconsideration of approaches to the classification and investigation of environmental damage during armed conflict. The relevance of this issue dates back to the 1970s, when the United States' use of the «Agent Orange» herbicide in Vietnam prompted scholars to coin the term «ecocide» and reassess the significance of environmental damage. The historical development of international humanitarian law, particularly the adoption of Additional Protocol I to the Geneva Conventions and the Rome Statute, established specific prohibitions against causing environmental harm. However, contemporary challenges — such as the destruction of the Kakhovka Hydroelectric Power Plant (HPP) in 2023, global climate change, and the movement to recognize ecocide as the fifth international crime — demand an update to doctrinal approaches. Furthermore, the application of modern technologies becomes increasingly relevant, particularly under conditions of occupation where physical access to the crime scene is impossible. Therefore, it is necessary to define methods for investigating damage to water resources, taking into account both global negative trends in climate change and the specific local conditions of armed conflicts.

Purpose. The purpose of this study is to identify key trends, issues, and recommendations by conducting a comparative analysis of foreign experience in assessing damage to the hydrosphere, as well as analyzing modern investigation methods within the context of the war in Ukraine.

Materials and Methods. The research materials include: 1) international legal instruments regulating criminal liability for environmental damage; 2) reports from international non-governmental organizations; and 3) works by domestic and foreign scholars researching criminal and international criminal law and procedure, including the investigation of the crime of ecocide. The methodological basis of the study comprises a complex of general scientific and special legal methods. The historical-legal method was applied to analyze the prerequisites for the criminalization of ecocide (from the Vietnam War to the present). The formal-dogmatic method allowed for the analysis of the provisions of the Rome Statute and Additional Protocol I. The comparative legal method was used to contrast domestic and foreign approaches to investigating environmental damage. Particular attention was paid to the case study method in analyzing the destruction of the Kakhovka HPP, as well as the method of system analysis for classifying modern technologies (OSINT, satellite data) in the evidentiary process. The method of logical generalization was employed to formulate the conclusions.

Results. The study provides the first illustration of foreign experience in investigating environmental damage using technologies, specifically satellite data. It also analyzes the national experience of investigating the dam destruction using Open Source Intelligence (OSINT), conducted by both pre-trial investigation bodies and non-governmental organizations. Furthermore, particular attention is focused on the policy of the Office of the Prosecutor of the International Criminal Court to understand the prospects for both national pre-trial investigations and international proceedings. Additionally, the paper illustrates foreign experience in uncovering war crimes within *ad hoc* tribunals during transitional justice. The obtained results provide a basis for improving pre-trial investigation mechanisms for both ecocide and environmental crimes in Ukraine.

Perspectives. Future research should focus on other types of environmental damage, given the topic's relevance in the Ukrainian context. Specifically, this includes the technologization of assessing environmental pollution consequences — which is particularly relevant for meeting the damage threshold established by the Rome Statute — as well as assessing the climate impact of armed conflict.

Key words: technologization of environmental crime investigations, ecocide, war crimes, environmental damage.

Постановка проблеми. Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання завдання шкоди довкіллю у воєнний час набуло своєї актуальності у 1970х роках на фоні застосування збройними силами США гербіциду під кодовим ім'ям «Агент Оранж» (англ. *Agent Orange*), який містив в собі високу концентрацію *діоксину*, що є токсичною речовиною для здоров'я людини [1, с.5]. І тоді, під час В'єтнамської війни група вчених запровадила термін «екоцид» задля засудження наслідків руйнування довкілля і потенційної катастрофи для здоров'я людини, спричиненими суперечливою програмою хімічної

війни. Хоча тоді безпосередньої криміналізації екоциду не відбулося, але завдяки зусиллям вчених і активістів було, зокрема, ратифіковано Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року [2]. Там передбачалася заборона на використання методів або засобів ведення війни, що мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдадуть такої шкоди природному середовищу й тим самим завдадуть шкоди здоров'ю або виживанню населення (ч. 3 ст. 35; ч. 1 ст. 55). Науковці

звертали увагу на складність у доведенні ступеню наслідків, передбачених міжнародними договорами. Крім того, це пов'язано також і з тим, що розуміння екологічних злочинів є відносно новим.

Згодом, в тексті Римського Статуту цю заборону, передбачену міжнародним гуманітарним правом, було виокремлено як склад міжнародного злочину, а саме: *для цілей цього Статуту «воєнні злочини» означає умисне вчинення нападу з усвідомленням того, що такий напад призведе до [...] масштабної, довготривалої та серйозної шкоди навколишньому природному середовищу, яка буде явно надмірною в порівнянні з конкретно та безпосередньо очікуваною загальною військовою перевагою* (ст. 8(2) (iv)) [4]. Важливо зауважити, що шкода довкіллю під час збройного конфлікту може вчинятися в різних формах та з різною метою, а тому, залежно від цього, може кваліфікуватися і за іншими складами міжнародних злочинів.

Наразі, як зауважує Макаруч В. Г., кримінально-правові норми, що встановлюють відповідальність за екологічні злочини, мають досить складну диспозицію — адже для їхньої реалізації потрібні достатні знання й досвід, у тому числі і придбаний при проведенні судово-експертних досліджень, що визначає високу значущість спеціальних знань для їх ефективного розслідування, а також обумовлює широкий спектр навичок, яких потребує застосування цих знань [4, с.115]. І, таким чином, вчений відокремлює підвиди судово-екологічної експертизи на такі: дослідження екологічного стану ґрунтово-геологічних об'єктів; дослідження екологічного стану водних об'єктів; дослідження екологічного стану атмосферного повітря; дослідження екологічного стану біогеоценозів (еколого-біологічна); судово-екологічна експертиза об'єктів міського середовища; судова радіоекологічна експертиза; дослідження показників впливу суб'єкта господарювання на навколишнє середовище; дослідження обставин екологічного правопорушення; дослідження технологічних, технічних, організаційних та інших причин, умов виникнення екологічного правопорушення і його наслідків (інженерно-екологічна) тощо [4, с.115]. І тому, відповідно, у продовження розвитку думки, закладеної Макаручем В. Г., в цій статті пропонується звернути увагу на дослідження стану гідросфери — або ж водних об'єктів. Задля цього, пропонується звернути увагу і на дослідження, що проводяться міжнародними організаціями та досвід зарубіжних країн.

Янковий М. О. досліджує порівняльний аналіз військового та цивільних контекстів в методах розслідування екологічних катастроф [5]. Так, вчений зауважує, що основні проблеми реєстрації та розслідування екоциду в умовах воєнного стану пов'язані з помилками, яких припускаються органи досудового розслідування при збиранні й дослідженні трасологічної (слідової) інформації, визначенні відповідності цих діянь кримінальному закону, обсягу

та змісту обставин, що підлягають з'ясуванню, тощо [5, с. 162]. Так, вчений пояснює, що члени слідчо-оперативної групи, які прибувають на місце злочину, більше уваги звертають на пошкодження окремих об'єктів і трупи людей; при цьому вони не шукають сліди забруднення навколишнього середовища (ґрунту, води, повітря тощо), не виявляють і не фіксують масштаби загибелі фауни або пошкодження рослинності. У багатьох випадках до складу слідчо-оперативної групи не входить еколог, хоча цей фахівець використовує дозволене (сертифіковане) обладнання для пошуку, відбору проб і дослідження ознак екологічної загибелі, а також для визначення координат, площі та ступеня пошкодження компонентів екосистем — як наслідок, виявлення всіх випадків екоциду є неповним, що призводить і до неповного розслідування цих злочинів [5, с. 162]. Видається, що за допомогою подальшої технологізації досудового розслідування екологічних злочинів, в тому числі за допомогою дистанційних методів, стане можливим подолання зазначеної прогалини у необхідних експертних знаннях задля встановлення фактичних наслідків завданої шкоди довкіллю.

Серед іноземних вчених Меттью Гіллет займався дослідженням розслідування шкоди довкіллю в рамках Римського Статуту [6]. Так, вчений критично оцінював поточний антропоцентричний підхід в міжнародному кримінальному праві до завданої шкоди довкіллю, адже, на його думку, має привеліювати екоцентричний підхід. Крім того, проф. Гіллет також визнає складнощі в межах доведення широкомасштабної і довготривалої шкоди, а також звертає увагу на те, що розслідування екологічної шкоди в межах вже існуючих складів злочинів все одно залишає в полі уваги шкоду, завдану людині, а тому не є достатнім задля реагування на негативні наслідки виключно для довкілля. Підхід, розроблений Меттью Гіллетом, цілком підтримується авторкою, а тому і є концептуальною основою даної роботи.

Мета. Метою дослідження є визначення основних тенденцій, проблем і рекомендацій завдяки проведенню компаративного аналізу іноземного досвіду встановлення шкоди, завданої гідросфері, а також аналізу сучасних способів її розслідування на прикладі війни в Україні.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) міжнародні нормативно-правові акти, що регулюють кримінальну відповідальність за шкоду, завдану довкіллю; 2) звіти міжнародних неурядових організацій; 3) праці вітчизняних та зарубіжних авторів, які здійснюють дослідження у сфері кримінального і міжнародного кримінального права та процесу, зокрема щодо розслідування злочину екоциду.

Методологічну основу дослідження складає комплекс загальнонаукових та спеціальних юридичних методів. Історико-правовий метод застосовано для аналізу передумов криміналізації екоциду (від війни у В'єтнамі до сьогодення). Формально-догматичний

метод дозволив проаналізувати положення Римського Статуту та Додаткового протоколу I. Порівняльно-правовий метод використано для зіставлення вітчизняних та зарубіжних підходів до розслідування шкоди довкіллю. Особливу увагу приділено методу кейс-стаді (case study) при аналізі підриву Каховської ГЕС, а також методу системного аналізу для класифікації сучасних технологій (OSINT, супутникові дані) у процесі доказування. Метод логічного узагальнення використано для формулювання висновків.

Виклад основного матеріалу. 18 грудня 2024 року Офіс Прокурора Міжнародного кримінального суду оприлюднив запропоновану попередню версію політики щодо розслідування шкоди довкіллю в контексті застосування положень Римського Статуту [8]. Там було зауважено, що за наявності достатнього причинно-наслідкового зв'язку між діями винуватця та об'єктивним елементом злочину, передбаченого Римським статуттом, ці дії можуть становити злочини як під час збройного конфлікту, так і в мирний час у встановлених правових рамках Статуту. Екологічну шкоду можливо кваліфікувати відповідно до будь-якого з чотирьох складів міжнародних злочинів — залежно від переслідуваної мети, способу вчинення злочину та інших деталей справи. Щодо воєнних злочинів, в документі зазначається, що для відповідної кваліфікації достатньо впливу умов збройного конфлікту на рішення винуватця про вчинення операції, що завдала відповідної екологічної шкоди, або на спосіб, яким було вчинено злочин. А отже, найбільшою складністю задля обрання відповідного складу злочину є встановлення відповідних екологічних наслідків і їх співвідношення з причинно-наслідковим зв'язком.

Станом на зараз, внаслідок підриву Каховської ГЕС було завдано збитків на 77,8 мільярдів гривень і зменшено об'єм води на 14,395 кубічних кілометри [9]. Одним з викликів розслідування шкоди гідросфері в умовах активних бойових дій і, зокрема, окупації, є відсутність фізичного доступу до місця злочину, а тому саме технологізація розслідування виступає не допоміжним, а основним інструментом. В цьому контексті важливо звернути увагу на запропоновані способи розслідування шкоди, проведені неурядовими громадськими організаціями. Так, у звіті щодо дослідження наслідків підриву ГЕС однієї з українських НГО застосовувався OSINT-аналіз для дослідження потенційних пояснень руйнування Каховської ГЕС, здійснювалося збирання і обробка інформації з супутникових знімків, завдяки чому було створено базу геоданих руху води внаслідок обвалу Каховської греблі [11]. За допомогою супутникових знімків, зокрема, було прослідковано негативний вплив від осушення Каховського водосховища на роботу каналльної зрошувальної системи, що склалася на водозбірній площі водосховища [11]. А завдяки розрахованому на основі супутникових знімків Нормалізованому відносному індексу рос-

линності (NDVI), фахівці Українського гідрометеорологічного інституту ДСНС та НАН України оцінили відновлення флори на місці колишнього дна водосховища, встановивши факт активного заростання [11].

Водночас слід зауважити, що сама лише наявність технологічних даних не гарантує їх автоматичного прийняття судом. Ключовим викликом стає забезпечення процесуальної допустимості цифрових доказів. У цьому контексті для української правової системи критично важливим є врахування стандартів Протоколу Берклі, який встановлює алгоритми верифікації OSINT-матеріалів та забезпечення ланцюга збереження доказів — без дотримання цих процедур супутникові знімки чи моделі забруднення можуть бути відхилені судом як неналежні докази [12].

Протягом 50 років в Колумбії відбувався внутрішній збройний конфлікт — громадянська війна, яка завершилася в 2016 році. При розслідуванні наслідків збройного конфлікту використовувався супутниковий моніторинг для фіксації ртутного забруднення річок внаслідок діяльності незаконних збройних формувань. Так, при розслідуванні шкоди річці Інїріда була застосована методологія, яка дозволяла виявляти використання важкої техніки у водоймах шляхом фіксації змін у зважених наносах. Ця модель була заснована на застосуванні спектрального індексу MNDWI і включала чотири етапи: 1) ідентифікацію досліджуваної зони; 2) встановлення «базової лінії» (природного спектрального стану води); 3) детекцію аномалій через алгебру каналів; 4) верифікацію даних через вторинні джерела. Такий підхід забезпечував доказову базу антропогенного втручання в гідросферу навіть за відсутності фізичного доступу до місця злочину [13, с. 121]. Для забезпечення юридичної достовірності доказів методологія враховувала фактори просторової та спектральної порівняльності, зокрема використання інструментів атмосферної корекції, де важливим було врахування гідрологічного режиму: пріоритетним визначено моніторинг у сухий сезон, що дозволяв мінімізувати «шум» від природних опадів та зсувів ґрунту. Водночас чутливість моделі дозволяла ідентифікувати локальні «гарячі точки», або ж активні зони антропогенного забруднення, навіть у сезон дощів, відрізняючи їх від рівномірного природного помутніння. Технічна реалізація базувалася на використанні супутникових даних серії Landsat (5, 7, 8), що забезпечували необхідну розслідувачам спектральну роздільну здатність у видимому та інфрачервоному діапазонах [14, с. 122].

Фізичною основою методу був аналіз відбивної здатності водної поверхні, а використання інфрачервоних діапазонів дозволяло розмежувати водні об'єкти, ґрунт та рослинність завдяки відмінностям у вологості та теплових характеристиках. Чиста вода має пік відбиття у діапазоні електромагнітного спектра 0.45–0.52 мкм, тоді як у ближньому інфрачервоному діапазоні цей показник наближається

до нуля. Однак антропогенне втручання насичує воду зваженими частками, що різко підвищує її відбивну здатність. Методологія передбачала побудову «спектральної базової лінії», що дозволяло відфільтрувати природні фактори та через аналіз конгруентності з вторинними даними підтвердити, що виявлені аномалії є наслідком саме експлуатаційної діяльності [14, с. 123]. Важливим етапом методології є фільтрація хибних цілей (false positives). Перед підтвердженням «гарячої точки» забруднення проводиться аналіз зовнішніх джерел для виключення природних факторів, таких як зсуви ґрунту, лавини або активна ерозія берегів [14, с. 124].

Після завершення конфлікту було створено Jurisdicción Especial para la Paz (Спеціальна юрисдикція для миру; надалі — ЈЕР) в рамках мирної угоди між урядом та FARC-EP (Револьюційні збройні сили Колумбії — Армія народу) для розслідування та суду над злочинами, скоєними під час збройного конфлікту. Це так званий макрозлочинний підхід, де метою є виявлення ширших схем макрозлочинності — на противагу зосередженню на індивідуальних чи ізольованих діяннях — та судове переслідування тих, хто несе найбільшу відповідальність за ці злочини [10]. Розгляд скоєних злочинів відбувається групуванням в макросправи — це структурні розслідування, пов'язані зі збройним конфліктом у Колумбії, кожна з яких групує під єдиною процесуальною рамкою набір взаємопов'язаних діянь, поєднаних спільним матеріальним, персональним або територіальним елементом [15]. В рамках структури ЈЕР було створено слідчо-обвинувальний підрозділ (Ісп. Unidad de Investigación y Acusación — UIA) — єдиний орган у структурі, наділеним повноваженнями судової поліції. UIA займається розслідуванням та висуненням кримінальних звинувачень у тих випадках, коли ймовірні індивідуальні чи колективні винуватці серйозних порушень прав людини та МГП не визнають правду (не бажають розповісти повну історію) або не приймають на себе відповідальність за свої дії. Підрозділ очолює один директор і налічує 16 прокурорів [16]. У складі UIA є технічна слідча група (Ісп. equipo técnico de investigación), яка складається зі слідчих та судових експертів, які можуть сприяти розслідуванню макросправ, і команда аналізу контексту та статистики (Ісп. grupo de análisis, contexto y estadística), що займається систематизацією даних для виявлення ширших схем макрозлочинності, що є ключовим для структурного розслідування.

Розгляд ЈЕР завдання екологічної шкоди внаслідок злочинної поведінки відбувався у двох її макросправах — № 02 та № 05 — і ці рішення виключають можливість амністії за таку екологічну шкоду, а також визнають її міжнародним злочином у контексті перехідного правосуддя; крім того, ще у 2019 році ЈЕР видала Наказ № 079, яким визнала довілля потерпілим від збройного конфлікту. Так, у 2023 році

ЈЕР також визнала саму річку Каука потерпілою від збройного конфлікту (Наказ № 226).

Варто зауважити, що такий підхід є дещо модерним у порівнянні з практикою Міжнародного кримінального суду (надалі — МКС), адже відповідно до положень Римського Статуту потерпілим надається відповідний захист (ст. 68), вони можуть подавати суду свої зауваження і заяви (ст. 15, 19), а також отримувати компенсації (ст. 75), включаючи реституцію, компенсаційну виплату і реабілітацію. Більш того, створюється також цільовий фонд в інтересах потерпілих (ст. 79). Хоча певні положення преамбули, такі як згадка про «нинішні і майбутні покоління» (фраза, використана Міжнародним Судом Справедливості у консультативному висновку щодо ядерної зброї) та посилання на «добробут світу», можуть нібито вказувати на можливість розширення кола потерпілих, практика МКС все ще залишається антропоцентричною [6, с. 211].

Так, макросправа № 05 досліджує дії членів Мобільних колон «Хакобо Арена» та «Габріель Гальвіс» FARC-EP; вона зосереджується на регіоні Південно-Західної Колумбії. ЈЕР обрала цей регіон, оскільки він був глибоко уражений конфліктом: тут проживає значна корінна та афро-колумбійська популяція, і тому це був епіцентр діяльності збройних груп та наркотрафіку. У Макросправі № 05 ЈЕР висунула звинувачення вищому керівництву Мобільних колон FARC-EP у злочинах проти навколишнього природного середовища, зокрема: 1. Незаконне вирощування коки та марихуани, що спричинило знищення лісів, впровадження токсичних агрохімікатів, ерозію ґрунту та продовольчу небезпеку. 2. Забруднення водних джерел, особливо річок, спричинене розливами нафти, вибухами та стоком хімікатів при вирощуванні коки.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Дослідження поточного досвіду розслідування шкоди довілля на прикладі діяльності ЈЕР в макросправах № 02 та № 05 є вкрай актуальним для України. По-перше, підхід ЈЕР щодо визнання правосуб'єктності природних об'єктів (зокрема, річки) та їхньої можливості набувати статусу потерпілих може слугувати моделлю для вдосконалення національного механізму репарацій, дозволяючи спрямовувати кошти безпосередньо на відновлення екосистем. По-друге, аналіз організаційної структури ЈЕР демонструє ефективність синергічного підходу між прокурорами, технічними експертами та аналітиками даних.

Крім того, було доведено перспективність застосування супутникових знімків та OSINT-аналізу (на прикладі Каховської ГЕС) у поєднанні зі спеціалізованими спектральними індексами, такими як MNDWI (на прикладі річки Інріда). Однак успішна імплементація цих методів в Україні потребує обов'язкового впровадження стандартів верифікації цифрових доказів, таких як Протокол Берклі, для забезпечення їх юридичної сили у судах.

Література

1. Duong Trung Le, Thanh Minh Pham and Solomon Polachek. The Long-Term Health Impact of Agent Orange: Evidence from the Vietnam War. *IZA — Institute of Labor Economics*. 2021. 34 p. URL: <https://www.jstor.org/stable/resrep63677> (дата звернення: 30.11.2025)
2. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення: 30.11.2025).
3. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду від 17.07.1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 30.11.2025).
4. Макаrchук В.Г. Нові напрямки судово-експертної діяльності: судові експертизи екологічного спрямування. *Вісник ОНДІСЕ*. 2019. Вип. 5. С. 114–119. URL: <https://ondise.minjust.gov.ua/wp-content/uploads/2019/06/VisnykONDISE052019.pdf#page=114> (дата звернення: 29.11.2025).
5. Янковий М.О. Методи розслідування екологічних катастроф: порівняльний аналіз військового і цивільного контекстів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 2. С. 160–165. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-2/38> URL: http://lsej.org.ua/2_2024/40.pdf (дата звернення: 30.11.2025).
6. Matthew Gillett. Prosecuting Environmental Harm before the International Criminal Court (Studies on International Courts and Tribunals). Cambridge University Press. 2022. 356 P.
7. Matthew Gillett, Marina Losta. Charging environmental damage before the Colombian Jurisdicción Especial para la Paz (Policy Brief 13–2025). German Colombian Peace Institute. 12 P.
8. The office of the prosecutor draft policy on environmental crimes under the rome statute. 18 December 2024. 32 P. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2024-12/2024-12-18-OTP-Policy-Environmental-Crime.pdf> (дата звернення: 30.11.2025).
9. ЕкоЗагроза: Офіційний ресурс Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України. URL: <https://ecoza-groza.gov.ua/> (дата звернення: 01.12.2025).
10. Macro-Criminality and the Case of Colombia: ICTJ Translates Herbert Jäger's Seminal Work into Spanish. September 18, 2023. URL: <https://www.ictj.org/latest-news/macro-criminality-and-case-colombia-ictj-translates-herbert-j%C3%A4ger%E2%80%99s-seminal-work> (дата звернення: 30.11.2025).
11. Truth Hounds: Дослідження руйнування Каховської греблі та його наслідки для екосистеми, аграріїв, цивільного життя та міжнародного правосуддя. URL: <https://truth-hounds.org/cases/zatopleno-vijnoyu-doslidzhennya-rujnuvannya-kahovskoyi-grebli-ta-jogo-naslidky-dlya-ekosystemy-agrariyiv-zyvilnogo-zhyttya-ta-mizhnarodnogo-pravosuddya/> (дата звернення: 30.11.2025).
12. United Nations Office on Drugs and Crime: Alluvial gold exploitation. Evidences from remote sensing 2016-May 2018. 146 P. URL: https://www.unodc.org/documents/publications/Evoa_2016_in_1.pdf (дата звернення: 30.11.2025).
13. Berkeley Protocol on Digital Open Source Investigations: A Practical Guide on the Effective Use of Digital Open Source Information in Investigating Violations of International Criminal, Human Rights and Humanitarian Law. 03 January 2022. URL: <https://www.ohchr.org/en/publications/policy-and-methodological-publications/berkeley-protocol-digital-open-source> (дата звернення: 30.11.2025).
14. Elie Tassel-Maurizi, Mateo Merchán Duque. Colombia's Peace Process: an unprecedented tribunal hands down its first convictions. October 9, 2025. URL: <https://www.ejltalk.org/colombias-peace-process-an-unprecedented-tribunal-hands-down-its-first-convictions/> (дата звернення: 30.11.2025).
15. Transitional Justice Snapshot 7. A Guide to the Investigation and Accusation Unit of the JEP. URL: <https://uk.rodeemoseldialogo.org/2020/03/tj-7/> (дата звернення: 30.11.2025).
16. Andrea Camacho Rincó, Germán Parra Gallego. Addressing environmental damages in contexts of armed conflict through transitional justice in Colombia. *International Review of the Red Cross*. 2024. 106 (925). P. 424–449. Fundamental Principles. DOI:10.1017/S1816383123000553

References

1. Duong Trung Le, Thanh Minh Pham and Solomon Polachek. The Long-Term Health Impact of Agent Orange: Evidence from the Vietnam War. *IZA — Institute of Labor Economics*. 2021. URL: <https://www.jstor.org/stable/resrep63677>
2. Dodatkovi protokoli do Zhenevskiykh konventsii vid 12 serpnia 1949 roku, shcho stosuietsia zakhystu zhertv mizhnarodnykh zbroinykh konfliktiv (Protokol I), vid 8 chervnia 1977 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text [in Ukrainian].
3. Rymskyi Statut Mizhnarodnoho Kryminalnoho Sudu vid 17.07.1998 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text [in Ukrainian].
4. Makarchuk V.H. Novi napriamky sudovo-ekspertnoi diialnosti: sudovi ekspertyzy ekolohichnoho spriamuvannia. *Visnyk ONDISE*. 2019. Vyp. 5. S. 114–119. URL: <https://ondise.minjust.gov.ua/wp-content/uploads/2019/06/VisnykONDISE052019.pdf#page=114> [in Ukrainian].

5. Yankovyi M. O. Metody rozsliduvannia ekolohichnykh katastrof: porivnialnyi analiz viiskovoho i tsyvilnoho kontekstiv. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal*. 2024. № 2. S. 160–165. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-2/38>. URL: http://lsej.org.ua/2_2024/40.pdf [in Ukrainian].
6. Matthew Gillett. Prosecuting Environmental Harm before the International Criminal Court (Studies on International Courts and Tribunals). Cambridge University Press. 2022. 356 P.
7. Matthew Gillett, Marina Losta. Charging environmental damage before the Colombian Jurisdicción Especial para la Paz (Policy Brief 13–2025). German Colombian Peace Institute. 12 P.
8. The office of the prosecutor draft policy on environmental crimes under the rome statute. 18 December 2024. 32 P. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2024-12/2024-12-18-OTP-Policy-Environmental-Crime.pdf>
9. EkoZahroza: Ofitsiyni resurs Ministerstva zakhystu dovkillia ta pryrodnykh resursiv Ukrainy. URL: <https://ecoza-groza.gov.ua/> [in Ukrainian].
10. Macro-Criminality and the Case of Colombia: ICTJ Translates Herbert Jäger's Seminal Work into Spanish. September 18, 2023. URL: <https://www.ictj.org/latest-news/macro-criminality-and-case-colombia-ictj-translates-herbert-j%C3%A4ger%E2%80%99s-seminal-work>
11. Truth Hounds: Doslidzhennia ruinvannia Kakhovskoi hrebli ta yoho naslidky dlia ekosystemy, ahrariiv, tsyvilnoho zhyttia ta mizhnarodnoho pravosuddia. URL: <https://truth-hounds.org/cases/zatopleno-vijnoyu-doslidzhennya-rujnuvannya-kahovskoyi-grebli-ta-jogo-naslidky-dlya-ekosystemy-agrariyiv-zyvilnogo-zhyttia-ta-mizhnarodnogo-pravosuddya/> [in Ukrainian].
12. United Nations Office on Drugs and Crime: Alluvial gold exploitation. Evidences from remote sensing 2016-May 2018. 146 P. URL: https://www.unodc.org/documents/publications/Evoa_2016_in_1.pdf
13. Berkeley Protocol on Digital Open Source Investigations: A Practical Guide on the Effective Use of Digital Open Source Information in Investigating Violations of International Criminal, Human Rights and Humanitarian Law. 03 January 2022. URL: <https://www.ohchr.org/en/publications/policy-and-methodological-publications/berkeley-protocol-digital-open-source>
14. Elie Tassel-Maurizi. Mateo Merchán Duque. Colombia's Peace Process: an unprecedented tribunal hands down its first convictions. October 9, 2025. URL: <https://www.ejiltalk.org/colombias-peace-process-an-unprecedented-tribunal-hands-down-its-first-convictions/>
15. Transitional Justice Snapshot 7. A Guide to the Investigation and Accusation Unit of the JEP. URL: <https://uk.rodeemoseldialogo.org/2020/03/tj-7/>
16. Andrea Camacho Rincó, Germán Parra Gallego. Addressing environmental damages in contexts of armed conflict through transitional justice in Colombia. *International Review of the Red Cross*. 2024. 106 (925). P. 424–449. Fundamental Principles. DOI: 10.1017/S1816383123000553

УДК 343.13

Трофименко Володимир Михайлович

доктор юридичних наук, професор,

заслужений юрист України,

заступник Голови Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України

Trofymenko Volodymyr

Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine,

Deputy Head of the State Service of Special Communications and Information Protection of Ukraine

ORCID: 0000-0002-4912-9732

Клепка Олександр Григорович

аспірант

Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса

Національної академії правових наук України

Klepka Oleksandr

Postgraduate Student of the

Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems,

National Academy of the Law Sciences of Ukraine

ORCID: 0009-0005-1089-038X

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-12-11687

НАДАННЯ ДОСТУПУ ДО РІШЕНЬ, ЩО СТАЛИ ПІДСТАВОЮ ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ: АНАЛІЗ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

PROVIDING ACCESS TO DECISIONS THAT BECAME THE BASIS FOR COVERT INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTIONS: ANALYSIS OF JUDICIAL PRACTICE

Анотація. Вступ. У статті досліджується комплекс проблем, пов'язаних із наданням стороні захисту доступу до рішень, що стали підставою для проведення негласних слідчих (розшукових) дій (НСРД). Автори акцентують, що право сторони захисту на доступ до матеріалів кримінального провадження гарантоване конституцією та міжнародно-правовими актами. Констатована наявність низки проблемних питань реалізації вказаної норми. Зокрема, спірним залишається питання необхідності надання доступу до матеріалів, що стали підставою для проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Зазначене зумовлює актуальність дослідження цієї проблематики.

Мета. Метою дослідження є на підставі аналізу практики Верховного Суду та ЄСПЛ щодо надання доступу до рішень, що стали підставою для проведення НСРД, виявити проблемні питання правозастосовної практики та запропонувати шляхи їх розв'язання.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод; 2) рішення Європейського суду з прав людини; 3) практика національних судів. У процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: діалектичний, історико-правовий, статистичний, системно-структурний, метод узагальнення. Звернення до історико-правового методу забезпечило вивчення розвитку практики Верховного Суду щодо наслідків не надання стороні захисту для ознайомлення рішень, що стали підставою проведення НСРД. Порівняльно-правовий метод дозволив здійснити аналіз рішень Верховного Суду крізь призму практики ЄСПЛ. Статистичним методом використаний у процесі дослідження практики Верховного Суду, її узагальнення. Метод узагальнення став у нагоді під час зведення одиничних фактів у єдине ціле, формулювання висновків.

Результати. У статті продемонстровано, що національні суди поступово відходять від формального розуміння вимог ст. 290 КПК України та переходять до моделі, за якої допустимість доказів, отриманих у результаті НСРД, пов'язується з фактичним забезпеченням стороні захисту можливості ознайомитися з підставами їх проведення. Особливо увагу приділено проблемі знищення матеріальних носіїв секретної інформації, що створює нові ризики для перевірки закон-

ності проведення НСРД. Ґрунтуючись на прецедентній практиці ЄСПЛ обґрунтовано, що відсутність доступу до таких документів може підірвати сутність права на справедливий судовий розгляд, а презумпція законності дій правоохоронних органів у цих умовах суперечить міжнародним стандартам. На підставі аналізу національного законодавства, судової практики та позицій ЄСПЛ доведено необхідність реформування механізму розсекречування документів, що санкціонують НСРД, а також наголошують на обов'язку прокурора самостійно ініціювати процес розсекречування таких матеріалів незалежно від ініціативи сторони захисту. Зроблено висновок, що у випадку неможливості надати рішення, якими санкціонувалось НСРД через їх знищення, суд має ретельно дослідити всі обставини кожної окремої кримінальної справи, щодо вжиття прокурором всіх необхідних та своєчасних заходів з метою розсекречування таких рішень.

Перспективи. Подальші наукові розвідки доцільно зосередити на комплексному аналізі механізмів розсекречування процесуальних рішень, що санкціонують НСРД, з урахуванням сучасних викликів, пов'язаних із воєнним станом та знищенням матеріальних носіїв секретної інформації.

Ключові слова: негласні слідчі (розшукові) дії, розсекречування матеріалів НСРД, надання доступу до матеріалів досудового розслідування, ЄСПЛ, судова практика.

Summary. Introduction. The article examines a set of problems related to providing the defense party with access to decisions that served as the basis for conducting covert investigative (search) actions (CIA). The authors emphasize that the right of the defense party to access the materials of criminal proceedings is guaranteed by the constitution and international legal acts. The existence of a number of problematic issues in the implementation of the specified norm is stated. In particular, the issue of the need to provide access to materials that served as the basis for conducting CIA remains controversial. This determines the relevance of studying this issue.

Purpose. The purpose of the study is to identify problematic issues of law enforcement practice based on an analysis of the practice of the Supreme Court and the ECHR on providing access to decisions that served as the basis for conducting CIA, and to propose ways to resolve them.

Materials and methods. The materials of the study are: 1) the European Convention on Human Rights; 2) decisions of the European Court of Human Rights; 3) the practice of national courts. In the process of conducting the research, the following scientific methods were used: dialectical, historical-legal, statistical, system-structural, generalization method. The use of the historical-legal method provided a study of the development of the practice of the Supreme Court regarding the consequences of not providing the defense party with the opportunity to familiarize themselves with the decisions that became the basis for conducting the CIA. The comparative-legal method allowed for the analysis of the Supreme Court decisions through the prism of the practice of the ECHR. The statistical method was used in the process of studying the practice of the Supreme Court, its generalization. The generalization method was useful when combining individual facts into a single whole, formulating conclusions.

Results. The article demonstrates that national courts are gradually moving away from the formal understanding of the requirements of Art. 290 of the CPC of Ukraine and are moving to a model in which the admissibility of evidence obtained as a result of the CIA is associated with the actual provision of the defense party with the opportunity to familiarize themselves with the grounds for conducting them. Particular attention is paid to the problem of destruction of material media of classified information, which creates new risks for verifying the legality of conducting CIA. Based on the case law of the ECHR, it is substantiated that the lack of access to such documents may undermine the essence of the right to a fair trial, and the presumption of legality of the actions of law enforcement agencies in these conditions contradicts international standards. Based on the analysis of national legislation, case law and positions of the ECHR, the need to reform the mechanism for declassifying documents authorizing CIA is proven, and the obligation of the prosecutor to independently initiate the process of declassifying such materials, regardless of the initiative of the defense party, is emphasized. It is concluded that in the event of impossibility to provide decisions authorizing CIA due to their destruction, the court must carefully examine all the circumstances of each individual criminal case, regarding the prosecutor's taking all necessary and timely measures to declassify such decisions.

Prospects. It is advisable to focus further scientific research on a comprehensive analysis of the mechanisms for declassifying procedural decisions authorizing the CIA, taking into account modern challenges associated with martial law and the destruction of material carriers of classified information.

Key words: covert investigative (search) actions, declassification of CISA's materials, providing access to pre-trial investigation materials, ECHR, judicial practice.

Постановка проблеми. Відповідно до рішення Конституційного суду України (далі — КСУ) від 18 січня 2012 року по справі № 1-4/2012 «право на ознайомлення з усіма матеріалами справи, гарантує реалізацію конституційного права обвинуваченого на отримання інформації, зокрема щодо суті пред'явленого обвинувачення та стану розгляду справи, а також забезпечує обвинуваченому чи

його захиснику можливість підготувати захист від пред'явленого обвинувачення. Отже, право обвинуваченого на ознайомлення із матеріалами справи та право на отримання інформації про закінчення розслідування у кримінальній справі є складовими конституційного права на захист». [1] Важливість інституту забезпечення права сторін на доступ до матеріалів кримінального провадження підкреслено

і на міжнародному рівні. Міжнародно-правові документи, такі як Загальна декларація прав людини [2] та Міжнародний пакт про громадянські та політичні права [3], визнають право на належну правову допомогу, включаючи право на доступ до матеріалів досудового розслідування. Також право на доступ до матеріалів досудового розслідування деталізується в практиці Європейського суду з прав людини (далі — ЄСПЛ) у контексті п. b ч. 3 ст. 6 Європейської конвенції з прав людини (далі — ЄКПЛ).

Згідно зі ст. 290 Кримінального процесуального кодексу України (далі — КПК) прокурор або слідчий за його дорученням зобов'язаний надати доступ до матеріалів досудового розслідування, які є в його розпорядженні, у тому числі будь-які докази, які самі по собі або в сукупності з іншими доказами можуть бути використані для доведення невинуватості або меншого ступеня винуватості обвинуваченого, або сприяти пом'якшенню покарання. Водночас правозастосовна практика свідчить, про наявність низки проблемних питань реалізації вказаної норми. Зокрема, спірним залишається питання необхідності надання доступу до матеріалів, що стали підставою для проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Зазначене зумовлює актуальність дослідження цієї проблематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Різні аспекти проблематики пов'язаної з проведенням НСРД широко представлені в науковій літературі, зокрема, в публікаціях таких учених: М. В. Багрія [4], В. В. Луцика [5], М. А. Погорєцького, О. С. Старенького [6], Л. Щербини [7], О. Г. Яновської [8] тощо.

Водночас попри значні доробки учених-процесуалістів питання надання доступу до рішень, що стали підставою проведення НСРД не втрачають своєї актуальності, особливо враховуючи новітню практику Верховного Суду та ЄСПЛ. Окрім того, перебування нашої країни в стані збройного конфлікту зумовили виникнення низки проблем, які не висвітлювалися в науковій літературі. Зазначене є підґрунтям для дослідження окресленої проблематики.

Метою дослідження є на підставі аналізу практики Верховного Суду та ЄСПЛ щодо надання доступу до рішень, що стали підставою для проведення НСРД, виявити проблемні питання правозастосовної практики та запропонувати шляхи їх розв'язання.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) ЄКПЛ; 2) рішення ЄСПЛ; 3) практика національних судів. У процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: діалектичний, історико-правовий, статистичний, системно-структурний, метод узагальнення. Звернення до історико-правового методу забезпечило вивчення розвитку практики Верховного Суду щодо наслідків не надання стороні захисту для ознайомлення рішень, що стали підставою проведення НСРД. Порівняльно-правовий метод дозволив здійснити аналіз рішень Верховного Суду крізь призму прак-

тики ЄСПЛ. Статистичним методом використаний у процесі дослідження практики Верховного Суду, її узагальнення. Метод узагальнення став у нагоді під час зведення одиничних фактів у єдине ціле, формулювання висновків.

Виклад основного матеріалу. Відмітимо, що практика національних вищих судових інстанцій щодо необхідності надання доступу до рішень, що стали підставою проведення НСРД змінювалась кілька разів. Так, наприклад, у постанові Великої Палати Верховного Суду від 16 січня 2019 р. міститься правовий висновок відповідно до якого: «За наявності відповідного клопотання процесуальні документи, які стали підставою для проведення НСРД (ухвали, постанови, клопотання) і яких не було відкрито стороні захисту в порядку, передбаченому ст. 290 КПК, оскільки їх тоді не було у розпорядженні сторони обвинувачення (процесуальні документи не було розсекречено на момент відкриття стороною обвинувачення матеріалів кримінального провадження), можуть бути відкриті іншій стороні, але суд не має допустити відомості, що містяться в цих матеріалах кримінального провадження, як докази» [9].

Водночас згодом позиція Верховного Суду знала певних уточнень. Так, в іншому рішенні Велика Палата Верховного Суду виснує, про таке «Якщо процесуальні документи, які стали підставою для проведення НСРД, розсекречені під час судового розгляду, і сторона захисту у змагальному процесі могла довести перед судом свої аргументи щодо допустимості доказів, отриманих у результаті НСРД, в сукупності з оцінкою правової підстави для їх проведення, то суд повинен оцінити отримані докази та вирішити питання про їх допустимість. У випадку розкриття процесуальних документів, які стали підставою для проведення НСРД після передачі кримінального провадження до суду, суд зобов'язаний забезпечити стороні захисту достатній час та реальну можливість для доведення перед судом своєї позиції щодо належності та допустимості доказів, отриманих в результаті НСРД в комплексі із процесуальною підставою для проведення НСРД з метою реалізації принципу змагальності». [10]

Таким чином, відповідно до позиції Верховного Суду якщо сторона обвинувачення вжила всіх необхідних та залежних від неї заходів, спрямованих на розсекречення процесуальних документів, які стали підставою для проведення негласних дій і заходів, однак вони не були розсекречені до моменту передачі провадження до суду з причин, що не залежали від волі або процесуальної поведінки прокурора, то в такому разі порушення вимог ст. 290 КПК з боку сторони обвинувачення немає. Такі дозвільні документи, зокрема ухвала слідчого судді, можуть бути розкриті стороні захисту пізніше, після їх розсекречування. [7, с. 299] Верховний Суд акцентує на тому, щоб за таких обставин сторона захисту мала час та можливість підготувати свої

заперечення щодо відповідних рішень, зокрема, такий аналіз проводиться у рішенні Першої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду (далі — ККС ВС) від 13.06.2023 у справі № 520/2703/17. Відмітимо, що в цілому така позиція узгоджується з практикою ЄСПЛ.

У сенсі дослідження привертає увагу постанову ККС ВС у якій зазначається про таке: *«Під час судового розгляду після висловлення стороною захисту необхідності ознайомитися із процесуальними підставами для проведення зазначених НСРД, стороною обвинувачення було надано відповідні процесуальні документи. (курсив наш — В.Т., О.К.) Суд наголошує, що процесуальні підстави та повноваження на здійснення НСРД не є доказами у кримінальному провадженні. Тобто необхідно чітко відрізнити докази у кримінальному провадженні й процесуальні підстави для їхнього отримання чи проведення слідчих (розшукових) гласних чи негласних дій. На вимогу сторони захисту такі процесуальні документи повинні бути надані стороною обвинувачення, що й було зроблено у цьому провадженні. (курсив наш — В.Т., О.К.) Як убачається із матеріалів судової справи, із постановою про контроль за вчиненням злочину та дорученням на проведення спеціального слідчого експерименту сторона захисту ознайомилася у судовому засіданні в суді першої інстанції. Надалі судовий розгляд тривав у місцевому суді понад 8 місяців, що є достатнім для обстоювання своєї позиції стороною захисту із врахуванням змісту інформації, що містилася у постанові та дорученні».* [11]

У наведеному рішенні ККС ВС акцентує на тому, що рішення, які стали підставою для проведення НСРД надаються *на вимогу* сторони захисту. За такою логікою суд не має обов'язку досліджувати відповідні підстави проведення НСРД. З такою позицією важко погодитись, адже як справедливо вказує Яновська О.Г. «документи, які стали правовою підставою проведення НСРД, не можуть вважатися додатковими матеріалами до результатів проведених негласних слідчих (розшукових) дій, отриманими до або під час судового розгляду, оскільки є їх частиною. Наголошуємо, що ці процесуальні рішення виступають правовою підставою проведення НСРД з огляду на їх функціональне призначення щодо підтвердження допустимості доказової інформації, отриманої за результатами проведення таких дій, і повинні перевірятися та враховуватися судом під час оцінки доказів». [8, с. 84] М. А. Погорецький та О. С. Старенький зауважують, що протоколи негласних дій і заходів з додатками лише у своїй єдності з відповідними ухвалами слідчого судді, на підставі яких вони здійснювалися, можуть бути використані у кримінальному процесуальному доказуванні. [6]

Тож, на наше переконання такі рішення мають досліджуватися судом незалежно від волевиявлення сторони захисту, відповідно прокурор має вжити

всіх необхідних заходів з метою розсекречування цих рішень та надати їх під час реалізації ст. 290 КПК, якщо це неможливе з причин, що від нього не залежать, то під час судового провадження в суді першої інстанції. Додатковим аргументом на користь вказаного, вважаємо позицію Багрія М. В., який зазначає, що у цій ситуації «потрібно виходити з наступного: 1) статтею 290 КПК передбачено відкриття (тобто надання доступу) саме матеріалів досудового розслідування, а не лише доказів; 2) такими матеріалами (процесуальними документами) щодо провадження НСРД є постанови, клопотання, доручення, протоколи, а також ухвали слідчого судді (п. 1.9. Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні)». [4, с. 140].

Однак, в аспекті розглядуваного питання необхідно зазначити, що право на ознайомлення з матеріалами досудового розслідування не є абсолютним. Згідно з практикою ЄСПЛ у деяких випадках може виникати необхідність не розкривати певні докази стороні захисту з метою забезпечення основних прав інших осіб або захисту важливих суспільних інтересів, адже їхнє життя, свобода чи безпека також можуть бути поставлені під загрозу. Про це, зокрема, йдеться у рішеннях ЄСПЛ у справах «Leas v. Estonia» від 06 березня 2012 р. (п. 78), «Якуба проти України» від 12 лютого 2019 р. (п. 44). [12, 13]

Вважаємо доцільним навести окремі міркування в контексті цього рішення з огляду на об'єкт дослідження. По-перше, в аспекті захисту важливих суспільних інтересів, відмітимо, що дійсно, відповідно до п. 4.12.3 Наказу Служби безпеки України від 23.12.2020 № 383 «Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю» державну таємницю становлять відомості про факт або методи проведення НСРД. В цьому сенсі ухвала слідчого судді апеляційного суду може містити лише відомості про факт проведення НСРД. Тому за умови розсекречування результатів НСРД, підстави не надавати для ознайомлення рішення, яким санкціоновані такі дії, на наше переконання відсутні. Крім того, згаданим Наказом у п. 4.12.4 передбачається, що державну таємницю становлять відомості, що дають змогу ідентифікувати особу, місце або річ, щодо якої проводиться чи планується проведення негласної слідчої (розшукової) дії, розголошення яких створює загрозу національним інтересам і безпеці. Знову ж таки мова йде про НСРД, що плануються або проводяться. За умови завершення досудового розслідування та надання стороні захисту результатів НСРД для ознайомлення, можна припустити, що проведення НСРД вже закінчилось.

По-друге, щодо захисту свідків або інших осіб (які теоретично можуть фігурувати в рішенні), то видається що в цьому випадку можуть бути застосовані норми Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві».

Відповідно до ст. 15 вказаного нормативного правового акту для захисту особи може бути застосований такий захід як нерозголошення відомостей про осіб, взятих під захист, зокрема, шляхом обмеження відомостей про особу в матеріалах перевірки (заявах, поясненнях тощо), а також протоколах слідчих дій та інших матеріалах кримінального провадження, заміни прізвища, імені, по батькові в цих документах псевдонімами.

У продовження дослідження, особливий науковий інтерес викликає практика національних судів щодо розв'язання питання про неможливість забезпечити ознайомлення сторони захисту з рішеннями про надання дозволу на проведення НСРД у зв'язку з їх знищенням.

Так, у вироку Рівненського міського суду Рівненської області від 13.10.2025 р. зазначається, що під час судових дебатів стороною захисту подано клопотання про визнання недопустимими та виключити з переліку низки доказів, зокрема результатів НСРД у зв'язку з ненаданням стороною обвинувачення рішення, про надання дозволу про їх проведення. З матеріалів справи вбачається, що прокурор неодноразово звертався до Апеляційного суду м. Києва, в саме: 13.01.2010 за № 04/2/4-43 вих-17, 22.12.2018, 22.02.2019, 13.11.2019, 09.04.2021 з клопотанням про розсекречування та надання примірників ухвал слідчого судді, відносно ОСОБА_3. Крім того, Рівненським міським судом також направлялись клопотання в Київський апеляційний суд з проханням про розсекречування та надання примірників вищевказаних ухвал слідчого судді апеляційного суду. Як вбачається з відповідей Київського апеляційного суду, останній позбавлений правових підстав здійснювати відповідні заходи щодо розсекречення ухвал про надання дозволів на проведення оперативно-розшукових заходів відповідно до Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні від 16 листопада 2012 року. Також апеляційний суд вказує, що станом на 18 березня 2022 року матеріальні носії секретної інформації, а також їх облікові форми, що перебували на обліку в апеляційному суді знищені, у зв'язку з виникненням загрози їх захоплення. Тож, з урахуванням об'єктивної неможливості сторони обвинувачення надати записи щодо проведених НСРД, а також процесуальні рішення слідчого судді, які слугували підставами для проведення НСРД, суд дійшов до висновку про відсутність порушення в проведених процесуальних діях, оскільки за цих обставин немає підстав вважати, що відбулись процедурні порушення проведених НСРД. [14]

Аналогічний висновок міститься й у вироку Смілянського міськрайонного суду Черкаської області від 09.06.2025 р. [15] Примітний є й той факт, що Верховний Суд погоджується з такими висновками та вказує, що з урахуванням об'єктивної неможли-

вості сторони обвинувачення надати записи щодо проведених НСРД, а також процесуальні рішення слідчого та слідчого судді, які слугували підставами для проведення НСРД, — відсутні порушення в проведених процесуальних діях, оскільки за цих обставин не має підстав вважати, що відбулись процедурні порушення проведених НСРД. Суд не приймає ці доводи до уваги, бо протягом судового провадження, яке тривало з 2016 року сторона захисту не ставила питання про необхідність дослідження ухвал слідчих суддів і не ставила під сумнів законність втручання в приватне спілкування. Лише в судових дебатах стороною захисту було повідомлено про такі сумніви й судом було запропоновано прокурору надати процесуальні рішення, які стали підставою для втручання в приватне спілкування на що прокурором надано дві довідки про те, що процесуальні рішення знищення у зв'язку зі впливом часу їх зберігання та воєнним станом. Враховуючи викладене, суд вважає, що підстав для задоволення клопотання захисника не має, тому, що захисник не скористався своїм правом вчасно заявити клопотання про надання процесуальних рішень, нині перевірити законність втручання не можливо, а з самих протоколів не видно, щоб вони були отримані з порушенням вимог КПК України. [16]

З наведеного слідує, що, по-перше, як нами вже зазначалося, судова практика ставить у залежність від волевиявлення сторони захисту необхідність надання рішень, якими надається дозвіл на проведення НСРД. По-друге, судами застосовується «презумпція законності» підстави для проведення НСРД у випадку неможливості надання відповідного рішення через його знищення. Водночас така презумпція видається потенційно «небезпечною» щодо захисту прав людини та може стати підставою майбутніх звернень до ЄСПЛ. У цьому сенсі релевантним видається рішення ЄСПЛ «Денесюк та інші проти України» від 13.02.2025 р. У цій справі заявникам не було надано ані рішень, яким надавався дозвіл на проведення НСРД, ані результатів проведення зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж.

Відмітимо, що Уряд України повідомив ЄСПЛ, що він не міг виконати його прохання про надання копій відповідних судових ухвал або будь-яких інших відповідних документів з матеріалів провадження другого та третього заявників на національному рівні. Зокрема, уся відповідна інформація, що могла залишитися у розпорядженні Київського апеляційного суду та Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, вже була знищена згідно з вимогами чинного законодавства та нормативно-правових актів. Також були знищені матеріали, отримані в ході негласних слідчих (розшукових) дій у справах заявників, які не використовувалися як докази. Інші відповідні документи, такі як клопотання детективів про отримання дозволу на зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж до слідчих суддів

та відповідні судові ухвали містили інформацію, яка не була розсекречена. Отже, згідно зі статтею 32 Закону України «Про державну таємницю» копії цих документів не могли бути надані.[17] Аналізуючи це рішення Бем Маркіян відмічає цікаву постановку проблеми ЄСПЛ із погляду розподілу тягара доведення конвенційних порушень: заявники подали обґрунтовану скаргу, а уряд мав, але не надав документи, що могли її спростувати або підтвердити. Суд розтлумачив усі сумніви на користь заявників.[18]

Окрім того, рішення у справі «Van Wesenbeeck v. Belgium» та у рішення у справі «Ramanauskas v. Lithuania» ЄСПЛ зазначив, що використання спеціальних методів розслідування, зокрема, таємних, не може власне порушувати право на справедливий суд. Проте врахування і суспільного інтересу не може виправдати вжиття заходів, які скасовують саму суть права заявника на захист (також див. пункт 93 рішення у справі «Bykov v. Russia»⁹⁷; пункт 39 рішення у справі «Aleksandr Zaichenko v. Russia»⁸).[19, 20]

З урахуванням вище викладеного з метою усунення непропорційного обмеження прав людини видається необхідним: по-перше, реформування інститут розсекречування рішень, якими надається дозвіл на проведення НСРД, зокрема ухвал слідчого судді. По-друге, ми підтримуємо позицію, що «протоколи й інші оперативні документи з долученими до них додатками щодо здійснення НСРД, ОРЗ або КРЗ, які використовуються у кримінальному процесуальному доказуванні, як правило, мають підлягати розсекреченню одночасно з ухвалами слідчого судді про їх проведення.» [7], «сторона обвинувачення повинна вживати необхідних і достатніх заходів для розсекречення матеріалів, які стали процесуальною підставою для проведення НСРД, з метою якнайшвидшого їх надання стороні захисту» [8, с. 87] не залежно від волевиявлення сторони захисту. По-третє, у випадку неможливості надати рішення, якими санкціонувалось НСРД через їх знищення, суд має ретельно дослідити всі обставини кожної окремої кримінальної справи, щодо вжиття прокурором всіх необхідних, належних та своєчасних заходів з метою розсекречування таких рішень.

Висновки і перспективи подальших досліджень. На підставі проведеного дослідження можна зробити такі висновки.

1. Еволюція національної судової практики свідчить про відхід від формального розуміння вимог ст. 290 КПК України. Підходи Верховного Суду за останні роки зазнали істотних змін. Якщо раніше превалювала позиція про недопустимість доказів, здобутих на підставі нерозсекречених рішень, то нині простежується тенденція до визнання допустимості доказів за умови надання стороні захисту достатнього часу для реагування після їхнього розкриття. Водночас наявна практика, яка ставить необхідність надання таких рішень у залежність від волевиявлення сторони захисту, створює ризики істотного дисбалансу між сторонами.

2. Враховуючи аналіз законодавства, судової практики та позицій ЄСПЛ, необхідним є реформування механізму розсекречування рішень, що санкціонують НСРД. Принциповим має стати підхід, за яким такі рішення: підлягають відкриттю незалежно від заяви сторони захисту; мають бути розсекречені (повністю або частково) одночасно з відповідними протоколами НСРД; передаються для дослідження суду як елемент перевірки допустимості доказів. Суд, своєю чергою, повинен досліджувати такі документи незалежно від активності сторони захисту, і оцінювати, чи забезпечено останній реальну можливість ознайомлення з ними та можливість підготовки ефективного заперечення.

3. У випадку неможливості надати рішення, якими санкціонувалось НСРД через їх знищення, суд має ретельно дослідити всі обставини кожної окремої кримінальної справи, щодо вжиття прокурором всіх необхідних, належних та своєчасних заходів з метою розсекречування таких рішень.

Подальші наукові розвідки доцільно зосередити на комплексному аналізі механізмів розсекречування процесуальних рішень, що санкціонують НСРД, з урахуванням сучасних викликів, пов'язаних із воєнним станом та знищенням матеріальних носіїв секретної інформації. Перспективним є також дослідження меж і критеріїв застосування судом презумпції законності підстав проведення НСРД у випадках неможливості відтворення відповідних документів, а також подальше вивчення питань оптимізації взаємодії між прокурором, слідчим суддею та органами, уповноваженими на зберігання матеріалів НСРД, з метою мінімізації ризиків втрати або знищення таких документів.

Література

1. Рішення Конституційного суду України від 18 січня 2012 р. у справі за конституційними поданнями 47 та 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) частин шостої, сьомої статті 218 Кримінально-процесуального кодексу України (справа про ознайомлення обвинуваченого і захисника з матеріалами кримінальної справи) № 1-4/2012 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-12#Text> (дата звернення: 12.09.2025).
2. Загальна декларація прав людини від 10 груд. 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 12.09.2025).

3. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_043 (дата звернення: 12.09.2025).
4. Багрий М. В. Інститут негласних слідчих (розшукових) дій: деякі проблеми теорії та практики. *Всеукраїнська науково-практична конференція з нагоди 10-річчя вступу в дію Кримінального процесуального кодексу України* (18 листопада 2022 р., м. Львів) URL: <https://law.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/11/ZBIRNYK.pdf#page=131> (дата звернення: 13.11.2025).
5. Багрий М. В. Луцик В. В. Процесуальні аспекти негласного отримання інформації: вітчизняний та зарубіжний досвід: монографія. Харків : Право, 2017. 376 с.
6. Погорецький М. А., Старенький О. С. Чому результати НС(П)Д не будуть доказами без розсекречування дозволів на їх проведення. *Закон і бізнес*. 24–30.11.2018 р. URL: <https://zib.com.ua/ua/135424.html> (дата звернення: 13.11.2025).
7. Щербина Л. Наслідки нерозсекречування ухвал слідчого судді, на підставі яких проводилися негласні слідчі (розшукові) дії, оперативно-розшукові або контррозвідувальні заходи, для кримінального процесуального доказування. *Юридичний вісник*. 2024. № 3. URL: http://yurvisnyk.in.ua/v3_2024/38.pdf (дата звернення: 01.10.2025).
8. Яновська О. Г. Дотримання принципу змагальності при відкритті матеріалів негласних слідчих (розшукових) дій стороні захисту. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 3. С. 81–89. DOI: doi.org/10.17721/2413-5372.2019.3/81-89
9. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 16 січня 2019 р. (справа № 751/7557/15-к; провадження № 13-37к18). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79298340> (дата звернення: 21.09.2025).
10. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 16.10.2019 у справі № 640/6847/15-к (провадження № 13-43к19) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85174578> (дата звернення: 21.09.2025).
11. Постанова колегією суддів Першої судової палати ККС ВС від 03.12.2024 у справі № 331/451/22 (провадження № 51-1952км24) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123602962> (дата звернення: 21.09.2025).
12. Справа «Леас проти Естонії»: Рішення Європейського суду з прав людини (заява № 59577/08) від 06 березня 2012 р. URL: <https://www.echr.com.ua/translation/sprava-leas-proti-estoni%D1%97-tekstrishennya> (дата звернення: 13.11.2025).
13. Справа «Якуба проти України»: Рішення Європейського суду з прав людини (заява № 1452/09) від 12 лютого 2019 р. URL: <https://www.echr.com.ua/translation/sprava-yakuba-proti-ukra%D1%97-nitekst-rishennya/> (дата звернення: 13.11.2025).
14. Вирок Рівненського міського суду Рівненської області від 13.10.2025 р. справа № 569/1031/17 URL: https://opendatabot.ua/court/131063990-47f1274ae0056d6afb61e9f800de40cd?_gl=1*1pwjj9l*_ga*mtiymdi4mda1mc4xnzq1mji5nzux*_ga_0SS0PS3NLJ*cze3njm5odg2otakbzu2jgcxjhqxnzyzotg4nzuyjgo2mcrcsmcroma (дата звернення: 13.11.2025).
15. Вирок Смілянського міськрайонного суду Черкаської області від 09.06.2025 р. справа № 703/2918/19 URL: https://opendatabot.ua/court/127969098-ec522963a6e45da4c779493892d3ae6e?_gl=1*ciadeu*_ga*mtiymdi4mda1mc4xnzq1mji5nzux*_ga_0SS0PS3NLJ*cze3njm5odg2otakbzu2jgcxjhqxnzyzotg5mtaxjgo2mcrcsmcroma (дата звернення: 13.11.2025).
16. Постанова колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 26.03.2025 у справі № 743/799/22 URL: https://opendatabot.ua/court/126211666-dcfff0d1834a2fa156822251602dde1?_gl=1*18s22gl*_ga*mtiymdi4mda1mc4xnzq1mji5nzux*_ga_0SS0PS3NLJ*cze3njm5odg2otakbzu2jgcxjhqxnzyzotg5mjm4jgo2mcrcsmcroma. (дата звернення: 13.11.2025).
17. Справа «Денисюк та інші проти України» (Case of Denysyuk and others v. Ukraine): Рішення Європейського суду з прав людини (Заява № 22790/19 та 3 інші заяви) Стислий виклад рішення від 13 лютого 2025 року URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/zakonodavstvo/Denysyuk_Ukraine.pdf (дата звернення: 13.11.2025).
18. Бем Маркіян. Аналіз рішення ЄСПЛ у справі «Денисюк та інші проти України». URL: <https://justtalk.com.ua/post/analiz-rishennya-espl-u-spravi-denysyuk-ta-inshi-proti-ukraini> (дата звернення: 13.11.2025).
19. Case of Van Wesenbeeck v. Belgium (Applications nos. 67496/10 and 52936/12): Judgment European Court of Human Rights, 23 May 2017, final 18 September 2017 URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-174119> (дата звернення: 13.11.2025).
20. Case of Ramanauskas v. Lithuania (Application no. 74420/01): Judgment European Court of Human Rights, 5 February 2008 URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-84935> (дата звернення: 13.11.2025).

References

1. Rishennia Konstytutsiinoho sudu Ukrainy vid 18 sichnia 2012 r. u spravi za konstytutsiinymy podanniamy 47 ta 50 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) chastyn shostoi, somoi statti 218 Kryminalno-protsesualnoho kodeksu Ukrainy (sprava pro oznaiomlennia obvynuvachenoho i zakhysnyka z materialamy kryminalnoi spravy) № 1-4/2012 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-12#Text> [in Ukrainian].
2. Zahalna deklaratsiia prav liudyny vid 10 hrud. 1948 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text [in Ukrainian].
3. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava vid 16.12.1966 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_043 [in Ukrainian].

4. Bahrii M. V. Instytut nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) dii: deiaki problemy teorii ta praktyky. Vseukrainska naukovo-praktychna konferentsiia z nahody 10-richchia vstupu v diiu Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy (18 lystopada 2022 r., m. Lviv) URL: <https://law.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/11/ZBIRNYK.pdf#page=131> [in Ukrainian].
5. Bahrii M. V. Lutsyk V. V. Protseualni aspekty nehlasnoho otrymannia informatsii: vitchyzniani ta zarubizhnyi dosvid: monohrafiia. Kharkiv: Pravo, 2017. 376 s. [in Ukrainian].
6. Pohoretskyi M. A., Starenkyi O. S. Chomu rezultaty NS(R)D ne budut dokazamy bez rozsekrechuvannia dozvoliv na yikh provedennia. Zakon i biznes. 24–30.11.2018 r. URL: <https://zib.com.ua/ua/135424.html> [in Ukrainian].
7. Shcherbyna L. Naslidky nerozsekrechuvannia ukhval slidchoho suddi, na pidstavi yakykh provodylysia nehlasni slidchi (rozshukovi) dii, operativno-rozshukovi abo kontrolno-vidvalni zakhody, dlia kryminalnoho protsesualnoho dokazuvannia. Yurydychnyi visnyk. 2024. № 3. URL: http://yurvisnyk.in.ua/v3_2024/38.pdf [in Ukrainian].
8. Yanovska O. H. Dotrymannia pryntsypu zmahalnosti pry vidkrytti materialiv nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) dii storoni zakhystu. Visnyk kryminalnoho sudochynstva. 2019. № 3. S. 81–89. doi.org/10.17721/2413-5372.2019.3/81-89 [in Ukrainian].
9. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 16 sichnia 2019 r. (sprava № 751/7557/15-k; provadzhennia № 13-37ks18). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79298340> [in Ukrainian].
10. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 16.10.2019 u spravi № 640/6847/15-k (provadzhennia № 13-43ks19) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85174578> [in Ukrainian].
11. Postanova kolehiiei suddiv Pershoi sudovoi palaty KKS VS vid 03.12.2024 u spravi № 331/451/22 (provadzhennia № 51-1952km24) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123602962> [in Ukrainian].
12. Sprava “Leas proty Estonii”: Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny (zaiava № 59577/08) vid 06 bereznia 2012 r. URL: <https://www.echr.com.ua/translation/sprava-leas-proti-estoni%D1%97-tekstrishennya> [in Ukrainian].
13. Sprava “Iakuba proty Ukrainy”: Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny (zaiava № 1452/09) vid 12 liutoho 2019 r. URL: <https://www.echr.com.ua/translation/sprava-yakuba-proti-ukra%D1%97-nitekst-rishennya/> [in Ukrainian].
14. Vyrok Rivnenskoho miskoho sudu Rivnenskoï oblasti vid 13.10.2025 r. sprava № 569/1031/17 URL: https://opendatabot.ua/court/131063990-47f1274ae0056d6afb61e9f800de40cd?_gl=1*1pwjj9l*_ga*mtiymdi4mda1mc4xnzq1mji5nzux*_ga_0SS0PS3NLJ*cze3njm5odg2otakbzu2jgcxjhqxnzyzotg4nzuyjgo2mcrcsmcroma [in Ukrainian].
15. Vyrok Smilianskoho miskraionnoho sudu Cherkaskoi oblasti vid 09.06.2025 r. sprava № 703/2918/19 URL: https://opendatabot.ua/court/127969098-ec522963a6e45da4c779493892d3a6e?_gl=1*ciadeu*_ga*mtiymdi4mda1mc4xnzq1mji5nzux*_ga_0SS0PS3NLJ*cze3njm5odg2otakbzu2jgcxjhqxnzyzotg5mtaxjgo2mcrcsmcroma [in Ukrainian].
16. Postanova kolehii suddiv Tretoi sudovoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu vid 26.03.2025 u spravi № 743/799/22 URL: https://opendatabot.ua/court/126211666-dcfff0d1834a2fa156822251602dde1?_gl=1*18s22gl*_ga*mtiymdi4mda1mc4xnzq1mji5nzux*_ga_0SS0PS3NLJ*cze3njm5odg2otakbzu2jgcxjhqxnzyzotg5mj4jgo2mcrcsmcroma [in Ukrainian].
17. Sprava “Denysiuk ta inshi proty Ukrainy” (Case of Denysuk and others v. Ukraine): Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny (Zaiava № 22790/19 ta 3 inshi zaiavy) Styslyi vyklad rishennia vid 13 liutoho 2025 roku URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/zakonodavstvo/Denysiuk_Ukraine.pdf [in Ukrainian].
18. Bem Markiiian. Analiz rishennia YeSPL u spravi “Denysiuk ta inshi proty Ukrainy”. URL: <https://justtalk.com.ua/post/analiz-rishennya-espl-u-spravi-denisyuk-ta-inshi-proti-ukraini> [in Ukrainian].
19. Case of Van Wesenbeeck v. Belgium (Applications nos. 67496/10 and 52936/12): Judgment European Court of Human Rights, 23 May 2017, final 18 September 2017 URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-174119>
20. Case of Ramanauskas v. Lithuania (Application no. 74420/01): Judgment European Court of Human Rights, 5 February 2008 URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-84935>

Ющик Олексій Олексійович

кандидат юридичних наук,

старший науковий співробітник

Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України

Yushchuk Oleksii

Candidate of Juridical Sciences,

Senior Scientific Associate

Koretsky Institute of State and Law of NAS of Ukraine

ORCID: 0009-0003-3299-2489

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-12-11696

ПРАВОВА СИСТЕМА І ПРАВОВА ІНФОРМАЦІЯ: ДО ВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ

THE LEGAL SYSTEM AND LEGAL INFORMATION: CLARIFYING THE RELATIONSHIP BETWEEN THE CONCEPTS

Анотація. Вступ. У статті підкреслюється значення системного підходу до поняття правової інформації. Традиційні визначення правової інформації як сукупності відомостей про елементи норм права визнаються недостатніми, оскільки вони не відображають цілісності цього явища. Проаналізовано існуючі теоретичні підходи до розуміння права і правової системи — зокрема, «вузьконормативне» та «широке» трактування права. Показано, що спроби розділити єдину правову систему на «систему права» і «систему законодавства» є методологічно хибними, адже форма вираження норм (законодавство) невіддільна від їх змісту у межах функціонуючої правової системи. Методологічною основою дослідження стали діалектичний підхід до правових явищ, формально-логічний аналіз правових понять, а також інші загальнонаукові та спеціально-юридичні методи.

Виклад основного матеріалу сфокусований на визначенні місця правової інформації в системі соціального управління. Запропоновано визначення правової інформації як частини управлінської (нормативної) інформації, що втілена у правових актах — публічно-владних рішеннях щодо встановлення чи реалізації норм права. Також з'ясовано, що правові акти можуть містити положення технічного характеру (наприклад, визначення одиниць вимірювання, спеціальних звань, державних символів тощо), які не встановлюють безпосередньо права чи обов'язки учасників правовідносин. Такі положення запропоновано не включати до складу правової інформації, оскільки вони належать до іншого різновиду нормативної (управлінської) інформації.

Мета. Метою даної статті є діалектичне осмислення правової інформації через призму поняття правової системи. Стаття спрямована на з'ясування системного характеру правової інформації, визначення її місця і меж у структурі правової системи. Досягнення цієї мети передбачає аналіз того, які саме відомості слід вважати правовою інформацією, а які — ні, виходячи з критеріїв нормативності та управлінського характеру інформації.

Матеріали і методи. Дослідження здійснено з використанням загальнонаукових і спеціальних методів. Застосовано діалектичний метод для висвітлення системної природи права і правової інформації, формально-логічний метод для визначення і аналізу понять, а також структурно-функціональний і порівняльно-правовий методи для критичного оцінювання наукових підходів та нормативних положень, пов'язаних із предметом дослідження.

Результати. У результаті дослідження зроблено висновок, що правова інформація має розглядатися як інформація нормативного змісту, яка циркулює в межах правової системи і забезпечує її функціонування. Носіями правової інформації виступають правові акти, що відображають органічну єдність змістовної та формальної сторін права. Запропонований підхід дозволяє чітко відмежувати правову інформацію від інших видів інформації та сприяє глибшому розумінню ролі інформаційних процесів у механізмі правового регулювання.

Перспективи. Перспективи подальших досліджень вбачаються у детальному вивченні взаємодії різних видів нормативної інформації в межах правової системи. Зокрема, потребує окремого дослідження питання про «накладання» технічних норм на правові акти: якою мірою це явище впливає на цілісність правової інформації та чи не вимагає воно вироблення спеціальних критеріїв для оновленого визначення цього поняття. Чітке розмежування правової інформації

та суміжних категорій сприятиме підвищенню ефективності законодавства і правильному застосуванню норм права, оскільки забезпечить єдність термінології та усуне можливі двозначності у праворозумінні.

Ключові слова: правова інформація, правова система, нормативна інформація, система права, система законодавства, технічні норми, управлінська інформація, реалізація норм права.

Summary. Introduction. The article emphasizes the importance of a systemic approach to the concept of legal information. Traditional definitions of legal information as a set of data concerning the elements of legal norms are deemed insufficient, as they do not reflect the integrity of this phenomenon. The existing theoretical approaches to understanding law and the legal system are analyzed, in particular the «narrow normative» and the «broad» conceptions of law. It is demonstrated that attempts to divide the unified legal system into a «system of law» and a «system of legislation» are methodologically flawed, since the form of expression of norms (legislation) is inseparable from their content within the functioning legal system. The methodological basis of the study consists of the dialectical approach to legal phenomena, formal-logical analysis of legal concepts, as well as other general scientific and special legal methods.

The presentation of the main material focuses on determining the place of legal information within the system of social governance. Legal information is proposed to be defined as a part of managerial (normative) information embodied in legal acts – public-authoritative decisions on the establishment or implementation of legal norms. It is also established that legal acts may contain provisions of a technical nature (for example, the definition of units of measurement, special ranks, state symbols, etc.) that do not directly establish the rights or obligations of participants in legal relations. It is proposed not to include such provisions in the scope of legal information, since they belong to another variety of normative (managerial) information.

Purpose. The aim of this article is to provide a dialectical conceptualisation of legal information through the prism of the concept of the legal system. The article seeks to elucidate the systemic nature of legal information and to determine its place and boundaries within the structure of the legal system. Achieving this aim presupposes an analysis of which specific data should be regarded as legal information and which should not, on the basis of the criteria of normativity and the managerial character of information.

Materials and methods. The research was carried out using general scientific and special legal methods. The dialectical method was employed to reveal the systemic nature of law and legal information; the formal-logical method was used to define and analyse the relevant concepts; and structural-functional and comparative-legal methods were applied for the critical assessment of scholarly approaches and normative provisions related to the subject-matter of the study.

Results. As a result of the study, it is concluded that legal information should be considered as information of normative content that circulates within the legal system and ensures its functioning. Legal acts serve as the carriers of legal information, reflecting the organic unity of the substantive and formal aspects of law. The proposed approach makes it possible to clearly distinguish legal information from other types of information and contributes to a deeper understanding of the role of information processes in the mechanism of legal regulation.

Discussion. Prospects for further research lie in a detailed examination of the interaction between different types of normative information within the legal system. In particular, the issue of the «superimposition» of technical norms on legal acts requires separate investigation: to what extent this phenomenon affects the integrity of legal information and whether it calls for the development of specific criteria for an updated definition of this concept. A clear delineation between legal information and related categories will contribute to enhancing the effectiveness of legislation and the proper application of legal norms, as it will ensure terminological consistency and eliminate possible ambiguities in legal understanding.

Key words: legal information, legal system, normative information, system of law, system of legislation, technical norms, managerial information, implementation of legal norms.

Постановка проблеми. Визначення загального поняття правової інформації та її видів як відомостей про структурні складові правових норм, що містяться в позитивно-правових та негативно-правових актах, указує передусім на специфічну природу правової інформації, яка вирізняє її з-поміж іншої інформації, а також на її родову належність. У цьому підході такі відомості розглядаються як певна сукупність даних, які охоплюються поняттям «правова інформація».

Разом із тим сам по собі факт, що названі відомості мають єдину природу й об'єднані спільною ознакою — їх пов'язаністю з нормами права, — ще не розкриває у повному обсязі загальне, особливе та окреме (одиничне) у понятті правової інформації. Без врахування цих рівнів воно залишається лише

формально-логічним, а не діалектичним поняттям, якому бракує важливої риси правової інформації — єдності всіх відомостей відповідного роду, цілісності її існування як окремого самостійного феномена з притаманними йому якісними та кількісними характеристиками. Формально-логічне визначення дає змогу підвести окремі відомості під категорію правової інформації, однак не дозволяє скласти уявлення про органічний зв'язок таких відомостей між собою та про їх цілісне функціонування. Отже, актуальною проблемою є впровадження системного підходу до поняття правової інформації, без чого воно лишається неповним.

Перехід до системного виміру правової інформації зумовлений тим, що вона безпосередньо пов'язана з нормами права. Останні, у свою чергу, не станов-

лять простої сукупності, у межах якої кожна норма існує ізольовано; норми права функціонують як нормативна цілісність, що постає як особливе суспільне явище — «право». Право, наголосимо ще раз, постає саме як цілісність, як система, і саме з правовою системою пов'язане існування правової інформації.

У процесі функціонування правової системи різноманітні відомості, закріплені в нормах, переплітаються між собою, «зливаються» в одне ціле й тим самим надають нормативній інформації, що відображає норми різного характеру та змісту, її системної визначеності. Відповідно уточнюється й визначеність правової інформації як особливого різновиду нормативної інформації.

З огляду на це, для глибшого усвідомлення правової інформації в аспекті її системності постає необхідність звернутися до поняття правової системи. Саме з ним органічно пов'язується й від нього безпосередньо залежить системний характер нормативної інформації загалом, а особливо — правової інформації.

Раніше вже згадувалося про феномен правової системи у контексті потреби підкреслити системний аспект у понятті права, його цілісність як складного суспільного явища. У зв'язку з цим було відзначено, що з даною проблематикою тісно пов'язані наукові дискусії щодо «вузьконормативного» та «широкого» розуміння права. Саме в межах цих дискусій формується підґрунтя для подальшого осмислення правової інформації як системного феномена.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

В сучасній науковій літературі разом з поняттями «правова система» і «система законодавства» розглядається також поняття «система права» [1, с. 142; 2, с. 74–76; 3, с. 42]. При цьому нормативна складова правової системи в частині окремо структури права та структури законодавства розглядається як у галузевому розрізі, так і з точки зору ієрархії нормативних актів. Предметний критерій побудови системи права і системи законодавства зв'язує обидві ці системи в цілісність, яка не властива окремим елементам системи. Структуру правової системи розкривають насамперед через її нормативне ядро — систему права та систему законодавства — і їх зв'язок із різновидами суспільних відносин як об'єктивним критерієм поділу права на галузі, підгалузі та інститути [4, с. 198–200; 5, с. 120–121; 6]. Подібні підходи піддавалися критиці у вітчизняних наукових працях. Зокрема, О. І. Ющик зауважив, що Л. С. Явич взагалі не використовував поняття «система права», а пов'язання правової системи й системи законодавства у його концепції було надто абстрактним і мало що давало для розуміння суті проблеми [7, с. 10–11]. У традиційних, досить абстрактних уявленнях про системність права, на думку цього автора, не знаходиться місця для самих норм права — тих «первинних клітин», з яких складається право у своїй системній побудові. Пояснюючи цю думку, О. І. Ющик аналізує

сучасні трактування системи права та системи законодавства, що побутують у науці.

У традиційних, досить абстрактних уявленнях про системність права, відсилання до «системного характеру» права, притаманне більшості сучасних підручників та наукових праць, не має емпіричного підтвердження. Право постає не як упорядкована система, що передує своїм елементам, а як множинність норм, інтерпретацій та принципів, які набувають відносної впорядкованості лише внаслідок діяльності правників. Отже, системність не є властивістю самого права, а є результатом його пізнання й організації [8, с. 343–345].

За словами О. І. Ющика, саме в нормі, у взаємних зв'язках норм слід шукати відповіді на питання про дійсну будову права, про співвідношення правової системи та законодавства, про «механізм» правового регулювання та на інші принципи питання теорії права.

Теоретичні спроби представити єдину правову систему у вигляді двох систем (системи права та системи законодавства), на думку даного автора, від самого початку позбавлені логічних підстав. Традиційні уявлення про «систему права» та «систему законодавства» автор називає однобічними, метафізичними абстракціями штучно роз'єднаних між собою змістовної та формальної сторін єдиної правової системи. Ці уявлення відображають не реально функціонуючу правову систему, а її довільно, умовляно розділені фрагменти. Оскільки за будь-яким законодавчим актом (незалежно від його форми в якості «джерела права») виступає управлінське рішення державного апарату, в якому формулюються певні нормативні положення, що сукупно з іншими положеннями складають відповідну норму права. Лише в якості складових норми ці положення є необхідними, а не довільними рішеннями, оскільки вони реалізуються в процесі необхідності як гіпотеза, диспозиція або санкція правової норми.

Тому коли теоретики називають різні «первинні елементи» («норму права» і «статтю нормативного акта»), на основі яких складаються «система права» та «система законодавства», пропонуючи не отождествляти їх, то, на думку автора, перша система спирається на формальний набір елементів норми, абстрагований від змісту нормативних положень управлінського рішення, а не спирається на юридичну норму, як продукт нормотворчої діяльності держави; а друга система спирається на випадковий набір нормативних положень (як продуктів окремих випадкових управлінських рішень), не пов'язаних одним процесом необхідності правового регулювання суспільних відносин через єдину форму норми.

Не дивно тому, що прибічники традиційних уявлень про «систему права» і «систему законодавства» не можуть послідовно триматися чіткого вододілу між вказаними «системами», переконливим свідченням чого слугує давня дискусія з приводу визначення критеріїв галузевої диференціації правової

системи, гостра полеміка навколо проблеми так званих «основних» і «комплексних» галузей, відсутність ясного поняття правових інститутів [7, с. 26–27].

Метою даної статті є діалектичне осмислення правової інформації через призму поняття правової системи. Стаття спрямована на з'ясування системного характеру правової інформації, визначення її місця і меж у структурі правової системи. Досягнення цієї мети передбачає аналіз того, які саме відомості слід вважати правовою інформацією, а які — ні, виходячи з критеріїв нормативності та управлінського характеру інформації.

Матеріали і методи. Дослідження здійснено з використанням загальнонаукових і спеціальних методів. Застосовано діалектичний метод для висвітлення системної природи права і правової інформації, формально-логічний метод для визначення і аналізу понять, а також структурно-функціональний і порівняльно-правовий методи для критичного оцінювання наукових підходів та нормативних положень, пов'язаних із предметом дослідження.

Виклад основного матеріалу. Як уже зазначено, використання поняття правової системи відображає теоретичну необхідність виокремити системний аспект права, підкреслити в понятті права цілісність його як складного єдиного феномена. Право взагалі як таке має системну якість, виступає як особлива система — окрема правова система (на відміну, наприклад, від економічної, екологічної, політичної та інших систем). Системністю «пронизана» при цьому не лише структура права, щодо якої первинним елементом деякі автори називають норму права (мова йде у них про «систему права», а не про правову систему), а все право в цілому, як реально функціонуюче право. Можливо, поняття «правова система» тому й не отримало досі належного обґрунтованого визначення, що остання розглядається статично, абстрактно структурно, а не в динаміці, не в якості реально функціонуючої складно структурованої системи.

В такій своїй якості право існує не інакше як у процесі соціального управління, в нормативності останнього, як нормативний спосіб управління. У зв'язку з цим уявленням при розгляді функціонування правової інформації ми виходили з нормативного змісту управління, з тих норм, за допомогою яких суб'єкт управління регулює суспільні відносини, а саме, з даних про зміст гіпотези, диспозиції та санкції правових норм.

Через це виникає необхідність розглянути функціонування нормативної інформації в управлінні в контексті правової системи.

Варто зауважити, що нормативна інформація про гіпотезу, диспозицію та санкцію правової норми існує не безпосередньо у вигляді цих трьох елементів норми, а в такій формі, яку суб'єкти правових відносин об'єктивно сприймають як інформацію. Остання, у сенсі її нормативного змісту, виступає в якості інформації-«гіпотези», інформації-«диспози-

ції» або інформації-«санкції», проте не самих по собі, а у вигляді даних елементів, зафіксованих у нормативних актах, які є способом існування норм права. А за її формою нормативна інформація відрізняється в залежності від того, про які норми (технічні чи соціальні) вести мову, а також на якому рівні — загального, особливого чи окремого — розглядати певну норму в процесі її встановлення та реалізації. На рівні загального і особливого нормативна інформація існує у вигляді нормативних положень (приписів) відповідних нормативних актів щодо прав та обов'язків суб'єктів правових відносин (диспозиції норми), щодо необхідних умов виникнення та реалізації цих правовідносин (гіпотези норми), а також щодо тих правових актів (рішень і діянь), що необхідні для забезпечення нормальної реалізації правовідносин (санкції норми) [9, с. 341].

На завершальному етапі реалізації норми права, на рівні конкретного правовідношення, нормативна правова інформація міститься в актах реальної поведінки його суб'єктів, в яких нормативні положення (приписи) набувають своєї дійсності. При цьому норма права набуває дійсності як безпосередньо у правомірній поведінці суб'єктів правовідносин, так і опосередковано — через усунення порушення норми шляхом примусу порушника до правомірних дій і таким чином реалізації правової норми.

Щодо форми втілення нормативного змісту інформації технічних норм було вказано, що структуру технічної норми утворюють тільки два елементи: умови виконання маніпуляцій з об'єктом (гіпотеза) і обов'язкове правило поведінки суб'єкта по відношенню об'єкта. На загальному рівні інформація технічної норми формулюється у вигляді нормативних приписів відповідного нормативно-технічного акта, конкретизованих у разі необхідності приписами нормативно-технічного акта більш низького рівня (наприклад, технічні умови на певну річ можуть бути конкретизовані в інструкції з користування), а на рівні одиничного ця інформація втілюється у фактичній поведінці суб'єкта щодо об'єкта. Значення санкції за порушення приписів технічних норм, функцію забезпечення дотримання цих приписів виконують інші норми, найчастіше, норми права [10, с. 390].

Так само як правова норма не створюється й не діє поза правовою системою, не є чимось самодостатнім, так правова система не функціонує як самодостатнє угруповання правових норм, ізольоване від реального процесу управління. Будь-яка фактична правова система «живе» в інформаційному середовищі, в якому циркулюють різні види інформації та інших даних про оточуюче середовище. Подібно до того, як людина вдихає повітря, у складі якого крім потрібного організмові кисню знаходяться багато інших речовин, необхідних, нейтральних чи шкідливих для здоров'я, так «організм» правової системи із сукупності різного роду даних і відомостей відбирає в складі усієї інформації, що циркулює

в процесі управління, нормативну інформацію, в якій виокремлює правову інформацію та організує її відповідним чином.

Коли звернутися до поняття правової інформації, то з нього видно, що родовим поняттям щодо правової інформації є нормативна інформація, а також інформація про порушення норм права, яка має юридичне значення. Правова інформація є одним із різновидів нормативної інформації. Зі свого боку, нормативна інформація являє собою один із видів управлінської інформації. Тобто, правова інформація функціонує неодмінно в процесі соціального управління, тому її природа визначається особливостями та потребами цього процесу [10, с. 391].

Нормативність управління реалізується за допомогою нормативної інформації, що становить, як сказано, родові поняття по відношенню до поняття правової інформації. Таким чином, не будь-яка інформація, що опосередковує процеси соціального управління, може вважатися правовою інформацією, а тільки та частина управлінської інформації, яка є вмістом нормативних управлінських рішень у вигляді правових актів.

Щодо іншої маси інформації, яку використовує суб'єкт управління при прийнятті ним відповідного управлінського рішення (нормативно-правового законодавчого акта, підзаконного нормативного акта, акта застосування норм, встановлених законодавством), то ця маса інформації становить «сировину», є матеріалом, який суб'єкт управління переробляє в ті чи інші управлінські рішення, ухвалюючи нормативні правові акти. Така інформація виступає в управлінні як об'єктна та предметна.

Разом з тим, поняття управлінської інформації не обмежується самою лише позитивною нормативно-правовою інформацією. Як було зазначено раніше, є управління різних видів, а його суб'єкти приймають не тільки нормативні управлінські рішення, а й директивні, рекомендаційні, методичні та інші управлінські рішення [11, с. 54–55].

Така управлінська інформація відрізняється від нормативної тим, що ці рішення не пов'язані з нормативністю управління, вони не мають на меті встановлення обов'язкових правил поведінки людей та впровадження їх в якості норм у суспільні відносини. І хоч методичні тощо рішення так само можуть містити певні правила дій, вони не мають нормативного характеру — як такі, що не є обов'язковими для суб'єктів, яким вони адресовані.

Так, М. В. Плотнікова, яка дослідила правові акти Національного банку України як засіб державного регулювання діяльності банків, характеризує такі види цих актів: «індивідуальні», «інтерпретаційні», «рекомендаційні». За її словами, «індивідуальні правові акти НБУ залежно від мети регулювання стосуються або його власної діяльності і не мають регулюючого впливу на діяльність банків, або безпосередньо банків — виступають засобом державного

регулювання діяльності банків в Україні. На основі аналізу змісту індивідуальних актів НБУ та суб'єктів їх видання індивідуальні правові акти НБУ визначено як офіційні документи, які закріплюють рішення НБУ (Правління, Голови НБУ, створених НБУ органів, структурних підрозділів центрального апарату, територіальних управлінь) з конкретних справ, які містять персонально адресовані та індивідуально визначені обов'язкові юридичні приписи».

Інтерпретаційні акти визначено як «юридичні документи, видані НБУ для забезпечення здійснення державного регулювання діяльності банків в Україні, що містять положення, які спрямовані на роз'яснення порядку надання банківських послуг». Ці акти пропонується в дисертації прирівняти до актів офіційного тлумачення банківського законодавства та надати їм по суті нормативного значення.

Рекомендаційні акти характеризуються як «схвалені НБУ правові акти, в яких містяться рекомендації для банків щодо найбільш оптимальних та раціональних дій в процесі надання банківських послуг» [12, с. 10–11].

На мій погляд, до «індивідуальних» правових актів тут включено різні види актів: як локальні нормативні акти (наприклад, правила або інструкції з регулювання документообігу в НБУ), так і акти індивідуально-розпорядчого характеру (наприклад, кадрові накази тощо).

Водночас, наведена позиція виключає з числа індивідуальних акти в діяльності НБУ, якими порушуються норми, отже виходить із презумпції виключно правомірної діяльності останнього. Проте така презумпція не є реальною, оскільки сама автор вказує на такі акти НБУ, які можуть бути оскаржені до суду. З моєї точки зору, саме порушення норм належить кваліфікувати як індивідуальні акти (або негативно-правові акти). Крім того, інтерпретаційні акти НБУ так само можуть бути віднесені до його локальних нормативних актів, а тому також до індивідуальних актів; таким чином, критерій розмежування інтерпретаційних та індивідуальних актів є нечітким.

Наступне. За своєю природою нормативна управлінська інформація може стосуватися не права, а інших нормативних регуляторів.

Зважаючи на це, необхідно критично сприйняти висловлену в науковій літературі точку зору, відповідно до якої релігійні норми включаються до джерел права.

Зокрема, І. В. Міма характеризує релігійні норми як «правила поведінки віруючих в суспільстві, релігійних організаціях, громадах, церкві, якими визначаються обсяг, характер, а також мета можливого й допустимого в їх поведінці. Ці правила та вимоги можуть бути закріплені в письмових джерелах: у Біблії, Корані, Сунні тощо, державних нормативно-правових актах (у випадку їх санкціонування державою), постановах Вселенських, Помісних, Архієрейських Соборів, релігійних програ-

мах, статутах релігійних організацій, релігійних повчаннях тощо... Релігійну норму можна визначити також як правило чи вимогу конфесії (релігійної організації, церкви) до особи (послідовника релігії), де визначено певний обсяг, характер, а також межі можливого й допустимого у поведінці віруючого».

Вказана дослідниця розглядає релігійні норми в системі джерел права в матеріальному та формальному значеннях: як «витоки» та «джерела» права, які «визначають напрями розвитку системи джерел права та правової системи загалом» [13, с. 10].

На мою думку, дана точка зору є не цілком обґрунтованою. Адже релігійні норми, які містяться в нормативно-правових актах, санкціонованих державою, функціонують уже як інший різновид норм, як юридичні норми. Тому в правовій системі вони виступають як норми права, що регулюють специфічні релігійні відносини, а не є релігійними нормами. Нормативне регулювання таких відносин подібне до правового регулювання інших видів відносин, але дана схожість не є підставою для змішування різних за своєю природою норм.

Сама дослідниця в своїй дисертації відзначає, що «для країн романо-германської та англосаксонської правової системи релігійні норми, порівняно з нормативно-правовими актами, нормативно-правовими договорами та іншими джерелами права, втратили суттєве значення і забезпечують регулювання внутрішніх церковних справ та інших релігійних відносин, здебільшого виконують другорядне значення, постають як факультативні, роз'яснювальні засоби регулювання суспільних відносин» [13, с. 11].

У зв'язку з цим потрібно зробити важливе, на мій погляд, уточнення. В теорії права, здається, склалося неточне уявлення про співвідношення різних за природою соціально-нормативних регуляторів, якими називають мораль, релігію і право. В нормативно-регулятивній системі суспільства кожному з цих регуляторів відповідають свої норми — моральні, релігійні та правові, про що зазначається у науковій літературі. Вони є різними видами соціальних норм; зокрема, моральні норми відрізняються від правових норм за способом їх санкціонування, а релігійні норми від правових відрізняються характером відносин, які регулюються тими й іншими нормами, а саме: правові норми регулюють відносини спілкування реальних суб'єктів між собою, а релігійні норми — спілкування реальних суб'єктів з уявними суб'єктами божественного характеру [14].

До цього потрібно додати ще одне уточнення стосовно релігійних норм. З моєї точки зору, відносини у релігійній сфері необхідно конкретизувати так, що виокремити в цій сфері відносини між собою реальних суб'єктів в окрему групу церковних відносин, «регулювання внутрішніх церковних справ», як вказує І. В. Міма. Останні регулюються не релігійними нормами, а окремим різновидом

корпоративно-правових норм, які я пропоную називати церковно-правовими нормами, або нормами церковного права (за аналогією з нормами спортивного права, нормами партійного права, тощо, які так само належать — в якості інституційних — до корпоративно-правових норм).

Помилкове ототожнення правових норм з іншими нормами у правових актах, або так званих «джерелах права», з моєї точки зору, обумовлено тією обставиною, що у правових актах положення норм права безпосередньо як «гіпотеза», «диспозиція» або «санкція» правової норми прямо не фіксуються, і багато що залежить від юридичної техніки.

Враховуючи це, встановити приналежність багатьох положень правових актів до змісту відповідної норми права чи її окремого елемента виявляється непростю справою. З цього виникають помилкові уявлення теоретиків про наявність в єдиній правовій системі двох різних систем («змістовної» та «формальної»), — відповідно, «системи права» і «системи законодавства». Цим же, очевидно, пояснюється той факт, що традиційні уявлення поділяють норми права на «норми-дозволи», «норми-заборони», «норми-принципи», «норми-описи», тощо. А, зокрема, Т. С. Подорожна в своєму дисертаційному дослідженні зазначає стосовно конституціоналізації правових принципів, що вона «може здійснюватися шляхом прямого зазначення принципу в тексті конституції; через встановлення в конституційному тексті принципово-змістових норм-дефініцій, норм-цілей, норм-завдань, норм-функцій» [15, с. 21].

До категорії норм, відмінної від правових, належать технічні норми, що мають обов'язкове значення для суб'єктів, на яких вони поширюються. Дані норми так само не належать до права, як і релігійні норми, хоча мають дещо інакше відношення до нормативності управління і права [16, с. 31–32].

Проблема наявності у правових актах крім положень норм права також положень інших видів норм, зокрема, технічних норм, на мою думку, не отримала належного висвітлення в літературі та недостатньо досліджена в юридичній науці.

Насправді, встановлення одиниць ваги, міри або часу, військових звань, державних нагород, державних символів або державних свят безпосередньо як юридичний факт не тягне за собою виникнення прав та обов'язків певних суб'єктів права у конкретному правовому відношенні, так само як не впливає безпосередньо на їх виникнення наявність різних технічних нормативів щодо якихось речових об'єктів.

Наприклад, законом встановлені військові звання [17] або дипломатичні ранги [18] чи інші спеціальні звання, або державні нагороди [19], назви та характеристики яких не можна змінити підзаконними актами. Акт встановлення спеціальних звань або державних нагород не є тим юридичним фактом, з якого безпосередньо впливає право громадянина В. на отримання спеціального звання, наприклад,

звання генерала або радника юстиції, або професора, або певної державної нагороди, та кореспондуючий обов'язок відповідного суб'єкта Х. ухвалити управлінське рішення про присвоєння громадянину В. певного спеціального звання або про його нагородження.

Для виникнення вказаних права та обов'язку — в якості конкретного правовідношення — потрібний інший юридичний факт, а саме, факт наявності у громадянина В. характеристик, які повністю відповідають нормативно встановленим вимогам до спеціального звання або вимогам до нагородження, а також правовий акт звернення у нормативно визначеному порядку до компетентного суб'єкта з приводу присвоєння даному громадянину певного звання чи його нагородження державною нагородою.

Останній юридичний факт є лише однією з тих умов, які складають в їх сукупності зміст гіпотези норми права, якою регулюються правовідносини з присвоєння спеціальних звань або правовідносини нагородження громадян державними нагородами.

Таким чином, зміст актів встановлення законом нормативних вимог щодо військових та інших спеціальних звань, державних нагород, державних свят тощо, не є тим юридичним фактом, з яким пов'язане виникнення прав та обов'язків суб'єктів, отже, він не становить змісту гіпотези правової норми, якою регулюються ці права та обов'язки, тобто правила поведінки суб'єктів.

Разом з тим, в якості нормативу інших (технічних) норм, даний зміст є інформацією про нормативні вимоги до об'єкта, стосовно якого виникають суспільні відносини, що їх регулює право.

Виявляється, що правові акти (серед яких і Конституція України) містять положення, які належать не до категорії правових норм, а до інших видів норм, зокрема, технічних норм, зокрема, положення статті 20 Конституції про державні символи [20]. Вказана обставина зобов'язує до більш глибокого розгляду взаємодії технічних норм з правовими нормами в процесі функціонування правової системи. Зокрема, постає таке питання: чи поняття правової інформації охоплює ті положення технічної норми, що їх містить правовий акт? Наприклад, чи є правовою інформацією відомості про одиниці ваги,

міри і часу, державні нагороди тощо, встановлені законом відповідно до частини другої статті 92 Конституції України, чи вони належать до категорії нормативно-технічної інформації, так само як, наприклад, відомості або дані технічних стандартів про вимоги до певних матеріалів, виробів, тощо?

Уявлення про взаємодію технічних і правових норм у правовій системі та про співвідношення правової інформації з іншими видами інформації залежить від того, як трактувати поняття «нормативний акт», оскільки саме нормативні акти є способом реального буття норм, в них норми набувають своєї дійсності, що уже було встановлено при розгляді поняття правових норм.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Правова інформація є системним явищем, нерозривно пов'язаним з правовою системою. Без урахування системного аспекту поняття правової інформації залишається формально-логічним та неповним; натомість її специфічною ознакою виступає єдність і цілісність усіх відомостей, що забезпечується існуванням норм права у межах єдиної, функціонуючої правової системи.

Правова інформація охоплює лише ту частину управлінської інформації, яка закріплена в правових актах (нормативно-правових рішеннях органів влади щодо встановлення, реалізації чи застосування норм права). Відомості, не втілені у таких актах (наприклад, інформація позовних заяв або технічні нормативи, включені до законів), не належать до правової інформації у строгому розумінні цього поняття.

Перспективи подальших досліджень вбачаються у детальному вивченні взаємодії різних видів нормативної інформації в межах правової системи. Зокрема, потребує окремого дослідження питання про «накладання» технічних норм на правові акти: якою мірою це явище впливає на цілісність правової інформації та чи не вимагає воно вироблення спеціальних критеріїв для оновленого визначення цього поняття. Чітке розмежування правової інформації та суміжних категорій сприятиме підвищенню ефективності законодавства і правильному застосуванню норм права, оскільки забезпечить єдність термінології та усуне можливі двозначності у праворозумінні.

Література

1. Теорія держави та права : навч. посіб. / [Є.В. Білозьоров, В.П. Власенко, О.Б. Горова, А.М. Завальний, Н.В. Заць та ін.]; за заг. ред. С.Д. Гусарева, О.Д. Тихомирова. К. : НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.
2. Оніщенко Н.М. Правова система: проблеми теорії : Монографія. К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2002. 352 с.
3. Пархоменко Н.М. Джерела права: проблеми теорії та методології, Монографія. К. : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. 336 с.
4. Теорія держави і права: [навч посібник] / [А.М. Колодій, В.В. Копейчиков, С.Л. Лисенков та ін.]; за заг. ред. С.Л. Лисенкова, В.В. Копейчикова. К. : Юрінком Інтер, 2004. 448 с.
5. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посібник. Х. : Консум, 2002. 176 с.

6. Лінецький С. В. Галузь права. Енциклопедія Сучасної України. Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Желізняк [та ін.]; НАН України, НТШ. К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. URL: <https://esu.com.ua/article-28467> (дата звернення: 05.12.2025).
7. Ющик О. І. Галузі та інститути правової системи (міфи і реальність): Критичний нарис. К. : Оріяни, 2002. 110 с.
8. Антонов М. До питання про «системний» характер права. *Філософія права і загальна теорія права*. 2015. № 1–2. С. 342–351.
9. Ющик О. О. Правова та управлінська інформація: до проблеми взаємозв'язку. Альманах права. Феномен реалізації права в контексті сучасного наукового дискурсу: Київ : Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2025. Вип. 16. 516 с.
10. Ющик О. О. Нормативність управління, його види і методи (загальні підходи до визначення). *Правова держава: Щорічник наукових праць Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України*. Київ, 2024. Вип. 35. 1004 с.
11. Ющик О. О., До методології дослідження правової інформації. *Правова держава: Щорічник наукових праць Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України*. Київ, 2025. Вип. 36. 928 с. С. 49–58.
12. Плотнікова М. В. Правові акти Національного банку України як засіб державного регулювання діяльності банків в Україні. Автореф. дис... канд. юрид. наук. К., 2014. С. 10–11.
13. Міма І. В. Релігійні норми та їх місце в системі соціально-правового регулювання суспільних відносин. Автореф. дис... канд. юрид. наук. К., 2008. С. 10.
14. Ющик А. И. Диалектика права. Кн. 1: Общее учение о праве (Критический анализ общеправовых понятий). Ч. II. К. : Ред. журн. «Право Украины»; In Yure, 2013. 768 с.
15. Подорожна Т. С. Правовий порядок: теоретико-методологічні засади конституціоналізації. Автореф. дис... докт. юрид. наук. К., 2017. С. 21.
16. Ющик О. О. Управлінське рішення: до визначення поняття та видів. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 3. С. 30–34.
17. Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України : Закон Верховна Рада України від 24 березня 1999 року № 548-14. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14> (дата звернення: 07.12.2025).
18. Про дипломатичну службу : Закон Верховна Рада України від 07 червня 2018 року № 2449-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2449-19> (дата звернення: 07.12.2025).
19. Про державні нагороди України : Закон Верховна Рада України від 16 березня 2000 року № 1549-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1549-14> (дата звернення: 07.12.2025).
20. Конституція України : Закон Верховна Рада України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/254k/96-вр> (дата звернення: 07.12.2025).

References

1. Bilozoirov, Ye. V., Vlasenko, V. P., Horova, O. B., Zavalnyi, A. M., Zaiats, N. V., ta in. (2017). *Teoriia derzhavy ta prava* (S. D. Husariev & O. D. Tykhomirov, Eds.). NAVS, Osvita Ukrainy.
2. Onishchenko, N. M. (2002). *Pravova systema: problemy teorii* [Monohrafiia]. In-t derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy.
3. Parkhomenko, N. M. (2008). *Dzherela prava: problemy teorii ta metodolohii* [Monohrafiia]. TOV “Vydavnytstvo ‘Iurydychna dumka’”.
4. Kolodii, A. M., Kopeichikov, V. V., Lysenkov, S. L., ta in. (2004). *Teoriia derzhavy i prava* (S. L. Lysenkov & V. V. Kopeichikov, Eds.). Yurinkom Inter.
5. Rabinovych, P. M. (2002). *Osnovy zahalnoi teorii prava ta derzhavy* [Navch. posibnyk]. Konsum.
6. Linetskyi, S. V. (2006). *Haluzi prava. Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy*. URL: <https://esu.com.ua/article-28467>
7. Yushchuk, O. I. (2002). *Haluzi ta instytuty pravovoi systemy (mify i realnist): Krytychnyi narys*. Oriiany.
8. Antonov, M. (2015). Do pytannia pro “systemnyi” kharakter prava. *Filosofia prava i zahalna teoriia prava*, (1–2), 342–351.
9. Yushchuk, O. O. (2025). *Pravova ta upravlinska informatsiia: do problemy vzaiemozv'iazku. Almanakh prava. Fenomen realizatsii prava v konteksti suchasnoho naukovoho dyskursu*, 16. Instytut derzhavy i prava imeni V. M. Koretskoho NAN Ukrainy.
10. Yushchuk, O. O. (2024). Normatyvnist upravlinnia, yoho vydy i metody (zahalni pidkhody do vyznachennia). *Pravova derzhava*, 35.
11. Yushchuk, O. O. (2025). Do metodolohii doslidzhennia pravovoi informatsii. *Pravova derzhava*, 36, 49–58.
12. Plotnikova, M. V. (2014). *Pravovi akty Natsionalnoho banku Ukrainy yak zasib derzhavnoho rehuliuвання diialnosti bankiv v Ukraini* (Avtoref. dys. kand. yuryd. nauk). Kyiv.
13. Mima, I. V. (2008). *Relihiini normy ta yikh mistse v systemi sotsialno-pravovoho rehuliuвання suspilnykh vidnosyn* (Avtoref. dys. kand. yuryd. nauk). Kyiv.
14. Yushchuk, A. I. (2013). *Dialektyka prava. Kn. 1: Obshchee uchenie o prave (Krytycheskyi analiz obshchepравovykh poniat). Ch. II*. Red. zhurn. “Pravo Ukrainy”; In Yure.

15. Podorozhna, T.S. (2017). *Pravovyi poriadok: teoretyko-metodolohichni zasady konstytutsionalizatsii* (Avtoref. dys. dokt. yuryd. nauk). Kyiv.
16. Yushchuk, O.O. (2023). Upravlinske rishennia: do vyznachennia poniattia ta vydiv. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*, (3), 30–34.
17. Verkhovna Rada Ukrainy. (1999). *Pro Statut vnutrishnoi sluzhby Zbroinykh Syl Ukrainy* (Zakon Ukrainy № 548-14). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14>
18. Verkhovna Rada Ukrainy. (2018). *Pro dyplomatychnu sluzhbu* (Zakon Ukrainy № 2449-VIII). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2449-19>
19. Verkhovna Rada Ukrainy. (2000). *Pro derzhavni nahorody Ukrainy* (Zakon Ukrainy № 1549-III). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1549-14>
20. Verkhovna Rada Ukrainy. (1996). *Konstytutsiia Ukrainy* (Zakon Ukrainy № 254k/96-VR). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/254k/96-vr>

УДК 347.44

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО;
МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Аргат Яна Петрівна

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Білоцерківський національний аграрний університет*

Argat Yana

*PhD in Law, Associate Professor,
Department of Civil Law Disciplines
Bila Tserkva National Agrarian University
ORCID: 0000-0003-2993-9735*

Єфремова Ірина Іванівна

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Білоцерківський національний аграрний університет*

Efremova Iryna

*PhD in Law, Associate Professor,
Department of Civil Law Disciplines,
Bila Tserkva National Agrarian University
ORCID: 0000-0003-4831-508X*

Ломакіна Ірина Юріївна

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Білоцерківський національний аграрний університет*

Lomakina Iryna

*PhD in Law, Associate Professor,
Department of Civil Law Disciplines
Bila Tserkva National Agrarian University
ORCID: 0000-0001-9184-0862*

Настіна Ольга Іванівна

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Білоцерківський національний аграрний університет*

Nastina Olha

*PhD in Law, Associate Professor,
Department of Civil Law Disciplines
Bila Tserkva National Agrarian University
ORCID: 0000-0001-6331-7222*

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-12-11765

**ВИРІШЕННЯ ЮРИДИЧНОЮ КЛІНІКОЮ ЦИВІЛЬНИХ,
ЗЕМЕЛЬНИХ, ТРУДОВИХ ДОГОВІРНИХ СПОРІВ:
СУЧАСНІ ПІДХОДИ ТА ПОГЛЯД ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ
РИМСЬКОГО ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА**

**RESOLUTION OF CIVIL, LAND, AND LABOR
CONTRACTUAL DISPUTES BY A LEGAL CLINIC:
MODERN APPROACHES AND A VIEW THROUGH
THE PRISM OF ROMAN CIVIL LAW**

Анотація. Вступ. Складні сучасні трансформації правової системи України, які зумовлені соціально-економічними викликами, воєнним станом та зростанням попиту на доступну правову допомогу, актуалізують питання ефективних механізмів вирішення правових спорів. Практика юридичних клінік свідчить, що найбільш поширеними є договірні спори у сфері цивільного, земельного та трудового права, що потребують комплексного правового аналізу та ефективних механізмів врегулювання. Вирішення таких спорів у межах діяльності юридичних клінік ґрунтується не лише на чинному національному законодавстві, а й на фундаментальних засадах приватного права, сформованих ще в римській правовій традиції. Категорії договору, зобов'язання, істотних умов, а також підходи до класифікації правових спорів, закладені римським цивільним правом, зберігають свою методологічну цінність і сьогодні. Саме тому аналіз діяльності юридичних клінік у сфері вирішення цивільних, земельних та трудових договірних спорів крізь призму римського приватного права дозволяє поглибити теоретичне розуміння природи правового спору та окреслити практичні можливості підвищення ефективності його врегулювання та забезпечити ефективний захист прав особи.

Мета. Метою дослідження є розкриття концептуальних підходів та аналіз діяльності юридичних клінік закладів вищої освіти як інструменту вирішення цивільних, земельних і трудових договірних спорів, а також у з'ясуванні теоретико-правових засад такої діяльності крізь призму положень римського приватного права та їх впливу на сучасні механізми вирішення правових спорів в Україні.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) норми національного законодавства України у сфері діяльності юридичних клінік, цивільного, земельного та трудового права, а також положення римського приватного права щодо договірних зобов'язань; 2) наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених, присвячені проблемам юридичної клінічної освіти, вирішення договірних спорів, класифікації правових конфліктів і застосування історико-правових підходів у сучасній правозастосовчій практиці; 3) узагальнені матеріали практичної діяльності юридичних клінік закладів вищої освіти щодо вирішення цивільних, земельних і трудових договірних спорів.

У процесі здійснення дослідження було використано комплекс загальнонаукових та спеціально-юридичних методів пізнання. Зокрема, метод теоретичного узагальнення та групування застосовувався для систематизації наукових підходів до визначення правового спору, класифікації цивільних, земельних та трудових договірних спорів, а також для характеристики функцій юридичних клінік у механізмі їх вирішення. Методи аналізу та синтезу використано для дослідження правової природи договірних зобов'язань, виокремлення їх істотних елементів та співвідношення сучасних підходів до врегулювання спорів із положеннями римського приватного права. Формально-юридичний метод застосовано під час аналізу норм національного законодавства, що регулюють діяльність юридичних клінік і договірні правовідносини. Історико-правовий метод дозволив простежити еволюцію договірних конструкцій і способів захисту прав у римському праві та їх вплив на сучасні правові інститути. Логічний метод та метод узагальнення результатів використано для формулювання висновків і наукових узагальнень за результатами дослідження.

Результати. У науковій статті проаналізовано роль юридичних клінік закладів вищої освіти у вирішенні цивільних, земельних та трудових договірних спорів у межах досудових і позасудових механізмів захисту прав. Розкрито правову природу договірних спорів крізь призму положень римського приватного права та обґрунтовано їх вплив на формування сучасних підходів до врегулювання приватноправових конфліктів. Визначено місце юридичної клініки як освітнього, соціального та правозахисного інституту, що поєднує навчальну підготовку студентів із наданням безоплатної правничої допомоги соціально вразливим категоріям населення.

У ході дослідження систематизовано основні види договірних спорів, що розглядаються юридичними клініками у сфері цивільного, земельного та трудового права, а також окреслено особливості їх досудового врегулювання шляхом переговорів, правового консультування та елементів медіації. Обґрунтовано, що використання напрацювань римського цивільного права (зокрема щодо істотних умов договору, моменту виникнення зобов'язання та класифікації договорів) сприяє підвищенню якості правового аналізу та ефективності формування правових позицій клієнтів юридичних клінік.

Отримані результати свідчать, що діяльність юридичних клінік у сфері вирішення договірних спорів не лише забезпечує реальний доступ до правничої допомоги, а й сприяє формуванню практичних професійних компетентностей майбутніх юристів, розвитку правової культури суспільства та зниженню конфліктності у приватноправових відносинах. Запропоновані підходи можуть бути використані для вдосконалення моделей клінічної юридичної освіти, розширення функціоналу юридичних клінік та подальшого розвитку позасудових механізмів врегулювання цивільних, земельних і трудових договірних спорів.

Перспективи. Подальші наукові дослідження доцільно спрямувати на поглиблений аналіз спеціалізації юридичних клінік закладів вищої освіти у сфері вирішення цивільних, земельних та трудових договірних спорів, а також на розробку уніфікованих методичних підходів до досудового врегулювання таких спорів із використанням переговорів і медіації. Окремої уваги потребує дослідження правових механізмів інтеграції юридичних клінік у систему безоплатної правничої допомоги та визначення їх процесуальної ролі у захисті прав соціально вразливих категорій осіб. Реалізація зазначених напрямів сприятиме підвищенню ефективності клінічної правничої освіти, удосконаленню практик альтернативного вирішення спорів та посиленню доступу до правосуддя.

Ключові слова: юридичні клініки закладів вищої освіти, договірні правові спори, цивільні, земельні та трудові правовідносини, безоплатна правнича допомога, врегулювання спорів, римське приватне (цивільне) право.

Summary. Introduction. The complex contemporary transformations of Ukraine's legal system, driven by socio-economic challenges, the state of martial law, and the growing demand for accessible legal assistance, bring to the forefront the issue of effective mechanisms for resolving legal disputes. The practice of legal clinics demonstrates that the most common cases involve contractual disputes in the fields of civil, land, and labor law, which require comprehensive legal analysis and effective settlement mechanisms. The resolution of such disputes within the framework of legal clinics' activities is based not only on current national legislation but also on the fundamental principles of private law formed within the Roman legal tradition. The categories of contract, obligation, essential terms, as well as approaches to the classification of legal disputes established by Roman civil law, retain their methodological value today. Therefore, analyzing the activities of legal clinics in resolving civil, land, and labor contractual disputes through the prism of Roman private law makes it possible to deepen the theoretical understanding of the nature of legal disputes, outline practical ways to enhance the effectiveness of their resolution, and ensure effective protection of individual rights.

Purpose. The purpose of the study is to reveal conceptual approaches and analyze the activities of legal clinics of higher education institutions as an instrument for resolving civil, land, and labor contractual disputes, as well as to clarify the theoretical and legal foundations of such activities through the prism of Roman private law provisions and their influence on modern mechanisms for resolving legal disputes in Ukraine.

Materials and Methods. The materials of the study include: 1) provisions of national legislation of Ukraine regulating the activities of legal clinics, as well as civil, land, and labor law, and the norms of Roman private law concerning contractual obligations; 2) scholarly works of domestic and foreign researchers devoted to issues of legal clinical education, resolution of contractual disputes, classification of legal conflicts, and the application of historical-legal approaches in modern law-enforcement practice; 3) generalized materials from the practical activities of legal clinics of higher education institutions related to the resolution of civil, land, and labor contractual disputes. In conducting the research, a complex of general scientific and special legal methods of cognition was applied. In particular, the method of theoretical generalization and grouping was used to systematize scientific approaches to defining legal disputes, classifying civil, land, and labor contractual disputes, as well as to characterize the functions of legal clinics within the mechanism of their resolution. Methods of analysis and synthesis were employed to study the legal nature of contractual obligations, identify their essential elements, and compare modern dispute-resolution approaches with the provisions of Roman private law. The formal-legal method was applied in analyzing national legislation regulating the activities of legal clinics and contractual legal relations. The historical-legal method made it possible to trace the evolution of contractual constructions and methods of rights protection in Roman law and their influence on modern legal institutions. Logical and generalization methods were used to formulate conclusions and scientific generalizations based on the research results.

Results. The article analyzes the role of legal clinics of higher education institutions in resolving civil, land, and labor contractual disputes within pre-trial and out-of-court mechanisms of rights protection. The legal nature of contractual disputes is revealed through the prism of Roman private law provisions, and their influence on the formation of modern approaches to resolving private-law conflicts is substantiated. The place of the legal clinic is defined as an educational, social, and human-rights institution that combines student training with the provision of free legal aid to socially vulnerable groups.

The study systematizes the main types of contractual disputes addressed by legal clinics in the fields of civil, land, and labor law, and outlines the specifics of their pre-trial settlement through negotiations, legal counseling, and elements of mediation. It is substantiated that the use of Roman civil law developments – particularly regarding essential terms of contracts, the moment of arising of obligations, and the classification of contracts – contributes to improving the quality of legal analysis and the effectiveness of forming legal positions for legal clinic clients.

The obtained results indicate that the activities of legal clinics in the field of contractual dispute resolution not only ensure real access to legal aid but also contribute to the formation of practical professional competencies of future lawyers, the development of legal culture in society, and the reduction of conflict in private-law relations. The proposed approaches may be used to improve models of clinical legal education, expand the functional role of legal clinics, and further develop out-of-court mechanisms for resolving civil, land, and labor contractual disputes.

Discussion. Further scientific research should focus on an in-depth analysis of the specialization of legal clinics of higher education institutions in resolving civil, land, and labor contractual disputes, as well as on the development of unified methodological approaches to the pre-trial settlement of such disputes using negotiations and mediation. Particular attention should be paid to studying legal mechanisms for integrating legal clinics into the system of free legal aid and determining their procedural role in protecting the rights of socially vulnerable groups. The implementation of these directions will contribute to increasing the effectiveness of clinical legal education, improving alternative dispute-resolution practices, and strengthening access to justice.

Key words: legal clinics of higher education institutions, contractual legal disputes, civil, land and labor legal relations, free legal aid, dispute resolution, Roman private (civil) law.

Постановка проблеми. Сучасні соціально-економічні трансформації, воєнний стан в Україні та зростання кількості правових конфліктів у приватноправовій сфері зумовлюють підвищений попит на доступні, ефективні та позасудові

механізми захисту прав особи. Особливої актуальності набувають договірні спори у цивільних, земельних і трудових правовідносинах, які часто виникають у зв'язку з неналежним виконанням зобов'язань, правовою необізнаністю сторін або складністю правового

регулювання. За умов обмеженого доступу до професійної правничої допомоги для соціально вразливих категорій населення традиційні судові механізми не завжди є оперативними та ефективними. У цьому контексті юридичні клініки закладів вищої освіти дедалі частіше виступають важливим елементом системи надання безоплатної правничої допомоги, поєднуючи освітню функцію з практичним вирішенням правових спорів. Водночас відсутність належного теоретичного осмислення їх ролі саме у сфері врегулювання договірних спорів, а також недостатнє використання фундаментальних концепцій римського приватного права як методологічної основи правового аналізу, знижує потенціал юридичних клінік у цій сфері.

Таким чином, в профільних наукових колах постає наукова проблема комплексного дослідження діяльності юридичних клінік у вирішенні цивільних, земельних та трудових договірних спорів із урахуванням положень римського цивільного права. Це дозволить не лише поглибити розуміння правової природи договірних конфліктів, а й обґрунтувати ефективні підходи до їх досудового врегулювання, підвищити якість правничої допомоги та посилити практичну спрямованість клінічної юридичної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблематика діяльності юридичних клінік як елементу юридичної освіти та механізму забезпечення доступу до правосуддя висвітлюється у працях вітчизняних науковців і прикладних дослідженнях. Так, А. О. Галай [1] аналізує сучасні пріоритети розвитку юридичних клінік в Україні та підкреслює їх значення для надання безоплатної правничої допомоги, а в навчально-методичному посібнику [5] розкриває організаційні засади клінічної практики, форми роботи та документальний супровід справ. Н. С. Дубчак [6] акцентує увагу на функціональному призначенні юридичних клінік (правозахисній, правопросвітній та навчально-формуючій функціях), що дозволяє розглядати клініки як практичний інструмент вирішення правових конфліктів. Нормативне підґрунтя діяльності юридичних клінік розкрито через аналіз підзаконного регулювання (наказ МОН України № 592) [2; 4] та положень Закону України «Про безоплатну правову допомогу» [3], а актуальні виклики доступності правової допомоги в умовах воєнного стану відображені у звіті за результатами дослідження [7]. Теоретико-методологічну основу для розуміння договірних конструкцій і зобов'язань, необхідну для кваліфікації договірних спорів (цивільних, земельних, трудових), формують праці з римського приватного права: підручник О. А. Підпригори та Є. О. Харитоновна [8], а також узагальнюючі видання В. І. Борисової та співавторів [11] і Р. А. Майданика, Є. О. Рябокони [12]; окремо договір як підставу виникнення зобов'язань у римському праві досліджує С. Д. Гринько [9], а доктринальні підходи до укладення договору (зокрема щодо мо-

менту виникнення договірної зв'язку) розкриваються у класичній цивілістичній праці Д. І. Мейера [10]. При аналізі договірних спорів у цивільному праві важливими є також норми Цивільного кодексу України [14] та практика Верховного Суду України щодо обов'язковості договору і підстав невиконання договірних обов'язків [13], тоді як механізм урегулювання цивільно-правового спору в доктринальному вимірі конкретизує Н. Васирина [15]. Специфіку діяльності юридичних клінік у системі безоплатної правничої допомоги додатково відображає І. П'ятковська [16], а інституційний вимір розвитку клінічного руху репрезентує Асоціація юридичних клінік України [17]. Окремі аспекти договірної регулювання у земельних відносинах, важливі для роботи юридичної клініки зі спорами щодо оренди та інших речових/зобов'язальних прав на землю, висвітлюють Н. В. Ільків [18], а також П. Ф. Кулинич, В. І. Семчик, М. В. Шульга [19] і А. М. Мірошніченко [20]. Питання класифікації та предмета трудових спорів, а також зв'язку між фактичним виконанням трудової функції і виникненням трудових правовідносин розкривають Н. В. Дараганова [21] та С. В. Венедіктов [22]. Водночас, попри наявні напрацювання, потребують подальшого дослідження питання уніфікації підходів юридичних клінік до кваліфікації договірних спорів різної галузевої природи, а також розроблення практикоорієнтованих методик досудового врегулювання (переговори, елементи медіації) з урахуванням римсько-правових концепцій договору та сучасної судової практики.

Мета статті. Мета статті полягає у комплексному дослідженні правової природи та особливостей вирішення цивільних, земельних і трудових договірних спорів у межах діяльності юридичних клінік закладів вищої освіти, а також у визначенні їхнього місця в системі доступу до правосуддя та безоплатної правничої допомоги. У межах досягнення цієї мети передбачається: проаналізувати нормативні засади функціонування юридичних клінік та їх фактичний функціонал у механізмах досудового/позасудового врегулювання спорів; окреслити юридично значущі критерії класифікації договірних спорів у зазначених галузях; обґрунтувати методологічну цінність положень римського приватного права (зокрема щодо договору, зобов'язання, істотних умов і моменту укладення) для підвищення якості правового аналізу та формування ефективних стратегій захисту прав клієнтів юридичних клінік.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) норми національного законодавства України у сфері діяльності юридичних клінік, цивільного, земельного та трудового права, а також положення римського приватного права щодо договірних зобов'язань; 2) наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених, присвячені проблемам юридичної клінічної освіти, вирішення договірних спорів, класифікації правових конфліктів і застосування

історико-правових підходів у сучасній правозастосовчій практиці; 3) узагальнені матеріали практичної діяльності юридичних клінік закладів вищої освіти щодо вирішення цивільних, земельних і трудових договірних спорів.

У процесі здійснення дослідження було використано комплекс загальнонаукових та спеціально-юридичних методів пізнання. Зокрема, метод теоретичного узагальнення та групування застосовувався для систематизації наукових підходів до визначення правового спору, класифікації цивільних, земельних та трудових договірних спорів, а також для характеристики функцій юридичних клінік у механізмі їх вирішення. Методи аналізу та синтезу використано для дослідження правової природи договірних зобов'язань, виокремлення їх істотних елементів та співвідношення сучасних підходів до врегулювання спорів із положеннями римського приватного права. Формально-юридичний метод застосовано під час аналізу норм національного законодавства, що регулюють діяльність юридичних клінік і договірні правовідносини. Історико-правовий метод дозволив простежити еволюцію договірних конструкцій і способів захисту прав у римському праві та їх вплив на сучасні правові інститути. Логічний метод та метод узагальнення результатів використано для формулювання висновків і наукових узагальнень за результатами дослідження.

Виклад основного матеріалу. В сучасних умовах перехідного правосуддя юридичні клініки посідають вагомe місце у формуванні системи юридичної освіти, а також виконують важливу соціальну функцію, забезпечуючи населення різними видами безоплатних правових послуг, здійснюючи надання безоплатної правничої допомоги, сприяючи реалізації конституційного права громадян на доступ до правосуддя. Громадяни, чиї права порушуються, мають можливість отримати безкоштовну повну юридичну консультацію засобом існування юридичних клінік [1, с. 24]. Сучасні юридичні клініки виконують важливу роль у формуванні професійних компетентностей майбутніх юристів у різних сферах, зокрема у царині вирішення правових спорів різного змісту. Крім освітньої функції, юридичні клініки виконують суспільно значущу місію, забезпечуючи безоплатну правову допомогу соціально вразливим групам населення у вирішенні договірних правових спорів. Завдяки досвіду у вирішенні правових спорів, юридичні клініки стають простором для впровадження інноваційних підходів врегулювання договірних відносин відповідних сфер, зокрема через призму розуміння основ римського приватного права, яке застосовують на практиці. Це робить юридичні клініки важливим елементом як освітньої, правозастосовчої, соціальної інфраструктури держави.

Юридичні клініки в Україні діють відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Типового положення про юридичну

клініку вищого навчального закладу України» від 03.08.2006 року № 592. [2]. Правове ж підґрунтя діяльності юридичних клінік сформовано Законом України «Про безоплатну правову допомогу» від 2 червня 2011 р. № 3460-VI [3] та Положенням про юридичну клініку вищого навчального закладу, затвердженим наказом МОН України № 592 від 3 серпня 2006 р. [4]. Ці нормативні акти визначають юридичні клініки як суб'єктів системи правничої сфери, що включає надання таких видів правових послуг як консультації, складання правових документів і правопросвітницьку діяльність. Водночас, з формально-правової точки зору, такі установи не належать до суб'єктів надання безоплатної правової допомоги у розумінні чинного законодавства. Саме тому вирішення проблеми належного нормативного врегулювання статусу юридичних клінік дозволило б не лише офіційно закріпити їх роль у правовій системі, але й підвищити ефективність функціонування механізму надання безоплатної правової допомоги в Україні, інтегрувавши до нього дієвого та професійно підготовленого актора — юридичну клініку закладу вищої освіти.

Профільний Закон України «Про безоплатну правову допомогу» забезпечує нормативне підґрунтя функціонування відповідної системи на загальнодержавному рівні. Аналіз змісту статей 9 і 15 цього Закону, що визначають коло суб'єктів надання безоплатної правової допомоги як первинного, так і вторинного рівнів, дає підстави стверджувати про вичерпність установленого переліку таких суб'єктів. Таким чином, законодавець відносить до суб'єктів надання безоплатної правової допомоги наступний вичерпний перелік організацій та установ, виключаючи юридичну клініку: органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, фізичних та юридичних осіб приватного права, спеціалізовані установи, центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги, а також адвокатів, включених до Реєстру адвокатів, які здійснюють надання безоплатної вторинної правової допомоги.

Юридична клініка здійснює надання безоплатної правничої допомоги в кількох нормативно визначених формах, які охоплюють: надання правової інформації, роз'яснення правових питань (правові консультації), підготовку проєктів правових та процесуально-правових документів, представництво інтересів клієнта в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, інших установах та організаціях, а також надання правничої підтримки під час судового провадження. Зміст зазначених форм відповідає загальним підходам до здійснення первинної та окремих аспектів вторинної правничої допомоги, адаптованим до особливостей освітнього процесу та клінічної підготовки студентів. У процесі надання правничої допомоги юридична клініка формує комплекс документів, що забезпечують облік, фіксацію та належне оформлення кожної

справи, використання яких забезпечує всебічний розгляд правових спорів [5, с. 72].

Практична діяльність юридичних клінік щодо вирішення ними цивільних, земельних, трудових договірних спорів, її аналіз через призму римського цивільного права та історії виникнення відповідних правовідносин дають можливість поглибити розуміння правового статусу таких суб'єктів правозастосовчої діяльності та закріпити розуміння правової природи такої такої явища як договірні цивільні, земельні, трудові спори. Так, Н. С. Дубчак виокремлює наявність трьох основних функцій юридичних клінік, а саме: 1) правозахисна (надання безоплатної первинної та вторинної правової допомоги особам); 2) правопросвітня (правова освіта населення через роз'яснення, тренінги, консультації тощо); 3) навчально-формуюча функція (включає в себе два елементи: з однієї сторони, створення умов на базі юридичної клініки для професійної практики студентів, набуття перших навичок практичної діяльності, а з іншого — робота студента в юридичній клініці формує у нього високу моральність, громадянську позицію, соціальну відповідальність) [6, с. 41]. Саме через реалізацію правозахисної функції здійснюється вирішення спорів та правових конфліктів у цивільних, земельних, трудових договірних відносинах.

У сучасній юридичній доктрині існує низка підходів до класифікації правових спорів, що ґрунтуються на різних критеріях поділу. Ключовим завданням залишається виокремлення саме тих критеріїв, які мають визначальні ознаки та характеризуються юридичною значущістю для належного розуміння природи спору й механізмів його вирішення. Однак вирішення правових спорів та конфліктів у договірних відносинах є важливим предметом діяльності юридичних клінік у досліджуваних в рамках цієї публікації сферах цивільного, земельного, трудового права. Запити на безоплатну правову допомогу цих галузях права є найбільш поширені останніми роками і потребують особливої правової уваги в контексті діяльності системи безоплатної правової допомоги та центрів надання адміністративних послуг [7].

Відзначимо, що сучасні тенденції врегулювання договірних правових спорів беруть свій початок з основ римського цивільного права і є результатом дії стародавніх норм. Розглянемо базис такого регулювання через призму історичного правового аналізу. За давнім римським правом домовленість двох або більше осіб про виникнення, зміну чи припинення правовідношення була за контрактом або за пактом. Лише з часом римські юристи спробували створити загальне поняття договору, який поділявся на *contractus* (договір із позовним захистом) та *pactum* (договір, як правило, без позовного захисту). Однак під впливом потреб товарообігу, що швидко розвивався, класичне і посткласичне приватне право вже допускало певні відхилення. Пакти були неформальними правочинами, правовою

формою ділового життя за межами кола контрактів, тому вони не визнавалися *jure civili*. Нові відносини вимагали нових договірних форм. Римська юридична практика змушена була визнати за деякими пактами силу контрактів, надавши їм позовного захисту [8, с. 367–368].

До якої категорії не відносився б договір (контракт або пакт), у будь-якому випадку істотною ознакою поняття договору була домовленість двох осіб про встановлення зобов'язального права. Тому договір вважався різновидом юридичного правочину. Із поняття договору зрозуміло, що він належав до категорії двосторонніх правочинів, так як наявна домовленість двох сторін. При цьому, за змістом договори поділялися на односторонні й двосторонні (взаємні) залежно від того, чи породжує договір зобов'язальну вимогу для однієї сторони або ж для обох сторін, так що кожна із них була кредитором і боржником. Договір був завжди двостороннім правочинном, хоча за характером міг бути одностороннім або двостороннім [9]. Саме тому ми робимо висновки, що договір — це домовленість двох або більше осіб про встановлення, зміну або припинення цивільного правовідношення, тобто прав і обов'язків. Саме такий підхід ми беремо за основу в цьому дослідженні щодо змісту вирішення цивільних, земельних, трудових спорів сучасними юридичними клініками.

Попри значну різноманітність римських договірних конструкцій, що вже на ранніх етапах розвитку забезпечували задоволення ключових потреб цивільного обороту, римське договірне право відзначалося високим рівнем формалізованої типізації. Класифікація договорів здійснювалася передусім на підставі того, який позов може бути пред'явлений у разі порушення відповідних зобов'язальних відносин. Традиційно система договорів у римському праві поділялася на контракти та пакти залежно від способів їх правового захисту. Контракти, як основна категорія зобов'язальних угод, надалі класифікувалися на іменні та безіменні. Серед іменних контрактів виокремлювали формальні та матеріальні. Формальні контракти включали *вербальні* та *літеральні*, тоді як матеріальні охоплювали *консенсуальні* та *реальні* правочини, що різнилися за моментом виникнення зобов'язання та способом вираження волі сторін. Розуміння юридичної природи договорів у римському цивільному праві при вирішенні правових спорів юридичною клінікою має корелюватися з правозастосовчою практикою і застосуванням норм сучасного цивільного права у вирішенні договірних конфліктів.

Джерела римського права не містять однозначного підходу до вирішення питання правового змісту договорів, що зумовило формування в цивілістичній доктрині декількох теоретичних концепцій і пошуку різних способів правозастосовчої діяльності юридичних клінік в сучасних умовах. Серед них найбільш визнаною стала так звана *теорія повідомлення* (*Vernehmungstheorie*), згідно з якою договір вва-

жається укладенням, а тому — таким, що породжує зобов'язальні наслідки, з моменту отримання оферентом повідомлення про акцепт оферти. До цього моменту оферент зберігає можливість відкликати свою пропозицію, оскільки узгоджена воля сторін ще не сформована з погляду права. Зазначений підхід отримав ґрунтовне наукове обґрунтування у працях відомого українського цивіліста О. В. Дзери, який, аналізуючи механізм укладення договорів між відсутніми, доводив, що саме факт доведення акцепту до відома оферента є критерієм настання домовленості та виникнення договірної зв'язку між сторонами [10, с. 326].

Римські юристи, зокрема Павло, визначали зміст зобов'язання взагалі та договірної зобов'язання зокрема трьома термінами: дати (*dare*); зробити (*facere*); надати (*praestare* [11, с. 14]. Зміст договору становлять елементи, які визначають права та обов'язки його сторін, у зв'язку з тим, що елементи договору мали неоднакове юридичне значення для окремих видів договорів, їх поділяли на три групи: істотні (*essentialia*); звичайні (*naturalia*); випадкові (*accidentalia*). Істотними (*essentialia*) вважаються ті елементи договору, без яких він не міг існувати. Для кожного виду договору визначаються власні істотні елементи, зокрема, для договору купівлі-продажу (*emptio venditio*) істотними є предмет договору (товар) та його ціна; для договору товариства (*societas*) — спільна мета і розмір внесків у товариство. Саме тому, ґрунтуючись на цих основах римського права юридичні клініки при вивченні природи спірних договірних зобов'язань досліджують усі істотні елементи договорів, які є відмінними і не взаємодоповнюючими у договорів різних видів у цивільному зобов'язальному праві, у земельно-правових договорах (наприклад, оренди, земельного сервітуту, суперфіцію чи емфітевзису та трудовому договорі, як окремому виду угод). Це прямо пропорційно впливає на здатність належно кваліфікувати спірні правовідносини клініцистами і відповідним чином вирішити спір.

У римському цивільному праві за характером правові спори могли бути визначеними і невизначеними. Визначений правовий спір виникав щодо речі чи права і стосувався конкретного відповідача. Невизначеним правовим спором була вимога відновлення своїх прав на річ, і це не залежало від того, хто саме посягнув на їх порушення [12, с. 50]. Тож сучасні правові спори можуть бути класифіковані за різними критеріями, що зумовлено багатомірністю правового регулювання та різноманітністю суспільних відносин, у межах яких такі спори виникають.

Одним із ключових критеріїв є галузева належність правовідносин, у зв'язку з якими сформувався спір. З огляду на це, у діючій правовій доктрині та практиці розрізняють цивільно-правові, адміністративні, земельні, податкові, спадкові, сімейні,

трудові, житлові, господарські та інші категорії правових спорів. Кожен із зазначених видів вирізняється специфікою предмета спору, характером прав та обов'язків учасників, а також особливостями правового регулювання відповідної галузі. Наприклад, цивільно-правові спори традиційно стосуються захисту майнових і немайнових прав приватних осіб. Земельні та трудові спори характеризуються вузькогалузевою природою регулювання, що передбачає застосування спеціальних норм законодавства та значною мірою залежить від практики правозастосування.

Розглянемо договір як об'єкт вирішення договірної спору. Договір, як універсальний інструмент регулювання приватноправової сфери, відіграє ключову роль у забезпеченні упорядкованості та передбачуваності цивільно-правових відносин. Його правова природа полягає у спрямованості на встановлення, зміну або припинення суб'єктивних прав і юридичних обов'язків учасників приватних відносин. У цьому контексті договір виступає не лише формальною підставою для виникнення правовідносин, а й засобом їхнього збалансованого правового врегулювання відповідно до автономії волі сторін.

Універсальний характер договору зумовлює можливість його застосування в найрізноманітніших сферах взаємодії приватних суб'єктів, що охоплюють як майнові, так і немайнові аспекти їхньої діяльності. Зокрема, сторони наділені правом самостійно визначати умови, процедури та механізми реалізації своїх юридично значущих дій. Це сприяє мінімізації правової невизначеності та запобігає виникненню спорів, пов'язаних із доведенням фактів комунікації між сторонами.

У статті 629 ЦК України закріплений важливий фундамент, на якому базується цивільне право — обов'язковість договору. Тобто з укладенням договору та виникненням зобов'язання його сторони набувають обов'язки (а не лише суб'єктивні права), які вони мають виконувати. Не виконання обов'язків, встановлених договором, може відбуватися при: розірванні договору за взаємною домовленістю сторін, розірванні договору в судовому порядку, відмові від договору в односторонньому порядку у випадках, передбачених договором та законом, припинення зобов'язання на підставах, що містяться в главі 50 ЦК України, недійсності договору (нікчемності договору або визнання його недійсним на підставі рішення суду) [13].

У національній правовій системі закріплений базовий принцип доступу кожної особи до механізмів судового захисту у випадку порушення, невизнання чи оспорування її суб'єктивних цивільних прав. Відповідно до частини першої ст.ст. 15 та 16 Цивільного кодексу України, кожен індивід наділяється правом ініціювати судові провадження з метою охорони та відновлення як особистих немайнових, так і майнових прав та законних інтересів. Цей нормативний припис підкреслює універсальний характер судового захисту як ключового інструменту

забезпечення стабільності цивільного обороту та реалізації засад верховенства права. Судова форма захисту виступає гарантією можливості кожної особи не лише відновити порушене право, а й запобігти потенційним правопорушенням, використовуючи превентивні та охоронні механізми, передбачені законом. Позасудові способи захисту, наприклад, як медіація, дозволяють мінімізувати негативні наслідки правового конфлікту, який виник на підставі неналежного виконання договору. Отже, право на судовий та позасудовий захист є невід'ємною складовою загального правового порядку та сприяє утвердженню правової визначеності, передбачуваності та рівності учасників правовідносин. Реалізація таких принципів через призму діяльності юридичних клінік цементує доступність правосуддя для різних категорій громадян, особливо із вразливим статусом.

Відповідно до статті 11 Цивільного кодексу України серед підстав виникнення цивільних прав та обов'язків визначені договори та інші правочини. У випадках, встановлених актами цивільного законодавства або договором, підставою виникнення цивільних прав та обов'язків може бути настання або ненастання певної події [14]. Відповідно до статті 11 Цивільного кодексу України серед підстав виникнення цивільних прав та обов'язків визначені договори та інші правочини. У випадках, встановлених актами цивільного законодавства або договором, підставою виникнення цивільних прав та обов'язків може бути настання або ненастання певної події. Н.Василина вважає, що враховуючи наведене, слід зазначити, що цивільно-правовим спором є спір, який виникає внаслідок відсутності згоди суб'єкта цивільного права щодо умов виконання тих чи інших прав або обов'язків, що випливають з закону чи договору. Якщо йдеться про виконання умов договору чи іншого правочину, то спір виникає саме на момент його виконання, за інших умов договір не можна вважати укладеним [15, с. 8].

Врегулювання спору засобом звернення до юридичної клініки та з використання механізмів позасудового захисту передбачає здійснення сторонами активних, цілеспрямованих дій. Важливою умовою такого процесу є добровільність як згода сторін на пошук рішення без зовнішнього примусу. За своєю суттю врегулювання спору без звернення до суду становить форму компромісу, до якого сторони вдаються з метою мінімізації потенційних втрат, пов'язаних із тривалим конфліктом, зокрема емоційних, матеріальних, репутаційних, часових та інших ресурсних витрат.

У процесі укладення цивільно-правових договорів сторони переслідують мету належного визначення взаємних прав та обов'язків щодо предмету договору, створюючи такі правові умови, що забезпечують передбачуваність поведінки контрагентів та можливість отримання компенсації у випадку порушення умов договору. Трудовий чи цивільно-

правовий договір, укладений у письмовій формі, фіксує взаємну волю сторін та є гарантією стабільності правовідносин і водночас виступає як юридична підстава для захисту й відновлення порушених прав у разі недобросовісного чи неналежного виконання зобов'язань. Втім, у правозастосовній практиці укладення договору не може вважатися абсолютною запорукою його належного виконання. Порушення умов договору, ухилення від виконання зобов'язань або різне тлумачення суттєвих його положень нерідко зумовлюють виникнення договірних спорів. Такі конфлікти можуть бути предметом як досудового врегулювання, так і судового розгляду, що значною мірою впливає на строки, витрати та кінцевий результат для сторін.

У межах діяльності юридичних клінік розгляд договірних спорів набуває особливого значення. Юридична клініка виступає не лише освітнім, але й практичним майданчиком, де студенти під керівництвом викладачів-кураторів здійснюють правовий аналіз договірних правовідносин, проводять первинне консультування, сприяють формуванню правової позиції клієнта та беруть участь у процедурах досудового врегулювання конфлікту. У цьому контексті одним із ключових методів вирішення спорів є переговори, як найбільш раціональний і ресурсозберігаючий механізм забезпечення досягнення взаємоприйнятних рішень без звернення до суду.

На сучасному етапі розвитку земельного законодавства України значна частина правових проблем громадян стосується питань належного виконання договорів. У цьому контексті особливу увагу привертає діяльність юридичних клінік, які забезпечують громадянам безкоштовну правничу допомогу та сприяють ефективному вирішенню земельних спорів.

Юридичні клініки виконують одночасно освітню та соціальну функції: з одного боку, студенти отримують практичні навички в роботі з реальними земельними справами, а з іншого — малозабезпечені громадяни отримують якісну юридичну допомогу. За статтею 59 Конституції України, кожен має право на правову допомогу, а юридичні клініки сприяють реалізації цього права саме в проблемній сфері земельних відносин.

Практична діяльність юридичних клінік у сфері вирішення земельних спорів включає декілька ключових етапів: прийом звернення, аналіз документів, підготовку правових позицій, складання запитів, скарг або письмових претензій, а також супровід процедури досудового врегулювання. Участь студентів здійснюється під контролем викладачів-кураторів, що гарантує якість юридичних консультацій та відповідність вимогам законодавства. Деякі клініки також використовують елементи медіації, що дозволяє вирішувати спори між землевласниками без звернення до суду [16, с. 205]. Важливою умовою ефективності роботи юридичних клінік є взаємодія з іншими суб'єктами у сфері земельних правовідно-

син, а саме з органами місцевого самоврядування, бюро безоплатної правничої допомоги, землепорядковими організаціями. Така співпраця дає можливість отримувати потрібні документи, здійснювати кадастрові перевірки та забезпечувати комплексний підхід до вирішення спору. Юридичні клініки виконують важливу соціальну функцію, реалізуючи право громадян на доступ до правосуддя в питаннях земельних правовідносин. Асоціація юридичних клінік України активно працює над удосконаленням стандартів роботи, методичних рекомендацій та навчальних програм, спрямованих на оптимізацію процесу вирішення земельних спорів у правовому полі [17]. Ефективна діяльність клінік у цьому напрямі сприяє підвищенню правової свідомості населення, зменшенню кількості конфліктів на місцевому рівні та формуванню культури законного користування землею.

Багато спірних питань виникає саме в рамках договірної використання земель сільськогосподарського призначення. Окремі науковці приділяють фокусується увага на типових дефектах договорів оренди земель: нечіткість предмета (ідентифікація ділянки), спірність істотних умов (строк, орендна плата, індексація, порядок внесення), а також проблеми поновлення/продовження договору і переважного права орендаря [18, 140]. Розглядаючи особливості державної реєстрації права оренди на земельні ділянки Кулинич П.Ф. вважає, що державна реєстрація є офіційним визнанням і підтвердженням державою права оренди землі, їх обмежень, тощо, що супроводжуються внесенням відповідних даних до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно та обтяжень [19, с. 385]. Такий правовий зміст впливає на правозастосовчу діяльність юридичних клінік при вирішенні спорів і конфліктів між суб'єктами земельних відносин.

Відзначимо, що питання договорів розглядаються як один із ключових механізмів регулювання земельних відносин у межах приватного та публічного права. Договори як юридичні факти визнаються як підставою виникнення, зміни та припинення прав на землю [20, с. 248]. Юридичні клініки зосереджують свою увагу на договорах оренди земельних ділянок, емфітевзису, суперфіцію, земельного сервітуту, а також на особливостях їх укладення, змісту та державної реєстрації. Значна увага приділяється співвідношенню цивільно-правового та земельно-правового регулювання договірних відносин і проблемам захисту прав сторін у разі порушення умов земельних договорів.

Отже, юридичні клініки є важливим інструментом забезпечення доступу громадян до кваліфікованої правничої допомоги у сфері земельних договірних правовідносин. Вони сприяють досудовому врегулюванню спорів, підвищують рівень правової грамотності населення та формують професійні компетентності майбутніх юристів. Подаль-

ший розвиток цього інституту потребує вдосконалення нормативного регулювання, розширення матеріально-технічної бази та налагодження співпраці з органами влади з метою підвищення ефективності вирішення земельних спорів, заснованих на договірних відносинах.

В основі класифікації трудових спорів Дараганова Н.В. виділяє два критерія: предметний і суб'єктний склад учасників трудового спору [21, с. 125]. Спори, які виникають з підстав укладення та чинності трудових договорів на наше переконання варто розглядати з позиції специфіки предмету спору, його правового трактування через предмет конфлікту. Наприклад, трудові спори щодо застосування юридичних норм чи порушення встановлених договором прав працівника можна розглядати як конфлікт договору, а трудові спори щодо змін умов контракту чи договору, відповідно, як конфлікт інтересів працівника та роботодавця.

За предметним критерієм трудові договірні спори пропонуємо поділяти на такі види: 1) спори щодо умов праці встановлених в законодавстві (спори щодо звільнення працівника, виплати заробітної плати, надання відпустки і т.д.); 2) спори щодо встановлення договором нових або зміни вже існуючих умов праці (спори щодо укладення колективного договору, встановлення системи преміювання та ін.) 3) спори щодо умов, які були врегульовані медіаційною угодою (у випадках, коли трудовий спір вирішувався за процедурою медіації). Поділяємо підходи до такої класифікації трудових спорів і пропонуємо розглядати через позицію правового договірної конфлікту.

Відзначають, що юридичний зв'язок виникає між працівником і роботодавцем в процесі виконання умов угоди, тобто фактичної праці [22, с. 108]. У межах нашого дослідження ми поділяємо такий підхід, адже саме з моменту фактичного виконання праці правові відносини вважаються такими, що мають правову основу.

Практика юридичних клінік показує, що позасудове трудового спору, що витікає з договору, зокрема медіація або переговорні процедури, виступають ефективними інструментами мінімізації конфліктності та зниження процесуальних витрат. Такий підхід дозволяє зберегти ділові стосунки між сторонами, скоротити часові витрати та досягти результату, спрямованого на фактичне відновлення порушених прав, а не лише на отримання судового рішення. Участь юридичної клініки у цих процесах не лише підвищує правову обізнаність громадян, але й сприяє формуванню у студентів практичних навичок роботи з договірними спорами, аналізу юридично значущих фактів та побудови комунікації між сторонами конфлікту. Процес врегулювання правового спору за участю юридичної клініки передбачає послідовну реалізацію кількох стадій, кожна з яких має самостійне значення для досягнення сторонами узгодженого результату. Таким чином, участь

юридичної клініки у врегулюванні трудового спору забезпечує не лише фаховий юридичний супровід, а й створює умови для конструктивного діалогу, підвищує ефективність прийнятих сторонами рішень та сприяє реальному відновленню порушених прав.

Юридичні клініки закладів вищої освіти посідають ключове місце у механізмах забезпечення доступу до правосуддя для соціально вразливих груп, одночасно виконуючи освітню, правозахисну та правопросвітню функції. Їхня діяльність у сфері вирішення договірних спорів у цивільних, земельних і трудових правовідносинах ґрунтується на поєднанні юридичного аналізу, комунікації зі сторонами спору та застосуванні процедур досудового врегулювання. Використання історико-правових підходів, зокрема римських концепцій договору та зобов'язань, дозволяє формувати комплексне розуміння природи правового конфлікту та підвищує якість правової допомоги, яку клініки надають громадянам.

У сфері цивільно-правових відносин юридичні клініки сприяють ефективному вирішенню спорів, пов'язаних із виконанням та тлумаченням договірних умов, шляхом проведення правового аналізу, формування правової позиції клієнта та супроводу переговорних процедур. У земельних правовідносинах клініки забезпечують громадянам безоплатний доступ до правової допомоги в питаннях оренди землі, сервітутів, межування та інших спорів, що потребують спеціального нормативного та технічного аналізу. У трудових правовідносинах юридичні клініки допомагають вирішувати спори щодо умов праці, звільнення, оплати праці та інших трудових гарантій, застосовуючи як правові інструменти, так і медіативні методи врегулювання конфлікту.

Отже, юридичні клініки виступають важливим елементом правової інфраструктури, який поєднує практичну підготовку майбутніх юристів із реальним наданням правничої допомоги населенню, що особливо актуально у вирішенні договірних спорів різної галузевої природи. Розширення повноважень клінік та удосконалення нормативного регулювання сприятиме підвищенню ефективності позасудового врегулювання спорів, зменшенню навантаження на судову систему та зміцненню правової спромож-

ності громадян. Таким чином, юридичні клініки не лише забезпечують захист прав осіб у цивільних, земельних і трудових спорах, а й формують культуру правомірної поведінки та сприяють розвитку правової держави загалом.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, діяльність юридичних клінік закладів вищої освіти у сфері вирішення цивільних, земельних та трудових договірних спорів є важливим елементом сучасної системи захисту приватних прав та інтересів. Юридичні клініки поєднують освітню, соціальну та правозахисну функції, забезпечуючи доступ до безоплатної правничої допомоги соціально вразливим категоріям населення та водночас формуючи у студентів практичні професійні компетентності. Аналіз договірних спорів крізь призму положень римського приватного права дозволяє глибше зрозуміти їх правову природу, структуру зобов'язань, істотні умови договору та логіку класифікації спорів, що сприяє підвищенню якості правового аналізу і ефективності досудового врегулювання конфліктів.

У рамках цього дослідження встановлено, що застосування напрацьовань римського цивільного права у практиці юридичних клінік позитивно впливає на формування правових позицій клієнтів, використання переговорів і елементів медіації, а також зменшення конфліктності у приватноправових відносинах. Юридичні клініки виступають ефективним інструментом альтернативного вирішення договірних спорів, здатним доповнювати судові механізми захисту прав та сприяти розвитку правової культури суспільства. Вважаємо, що в подальших наукових дослідженнях доцільно зосередити увагу на поглибленому аналізі спеціалізації юридичних клінік у вирішенні окремих видів договірних спорів, зокрема у цивільному, земельному та трудовому праві, а також на розробці уніфікованих методичних рекомендацій щодо застосування переговорів і медіації у клінічній практиці. Перспективним є також дослідження процесуальної ролі юридичних клінік у системі безоплатної правничої допомоги та можливостей їх інтеграції у механізми досудового і позасудового врегулювання правових спорів.

Література

1. Галай А. О. Пошук сучасних пріоритетів розвитку юридичних клінік в Україні. *Матеріали всеукраїнського науковопрактичного круглого столу «Діяльність юридичних клінік України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про безоплатну правову допомогу»», проведеного на базі експериментальної навчальної лабораторії «Правничка клініка» факультету правничих наук Національного університету «Киево-Могилянська академія» в рамках щорічної міжнародної науково-практичної конференції «Дні науки в НАУКМА»* (м. Київ, 27 січня 2012 р.). 2012. 24 с.
2. Про затвердження Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України : Наказ МОН України від 03.08.2006 № 592. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0956-06#Text> (дата звернення: 20.12.2025).
3. Про безоплатну правову допомогу : Закон України від 2 червня 2011 р. № 3460-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 51. Ст. 577.

4. Галай А. О. Основи юридичної клінічної практики : Навчально-методичний посібник / За ред. А. О. Галай. К. : Атіка, 2007. 204 с.
5. Дубчак Н. С. Окремі питання становлення юридичних клінік в Україні. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 18. Економіка і право: зб. наукових праць*. Випуск 12. К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. С. 37–42).
6. Доступність правової допомоги в умовах воєнного стану. Звіт за результатами дослідження. URL: https://www.undp.org/.../Reziurne_DOSTUPNIST_PRAVOVOI_DOPOMOGI_web+.pdf (дата звернення: 20.12.2025).
7. Підпригора О. А., Харитонов Є. О. Римське право : підручник. К. : Юрінком Інтер, 2003. 512 с.
8. Гринько С. Д. Договір як підстава виникнення зобов'язань за римським приватним правом. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 6. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/284369> DOI: 10.24144/2788-6018.2023.03.3 (дата звернення: 20.12.2025).
9. Дзера О. В. Зобов'язальне право: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 1998. 912 с.
10. Борисова В. І., Баранова Л. М., Домашенко М. В. та ін. Основи римського приватного права : підручник. Харків : Право, 2008. 224 с.
11. Майданик Р. А., Рябоконт Є. О. Римське приватне право : підручник / за ред. Р. А. Майданика, Є. О. Рябоконт. Київ : Алерта, 2023. 386 с.
12. Постанова Верховного Суду України у справі № 756/15123/18, провадження № 61-976св22, 12 травня 2022 р. URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?d=5&red=100003edd6e2d8aad383487258976210791ebb®num=104330072> (дата звернення: 20.12.2025).
13. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 20.12.2025).
14. Васирина Н. Механізм урегулювання цивільно-правового спору. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 8. С. 6–9.
15. П'ятовська І. Діяльність юридичних клінік як складова системи безоплатної правничої допомоги. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 7. С. 204–209.
16. Асоціація юридичних клінік України: офіційний сайт. URL: <https://legalclinics.in.ua/> (дата звернення: 20.12.2025).
17. Ільків Н. В. Оренда земель сільськогосподарського призначення в Україні: теоретичні й практичні аспекти: монографія. Львів : Львівський держ.ун-т внутр. справ, 2008. 296 с.
18. Кулинич П. Ф., Семчик В. І., Шульга М. В. Земельне право України. Академічний курс : підручник / за ред. П. Ф. Кулинич. Київ : Дім «Ін Юре», 2008. 600 с.
19. Мірошніченко А. М. Земельне право України : підручник: 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Алерта. 2011. 678 с.
20. Дараганова Н. В. Трудові спори : навч. посібник. Київ : Алерта, 2012. 272 с.
21. Венедіктов С. В. Трудове право України: підручник. 2-ге вид., переробл. і допов. Київ : Діа, 2024. 228 с.

References

1. Halai, A. O. (2012). *Poshuk suchasnykh priorytetiv rozvytku yurydychnykh klinik v Ukraini* [Search for modern priorities of development of legal clinics in Ukraine]. *Materialy vseukrainskoho naukovo-praktychnoho kruhloho stolu "Dialnist yurydychnykh klinik Ukrainy u zviazku z pryiniattiam Zakonu Ukrainy "Pro bezoplatnu pravovu dopomogu"*, provedenoho na bazi eksperymentalnoi navchalnoi laboratorii "Pravnycha klinika" fakultetu pravnych nauk Natsionalnoho universytetu "Kyievo-Mohylianska akademiia" v ramkakh shchorichnoi mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii "Dni nauky v NaUKMA" (Kyiv, January 27, 2012). 24 p. [in Ukrainian].
2. Pro zatverdzhennia Typovoho polozhennia pro yurydychnu kliniku vyshchoho navchalnoho zakladu Ukrainy (2006). [On approval of the Standard Regulation on a legal clinic of a higher educational institution of Ukraine]: Nakaz MON Ukrainy vid 03.08.2006 № 592. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0956-06#Text> [in Ukrainian].
3. Zakon Ukrainy "Pro bezoplatnu pravovu dopomogu" (2011). [Law of Ukraine "On Free Legal Aid"] vid 2 chervnia 2011 r. № 3460-VI. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. № 51. Art. 577 [in Ukrainian].
4. Halai, A. O. (2007). *Osnovy yurydychnoi klinichnoi praktyky* [Fundamentals of legal clinical practice]: navchalno-metodychnyi posibnyk / za red. A. O. Halaia. Kyiv: Atika, 204 p. [in Ukrainian].
5. Dubchak, N. S. (2010). *Okremi pytannia stanovlennia yurydychnykh klinik v Ukraini* [Some issues of the formation of legal clinics in Ukraine]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Serii № 18. Ekonomika i pravo*. Vyp. 12. Pp. 37–42 [in Ukrainian].
6. Dostupnist pravovoi dopomohy v umovakh voiennoho stanu (2025). [Accessibility of legal aid under martial law]. Research report. URL: https://www.undp.org/.../Reziurne_DOSTUPNIST_PRAVOVOI_DOPOMOGI_web+.pdf [in Ukrainian].
7. Pidpryhora, O. A., Kharytonov, Ye. O. (2003). *Rymske pravo* [Roman law]: pidruchnyk. Kyiv: Yurinkom Inter, 512 p. [in Ukrainian].
8. Hrynko, S. D. (2025). *Dohovir yak pidstava vynyknennia zoboviazan za rymskym pryvatnym pravom* [Contract as a ground for the emergence of obligations under Roman private law]. *Analitychno-porivnialne pravознавство*. № 6. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/284369>; DOI: 10.24144/2788-6018.2023.03.3 [in Ukrainian].

9. Dzera, O. V. (1998). *Zobov'yazalne pravo: navchalnyi posibnyk*. Kyiv: Yurinkom Inter. 912 p. [in Ukrainian].
10. Borysova, V. I., Baranova, L. M., Domashenko, M. V., et al. (2008). *Osnovy rym'skoho pryvatnoho prava* [Fundamentals of Roman private law]: pidruchnyk. Kharkiv: Pravo, 224 p. [in Ukrainian].
11. Maidanyk, R. A., Riabokon, Ye. O. (2023). *Rymske pryvatne pravo* [Roman private law]: pidruchnyk / za red. R. A. Maidanyka, Ye. O. Riabokonia. Kyiv: Alerta, 386 p. [in Ukrainian].
12. Postanova Verkhovnoho Sudu Ukrainy u spravi № 756/15123/18 (2022). [Resolution of the Supreme Court of Ukraine in case No. 756/15123/18], provadzhennia № 61-976sv22, May 12, 2022. URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?d=5®-num=104330072> [in Ukrainian].
13. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy (2003). [Civil Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 16 sichnia 2003 r. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> [in Ukrainian].
14. Vasylyna, N. (2019). *Mekhanizm urehliuvannia tsyvilno-pravovoho sporu* [Mechanism for settlement of civil law disputes]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 8. Pp. 6–9 [in Ukrainian].
15. Piatkovska, I. D. (2023). *Diialnist yurydychnykh klinik yak skladova systemy bezoplatnoi pravnychoi dopomohy* [Activities of legal clinics as a component of the free legal aid system]. *Yurydychni naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 7. Pp. 204–209 [in Ukrainian].
16. Asotsiatsiia yurydychnykh klinik Ukrainy. Ofitsiinyi sait [Association of Legal Clinics of Ukraine. Official website]. URL: <https://legalclinics.in.ua/> [in Ukrainian].
17. Ilkiv, N. V. (2008). *Orenda zemel silskohospodarskoho pryznachennia v Ukraini: teoretychni y praktychni aspekty* [Lease of agricultural land in Ukraine: theoretical and practical aspects]: monohrafiia. Lviv: Lvivskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav, 296 p. [in Ukrainian].
18. Kulynych, P. F., Semchuk, V. I., Shulha, M. V. (2008). *Zemelne pravo Ukrainy* [Land law of Ukraine]. Akademichnyi kurs / za red. P. F. Kulynycha. Kyiv: Dim "In Yure", 600 p. [in Ukrainian].
19. Miroshnychenko, A. M. (2011). *Zemelne pravo Ukrainy* [Land law of Ukraine]: pidruchnyk. 2nd ed., revised and expanded. Kyiv: Alerta, 678 p. [in Ukrainian].
20. Darahanova, N. V. (2012). *Trudovi spory* [Labor disputes]: navchalnyi posibnyk. Kyiv: Alerta, 272 p. [in Ukrainian].
21. Venediktov, S. V. (2024). *Trudove pravo Ukrainy* [Labor law of Ukraine]: pidruchnyk. 2nd ed., revised and expanded. Kyiv: Dia, 228 p. [in Ukrainian].

УДК 349.4:332.28

Курило Володимир Іванович

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри адміністративного та фінансового права
Національний університет біоресурсів і природокористування України*

Kurylo Volodymyr

*Doctor of Law, Professor,
Head of the Department of Administrative and Financial Law
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
ORCID: 0000-0003-1268-801X*

Адамович Оксана Вікторівна

*PhD, доцент кафедри цивільного та господарського права
Національний університет біоресурсів і природокористування України*

Adamovych Oksana

*PhD, Associate Professor of the Department of Civil and Commercial Law
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
ORCID: 0009-0005-8678-6060*

Горіславська Інна Вікторівна

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного та господарського права
Національний університет біоресурсів і природокористування України*

Gorislavska Inna

*PhD, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Civil and Commercial Law
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
ORCID: 0000-0002-1865-9132*

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-12-11729

ПОРЯДОК ВНЕСЕННЯ ЗМІН ДО ДОГОВОРУ ОРЕНДИ ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

PROCEDURE FOR AMENDING THE AGRICULTURAL LAND LEASE AGREEMENT

Анотація. Вступ. У статті досліджується порядок внесення змін до договору оренди земельної ділянки сільськогосподарського призначення в контексті чинного земельного та цивільного законодавства України. Розкрито правову природу змін до договору оренди, співвідношення понять «зміна істотних умов договору» та «переукладення договору», окреслено вимоги до форми, змісту й процедури оформлення відповідних змін.

Мета. Метою статті є комплексний аналіз правового регулювання порядку внесення змін до договору оренди земельної ділянки сільськогосподарського призначення, обґрунтування підстав коригування орендної плати, строку оренди, цільового використання земельної ділянки, а також зміни сторін у зобов'язанні (правонаступництво, відчуження права оренди тощо) а також формулювання практичних рекомендацій щодо удосконалення договірної й правозастосовної практики в цій сфері.

Матеріали і методи. Питанням вивчення історії оренди землі, розвитку безпосередньо договору оренди землі, займалися такі вчені, юристи-практики та науковці як Ю. Вовк, Є. Кельман, Р. Гнідан, І. Кирилюк, Н. Ільків та інші. Досліджено також законодавчі акти останнього часу, що покликані спростити цивільні правочини внесення змін до договорів оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення під час воєнного стану, зокрема, Закон України «Про внесення змін до деяких

законодавчих актів України щодо відновлення системи оформлення прав оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення та удосконалення законодавства щодо охорони земель», Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану» тощо.

Результати. Проаналізовано окремі проблемні аспекти судової практики щодо визнання недійсними додаткових угод, підписаних із порушенням вимог закону або без належних повноважень. На основі узагальнення нормативного матеріалу та наукових підходів сформульовано пропозиції щодо удосконалення договірної практики, зокрема стандартизації умов внесення змін, закріплення типових застережень про порядок погодження нових умов та посилення захисту прав сільськогосподарських товаровиробників.

Перспективи. Зазначено, що результати дослідження мають прикладне значення для практикуючих юристів, органів місцевого самоврядування та суб'єктів господарювання. Обмеженням дослідження є фрагментарність опублікованої судової практики й статистичних даних, що ускладнює формування повної емпіричної бази.

Ключові слова: правочин, договір оренди землі, земельна ділянка сільськогосподарського призначення, зміна договору, додаткова угода, істотні умови договору, орендна плата, судова практика.

Summary. Entry. The article examines the procedure for amending the lease agreement for agricultural land in the context of the current land and civil legislation of Ukraine. The legal nature of amendments to the lease agreement, the correlation of the concepts of “change of the essential terms of the agreement” and “renegotiation of the agreement” are disclosed, the requirements for the form, content and procedure for registration of relevant changes are outlined.

Purpose. The article is aimed at a comprehensive analysis of the legal regulation of the procedure for amending the lease agreement for agricultural land, substantiation of the grounds for adjusting the rent, lease term, intended use of the land plot, as well as changes of the parties in the obligation (succession, alienation of the lease right, etc.), as well as the formulation of practical recommendations for improving contractual and law enforcement practice in this area.

Materials and methods. The issue of studying the history of land lease, the development of the land lease agreement itself, was dealt with by such scientists, practicing lawyers and scientists as Y. Vovk, E. Kelman, R. Gnidan, I. Kyryliuk, N. Ilkiv and others. Recent legislative acts designed to simplify civil transactions for amending lease agreements for agricultural land plots during martial law have also been studied, in particular, the Law of Ukraine “On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on the Restoration of the System of Registration of Lease Rights for Agricultural Land Plots and Improvement of Legislation on Land Protection”, the Law of Ukraine “On Amendments to Certain Legislative Acts Ukraine to create conditions for ensuring food security under martial law”, etc.

Results. Certain problematic aspects of judicial practice regarding the invalidation of additional agreements signed in violation of the requirements of the law or without proper powers are analyzed. On the basis of the generalization of the normative material and scientific approaches, proposals are formulated to improve contractual practice, in particular, to standardize the conditions for making changes, to consolidate standard clauses on the procedure for agreeing on new conditions and to strengthen the protection of the rights of agricultural producers.

Prospects. It is noted that the results of the study are of applied value for practicing lawyers, local governments and business entities. The limitation of the study is the fragmentation of published judicial practice and statistical data, which complicates the formation of a complete empirical base.

Key words: land lease agreement, agricultural land plot, amendment to the agreement, additional agreement, essential terms of the agreement, rent, case law.

Постановка проблеми. Орендні відносини на українських землях почали формуватися ще з X століття, коли великі землевласники — князі, бояри та церковні установи — за умов надлишку земельних угідь стали передавати їх у користування іншим особам. Статтею 14 Конституції України визначено, що земля — основне національне багатство, що перебуває під особливою охороною держави. Право власності на землю гарантується. Це право набувається і реалізується громадянами, юридичними особами та державою виключно відповідно до закону. Проте, доволі складна система реєстрації і практика породжує конфліктні питання, що виникають між орендодавцями та орендарями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням вивчення історії оренди землі, розвитку безпосередньо договору оренди землі, займалися

такі вчені, юристи-практики та науковці як Ю. Вовк, Є. Кельман, Р. Гнідан, І. Кирилюк, Н. Ільків та інші.

Мета. Метою статті є комплексний аналіз правового регулювання порядку внесення змін до договору оренди земельної ділянки сільськогосподарського призначення, обґрунтування підстав коригування орендної плати, строку оренди, цільового використання земельної ділянки, а також зміни сторін у зобов'язанні (правонаступництво, відчуження права оренди тощо) а також формулювання практичних рекомендацій щодо удосконалення договірної й правозастосовної практики в цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Закону України «Про оренду землі», оренда землі — це засноване на договорі строкове платне володіння і користування земельною ділянкою, необхідною орендареві для проведення підприємницької та інших видів діяльності. Об'єктами оренди є земельні

ділянки, що перебувають у власності громадян, юридичних осіб, комунальній або державній власності.

Угода, що встановлює умови платного користування сільськогосподарською землею, називається договором оренди земельної ділянки сільськогосподарського призначення (далі — договір ОСП). Необхідність його укладення зумовлена низкою чинників: забезпеченням раціонального використання сільськогосподарських угідь, підвищенням надходжень до бюджету шляхом сплати земельного податку, а також впорядкуванням земельних відносин у цілому. Процедура підготовки та укладення такого договору врегульована Законом України «Про оренду землі» з урахуванням спеціальних положень, визначених Законом № 2698-IX [1].

Договір оренди земельної ділянки сільськогосподарського призначення має низку відмінностей від «звичайного» договору оренди землі. Такі особливості проявляються, зокрема, у такому:

- по-перше, встановлюється особливий мінімальний строк дії договору. Для земель, що використовуються для товарного сільськогосподарського виробництва, фермерських чи селянських господарств, мінімальний строк оренди становить 7 років; для ділянок із багаторічними насадженнями (плодовими, ягідними, горіхоплідними) — 25 років. Для земель, на яких здійснюється гідротехнічна меліорація, строк оренди не може бути меншим за 10 повних років.
- по-друге, для земель державної та комунальної власності передбачено спеціальний строк оренди — 1 рік. Така вимога обумовлена режимом воєнного стану й закріплена у Законі України № 2145-IX та Типовому договорі оренди землі, затвердженому постановою КМУ № 220.
- по-третє, у договорі фіксується обов'язок орендаря сплачувати орендні платежі ще протягом шести місяців у разі дострокового припинення договору з його ініціативи.
- нарешті, у договорі можуть встановлюватися спеціальні вимоги щодо способів обробітку земельної ділянки, збереження та відновлення її родючості тощо.

Частина перша статті 651 Цивільного кодексу України та стаття 30 Закону «Про оренду землі» встановлюють, що зміна чи розірвання договору можлива виключно за взаємною згодою сторін, у письмовій формі, шляхом укладення додаткової угоди, якщо інше прямо не передбачено законом або самим договором.

З огляду на диспозитивність договірних відносин сторони можуть включати до договору будь-які умови, які вважають для себе істотними, зокрема визначити детальний порядок внесення змін: перелік підстав чи обставин для їх ініціювання, форму та строк надсилання відповідної пропозиції тощо.

Якщо сторони не досягають згоди щодо коригування умов договору оренди землі, спір підлягає вирішенню в судовому порядку.

Зміни до договору оренди набирають чинності з моменту їх державної реєстрації у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно. Якщо ж умови договору змінюються на підставі судового рішення, вони вважаються чинними з дня набрання цим рішенням законної сили (якщо інший момент не визначено у самому рішенні) з подальшою державною реєстрацією таких змін.

Серед типових підстав для коригування договору можна виокремити, зокрема:

- спільне волевиявлення сторін щодо уточнення окремих умов;
- зміну строку оренди;
- перегляд розміру орендної плати та порядку її обчислення.

Ініціювати внесення змін має право будь-яка зі сторін у будь-який час. При цьому в договорі доцільно деталізувати процедуру такого ініціювання. Зміна обставин вважається істотною тоді, коли вони трансформувалися настільки, що за умови їх передбачення сторони або взагалі не уклали б договір, або погодили б його на суттєво інших умовах.

Відповідно до статті 126-1 Земельного Кодексу України, у договорі оренди землі, договорі про встановлення земельного сервітуту, а також у договорах про надання права користування земельною ділянкою для сільськогосподарських цілей чи для забудови може бути передбачено умову про їх поновлення.

Разом із тим така умова не допускається щодо договорів стосовно земельних ділянок державної чи комунальної власності, за винятком випадків, коли на відповідній ділянці розміщені будівлі або споруди, що належать користувачеві чи особі, яка набула право користування цією земельною ділянкою. Якщо в договорі прямо закріплено, що після закінчення строку його дії він підлягає поновленню, то по завершенні цього строку договір вважається поновленим на такий самий строк і на тих самих умовах. Таке поновлення відбувається без укладення сторонами окремого письмового правочину за умови, що жодна зі сторін не подала заяву про виключення з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно відомостей щодо поновлення договору. Інших дій від сторін для поновлення договору не вимагається.

Сторона, яка не бажає поновлювати договір, зобов'язана не пізніше ніж за один місяць до дня спливу строку його дії звернутися до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно із заявою про виключення відомостей про поновлення договору.

Якщо до дати закінчення строку договору така заява не подана, після настання цієї дати державна реєстрація відповідного речового права автоматично продовжується ще на один строк, тотожний попередньому.

Практичне удосконалення договірної та правозастосовної практики у сфері оренди земель сільськогосподарського призначення передбачає, насамперед, максимально чітку деталізацію умов договору,

зокрема порядку внесення змін, перегляду строку оренди та орендної плати. Доцільно закріплювати у договорі прозорий механізм реагування на істотну зміну обставин, а також зрозумілі правила поновлення договору із URLM на вимоги державної реєстрації. Важливим є належне документування волевиявлення сторін (письмове й електронне листування, додаткові угоди), застосування типових договірних конструкцій, узгоджених із судовою практикою, а також підвищення правової обізнаності орендодавців і орендарів шляхом залучення фахових юристів на стадії укладення та зміни договорів. Це сприятиме зниженню конфліктності, стабільності орендних відносин і раціональному використанню аграрних земель.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Узагальнюючи викладене, договір оренди земельної ділянки сільськогосподарського призначення постає як особлива договірна конструкція, що поєднує загальні положення цивільного та земельного законодавства з низкою спеціальних вимог. Специфіка такого договору проявляється у встановленні мінімальних строків оренди залежно від цільового використання земель, запровадженні особливих правил для земель державної та комунальної власності в умовах воєнного стану, покладенні на орендаря

додаткових обов'язків щодо сплати орендної плати при достроковому припиненні договору, а також у можливості встановлення спеціальних умов щодо способів обробітку землі та збереження її родючості.

Порядок зміни й поновлення договору оренди землі побудований на засадах диспозитивності та взаємної згоди сторін, але водночас жорстко прив'язаний до вимог щодо письмової форми, укладення додаткових угод і їх державної реєстрації. Законодавець надає сторонам широкий простір для деталізації підстав і процедури внесення змін, у тому числі щодо строку дії договору та розміру орендної плати, однак встановлює чіткі наслідки як для випадків досягнення згоди, так і для ситуацій її відсутності (судовий порядок вирішення спору). Окреме значення має механізм автоматичного поновлення договору за статтею 126–1 ЗК України, який посилює стабільність орендних відносин, але водночас вимагає від сторін належної правової обізнаності та своєчасного реагування через інструмент заяв до Державного реєстру речових прав. У сукупності це свідчить про прагнення законодавця забезпечити баланс інтересів орендодавця й орендаря, стабільність землекористування та ефективний обіг земель сільськогосподарського призначення.

Література

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відновлення системи оформлення прав оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення та удосконалення законодавства щодо охорони земель : Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 28. Ст. 97. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2698-20#Text> (дата звернення: 01.12.2025).
2. Земельний Кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3–4. Ст. 27. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (дата звернення: 01.12.2025).
3. Цивільний Кодекс України: *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40–44. Ст. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 01.12.2025).
4. Про оренду землі : Закон України від 06.10.1998 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161-14#top> (дата звернення: 01.12.2025).
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану : Закон України від 24.03.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-20#Text> (дата звернення: 01.12.2025).
6. Гнідан Р.М. Історико-правові аспекти оренди землі в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017.

References

1. On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on the Restoration of the System of Registration of Lease Rights for Agricultural Land Plots and Improvement of Legislation on Land Protection: Law of Ukraine. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR), 2023, No. 28, p.97. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2698-20#Text>
2. Land Code of Ukraine. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR), 2002, No. 3–4, art.27. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>
3. Civil Code of Ukraine: Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR), 2003, No. 40–44, p.356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
4. On Land Lease: Law of Ukraine of 06.10.1998. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161-14#top>
5. On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding the Creation of Conditions for Ensuring Food Security under Martial Law: Law of Ukraine dated 24.03.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-20#Text>
6. Gnidan R. M. Historical and Legal Aspects of Land Lease in Ukraine. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*. 2017.

УДК 347.1

Руденко Юлія Миколаївна

*кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Київський кооперативний інститут бізнесу і права*

Rudenko Yuliia

*Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of Department Social Sciences and Humanities
Kyiv Cooperative Institute of Business and Law
ORCID: 0000-0002-2276-199X*

Долід В'ячеслав Валентинович

*кандидат історичних наук, доцент,
заступник директора з науково-педагогічної та навчальної роботи
Рівненський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти*

Dolid Viacheslav

*Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Deputy Director for Scientific, Pedagogical and Academic Affairs
Rivne In-Service Teacher Training Institute
ORCID: 0000-0002-8445-5410*

Астахов Віктор Вікторович

*кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри економіки та права,
декан факультету «Бізнес-управління»
Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія»*

Astakhov Victor

*PhD in Law, Associate Professor,
Professor of the Department of Economics and Law,
Dean of the Business Administration Faculty
Kharkiv University of Humanities «People's Ukrainian Academy»
ORCID: 0000-0002-9751-749X*

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-12-11726

ФОРМУВАННЯ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ В СИСТЕМІ ОСВІТИ: СТРАТЕГІЯ, МЕТОДИ ТА ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ

FORMATION OF ANTI-CORRUPTION CULTURE IN THE EDUCATION SYSTEM: STRATEGY, METHODS AND EFFECTIVENESS ASSESSMENT

Анотація. Вступ. Сучасний стан освітнього сектору, і системи освіти загалом, в Україні характеризується небезпечними тенденціями укорінення корупційних практик і толерантності до корупції, причому як з боку самих освітян, так і здобувачів освіти. Масштаби цього руйнівного для суспільства явища підтверджують статистичні дані опитувань та аналітичні публікації експертів. На тлі такого ландшафту постає необхідність пошуку ефективних шляхів формування антикорупційної культури в системі освіти, без чого суто каральні механізми боротьби з корупційними явищами, на основі кримінального права, не принесуть бажаного результату.

Мета. Аналіз стану корупції в системі освіти України та вивчення факторів, що впливають на формування антикорупційної культури, особливо з урахуванням зарубіжного досвіду, є важливою складовою досліджень у контексті цивільного

права. Такий підхід дозволяє не лише виявити слабкі місця освітньої системи, які сприяють поширенню корупції, але й визначити ефективні стратегії її подолання. Залучення прикладів з інших країн допомагає адаптувати успішні практики під локальні умови, враховуючи нюанси правового регулювання та соціокультурної специфіки України.

Методи. У ході дослідження використовувалися теоретичні методи, зокрема: аналіз для вивчення факторів і рушійних сил корупції в українській системі освіти, синтез для узагальнення компонентів правового та соціального середовища, які сприяють формуванню антикорупційної культури, системний аналіз для визначення взаємозв'язків та взаємовпливу розглянутих факторів і явищ, а також моделювання для розроблення інтегральної моделі створення антикорупційної культури в освіті.

Результати. Показано, що саме цивільно-правова, а не кримінально-правова основа повинна стати фундаментом створення антикорупційної культури в системі освіти. Розглянуто зокрема зарубіжні підходи до побудови ефективних антикорупційних програм в закладах освіти. Особливу увагу приділено *due diligence*, на основі якої побудовано інтегральну модель формування антикорупційної культури в системі освіти.

Перспективи. Дослідження антикорупційної проблематики в сфері освіти розкриває перед українським цивільним правом значний потенціал, який здатен сформував в рамках цивільно-правової науки важливу базу для досліджень. Вона не лише може зміцнити теоретичні обґрунтування особливих механізмів регулювання владних відносин у національному правопорядку, а й забезпечити практичну актуальність напрацювань у цій галузі права.

Ключові слова: антикорупційні програми, цивільне право, *due diligence*, соціальний контроль корупції.

Summary. Introduction. The current state of the education sector, and the education system in general, in Ukraine is characterized by dangerous trends of entrenched corrupt practices and tolerance for corruption, both on the part of teachers and students. The scale of this destructive phenomenon for society is confirmed by statistical data from surveys and analytical publications by experts. Against this backdrop, there is a need to find effective ways to foster an anti-corruption culture in the education system, without which purely punitive mechanisms for combating corruption based on criminal law will not bring the desired results.

Purpose. Analyzing corruption in Ukraine's education system and studying the factors that influence the formation of an anti-corruption culture, especially taking into account foreign experience, is an important component of research in the context of civil law. This approach allows not only to identify weaknesses in the education system that contribute to the spread of corruption, but also to determine effective strategies for overcoming it. Drawing on examples from other countries helps to adapt successful practices to local conditions, taking into account the nuances of legal regulation and the socio-cultural specifics of Ukraine.

Methods. The study used theoretical methods, including: analysis to examine the factors and driving forces of corruption in the Ukrainian education system; synthesis to generalize the components of the legal and social environment that contribute to the formation of an anti-corruption culture; system analysis to determine the interrelationships and mutual influence of the factors and phenomena under consideration, as well as modeling to develop an integrated model for creating an anti-corruption culture in education.

Results. It is shown that civil law, rather than criminal law, should be the foundation for creating an anti-corruption culture in the education system. In particular, foreign approaches to building effective anti-corruption programs in educational institutions are considered. Special attention is paid to *due diligence*, on the basis of which an integrated model for forming an anti-corruption culture in the education system is built.

Prospects. Research into anti-corruption issues in education reveals significant potential for Ukrainian civil law, which could form an important basis for research within the field of civil law. It can not only strengthen the theoretical foundations of specific mechanisms for regulating power relations in the national legal system, but also ensure the practical relevance of developments in this area of law.

Key words: anti-corruption programs, civil law, *due diligence*, social control of corruption.

Постановка проблеми. Однією з найактуальніших проблем українського суспільства є корупція в сфері освіти. Небезпека корупції в академічному середовищі полягає у масовій поширеності та системності. Академічна корупція відрізняється високою соціальною небезпекою. Вона зумовлює деградацію та розпад суспільства. Одним із негативних наслідків хабарництва у закладах освіти є залучення до практики корупції молодого покоління. Пройшовши таку «школу», випускник надалі починає ставитися до хабаря як до норми, підтримуючи та поширюючи цю хибну соціальну практику на всі галузі та сфери життєдіяльності держави. Найбільшою проблемою в українській освіті є формування толерантності до корупції у процесі навчання, особливо у вищій

освіті [1]. За словами міністра освіти та науки України О. Лісового, «сьогодні до закладу вищої освіти громадянин приходять за дипломом про вищу освіту, а не за знаннями...» [2]. За останній рік ситуація із корупцією в Україні погіршилася. Непоодинокі випадки проявів корупції у школах. За даними опитування Київського міжнародного інституту соціології (КМІС), 29% респондентів заявили, що за останній рік керівництво закладів освіти чи вчителі вимагали у них чи членів сім'ї хабар — у вигляді грошей, подарунків, протекції чи послуг [3].

Тим часом корупція в системі освіти, особливо вищої, становить серйозну загрозу національній безпеці, верховенству права, демократії та правам людини, рівності та соціальній справедливості, пов-

ноцінному функціонуванню освітніх організацій на основі права та закону, їх економічному розвитку [4]. Як показує соціальна практика, сучасне суспільство зацікавлене у якісній підготовці кадрів для ринкової економіки та соціальної сфери [5]. Однак наявність корупції у закладах вищої освіти не тільки сприяє множенню числа професійно непридатних «фахівців», а й знижує загальний рівень освіти, зумовлює його незатребуваність.

Унікальність корупції в українській освіті забезпечується своєрідним «both way», де корупція поширюється на обидві сторони. Наприклад, понад 80% студентів заочного відділення дозволяють собі, особливо не приховуючи та організовуючись у групи, вкласти в залікову відомість від 1000 грн і більше, і віддати їх викладачеві, з «надією» і, звісно, з упевненістю, що він «дистанційно» поставить потрібну оцінку. Дивно, але факт, що 20% студентів, які реально готові скласти іспит, покірно підкоряючись більшості, докладають необхідну суму [6]. Саме в такій системі цінностей освіта дає не освіченість, а її відсутність, а ключовим успіхом для студентів стає отримання паперу про освіту — диплом. Це призводить до тотальної корупції та формує антимотивацію до освіти, знижуючи її престиж в очах суспільства.

У той же час, низька результативність існуючих форм, методів і механізмів соціального контролю корупції в системі вищої освіти, відсутність комплексного підходу до протидії цьому явищу ще більше посилюють ситуацію, що склалася.

Правоохоронці найчастіше фіксують прояви корупції щодо нижчих рівнів менеджменту та працівників закладів освіти. Проте вкрай рідкісними є випадки, коли до поля зору правоохоронних органів потрапили ректори. Чисто обмежувальні та каральні заходи навряд чи можуть мати суттєвий позитивний вплив на зниження рівня корупції в системі освіти, якщо не буде сформовано системну ефективну антикорупційну культуру. У цьому контексті слід звернути особливу увагу, зокрема, на роль цивільного права у формуванні антикорупційної культури.

Цивільне право, хоч і не є основним інструментом формування антикорупційної культури в освіті, посередньо сприяє їй через формування правосвідомості та громадянської відповідальності як у здобувачів освіти, педагогічних і науково-педагогічних працівників, закріплюючи цінність законності та нетерпимості до корупції, а також через регулювання відносин власності та договорів, які можуть стати майданчиком для корупційних проявів, що вимагають розуміння правових наслідків для формування антикорупційної поведінки та мислення.

Таким чином, важливою науковою проблемою є пошук можливостей формування антикорупційної культури в системі освіти на основі «системного ефекту» цивільного права, а також завдяки застосуванню міждисциплінарної перспективи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблема корупції привертає увагу багатьох науковців. Окремі питання корупції в освіті були відображені у дослідженнях О. Я. Прохоренко, Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова, А. П. Закалюка, В. С. Зеленецького, О. Г. Кальмана, М. І. Камлика, В. А. Клименко, М. І. Мельника, В. О. Навроцького, В. І. Шакуна, І. В. Патерило, О. О. Дриголь, І. В. Мельченко, О. Л. Соколенко, О. С. Бондаренко, К. А. Бабенко, Н. Г. Діденко, М. В. Кондрашова та інших.

О. Соколенко [7] наголошує, що боротьба з корупцією у закладах вищої освіти являє собою складний і тривалий процес і для його реалізації необхідні спільні зусилля усіх зацікавлених сторін. І. Хохлова [8] зазначає, що в освітній сфері сучасного періоду, де домінуючим є прагнення до максимізації доходів, ключового значення набуває розробка надійних та ефективних механізмів для боротьби з корупцією. Роль закладів освіти та інших освітніх структур у боротьбі з корупцією не можна недооцінювати. Вони мають ключову функцію у вихованні цінностей відповідальності та цілісності в академічному середовищі, закладаючи основи етичної поведінки та відкритості як серед учнів, так і серед викладацького складу.

І. Патерило здійснила аналіз чинних нормативно-правових актів і визначила ключові причини, що сприяють поширенню корупції у закладах вищої освіти України [9]. Авторка розробила комплекс заходів для зниження корупційних ризиків на різних рівнях освітньої системи. Зокрема, запропоновано призначення відповідальних осіб для протидії корупції, створення анонімних каналів для повідомлення про випадки корупції, організацію тренінгів, а також запровадження контролю за якістю освітнього процесу в ЗВО. Для викладачів рекомендується впровадження об'єктивних підходів до оцінювання знань студентів, розробка спеціальних курсів з академічної доброчесності та ініціювання діалогу з адміністрацією університетів щодо впровадження антикорупційних заходів.

У статті 2023 року «Боротьба з корупцією у сфері вищої освіти на державному рівні» О. Дриголь [10] досліджує причини поширення корупції в системі вищої освіти України, її історичне підґрунтя, особливості проявів та ключових учасників правопорушень. Авторка акцентує увагу на державній антикорупційній політиці, аналізуючи Державну антикорупційну програму на 2023–2025 роки, яка включає конкретні заходи для мінімізації корупційних ризиків. У роботі також розглядається вплив радянської спадщини на академічне середовище, а також визначаються фактори, що сприяють формуванню корупційних практик. Дослідниця підкреслює значущість антикорупційної освіти та автоматизації освітніх процедур як важливих механізмів профілактики.

Н. Максименцева [11] у своїй роботі аналізує проблеми, пов'язані з інституціоналізацією корупції

в системі вищої освіти України. У статті розглянуто ключові аспекти протидії корупції в цій сфері через вивчення корінних причин та механізмів поширення корупційних практик. Також надано рекомендації для розвитку справедливого та ефективного освітнього середовища в країні. Авторка підкреслює важливість проведення реформ та модернізації системи управління, спрямованих на підвищення якості освіти і забезпечення рівного доступу до неї. Для досягнення цих цілей необхідна активна співпраця всіх зацікавлених сторін, а також усвідомлення, що боротьба з корупцією є тривалим і безперервним процесом.

Іноземні експерти [12] відзначають, що ступінь впливу корупції на освіту варіюється від країни до країни, але система освіти часто входить до числа найбільш вразливих секторів. Серед причин цього — висока соціальна значимість освіти та той факт, що витрати на освіту зазвичай є одними з найбільших, якщо не основними, статтями державних бюджетів, складаючи в середньому 15% від загальних державних асигнувань у всьому світі. Сектор освіти часто є одним з найбільших джерел зайнятості, а кошти на освіту розподіляються по всій країні між безліччю суб'єктів, що, як правило, послаблює адміністративний контроль і збільшує ймовірність «витоку» коштів. У більшості суспільств рівень освіти є також основним засобом соціального просування, що робить освіту життєвою необхідністю і ставить багатьох людей у залежне становище.

Кріс Шор [13] зазначає, що розповіді про корупцію, подібно до «звинувачень у чаклунстві», дають змогу проаналізувати соціальні відносини, економічні інтереси та приховані структури влади. Виходячи за межі критики університетської адміністрації як бюрократичної, егоїстичної структури, інтереси якої все більше суперечать академічній місії університету, автор задає питання: що таке корупція в академічному середовищі і як ця гіпотетична проблема пов'язана з академічним капіталізмом та зростанням культури аудиту? На завершення він оцінює наслідки для антропології корупції зростаючого проникнення в університети все більш комерційно орієнтованої податкової індустрії, якій, на думку деяких, не можна довіряти навіть саморегулювання.

Най-Ін Ван [14] дослідив помірний посередницький вплив причин корупції в школах на її наслідки через запобігання та контроль, що просуваються моральним імпульсом лідерів. Автор опитав учасників освітнього процесу 81 тайваньської початкової та середньої шкіл; 1024 директори шкіл, адміністративний персонал, вчителі та батьки заповнили анкети, які були надалі проаналізовані автором за допомогою моделювання структурних рівнянь. Запобігання та контроль корупції, що просуваються моральним імпульсом лідерів, частково опосередковували взаємозв'язок між причинами та наслідками корупції. Розкрадання (некримінальна форма) посилювало,

а порушення закону (кримінальна форма) послаблювало інтенсивність запобігання та контролю корупції, що просуваються моральним імпульсом лідерів. У статті робиться висновок, що лідери в галузі освіти повинні використовувати моральне лідерство для зменшення розкрадання коштів та створення механізмів інформування про порушення в соціальних мережах, щоб підтримати запобігання та контроль корупції та перешкоджати порушенням закону.

Що ж стосується функцій цивільного права у боротьбі з корупцією в сфері освіти, цьому питанню фактично не приділяється уваги в науковому дискурсі як в Україні, так і за кордоном. Тим більше не розглядається зв'язка «цивільне право ↔ антикорупційна культура». Між тим, відсутність інструментів цивільного права в інструментарію формування антикорупційної культури в системі освіти звужує ландшафт можливостей такого формування.

Метою статті є аналіз стану корупції в системі освіти в Україні та дослідження факторів формування антикорупційної культури, зокрема на основі зарубіжного досвіду, в ландшафті цивільного права.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є статистичні дані та експертні аналітичні публікації з проблеми корупції в освітньому секторі України та в зарубіжних країнах, а також наукові публікації (статті та монографічні роботи) українських і зарубіжних авторів, присвячені формуванню антикорупційної культури в освітньому секторі.

У дослідженні застосовувалися теоретичні методи: аналіз (для аналізу факторів і драйверів корупції в українській системі освіти), синтез (для узагальнення елементів правового і соціального поля формування антикорупційної культури), метод системного аналізу (для аналізу взаємозв'язків і взаємовпливу між розглянутими факторами і явищами), метод моделювання (для побудови інтегральної моделі формування антикорупційної культури в системі освіти).

Виклад основного матеріалу. Очевидна неефективність антикорупційних заходів у сфері освіти, що виявляється в низькому рівні підготовки кадрів, який не дозволяє забезпечити сучасні потреби суспільства, у зниженні привабливості української освіти на міжнародній арені, висвітлює в сучасній освітній практиці суперечність між, з одного боку, наявністю в системі освіти такого антисоціального явища, як корупція, з іншого — недостатнім рівнем розвитку механізмів, форм і методів соціального контролю цієї девіації.

Основними компонентами, що характеризують корупцію в системі вищої освіти, є: історична обумовленість і сучасна прагматична раціональність досліджуваного феномену, недосконалість антикорупційного законодавства та прогалини в правовому регулюванні сфери освіти; низький рівень правозастосовної практики; нерозвиненість системи адміністративного контролю корупції у закладах

вищої освіти; недостатня активність соціальної бази у профілактиці корупції в системі вищої освіти [15].

Київський міжнародний інститут соціології опублікував результати дослідження «Стан корупції в Україні 2024: сприйняття, досвід, ставлення», серед яких вельми тривожні цифри: 29% тих громадян, хто мав досвід контакту із закладами освіти протягом останніх 12 місяців, відповіли, що керівництво шкіл та вчителі вимагали від них або членів родини хабаря (грошей, подарунка, послуги, або протекції). Показово, що цей відсоток суттєво зріс порівняно з 2023 роком — тоді цей показник становив 22% [16].

У свою чергу, корупція у вищій освіті проявляється у численних формах, включаючи хабарництво, розкрадання, шахрайство, здирництво, фаворитизм, кумівство, протекціонізм, фіктивних викладачів, несанкціоноване репетиторство, несправедливе підвищення по службі, зловживання державним майном, порушення етики наукових досліджень, обман та плагіат.

Дані опитувань свідчать, що більшість українців асоціюють корупцію переважно з високопосадовцями та центральною владою. У той самий час результати досліджень теж вказують на доволі поширений рівень побутової корупції серед населення [17]. Попри те, що корупція на високому рівні, ймовірно, завдає більшої шкоди державі, впливаючи на якість управління чи сприяючи утворенню монополій, побутова корупція формує середовище толерантності до таких дій. Це підтримує замкнене коло корупції, коли людина може виправдовувати свою участь у ній тим, що це вже стало своєрідною «суспільною традицією». У підсумку високорівнева та побутова корупція взаємно сприяють одна одній, поступово нормалізуючи їхнє сприйняття в суспільстві.

Зарубіжні вчені Девід Чепмен та Саміра Лінднер [18] стверджують, що одна з причин, чому освіта загалом, а вища освіта зокрема, є особливо вразливою до корупції, полягає в тому, що рішення, які, як вважається, мають значний вплив на життя людей, широко розподілені між низкою так званих «воротарів» у структурі освіти. У контексті університету окремі викладачі, персонал студентських служб та адміністратори приймають рішення, які можуть мати важливі наслідки як для студентів, так і для колег. Іншою причиною є те, що багато ключових видів діяльності у сфері вищої освіти, таких як викладання, наукові дослідження та багато аспектів адміністративної роботи, здійснюються в основному поза полем зору інших співробітників університету. Наприклад, методи оцінювання застосовувані викладачами або позакласне репетиторство є в основному невидимими для колег. Багато щоденних адміністративних рішень, які приймають високопосадовці, можуть бути в значній мірі невидимими для викладацького складу або студентів. Одним з найбільших ризиків корупції у вищій освіті є те, яке послання вона над-

силає поколінню, що навчається. Хоча існує безліч прикладів масштабної корупції в університетах, саме поширена дрібна корупція, яка пронизує щоденні операції в аудиторіях та на території університету, може бути найбільш згубною для суспільства в цілому в довгостроковій перспективі. Справжня шкода виникає, коли співробітники та студенти починають вірити, що особистий успіх досягається не завдяки заслугам і наполегливій праці, а завдяки фаворитизму, хабарництву та шахрайству. Поширена дрібна корупція руйнує зв'язок між особистими зусиллями та очікуванням винагороди, що, в свою чергу, може обмежити віддачу від економічних і соціальних інвестицій суспільства у вищу освіту. Цей розрив у зв'язку між особистими зусиллями та винагородою, якщо він стане широко поширеним, може підірвати громадянське суспільство в майбутньому.

«Нормалізація» корупції починається в школах та університетах. У випадках, коли корупція чи недобросовісна поведінка знаходять прийняття у навчальних закладах, існує ризик, що учні візьмуть ці моделі поведінки із собою у доросле життя. Особливо занепокоєння викликає висока толерантність молоді до корупції, про що свідчать дані опитувань.

За результатами опитування, проведеного «Вокс Україна» у 2023 році, лише 56% учнів, у чиїх школах або коледжах існує шкільний фонд, зазначають, що внески до цього фонду є цілком добровільними. 44% відсотки учнів закладів середньої освіти збирають гроші у фонд класу(групи), 62% — на подарунки вчителям. Найбільш поширеною практикою збір коштів є у ліцеех/гімназіях, найменш — в коледжах [17]. Вищевказане опитування було проведене серед підлітків 15–18 років, щоб дізнатися, як вони розуміють корупцію і наскільки часто вони залучені до корупційних практик. Результати опитування виявились доволі тривожними (див. Рис. 1). Рівень толерантності до побутової корупції, зокрема до практики дарування «невеликих подарунків» вчителям, залишається досить високим і відповідає загальному рівню суспільного сприйняття дрібної корупції.

Слід звернути увагу на значні зміни в організації університетів за останні два десятиліття, що стали наслідком послідовних хвиль неоліберальних реформ, які більшість країн Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) впроваджували протягом цього часу, а також на проблеми, які ці зміни створюють для боротьби з корупцією. Ці реформи призвели до зростаючої маркетизації університетів і запровадили низку нових форм підзвітності та контролю, заснованих на принципах фінансового обліку та нового державного управління. Їхньою початковою метою було запровадження економічної та адміністративної ефективності в управлінні академічною сферою, сприяння інноваціям та підприємству. Але ця «модель університетського підприємства» [6], яку називають «академічним капіталізмом», породила як нові можливості, так

Рис. 1. Результати опитування «Вокс Україна» стосовно ставлення підлітків (15–18 років) до корупції, в тому числі в освіті

Джерело: [17]

і нові протиріччя. Що важливіше, ці зміни також відображають зростання «культури аудиту» [6]. Термін «культура аудиту» означає те, як методи, практики та раціональні підходи бухгалтерського обліку вийшли за межі сфери фінансів і стали основними принципами організації та інструментами управління в організаціях як державного, так і приватного сектору. Культура аудиту — це сукупність різних політичних процесів, технологій бухгалтерського обліку та моральних приписів, які здійснюють вплив через нормалізацію та натуралізацію певних способів мислення та фінансових форм управління. В академічних колах культура аудиту поширюється від урядовців, керівництва університетів та менеджерів факультетів до керівників шкіл, кафедр та окремих викладачів у рамках дедалі більш поширених ініціатив з вимірювання та підвищення продуктивності та ефективності роботи персоналу.

Ослаблюючи державний контроль і встановлені регуляторні практики, неоліберальна політика відкрила «широкі позаправові можливості для привласнення і впливу» [19]. В умовах скорочення бюджетів і посилення конкуренції за статус і ресурси ці тенденції сприяли появі більш «гнучких» підходів до порушення правил і тлумачення того, що є прийнятною практикою [18]. Конкуренція за ресурси, славу та популярність чинить надзвичайний тиск на заклади вищої освіти. Найбільш вразливими до корупції є слабкіші заклади, які не мають контролю або управлінської сили. У деяких випадках корупція проникла в цілі системи вищої освіти і загрожує репутації наукових досліджень та випускників, незалежно від їхньої вини чи невинуватості.

Слід зазначити, що сучасна міждисциплінарна теорія у сфері протидії корупції (антикорупційна теорія) виділяє найрізноманітніші антикорупційні стратегії, що надають реформаторам великий вибір у пріоритетах, послідовності, механізмах. Наприклад, такі стратегії класифікуються [19]:

- за основним акцентом антикорупційних реформ на розвитку культури нетерпимості до корупції, інституційних перетвореннях або каральних заходах щодо корупціонерів: відповідно, стратегія усвідомлення, стратегія усунення умов для корупції та стратегія боротьби;
- за культурними типами, в яких розвиваються корупційні практики, що вимагають різного набору інструментів: тип родинних відносин, тип відносин «патрон-клієнт», відносини «лідер-послідовник», відносини громадянської культури;
- за сценарієм боротьби з системними рисами корупції.

Примітивне переслідування корупціонерів не дасть потрібних результатів. Зусилля повинні бути спрямовані на інституційні зміни у сфері освіти і особливо управління освітою. Ці зміни повинні відбуватися в напрямку посилення академічної та фінансової автономії закладів освіти, що посилить також і їх відповідальність. Зусилля повинні бути спрямовані саме на формування антикорупційної культури.

Загалом, формування антикорупційної культури в освіті — це цілеспрямований процес виховання і навчання, спрямований на розвиток у здобувачів освіти і педагогів нетерпимості до корупції, формування високих морально-етичних принципів, пра-

восвідомості та активної громадянської позиції, що досягається через впровадження антикорупційних політик, проведення просвітницьких заходів, розробку навчальних курсів та виховання цінностей чесності, справедливості та відповідальності.

Серед основних функцій антикорупційної освіти та формування відповідної антикорупційної культури — освітня, комунікативна, профілактична, правозастосовча, інтегруюча, трансформаційна.

Сутність профілактичної функції антикорупційної освіти — своєчасне виявлення та усунення індивідуальних передумов для вчинення правопорушень у сфері корупційних діянь. Правозастосовна функція антикорупційної освіти та формування антикорупційної культури полягає в імплементації положень законодавства та підзаконних нормативних правових актів про протидію корупції. Інтегруюча функція пов'язана із залученням до процесу боротьби з корупцією різних суб'єктів права, що мають різні статуси. Інноваційна функція проявляється у виробленні нових норм, цінностей і стандартів антикорупційної діяльності в системі освіти. Трансформаційна функція сприяє досягненню кінцевої і фундаментальної мети — викорінення корупції (трансформації, вдосконалення суспільних відносин). При побудові відповідних процесів формування антикорупційної культури на основі цих функцій особливу увагу слід приділити цивільному праву.

Цивільне право відіграє ключову роль у протидії корупції, забезпечуючи механізми для відшкодування збитків, визнання недійсності корупційних угод, повернення незаконно набутого майна та захисту прав постраждалих осіб. На відміну від кримінального і адміністративного права, які спрямовані на покарання винних у корупції, цивільне право допомагає відновити справедливість для постраждалих — як громадян, так і держави, — повертаючи ресурси та забезпечуючи рівність усіх перед законом. Це охоплює неправомірні угоди, розкрадання майна через шахрайство, зловживання довірою та інші незаконні дії, що завдають шкоди суспільству.

В цьому контексті слід зазначити, що серед сфер, у яких традиційно присутні корупційні ризики — управління об'єктами державної власності МОН.

Освітні заклади для виконання своїх функцій забезпечуються як рухомим, так і нерухомим майном, включаючи будівлі, земельні ділянки, обладнання, транспортні засоби, службове житло та інші ресурси. Для збереження зазначених активів та запобігання службовим зловживанням у ч. 4 ст. 80 Закону України «Про освіту» передбачено обмеження стосовно їх використання та розпорядження. Однак через слабкий контроль та зловживання з боку окремих керівників установ нерідко трапляються випадки його ймовірного незаконного відчуження або використання не за призначенням.

Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК) в Україні виділяє такі ключові ко-

рупційні практики, пов'язані з управлінням майном закладів освіти:

- можливе незаконне відчуження об'єктів нерухомості освітніх закладів;
- передача нерухомості в оренду з подальшим використанням для цілей, не пов'язаних з освітнім процесом;
- надання земельних ділянок закладів освіти у користування суб'єктам господарювання під виглядом «спільної діяльності»;
- укладення та реалізація інвестиційних договорів, що призводять до забудови територій навчальних закладів.

Закон України «Про запобігання корупції», прийнятий в 2014 році, охоплює різні питання щодо освіти. Основні моменти є такими: Закон визначає перелік корупційних правопорушень, які можуть стосуватися навчальних закладів, зокрема зловживання владою в особистих інтересах. Він також містить чіткі положення, спрямовані на їхнє запобігання. Серед них — впровадження антикорупційних програм, обов'язкове декларування доходів і майна, а також створення механізмів для звітування та моніторингу [20]. У закладах освіти значний акцент робиться на запобіганні конфлікту інтересів, адже особисті інтереси можуть впливати на виконання службових обов'язків та ухвалення рішень. Також впроваджуються правила, які забезпечують прозорість фінансових операцій і звітності, зокрема в навчальних установах. Такий підхід сприяє мінімізації ризиків корупції. Механізми повідомлення передбачають законодавчо визначену процедуру для анонімного інформування про випадки корупції в освітніх закладах, а також забезпечують захист викривачів. У документі закладено норми, які спрямовані на впровадження антикорупційних програм в освітніх установах та стимулювання активної участі студентів і працівників у протидії корупції. Цей аспект заслуговує окремої уваги.

Закон України «Про запобігання корупції» [21] передбачає створення в державних організаціях ряду антикорупційних інституцій, механізмів і інструментів, спрямованих на протидію корупційним проявам. Серед них виділяються робота уповноваженого підрозділу із запобігання корупції, впровадження антикорупційної програми, система управління корупційними ризиками, а також функціонування інституту викривачів та інші заходи.

Цивільне право орієнтоване на захист приватних інтересів, тоді як цей Закон спрямований на охорону інтересів держави та суспільства від корупційних проявів. Водночас заслуговує на увагу позиція Є. Крука, який зазначає, що роль держави не обмежується гарантуванням реалізації правовідносин цивільної відповідальності, що виникають через правопорушення, перед окремими особами. Держава також виступає як суб'єкт таких правовідносин, завдяки чому вони набувають додаткового соціаль-

ного значення. Цей ціннісний аспект проявляється у засудженні винної протиправної поведінки особи (громадянина чи організації), яка скоїла правопорушення, а також у неприйнятті порушення правопорядку та суспільних норм [22].

На даний момент у Верховній Раді України зареєстровані законопроекти № 14056 «Про внесення змін до Цивільного кодексу України у зв'язку з оновленням (рекодифікацією) положень книги першої» та № 14057 «Про внесення змін до Цивільного кодексу України у зв'язку із оновленням (рекодифікацією) положень книги другої», ініціатором яких є Голова Верховної Ради Р. Стефанчук. Метою законопроекту № 14056 є комплексне оновлення загальних положень та інститутів приватного (цивільного) права, викладених у першій книзі Цивільного кодексу України. Це оновлення має на меті створення сучасної, узгодженої та ефективної правової бази для регулювання приватних відносин. Проект зосереджується на впровадженні основних принципів приватного права, адаптованих до європейських стандартів та вимог ХХІ століття, відповідаючи одночасно потребам бізнесу, інвесторів і громадян у прозорих і стабільних правових інструментах. Для досягнення цієї мети передбачено рекодифікацію першої книги, яка включатиме як концептуальні зміни, так і точкові виправлення для усунення наявних прогалин і невідповідностей.

Об'єктами цивільних прав можуть бути речі, включно з грошима та цінними паперами, майнові права, результати виконаних робіт і наданих послуг, плоди інтелектуальної діяльності, інформація, а також інші матеріальні й нематеріальні блага. Законопроект приділяє суттєву увагу деталізації поняття цифрових речей (ст. 177–5). У ньому наведено чітке визначення: цифрова річ — це благо, яке створюється та існує виключно в цифровому середовищі й має майнову цінність. Документ пропонує невичерпний список прикладів цифрових речей: серед них віртуальні активи, цифровий контент, бази даних, доменні імена, облікові записи в цифрових системах тощо. Для ландшафту розуміння «еволюції» корупції в сфері освіти це є дуже важливою інновацією з огляду на те, що вже існують випадки коли викладачі беруть хабарі в криптовалюті.

Секторальні підходи до антикорупційної реформи дозволяють зацікавленим сторонам зосередитися на конкретних випадках корупційної поведінки та стимулах, що лежать в їх основі. Існує цілий ряд інструментів, які допомагають експертам-практикам виявляти корупцію в освіті, співпрацювати із зацікавленими сторонами для визначення пріоритетних проблем, а також розробляти та впроваджувати стратегії їх подолання. Оцінка корупційних ризиків та формулювання стратегій їх подолання повинні бути процесом, який здійснюється на місцевому рівні та під місцевим керівництвом, щоб забезпечити політичну підтримку та реалістичність. Картування кон-

тексту з використанням таких інструментів, як аналіз політичної економіки, аналіз влади та впливу, а також підхід «Цілісність освітніх систем» (INTES), може допомогти визнати, де існують проблеми корупції, та визначити ймовірних союзників або супротивників запропонованих реформ. Актори розвитку повинні надавати пріоритет найнагальнішим проблемам. Вони повинні брати участь у діалозі та досягненні консенсусу, щоб домовитися про те, що потрібно вирішити в першу чергу, з урахуванням політичної здійсненності різних антикорупційних стратегій.

Після оцінки ризиків корупції можна розробити та впровадити відповідні заходи, адаптовані до місцевих умов. Ключовими факторами, які слід враховувати при виборі стратегії, є політична здійсненність, вартість та соціально-економічний контекст — наприклад, гендерні ролі, рівень грамотності, доступ до Інтернету та інші фактори, що впливають на громадянську активність. Моніторинг, оцінка та навчання повинні бути інтегровані в реформи, щоб заходи могли адаптуватися до мінливих реалій контексту.

Практикуючі фахівці можуть використовувати інструменти, що сприяють прозорості та підзвітності, для боротьби з корупційною поведінкою та стимулами, що лежать в її основі. Інформаційно-комунікаційні технології є важливими інструментами забезпечення прозорості; наприклад, індійський веб-сайт «I Paid a Bribe» («Я дав хабар») є однією з найвідоміших платформ для збору скарг про хабарництво. Інші інструменти забезпечення прозорості включають партисипативне бюджетування, опитування щодо відстеження державних витрат та соціальні аудити. Соціальні аудити використовуються для освітньої інфраструктури в Східному Тиморі та водопостачання в Кенії, серед багатьох інших прикладів.

Інструменти, що сприяють підзвітності, включають укладення контрактів з викладачами на основі результатів роботи, кодекси поведінки викладачів, моніторинг з боку громади, механізми розгляду скарг, реформу оплати праці, реформу закупівель та реформи управління державними фінансами. Дослідження, проведене в Кенії в 2015 році, показало, що викладачі, найняті на місцевому рівні, з короткостроковими контрактами та під наглядом, працювали більш старанно, що, в свою чергу, сприяло поліпшенню результатів навчання. Ініціатива «Підрахунок підручників» на Філіппінах залучила громадянське суспільство, включаючи скаутів, до моніторингу закупівель та доставки підручників, щоб гарантувати, що підручники дійдуть до шкіл [22].

В країнах Заходу, все більшу поширеність в сфері протидії корупції сьогодні набуває due diligence. Основною причиною проведення due diligence (комплексної перевірки) є забезпечення дотримання законодавчих та нормативних вимог. Зокрема, у Великій Британії незалежні школи та заклади вищої освіти

повинні дотримуватися законодавства, такого як Закон про хабарництво 2010 року, який регулює благодійні та політичні пожертви. Недотримання цього закону може призвести до суворих покарань та шкоди репутації установи. Крім того, due diligence має вирішальне значення для запобігання фінансовим злочинам, таким як відмивання грошей. У 2020 році Національне агентство з боротьби зі злочинністю (NCA) оголосило «жовтий рівень небезпеки», наголосивши на ризикі використання незалежних шкіл як місця призначення коштів, пов'язаних з хабарництвом і корупцією. Це попередження підкреслило важливість перевірки легітимності коштів та осіб, залучених до пожертв або сплати внесків. Школи повинні переконатися, що вони не мають жодного зв'язку з організаціями високого ризику, тим самим захищаючи свої етичні цінності та стандарти. Наявність надійної політики протидії відмиванню грошей (AML) є надзвичайно важливою. Ця політика повинна бути добре доведена до відома всієї організації, щоб усі співробітники були обізнані про свої обов'язки. Призначення відповідального за повідомлення про відмивання грошей (MLRO) є ще одним ефективним заходом. MLRO відповідає за дотримання політики AML та повідомлення про будь-які підозрілі дії. Ця роль є надзвичайно важливою для підтримання доброчесності організації та запобігання фінансовим злочинам.

Ще одним важливим кроком є перевірка джерела походження коштів. Цей процес передбачає перевірку походження коштів, щоб переконатися, що вони є законними і не пов'язані з корупційною діяльністю.

Due diligence в освіті, розглянута з точки зору цивільного права, передбачає розумну обережність

з боку установи з метою запобігання шкоді, забезпечення прозорості та справедливості, особливо в таких важливих сферах, як прийом студентів, дисциплінарні заходи (належна процедура), найм персоналу та дотримання фінансових/правових вимог, що відображає акцент цивільного процесу на належній поведінці, повідомленні та розслідуванні з метою уникнення відповідальності, що часто формалізується через політику та задокументовані пошуки ризиків, конфліктів або правових питань, все це з метою дотримання очікуваних стандартів поведінки. Основні поняття due diligence в освіті представлені в таблиці 1.

В Україні антикорупційні програми в закладах освіти, створювані відповідно до Закону України «Про запобігання корупції» — це комплексні документи, які розробляються для виявлення, оцінки та мінімізації корупційних ризиків, встановлення прозорих стандартів та формування доброчесності у студентів, викладачів і адміністрації, що включає процедури звітування, навчання, етичні кодекси, а також визначення уповноваженої особи з питань антикорупційної діяльності. На наш погляд, інтеграція створення таких програм у концептуальний ландшафт due diligence буде сприяти ефективному формуванню антикорупційної культури в системі освіти загалом і в локальному масштабі закладів освіти. Таке поєднання схематично може бути зображено наступним чином (див. Рис. 2), включаючи фінансову due diligence, правову due diligence, та репутаційну due diligence.

Due diligence — це не лише нормативна вимога, а й надзвичайно важлива практика для освітнього сектору. Впроваджуючи ці превентивні заходи,

Таблиця 1

Ключові концепції due diligence в освітньому секторі

Елементи
Розумна обережність/стандарти поведінки: це ретельне розслідування та заходи, які розумний навчальний заклад вживає для захисту студентів, персоналу та установи від ризиків, конфліктів або правопорушень.
Зменшення ризиків: виявлення потенційних юридичних, фінансових або етичних проблем (наприклад, шахрайство, неправомірне поведінка, недотримання вимог) до того, як вони заподіють шкоду.
Процедурна справедливість (Due Process): у питаннях дисципліни та прав студентів це забезпечує справедливе повідомлення, слухання та апеляції, що відображають конституційні права в освіті.
<i>Функціонування в якості цивільно-правової процедури</i>
Розслідування та виявлення: Як і в цивільних позовах, освіта вимагає розслідування заяв (наприклад, про домагання, шахрайство) та проведення пошуків (наприклад, перевірка анкетних даних, фінансових документів) для виявлення фактів.
Документація: Формальні процеси, такі як декларація про належну ретельність або журнали пошуку, створюють записи про вжиті заходи, подібні до доказів у цивільному суді.
Вручення документів (аналогія): Забезпечення належного повідомлення (наприклад, інформування студентів про дисциплінарні звинувачення) має вирішальне значення для юрисдикції та справедливості, подібно до вручення судових документів.
Захист від претензій: Добре задокументований процес належної ретельності служить захистом, демонструючи, що установа виконала свій обов'язок дбайливості, так само як захист належної ретельності працює в законодавстві про цінні папери.

Джерело: складено авторами на основі [23; 24]

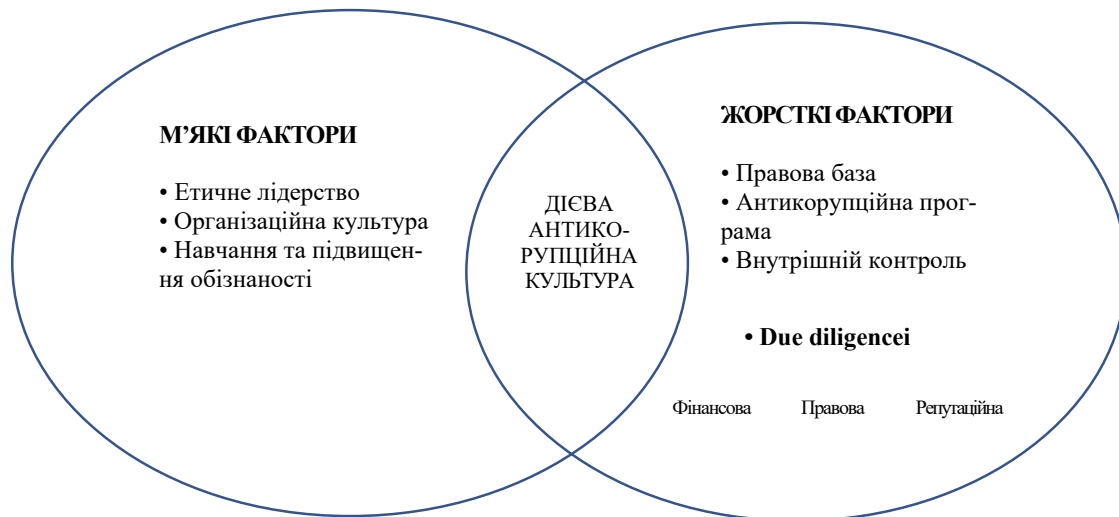

Рис. 2. Інтегральна модель формування антикорупційної культури в системі освіти

(Ця концептуальна модель ілюструє взаємодію між «м'якими» поведінковими та культурними детермінантами та «жорсткими» структурними та процедурними детермінантами культури боротьби з хабарництвом та корупцією. Перекриття «Дієва Антикорупційна Культура» представляє операціоналізацію цінностей доброчесності через інституційні системи, що забезпечує сталу зрілість моделі)

Джерело: розроблено авторами на основі [25]

школи (особливо приватні) та заклади вищої освіти можуть захистити себе від відмивання грошей, уникнути вчинення злочинів хабарництва, незаконного розпорядження майном та розкрадання коштів, а також зберегти свою поважну репутацію.

У міру розвитку освітньої сфери due diligence залишатиметься основою етичного та відповідального управління закладами освіти.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Основними компонентами, що характеризують корупцію в системі вищої освіти, є: історична обумовленість і сучасна прагматична раціональність досліджуваного феномену, недосконалість антикорупційного законодавства та прогалини в правовому регулюванні сфери освіти; низький рівень правозастосовної практики; нерозвиненість системи адміністративного контролю корупції у закладах вищої освіти; недостатня активність соціальної бази у профілактиці корупції в системі вищої освіти.

Багато проявів корупції в Україні коріняться не лише в правових проблемах, але й у культурних особливостях. Люди часто схильні вирішувати питання через особисті зв'язки, вручення подарунків чи грошові «подяки», що нерідко сприймається як звична соціальна практика, а не як порушення норм. Важливим кроком є впровадження так званої конструктивної профілактики — розвитку цінностей доброчесності, громадянської відповідальності та спрямованості на публічний інтерес. Особливу

роль у цьому процесі відіграє залучення лідерів думок, активістів та освітян. Без трансформації світогляду та моральних принципів навіть найретельніше сплановані інституційні реформи можуть залишитися безрезультатними.

Соціальний контроль корупції в академічному середовищі — це частина алгоритму управління, що представляє собою сукупність систем і механізмів формальних і неформальних структур, що забезпечують впорядковану взаємодію структурних елементів системи освіти за допомогою нормативного регулювання. Стабільність та ефективність функціонування досліджуваного феномену обумовлена: а) розумним поєднанням позитивних і негативних санкцій; в) наявністю послідовності, повноти та системності в сучасних формах адміністративного контролю г) об'єктивними та суб'єктивними факторами. У роботі показано, що концепція due diligence може стати ефективним інструментом такого контролю.

Вивчення антикорупційної проблематики відкриває для українського цивільного права надихаючий потенціал, який може дозволити сформувати в цивільно-правовій науці важливий дослідницький фон, що забезпечує не тільки переконливість теоретичних пояснень специфічних процесів організації владних відносин у вітчизняному правопорядку, але й, водночас, практичну затребуваність відповідних галузевих наукових розробок.

Література

1. Belyaev D., Villeneuve J., Mugellini G. Framing corruption in Ukraine: a two-decade scoping review of academic and organizational perspectives. *Journal of Contemporary Central and Eastern Europe*. 2025. Vol. 33. Iss. 1. P. 109–128. DOI: <https://doi.org/10.1080/25739638.2025.2457818>
2. Поя А. «Формування толерантності до корупції»: Лісовий назвав найбільшу проблему української освіти. *Українська Правда*. 2023 5 квітня. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2023/04/05/253686/> (дата звернення: 01.12.2025).
3. Українці назвали місця, де найчастіше вимагають хабарі — опитування. *NV*. 2025 7 квітня. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/korupciya-v-ukrajini-de-gromadyani-stikayutsya-z-habarami-naychastishe-50504050.html> (дата звернення: 01.12.2025).
4. Прояви корупції в системі освіти: запобігання та протидія : навч.-мет. посіб. / К.А. Бабенко, Н.Г. Діденко, М.В. Кондрашова та ін. К. : Грамота, 2015. 184 с.
5. Gutiérrez E. Academic university education: The enigma of corruption and professional mediocrity. Abingdon, UK: Our Knowledge Publishing, 2024. 236 p.
6. Denisova-Schmidt E. Corruption in Higher Education Global Challenges and Responses. Leiden, The Netherlands: Brill, 2020. 198 p.
7. Соколенко О. Боротьба з корупцією у закладах вищої освіти. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2023. № 3(81). С. 217–221. DOI: <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.3.34>
8. Хохлова І. Антикорупція в системі освіти. *Правова позиція*. 2024. № 4(45). С. 55–59. DOI: <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2024-4.10>
9. Патерило І.В. Законодавчі ініціативи щодо боротьби з корупцією в українській вищій освіті. *Право та державне управління*. 2023. № 2. С. 301–307. DOI: <https://doi.org/10.32782/pdu.2023.2.43>
10. Дриголь О.О. Боротьба з корупцією у сфері вищої освіти на державному рівні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2023. № 3. С. 43–49. DOI: <https://doi.org/10.32782/39221502>
11. Максименцева Н.О. Інституціоналізація корупції в системі вищої освіти в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 7. С. 565–568. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-7/129>
12. Schmidt-Pfister D., Moroff H. Fighting Corruption in Eastern Europe: A Multilevel Perspective. New York: Routledge, 2017. 232 p.
13. Shore C. How Corrupt Are Universities? Audit Culture, Fraud Prevention, and the Big Four Accountancy Firms. *Current Anthropology*. 2018. Vol. 59 (S18). DOI: <https://doi.org/10.1086/695833>
14. Whang N.-Y. Causes and Consequences of Corruption in Schools: The Role of Prevention and Control Promoted by Leaders' Moral Impetus. *Sage Open*. 2023. Vol. 13, No. 3. DOI: <https://doi.org/10.1177/21582440231192110>
15. Ismahene Y. Corruption in the Education Sector: The case of Tunisia: Causes and control strategies. Abingdon, UK: Our Knowledge Publishing, 2021. 100 p.
16. Стан корупції в Україні 2024: сприйняття, досвід, ставлення. URL: https://monitoring.izi.institute/anti-corruption_policy_and_practice/tpost/cc4p0ycsp1-stan-korupts-v-ukran-2024-spriinyatty-d (дата звернення: 01.12.2025).
17. Сологуб І. Добросесність та ставлення до корупції серед українських учнів. *Вокс Україна. Суспільство*. 2023, червень 27. URL: <https://voxukraine.org/dobrochesnist-ta-stavlennya-do-koruptsiyi-sered-ukrayinskyh-uchniv> (дата звернення: 01.12.2025).
18. Chapman D., Lindner S. Degrees of integrity: the threat of corruption in higher education. *Studies in Higher Education*. 2016. Vol. 41. No. 2. P. 247–268. DOI: <https://doi.org/10.1080/03075079.2014.927854>
19. Muir S. On historical exhaustion: Argentine critique in an era of «total corruption». *Comparative Studies in Society and History*. 2016. Vol. 58, No. 1. P. 129–158. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0010417515000596>
20. Kannabiran K., Hollstein B., Hoffmann F. Discourses on Corruption: Interdisciplinary and Intercultural Perspectives. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, 2022. 304 p.
21. Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення: 01.12.2025).
22. Крук Є.В. Гарантії притягнення суб'єктів вчинення корупційного та пов'язаного з корупцією правопорушення до цивільно-правової відповідальності. *Актуальні проблеми держави і права*. 2022. № 03. С. 11–19. DOI: <https://doi.org/10.32837/apdp.v0i93.3309>
23. Sabic-El-Rayess A., Heyneman S. Education and Corruption. *Oxford Research Encyclopedia of Education*. 2020, December 17. URL: <https://oxfordre.com/education/view/10.1093/acrefore/9780190264093.001.0001/acrefore-9780190264093-e-1637> (дата звернення: 01.12.2025).
24. Антикорупційна діяльність в закладах вищої освіти у сфері охорони здоров'я: навчальний посібник / М.А. Аніщенко, О.Г. Алексєєв, О.О. Прасов та ін. Запоріжжя : ЗДМУ, 2021. 225 с.
25. Samad Sh. Determinants of an Effective Anti-Bribery and Anti-Corruption (ABAC) Culture in Malaysian Public Listed Companies: A Conceptual-Based Framework. *International Journal of Financial Research*. 2025. Vol. 16, No. 3. P. 1–9. DOI: <https://doi.org/10.5430/ijfr.v16n3p1>

References

1. Belyaev, D., Villeneuve, J., & Mugellini, G. (2025). Framing corruption in Ukraine: a two-decade scoping review of academic and organizational perspectives. *Journal of Contemporary Central and Eastern Europe*, 33(1), 109–128. <https://doi.org/10.1080/25739638.2025.2457818>
2. Poia, A. (2023, 5 kvitnia). "Formuvannia tolerantnosti do koruptsii": Lisovyi nazvav naibilshu problemu ukrainskoi osvity. *Ukrainska Pravda*. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2023/04/05/253686/>
3. Ukrainians named the places where bribes are most often demanded poll. NV. 2025, April 7. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/korupciya-v-ukrajini-de-gromadyani-stikayutsya-z-habarami-naychastishe-50504050.html>
4. Babenko, K. A. Didenko, N. H., Kondrashova, M. V. ta in. (2015). Proiavy koruptsii v systemi osvity: zapobihannia ta protydiia. Kyiv: Hramota.
5. Gutiérrez, E. (2024). *Academic university education: The enigma of corruption and professional mediocrity*. Abingdon, UK: Our Knowledge Publishing.
6. Denisova-Schmidt, E. (2020). *Corruption in Higher Education Global Challenges and Responses*. Leiden, The Netherlands: Brill.
7. Sokolenko, O. (2023). Borotba z koruptsiieiu u zakladakh vyshchoi osvity. *Derzhava ta rehiony, Seria: Pravo*, 3(81), 217–221. <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.3.34>
8. Khokhlova, I. (2024). Antykoruptsiia v systemi osvity. *Pravova pozytsiia*, 4(45), 55–59. <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2024-4.10>
9. Paterylo, I. V. (2023). Zakonodavchi initsiatyvy shchodo borotby z koruptsiieiu v ukrainskii vyshchii osviti. *Pravo ta derzhavne upravlinnia*, 2, 301–307. <https://doi.org/10.32782/pdu.2023.2.43>
10. Dryhol, O. O. (2023). Borotba z koruptsiieiu u sferi vyshchoi osvity na derzhavnomu rivni. *Aktualni problemy vitchyznanoi yurysprudentsii*, 3, 43–49. <https://doi.org/10.32782/39221502>
11. Maksimentseva, N. O. (2023). Instytutsionalizatsiia koruptsii v systemi vyshchoi osvity v Ukraini. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal*, 7, 565–568. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-7/129>
12. Schmidt-Pfister, D., & Moroff, H. (2017). *Fighting Corruption in Eastern Europe: A Multilevel Perspective*. New York: Routledge.
13. Shore, C. (2018). How Corrupt Are Universities? Audit Culture, Fraud Prevention, and the Big Four Accountancy Firms. *Current Anthropology*, 59(S18). <https://doi.org/10.1086/695833>
14. Whang, N.-Y. (2023). Causes and Consequences of Corruption in Schools: The Role of Prevention and Control Promoted by Leaders' Moral Impetus. *Sage Open*, 13(3). <https://doi.org/10.1177/21582440231192110>
15. Ismahene, Y. (2021). *Corruption in the Education Sector: The case of Tunisia: Causes and control strategies*. Abingdon, UK: Our Knowledge Publishing.
16. State of Corruption in Ukraine 2024: Perceptions, Experiences, Attitudes. URL: https://monitoring.izi.institute/anti-corruption_policy_and_practice/tpost/cc4p0ycsp1-stan-korupts-v-ukran-2024-spriinyattya-
17. Solohub, I. (2023, cherven 27.) Dobrochesnist ta stavlennia do koruptsii sered ukrainskykh uchniv. Voks Ukraina. Suspilstvo. URL: <https://voxukraine.org/dobrochesnist-ta-stavlennya-do-koruptsiyi-sered-ukrayinskykh-uchniv>
18. Chapman, D., & Lindner, S. (2016). Degrees of integrity: the threat of corruption in higher education. *Studies in Higher Education*, 41(2), 247–268. <https://doi.org/10.1080/03075079.2014.927854>
19. Muir, S. (2016). On historical exhaustion: Argentine critique in an era of "total corruption". *Comparative Studies in Society and History*, 57(1), 129–158. <https://doi.org/10.1017/S0010417515000596>
20. Kannabiran, K., Hollstein, B., & Hoffmann, F. (2022). *Discourses on Corruption: Interdisciplinary and Intercultural Perspectives*. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.
21. Pro zapobihannia koruptsii: Zakon Ukrainy vid 14 zhovtnia 2014 roku № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Tex>
22. Kruk, Ye. V. (2022). Harantii prytiahnennia subiektiv vchynennia koruptsiinoho ta poviazanoho z koruptsiieiu pravoporushennia do tsyvilno-pravovoi vidpovidalnosti. *Aktualni problemy derzhavy i prava*, 3, 11–19. <https://doi.org/10.32837/apdp.v0i93.3309>
23. Sabic-El-Rayess, A., & Heyneman, S. (2020, December 17). Education and Corruption. Oxford Research Encyclopedia of Education. URL: <https://oxfordre.com/education/view/10.1093/acrefore/9780190264093.001.0001/acrefore-9780190264093-e-1637>
24. Anishchenko, M. A., Alekseev, O. H., Prasov, O. O. ta in. (2021). Antykoruptsiina diialnist v zakladakh vyshchoi osvity u sferi okhorony zdorovia: navchalnyi posibnyk. Zaporizhzhia: ZDMU.
25. Samad, Sh. (2025). Determinants of an Effective Anti-Bribery and Anti-Corruption (ABAC) Culture in Malaysian Public Listed Companies: A Conceptual-Based Framework. *International Journal of Financial Research*, 16(3), 1–9. <https://doi.org/10.5430/ijfr.v16n3p1>

УДК 347.23:349.44(477)

Халабуденко Олег Анатолійович

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри права та публічного управління

Київський національний університет будівництва і архітектури

Khalabudenko Oleg

PhD in Law, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Law and Public Administration

Kyiv National University of Construction and Architecture

ORCID: 0000-0001-9478-0164

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-12-11739

ЖИТЛО ЯК МЕРИТОРНЕ БЛАГО: КВАРТИРНІ ПРАВА МІЖ ПРИВАТНОЮ ВЛАСНІСТЮ ТА ПРАВОМ НА НАЛЕЖНЕ ЖИТЛО

HOUSING AS A MERIT GOOD: APARTMENT RIGHTS BETWEEN PRIVATE OWNERSHIP AND THE RIGHT TO ADEQUATE HOUSING

Анотація. Стаття присвячена концептуалізації житла як мериторного, забезпечувального блага та обґрунтуванню необхідності модернізації цивільного й житлового законодавства України шляхом запровадження спеціального правового режиму житла, який поєднує риси об'єкта приватної власності та публічно значущого соціального ресурсу.

Метою статті є концептуалізація житла як мериторного блага та аналіз того, як цивільно-правові конструкції «квартирних прав» можуть бути переосмислені й скориговані під впливом міжнародних стандартів права на житло та сучасних підходів до житлової політики.

У першому розділі, на основі економічної теорії мериторних благ і підходів *law and economics*, запропоновано дворівневу модель житла: мінімальний житловий стандарт, виведений з-під дії вільного ринку, та «звичайний» житловий сегмент, де ринкові механізми функціонують під постійною мериторною корекцією через спеціальні правові режими, соціальні стандарти та інститути соціального й некомерційного житла.

У другому розділі, спираючись на міжнародні акти, практику ЄСПЛ і Верховного Суду України, показано, що житло фактично переходить із категорії приватного товару у сферу публічно значущих благ, а модель виселення трансформується від формальної перевірки титулу до обов'язкової судової оцінки пропорційності з урахуванням вразливості особи, ризику бездомності та мінімального житлового стандарту.

У третьому розділі проаналізовано «квартирні права» як комплекс майнових прав щодо житлового приміщення подвійної природи: об'єкта приватної власності та простору реалізації права на житло. На основі порівняльного огляду континентальних моделей обґрунтовано необхідність інтеграції соціальної функції житла та обмеження «абсолютного» домінування власника.

У заключному розділі сформульовано авторську концепцію «мериторної корекції квартирних прав» як системного переналаштування конструкцій права власності, житлового найму й обмежених речових прав для забезпечення права на належне житло. Доведено, що така корекція має стати методологічним орієнтиром модернізації цивільного та житлового законодавства України в умовах повоєнної відбудови та євроінтеграції.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з розвитком теорії житла як мериторного, забезпечувального блага в українській цивілістичній доктрині, операціоналізацією мінімального житлового стандарту для українського правопорядку, поглибленим дослідженням механізмів мериторної корекції права власності, житлового найму й обмежених речових прав, а також із порівняльно-правовим аналізом європейських моделей квартирних прав та їхньої адаптацією до умов повоєнної відбудови й євроінтеграції України.

Ключові слова: житло, право на належне житло, мериторні блага, квартирні права, право власності на житло, житловий найм, обмежені речові права, принцип пропорційності, міжнародні стандарти житлових прав, мериторна корекція житлових прав.

Summary. The article focuses on conceptualizing housing as a meritorious, security-providing good and justifies the need to modernize Ukraine's civil and housing legislation by introducing a special legal regime for housing that combines the features of private property with those of a publicly significant social resource.

The purpose of the article is to conceptualize housing as a meritorious good and to analyze how civil law constructs of "apartment rights" can be reinterpreted and adjusted under the influence of international housing rights standards and modern approaches to housing policy.

In the first section, drawing on the economic theory of meritorious goods and law and economics approaches, a two-tier model of housing is proposed: a minimum housing standard, removed from the free market, and a "normal" housing segment, where market mechanisms operate under ongoing meritorious correction through special legal regimes, social standards, and institutions of social and non-commercial housing.

In the second section, based on international acts, the practice of the ECHR, and the Supreme Court of Ukraine, it is shown that housing is moving from the category of private goods to the sphere of publicly significant goods, and the eviction model is shifting from a formal title check to a mandatory judicial assessment of proportionality, taking into account the vulnerability of the individual, the risk of homelessness, and the minimum housing standard.

The third section examines "apartment rights" as a set of property rights to residential premises with a dual nature: both as an object of private property and as a space for exercising the right to housing. Drawing on a comparative review of continental models, it justifies the need to integrate the social function of housing and to limit the "absolute" dominance of the owner.

The final section presents the author's concept of "merit-based correction of apartment rights" as a systemic reconfiguration of the structures of property rights, residential tenancy, and limited property rights to ensure the right to adequate housing. It is demonstrated that such correction should serve as a methodological guideline for modernizing civil and housing legislation in Ukraine in the context of post-war reconstruction and European integration.

Prospects for further research include developing the theory of housing as a meritorious, security-providing good in Ukrainian civil law doctrine, operationalizing minimum housing standards for the Ukrainian legal system, conducting in-depth research into the mechanisms of meritorious correction of property rights, housing tenancy, and limited property rights, and performing a comparative legal analysis of European models of apartment rights and their adaptation to the conditions of post-war reconstruction and European integration in Ukraine.

Key words: housing, right to adequate housing, merit goods, apartment rights, right of ownership to housing, residential lease, limited real rights, principle of proportionality, international standards of housing rights, meritorious correction of housing rights.

Вступ. Житло у сучасних правових системах водночасно виступає й товаром ринкової економіки, й простором реалізації фундаментальних прав людини, що неминуче створює структурну напругу між логікою комодифікації та логікою право-забезпечення. Фінансіалізація житлового сектору, зростання вартості землі й орендної плати, а також перетворення житла на інструмент накопичення капіталу та спекуляцій посилюють нерівність доступу до одного з базових благ, яким є житло, і виштовхують уразливі групи до сегментів субстандартного, нестабільного й тимчасового проживання. Водночас міжнародні стандарти — від Загального коментаря № 4 Комітету з економічних, соціальних і культурних прав ООН (КЕСКП) до практики ЄСПЛ і Європейського комітету з соціальних прав — дедалі рішучіше інтерпретують житло в контексті прав людини, а саме — як право на «належне/достатнє» житло, що включає елементи доступності, безпеки, культурної адекватності, стабільності проживання та захисту від бездомності й примусового виселення [1].

У випадку України ця загальна напруга між ринком і правами людини різко загострюється внаслідок повномасштабної війни та пов'язаного з нею масового руйнування житлового фонду й переміщення населення. Мільйони переміщених осіб, дефіцит належного житла в приймаючих громадах і обмеже-

ні можливості приватного ринку оренди створюють ситуацію, коли класичні конструкції приватної власності й вільного найму виявляються неспроможними забезпечити навіть мінімальний житловий стандарт без масштабного втручання з боку публічних інституцій: держави та муніципалітетів. Дійсно, війна не лише «збільшила попит» на житло, а й оголила структурну слабкість постприватизаційної моделі, в якій соціальний та некомерційний сегменти житла залишалися маргінальними.

Курс на євроінтеграцію ставить перед Україною додаткові завдання: наблизити житлове законодавство й практику до стандартів Ради Європи та ЄС, у яких житло розуміється як публічно значуще, мериторне благо. Рекомендації Комісії ООН з економічних питань для Європи (UNECE) [див.: 2; 3; 4] та політичні документи ЄС [див. зокрема: 5; 6; 7; 8; 9; 10; 11; 12; 13; 14; 15] наполягають на розвитку різноманітних (багатосегментних, багатотенюрних багатосторонніх, багатосекторних) систем житлового забезпечення з вагомим соціальним і некомерційним сектором, а також на посиленні захисту від виселень і житлової дискримінації.

У цьому сенсі модернізація українського житлового й цивільного законодавства може бути осмислена як вихід із «тіні імперського минулого»: від радянської моделі житла як адміністративного ресурсу й пострадянської — як приватизованого активу —

до моделі, в якій житло концептуально фіксується як мериторне, право-забезпечувальне благо.

У таких умовах традиційні цивільноправові конструкції власності на житло й договорів найму перестають бути нейтральними «юридичними інструментами»: вони або підсилюють ринкову нерівність і поглиблюють наслідки війни для вразливих груп, або можуть бути адаптовані через програми мериторної корекції, спрямованих на захист гідного мінімуму житла незалежно від платоспроможності. Концепція житла як мериторного блага дає змогу теоретично й нормативно поєднати ринковий механізм із позитивними обов'язками держави та євроінтеграційними зобов'язаннями, переналаштувавши квартирні права так, щоб вони не лише закріплювали панування над річчю, а й реалізовували право на належне житло в контексті повоєнної відбудови й європейського правопорядку.

Аналіз досліджень і публікацій у статті вибудовано навколо трьох ключових блоків, які формують її методологічну основу.

Поперше, автор спирається на економічну теорію мериторних благ та публічних фінансів (Р. Масгрейв [16;17], В. Вер Іке [18], П. Самуельсон [19], О. Длугопольський [20] та ін.), адаптуючи ідею мериторних благ до житлової сфери й обґрунтовуючи житло як правозабезпечувальне, мериторне благо, споживання якого має підтримуватися державою незалежно від платоспроможного попиту. У цьому контексті, для пояснення необхідності корекції ринкових і договірних результатів через спеціальні правові режими житла, використовуються також напрацювання *law and economics* (Дж. Калабресі [21], ПорратаДорія та Грондона [22]).

Подруге, значний масив досліджень присвячено міжнародним стандартам права на належне житло та їхній еволюції. Йдеться, зокрема про Міжнародний пакт про економічні, соціальні й культурні права [23], Загальний коментар № 4 КЕСКП [24], аналіз ст. 31 Переглянутої Європейської соціальної хартії в роботі П. Р. де Матуш [25], аналітичний звіт П. Кенна [1], акти UNECE [2; 3; 4], програму UNHabitat [24], аналіз Housing Europe [3; 4; 8; 9], а також порівняльні дослідження соціального житла в ЄС. Ці джерела використовуються для демонстрації переходу від розуміння житла як приватного товару до його концептуалізації як публічно значущого блага та опорного права, що тягне за собою позитивні зобов'язання держав.

Потрете, автор широко залучає корпус праць з права на житло та судової практики: рішення ЄСПЛ, сучасні дослідження пропорційності виселень (М. Брюйн [27], К. Касла [28], Е. Нік Шуїбне [29], М. Волс, І. Гугенгаут, М. Шетцель, Л. Шуберт [30], С. Аталая [31]), а також позиції Великої Палати Верховного Суду України [32] щодо реалізації прав людини в житловій сфері. На цьому тлі осмислюються попередні власні напрацювання автора

щодо права на належне житло [33] та конструкцій квартирних прав [34], що дозволяє запропонувати концепцію «мериторної корекції» квартирних прав, дворівневої моделі житла та

Варто зазначити, що в українських дослідженнях, зокрема в роботах Галантича М. К. та Самойленка Г. В. [35], Кочина В. В. [36], простежуються підходи, близькі до авторської концепції житла як опорного й публічно значущого блага, проте ідея житла саме як мериторного блага економіко-правовому вимірі не була розроблена.

У низці праць, зокрема у роботі, присвяченій реалізації прав людини в житловій сфері [37], житло характеризується як особливий об'єкт, тісно пов'язаний із реалізацією права на достатній життєвий рівень та інших соціальних прав, підкреслюється його роль як засобу забезпечення гідного життя, що фактично відповідає розумінню житла як правозабезпечувального, «опорного» ресурсу.

У Концепції розвитку житлового законодавства [38] підкреслюється необхідність поєднання ринкових і соціально орієнтованих засад, запобігання бездомності, забезпечення доступного житла й соціальної справедливості у розподілі житлового ресурсу, тобто фактично виходять з того, що житло вимагає активної публічної політики, а не мінімального невтручання.

Водночас використання категорії «мериторне благо» в контексті житла в українській літературі зустрічається переважно в економічних або міждисциплінарних роботах, тоді як у більшості правових досліджень застосовуються поняття «соціальне благо», «суспільно значущий ресурс», «елемент соціальної інфраструктури» — у контексті концепції «соціальної держави» та без прямої концептуальної апеляції до мериторності. Це дозволяє стверджувати, що авторська позиція методологічно вписується в наявну українську доктрину (через акцент на опорному характері житла і його соціальній функції), але водночас пропонує новий, більш концептуалізований крок — інтеграцію теорії мериторних благ і підходу *law and economics* у правове осмислення житла.

Метою цієї статті є концептуалізація житла як мериторного блага та аналіз того, як цивільноправові конструкції «квартирних прав» можуть бути переосмислені й «відкалібровані» під впливом міжнародних стандартів права на житло й сучасних підходів до житлової політики.

Методологія дослідження матеріалів цієї статті має міждисциплінарний характер, поєднуючи підходи цивілістичної догматики, порівняльного права та економічного аналізу права. Насамперед використано економіко-правову концепцію мериторних благ і підходи *law and economics* для переосмислення традиційних конструкцій права власності на житло та формулювання дворівневої моделі житла як мериторного блага. Важливе місце посідає аналіз міжнародних стандартів права на належне

житло (ООН, Рада Європи, ЄСПЛ) і практики Верховного Суду України щодо виселення, що дозволяє автору, спираючись на порівняльноправовий матеріал, обґрунтувати ідею «мериторної корекції» квартирних прав та принципу пропорційності як ключових орієнтирів модернізації цивільного й житлового законодавства.

1. Житло як мериторне благо подвійного рівня. Отже, житло, мабуть, одна з найочевидніших і водночас найменш теоретично опрацьованих категорій мериторних благ. З погляду неокласичної теорії, житло — це вид споживчого блага й інвестиційного активу, попит і пропозиція на яке мають визначатися індивідуальними вподобаннями та доходами домогосподарств [16; 17]. У такій моделі ситуації бездомності, перенаселення, життя в аварійних будівлях або неформальних поселеннях — лише «крайні» точки рівноваги, щодо яких теорія не робить жодних нормативних суджень. Однак навіть базове інтуїтивне розуміння гідності показує, що повна комодифікація житла має надто **високі моральні й соціальні витрати** [29; 30].

Дійсно, відсутність належного житла тісно пов'язана з гіршими показниками здоров'я, доступу до освіти, зайнятості та участі в політичному житті. Бездомність і хронічний житловий стрес спричиняють не лише індивідуальні страждання, а й значні суспільні витрати — зростання навантаження на системи охорони здоров'я, соціального захисту, кримінальної юстиції [30]. Це класичний випадок негативних зовнішніх ефектів, які ринок не враховує, але які неможливо ігнорувати при розробці публічної політики.

З економічної точки зору повна передача житла логіці ринкового товару означає, що доступ до нього визначається виключно платоспроможністю, а **не потребою у базовому благі** для інтеграції у суспільство [18]. Це веде до сегрегації міст, концентрації бідності, появи «житлових пасток», коли домогосподарства змушені обирати між завищеною орендою і небезпечним житлом, а також до генерування цілого спектра «житлових несправедливостей» — від непропорційного навантаження на жінок та одиноких батьків до дискримінації за етнічними чи соціальними ознаками [39].

У такому контексті житло набуває рис «**право-забезпечувального**» блага у тому сенсі, що воно є необхідною умовою реалізації низки інших прав і свобод. Дійсно, без мінімально належних житлових умов неможливо говорити про реальний доступ до освіти (через нестабільність, відсутність простору для навчання), до охорони здоров'я (через антисанітарію, холод, насильство), до приватності й сімейного життя (через перенаселеність, загрозу виселення), до ефективної участі в місцевому самоврядуванні (через «тимчасовість» і невидимість для інституцій). У цьому сенсі житло функціонує як «опорне право» для всього контуру соціальних прав [25].

Звідси випливає пропозиція розглядати житло як мериторне благо подвійного рівня. Перший рівень — **мінімальний житловий стандарт, який не може бути повністю відданий на розсуд ринку**. До нього належать вимоги до безпеки та придатності житла, захист від дегуманізуючих умов (відсутність даху, антисанітарні бараки, небезпечні гуртожитки тощо), а також заборона масових виселень без альтернатив. У цьому сегменті мають домінувати публічно-правові гарантії, а не вільна гра попиту і пропозиції.

Другий рівень — **простір, у якому ринок залишається допустимим, але підлягає постійній корекції**. Йдеться про весь масив «звичайного» житла, яке купується, продається і здається в найм, але щодо якого держава застосовує низку мериторних інструментів: субсидії на житло для малозабезпечених, регулювання житлової оренди, податкові стимули для некомерційних операторів, планувальні механізми (інклюзивне житлове зонування), квоти соціального житла в новій забудові, програми захисту від виселень.

Таким чином, економікоправове обґрунтування мериторного статусу житла ґрунтується на двох пов'язаних тезах. Перша: **ринково обумовлений дефіцит житла генерує надмірні соціальні й моральні витрати**, які не можуть бути виправдані посиланнями на свободу договору та платоспроможний попит. Друга: **житло є право-забезпечувальним благом**, від якого функціонально залежить реалізація інших прав, тому воно потребує особливого правового режиму, що поєднує ринкові механізми з мериторною корекцією.

На наш погляд, економіко-правова концепція мериторних благ є релевантною методологічною основою для переосмислення класичних цивілістичних конструкцій права власності на житло в сучасних умовах дефіциту житла та зростання соціальних ризиків. У цьому контексті пропонується нормативно закріпити в житловому законодавстві особливий правовий режим житла як мериторного, юридично гарантованого блага, що інтегрує ознаки об'єкта приватної власності та публічно значимого соціального ресурсу, який підлягає посиленій правовій охороні й корекції ринкових механізмів.

2. Житло як опорне право у системі міжнародних стандартів. Міжнародні стандарти у сфері прав людини послідовно формують уявлення про житло як опорне право, без реалізації якого неможливе повноцінне користування широким спектром інших економічних, соціальних і політичних прав. У системі ООН це відображено в ст. 11(1) Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права та Загальному коментарі № 4 Комітету ООН з економічних, соціальних і культурних прав, де належне житло розуміється як комплекс взаємопов'язаних елементів (безпека користування, доступність, придатність, забезпеченість послугами, доступність

для вразливих груп, належне розташування та культурна адекватність), а держава зобов'язується вживати активних і невідкладних заходів для тих, хто позбавлений юридично захищеного житла [24; 25]. Таким чином, в міжнародних актах право на житло розглядається як опорне, адже його реалізація є передумовою ефективного користування цілою низкою інших прав людини.

У документах ООН масові примусові виселення без альтернатив, дискримінація в доступі до житла й політика, що консервує неформальні поселення, прямо кваліфікуються як порушення міжнародних зобов'язань, а не як нейтральний результат дії ринку, що зближує концепцію належного житла з ідеєю мериторного, право-забезпечувального блага [25].

У рамках Ради Європи цей підхід розвивається через ст. 31 Переглянутої Європейської соціальної хартії та практику ЄСПЛ за ст. 8 ЄКПЛ, де житло захищається як «дім» і ключовий простір приватного й сімейного життя. Європейський комітет із соціальних прав виходить із того, що бездомність не може вважатися «нормальним» станом частини населення, а належний фонд соціального житла, регулювання оренди та ефективний захист від виселень є обов'язковими елементами виконання Хартії [26].

ЄСПЛ, починаючи зі справи *McCann v. United Kingdom* (2008) [40], сформулював ключовий стандарт: будьяка особа, яка ризикує втратити своє житло, повинна мати можливість добитися **оцінки пропорційності** заходу незалежним судом, «незалежно від того, що за національним правом її право на проживання вже припинилося». Цей підхід був підтверджений і розвинений у справах *Kay and Others v. United Kingdom* (2010) [41], *Buckland v. United Kingdom* (2012) [42] та низці інших рішень, де Суд наголосив, що втрата житла — «найекстремальніша форма втручання у право на повагу до житла», а отже, вимагає ретельного зважування приватних і публічних інтересів з урахуванням особистих обставин заявника [див. 27].

У практиці Верховного Суду України [32] підхід, сформульований ЄСПЛ у справі *McCann v. the United Kingdom* (2008), трансформовано у вимогу обов'язкового пропорційнісного аналізу у справах про виселення. Сам по собі факт припинення правового титулу (закінчення строку найму, зміна власника, розірвання сімейних відносин) не визнається достатньою підставою для виселення без оцінки того, чи є таке втручання «необхідним у демократичному суспільстві» та чи відповідає воно легітимній меті з урахуванням конкретних обставин справи. Верховний Суд, посилаючись на ст. 8 ЄКПЛ і практику ЄСПЛ, наполягає на балансуванні між правом власності та правом на повагу до житла з урахуванням ризику бездомності, наявності альтернативного житла й інтересів дітей та інших вразливих осіб.

Аналітика Європейської економічної комісії ООН [3] і порівняльні дослідження житлової політики

[1] додатково підтверджують, що правопорядки, які трактують житло як мериторне, публічно значуще благо, досягають кращих результатів у сферах здоров'я, інтеграції внутрішньо переміщених осіб, зниження бідності та забезпечення гендерної рівності. У країнах із розвинутими системами соціального та некомерційного житла фіксується нижчий рівень житлової бідності й бездомності та вища стійкість домогосподарств до економічних шоків, тоді як юрисдикції з радикально приватизованою житловою політикою демонструють розширення сегмента нестабільного й субстандартного житла та маргіналізацію вразливих груп.

Отже, міжнародні стандарти фактично виводять житло з площини суто приватного товару у сферу публічно значущих благ, щодо яких держава несе позитивні зобов'язання із запобігання бездомності, забезпечення мінімального стандарту житла та ефективного захисту від виселень. У цій перспективі житло постає як опорне, право-забезпечувальне право, а невиконання державою відповідних обов'язків розглядається як порушення міжнародних зобов'язань, що обґрунтовує потребу в особливому, мериторно орієнтованому правовому режимі житла. **Вважаємо за необхідне нормативно закріпити мінімальний стандарт належного житла, враховуючи критерії адекватності, доступності, безпечності, юридичної захищеності користування як орієнтир для всієї системи житлової політики.**

До того ж, враховуючи викладене, пропонуємо трансформувати національну модель виселення від суто формальної перевірки правового титулу до моделі обов'язкової судової оцінки пропорційності як ключового механізму корекції ринкових і договірних результатів з урахуванням стандартів ЄСПЛ та Європейської соціальної хартії. Зокрема, на нашу думку, доцільно нормативно закріпити в цивільному та житловому законодавстві вимогу, за якою суди повинні оцінювати індивідуальні обставини справи, ступінь вразливості особи, вплив виселення на приватне й сімейне життя, а також на дотримання мінімального житлового стандарту як базового елементу права на належне житло..

3. Конструкції квартирних прав у контексті мериторного статусу житла. У сучасній цивілістиці під «квартирними правами» доцільно розуміти комплекс майнових прав, пов'язаних із спеціальним об'єктом — житловим приміщенням (квартирою, кімнатою, ізольованим житловим блоком), яке є одночасно об'єктом обороту та простором реалізації права на житло. На відміну від «звичайних» речей, квартира завжди має подвійну природу: з одного боку, це об'єкт приватної власності з усіма атрибутами *dominium*, з іншого — житловий простір, у якому реалізуються особисті немайнові права, конституційні гарантії та міжнародні стандарти належного житла [див. 34].

Така амбівалентність є вихідною: формально квартира може підпорядковуватися загальному режиму речового права, однак її **цільове призначення — проживання** — не дозволяє застосовувати до неї сувору модель «абсолютного правового панування» без урахування соціальної функції житла. Визнання особливого статусу житла передбачає, що право власності на житло має розглядатися як таке, що обмежене вимогами гідного проживання та недопущення бездомності (соціальна функція власності).

У результаті квартирні права займають **проміжне положення** між класичними речовими правами і правами людини на житло: їхній зміст визначається не лише внутрішньою логікою цивільного права, а й зовнішніми — конституційними та міжнародноправовими — імперативами. Це відкриває простір для «мериторної інтерналізації» прав людини в конструкції права власності, найму, узурфрукту (особистих сервітутів) і кондомініального співволодіння. Визнання вказаної особливості передбачає, що конструювання приватноправових титулів на житло одразу вбудовує в них вимоги права на належне житло.

Цю логіку відображає і практика ЄСПЛ за ст. 8 ЄКПЛ, де Суд наполягає, що навіть формальне закінчення правомірного титулу (договір найму, службове житло) не означає автоматичної легітимності виселення: національні суди повинні оцінювати **пропорційність** втручання у право на дім з урахуванням особистих обставин мешканця. Це фактично означає, що квартирне право (як на стороні власника, так і користувача) не може розглядатися в ізоляції від права на житло й виконує соціальну функцію, яка обмежує класичні форми абсолютного правового панування [див. 28].

Відомо, що у континентальній традиції базовою моделлю є **визнання квартири окремим об'єктом права власності** в поєднанні з обов'язковою участю в спільних частинах будинку та, як правило, у праві на земельну ділянку. У німецькому праві це втілено в конструкцію *Wohnungseigentumsgesetz*, яка визначається як поєднання індивідуального права власності на ізольоване житлове приміщення (*Sondereigentum*) та частки в спільному майні (*Gemeinschaftseigentum* — несучі конструкції, дах, сходи, інженерні мережі тощо). Подібну логіку демонструє французька *copropriété des immeubles bâtis*, де кожен *copropriétaire* має виключні права на «*lot privatif*» і частку в «*parties communes*», а управління спільним майном здійснюється через органи співвласників [див. зокрема 34].

Саме потреба виділити квартиру як самостійний об'єкт, не розриваючи зв'язок із землею та спільними частинами, привела до «прориву» принципу *superficies solo cedit* і появи поверхової (етажної) власності як винятку з класичної моделі земельного панування. Українське право, визнаючи квартиру об'єктом права власності (ст. 382 ЦК), загалом відтворює цю логіку, але конструкція спільного майна

співвласників багатоквартирного будинку та режим управління залишаються фрагментарними, «далекими від досконалості» моделями [34, с. 68].

З погляду мериторної теорії ключовим є те, що **визнання квартири об'єктом власності не означає автоматичного поширення на неї моделі абсолютного правового домінування над «речюю»**. Через спеціальні норми житлового, містобудівного й конституційного права власник квартири стикається з істотними обмеженнями: заборона безпідставного виселення мешканців, вимоги придатності та безпеки, обмеження щодо цільового використання.

Практика ЄСПЛ у справах про виселення власника, який вимагає «очистити» житло від колишніх членів сім'ї чи наймачів, чітко показує, що навіть захист права власності (ст. 1 Протоколу № 1) має узгоджуватися з правом на дім інших осіб. У низці рішень Суд вимагає від національних судів здійснювати балансування між інтересами власника та інтересами осіб, для яких спірне приміщення є єдиним житлом, що фактично вбудовує мериторний критерій у конструкцію квартирної власності [29].

Друга класична модель — **житловий найм (оренда)** як зобов'язальне право користування чужою квартирою в обмін на плату. У «чистому» цивілістичному варіанті це договір, який базується на свободі сторін та еквівалентності зустрічного надання; однак у сфері житла майже всі континентальні правопорядки відходять від суто диспозитивної логіки. Порівняльні дослідження орендного права в країнах Європи показують, що житловий найм вирізняється: (1) імперативними нормами щодо мінімального строку договору та підстав розірвання; (2) процедурними запобіжниками виселення (обов'язок попередження, судовий контроль, оцінка пропорційності); (3) різними формами контролю орендної плати (*rent caps*, правила індексації, обмеження завдатку) [44].

У праві Ради Європи цей «надлишковий» обсяг захисту наймача прямо пов'язується з правом на житло й правом на повагу до дому. ЄСПЛ в практиці поширює стандарт, згідно з яким виселення наймача з житла — незалежно від характеру титулу — становить серйозне втручання в ст. 8, що передбачає індивідуальної оцінки пропорційності, і на приватний орендний сектор, підкреслюючи, що «права власника» чи «договірні умови» не можуть автоматично переважати, коли результатом є бездомність або втрата єдиного житла вразливою особою [45].

З точки зору мериторної рамки житловий найм функціонує як **канал трансформації ринкового інституту оренди на інструмент право-забезпечення**. Держава через імперативні приписи зменшує контрактну свободу там, де ризик бездомності чи субстандартних умов є надто високим, і створює окремі режими для соціальних та комерційних орендодавців (соціальні наймачі, захищені наймачі, орендарі в соціальному секторі).

У результаті класичне зобов'язальне право користування житлом набуває виразних рис мериторного інструмента, який за своєю конструкцією покликаний реалізовувати право на належне житло, а не лише обслуговувати ринок [1].

Однак зауважимо, що підстави виселення, що передбачені діючим законодавством України, традиційно вибудовані як формалізований перелік порушень наймачем або інших юридичних фактів (несплата, псування житла, використання не за призначенням, закінчення строку договору, потреба власника вселитися тощо) [див. зокрема 37, с. 181–186], при наявності яких суди здебільшого обмежуються перевіркою факту порушення й дотримання процедури. У такій моделі припинення договору житлового найму і виселення сприймаються передусім як реалізація правомочностей власника, а не як втручання в право на повагу до житла, що потребує окремої перевірки пропорційності з огляду на конкретні життєві обставини наймача, ризик бездомності, вразливість тощо. Такий підхід *inter alia* ефективно оскаржується практикою ЄСПЛ. Так, у справах *Kryvitska and Kryvitskyi v. Ukraine* (2010) [45] та *Sadoviyak v. Ukraine* (2018) [46] було визнано, що національні органи не надали достатньої оцінки тому, що йшлося про єдине житло заявників, не проаналізували їхню вразливість та можливість бездомності, і фактично обмежилися формальним застосуванням внутрішніх підстав для виселення. У рішенні *Bilyavska v. Ukraine* (2025) [47] Суд також підкреслив, що сам факт припинення правового титулу не звільняє національні суди від обов'язку провести пропорційнісний аналіз, якщо наслідком є втрата домівки.

Третьою важливою групою, що створює ядро «квартирних прав», є **обмежені речові права**, що забезпечують «розщеплене» володіння й користування житлом. До них належать: особисті сервітути (право проживання за сімейним чи спадковим договором), узуфрукт — право користування та отримання плодів від житла за умови збереження його субстанції, а також конструкції довічного проживання чи «житлового сервітуту».

Ці права мають подвійний ефект. З одного боку, вони дозволяють гнучко налаштовувати житлові відносини (наприклад, забезпечити проживання літньої особи у квартирі, що належить іншим членам сім'ї, або гарантувати житло колишньому подружжю після поділу майна). З іншого — вони інституціоналізують ідею **відокремлення житлової функції від чисто капітальної вартості об'єкта**, обмежуючи обіг квартири рівно настільки, наскільки цього потребує захист особи, для якої житло є простором життя, а не інвестиційним активом.

Виходячи з викладеного, вважаємо, що класичний підхід до квартири як об'єкта власності має бути доповнений конструкцією «простору реалізації права на житло», що впливає на обсяг і межі повноважень власника.

Отже, аналіз ситуації, що склалася внаслідок побудови жорсткої та соціально невинуватеної моделі, за якої власник житлових об'єктів протиставляє своє необмежене право всім іншим особам, які мають обґрунтований інтерес до таких об'єктів, передбачає «мериторну корекцію». Така корекція пропонує розглядати класичні цивільно-правові моделі житлової власності та найму не як «природний» стан речей, а як конструкції, що вже сьогодні зазнають цілеспрямованого впливу публічного права та міжнародних стандартів, насамперед у питаннях житла. Ця корекція не скасовує приватної власності та свободи договору, але обмежує їхню дію тоді, коли ринковий результат вступає в конфлікт із мінімальними стандартами гідного житла й прав людини. У сфері квартирних прав це насамперед проявляється у трьох напрямках: публічних обмеженнях власності, особливому статусі житлового найму та інституційних моделях, які з самого початку спрямовані на реалізацію права на житло. **Вважаємо, що «мериторну корекцію квартирних прав» слід сприймати як провідний вектор системної перебудови конструкції права власності, найму житла та обмежених речових прав з метою забезпечення права на належне житло.**

Висновки. Дослідження права на належне житло в контексті конструкцій «квартирних прав» дає підстави стверджувати, що житло в сучасному українському правопорядку не може розглядатися як нейтральний об'єкт приватної власності або звичайний товар ринку. Запропоновано методологічні основи програми модернізації цивільного та житлового законодавства України через концепт житла як мериторного блага, що поєднує ознаки об'єкта приватної власності та публічно значущого соціального ресурсу. Спираючись на економіко-правову теорію мериторних благ і сучасні підходи *law and economics*, вважаємо необхідним нормативне закріплення особливого правового режиму житла як мериторного блага, що потребує перегляду класичних конструкцій права власності на житло. У цьому контексті запропоновано дворівневу модель житла, яка передбачає виокремлення мінімального житлового стандарту, виведеного з-під дії вільного ринку, та «нормального» житлового сегмента, де ринкові механізми функціонують під постійною корекцією спеціальних правових режимів і соціальних стандартів. Нормативне закріплення змісту мінімального стандарту належного житла має стати базовим орієнтиром житлової політики.

Ключовим елементом запропонованого підходу є концепція «мериторної корекції» квартирних прав як системної перебудови конструкцій права власності, найму житла та обмежених речових прав, у межах якої погляд на квартиру як об'єкт цивільного права — «річ» доповнюється розумінням її як простору реалізації права на житло, що безпосередньо впливає на обсяг і межі повноважень власника.

У сфері захисту від виселення пропонуємо трансформувати національну модель формальної перевірки титулу на обов'язкову оцінку пропорційності як сутнісного механізму корекції ринкових і договірних результатів, із нормативним закріпленням вимоги врахування індивідуальних обставин, вразливості особи, впливу виселення на приватне та сімейне життя і дотримання мінімального житлового стандарту. На нашу думку, модернізація цивільного та житлового законодавства України в умовах повоєнної відбудови та євроінтеграції має здійснюватися через призму житла як мериторного блага та права на належне житло, включно з імплементацією європейських моделей квартирних прав і розвитком інститутів соціального та некомерційного житла, покликаних стримувати абсолютне домінування власника та забезпечувати реалізацію соціальної функції житла.

Подальші дослідження, що випливають із запропонованої концепції житла як мериторного блага, доцільно сконцентрувати навколо кількох взаємопов'язаних напрямів. Поперше, потребує розвитку теоретичне обґрунтування житла як мериторного, правозабезпечувального блага в українській доктрині цивільного права, з уточненням критеріїв «мериторності» та меж допустимого втручання держави в ринкову динаміку житлових правовідносин. Подруге, перспективним є операціоналізація дворівневої моделі житла (мінімальний житловий

стандарт і «нормальний» ринковий сегмент) для України шляхом нормативного визначення змісту мінімального стандарту та розроблення індикаторів його моніторингу з урахуванням порівняльно-правового аналізу практик держав ЄС у сфері належного житла. Потрете, окремого дослідження потребує концепція «мериторної корекції» квартирних прав як системної перебудови змісту права власності, прав наймача та обмежених речових прав на житло, включно з опрацюванням можливих нових інститутів — соціально орієнтованих сервітутів, спеціальних режимів користування для вразливих груп, моделей соціального й некомерційного житла. Почетверте, важливим напрямом є доктринальний та емпіричний аналіз впровадження принципу пропорційності у спорах про виселення в національній судовій практиці із деталізацією критеріїв відповідного тесту, розподілу тягара доказування та стандартів мотивування судових рішень у світлі вимог ЄСПЛ і Європейської соціальної хартії. Нарешті, обґрунтованим видається розвиток порівняльних досліджень континентальних моделей квартирних прав з врахуванням їхньої соціальної функції для оцінки можливостей їх включення в українське цивільне (житлове) законодавство, а також розроблення методології оцінки «мериторної якості» національної житлової політики у контексті повоєнної відбудови та євроінтеграції.

Література

1. Kenna, P. (2024). Report on the right to housing in the light of European standards and European good practices. Kyiv, Ukraine: Council of Europe, 1–23 pp.
2. United Nations Economic Commission for Europe. (2015). Social housing in the UNECE region: Models, trends and challenges (ECE/HBP/181). United Nations, 1–164 pp.
3. UNECE, UN-Habitat, & Housing Europe. (2021). #Housing2030: Effective policies for affordable housing in the UNECE region. United Nations Economic Commission for Europe, 1–164 pp.
4. United Nations Economic Commission for Europe, UN-Habitat, & Housing Europe. (2021). #Housing2030: Effective policies for affordable housing in the UNECE region. United Nations.
5. European Parliament. (2013). Social housing in the European Union (PE 492.469). European Parliament, DirectorateGeneral for Internal Policies, Policy Department A: Economic and Scientific Policy, 1–78 pp.
6. European Parliamentary Research Service. (2025). A coordinated EU approach to housing (EPRS Briefing 767189). European Parliament, 1–8 pp.
7. Vonk, G., & Schmid, C. (1999, July 5). Housing policy in the EU Member States (Working Paper SOCI 109 EN, W14). European Parliament, DirectorateGeneral for Research, Working Paper Series on Social Affairs, 1–60 pp.
8. Czischke, D., Gruis, V., & Mullins, D. (2007). Social housing in Europe (CECODHAS Housing Europe research report). Brussels: CECODHAS Housing Europe, 1–120 pp.
9. Housing Europe. (2012). Social housing and beyond — Achieving social inclusion in housing in the EU (Report for the European Commission). Brussels: European Commission / DG Employment, Social Affairs and Inclusion, 1–56 pp.
10. BBSR (Federal Institute for Research on Building, Urban Affairs and Spatial Development). (2022). Housing policies in the EU (Special Publication). Bonn: BBSR on behalf of the European Commission, 1–180 pp.
11. Habitat for Humanity International — EMEA. (2016). Policy discussion brief for the European Commission on housing in the EU (EMEA Policy Brief on Housing in the EU). Brussels: Habitat for Humanity, 1–16 pp.
12. FEBEA. (2025). Social housing as a key component of social and solidarity economy in Europe (Policy Paper on Social Housing). Brussels: European Federation of Ethical and Alternative Banks and Financiers, 1–24 pp.
13. International Union of Tenants. (2012). Housing policies in Europe: Current challenges and future perspectives. Stockholm: International Union of Tenants, 1–80 pp.

14. International Union of Tenants. (2012). Social housing in Europe II: A review of policies and outcomes. Stockholm: International Union of Tenants, 1–150 pp.
15. BBSR & EU partners. (2022). Housing policies in the EU: Current housing situations and policy approaches (Annex: Country reports). Bonn: Federal Institute for Research on Building, Urban Affairs and Spatial Development, 1–250 pp.
16. Musgrave, R. A. (1959). The theory of public finance: A study in public economy. New York, NY: McGraw-Hill, 1–628 pp.
17. Musgrave, R. A., & Musgrave, P. B. (1989). Public finance in theory and practice (3rd ed.). New York, NY: McGraw-Hill, 1–627 pp.
18. Ver Eecke, W. (1998). The concept of a merit good: The ethical dimension in economic theory and the history of economic thought, or the transformation of economics into socio-economics. *Journal of Socio-Economics*, 27(1), 133–153.
19. Samuelson, P. A. (1954). The pure theory of public expenditure. *Review of Economics and Statistics*, 36(4), 387–389.
20. Длугопольський, О. В. (2011). Особливості фінансування суспільних благ в епоху глобальних трансформацій: теоретичні та прикладні аспекти. *Механізм регулювання економіки*, 2, 113–124.
21. Calabresi, G. (2016). The future of law and economics: Essays in reform and recollection. New Haven, CT: Yale University Press, 1–248 pp.
22. Porrata-Doria, R. A., Jr., & Grondona, M. (2016). Guido Calabresi's The Future of Law & Economics. *The Italian Law Journal*, 2(2), 523–534.
23. International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, adopted 16 December 1966, entered into force 3 January 1976, 993 UNTS 3 (ICESCR).
24. The United Nations Human Settlements Programme (UNHabitat). Available at: <https://unhabitat.org>.
25. Committee on Economic, Social and Cultural Rights. (1991). General Comment No. 4: The right to adequate housing (Art. 11 (1) of the Covenant). U.N. Doc. E/1992/23, para. 1–21.
26. Matos, P. R. de. (2018). The right to housing as defined on Article 31 of the (Revised) European Social Charter: Digest of the latest conclusions of the European Committee of Social Rights — Is Portugal taking the legal and practical measures to ensure the protection of this right? Faculty of Law, Universidade Católica Portuguesa, Porto.
27. Bruijn, M. (2024). X factors and tipping points in eviction cases: A statistical analysis of eviction litigation of the European Court of Human Rights. *Human Rights Law Review*, 24(4), ngae025. <https://doi.org/10.1093/hrlr/ngae025> (дата звернення: 25.12.2025)
28. Casla, K. (2022). Unpredictable and damaging? A human rights case for the proportionality assessment of evictions in the private rental sector. *European Human Rights Law Review*, 2022(3), 253–272.
29. Nic Shuibhne, E. N., Bruijn, L. M., & Vols, M. (2023). Deconstructing the eviction protections under the Revised European Social Charter: A systematic content analysis of the interplay between the right to housing and the right to property. *Human Rights Law Review*, 23(4), ngad022. <https://doi.org/10.1093/hrlr/ngad022>
30. Vols, M., Hoogenhout, I., Schaetzel, M., & Schubert, L. (2024). The right to adequate housing & BRICS: An exploratory comparative analysis of Brazil, China and Russia. *European Journal of Comparative Law and Governance*, 11(1), 1–41. <https://doi.org/10.1163/22134514-bja10055>
31. Atalay, S. (2025). Housing and social control: Reassessing the protection asymmetries of Article 8 of the European Convention on Human Rights. *Social & Legal Studies*, 34(3), 361–380. <https://doi.org/10.1177/09646639241232416> (дата звернення: 25.12.2025)
32. Велика Палата Верховного Суду, постанова від 4 липня 2019 р. у справі № 569/4373/16-ц.
33. Khalabudenko, O. (2023). The right to adequate housing: Its legal nature and possible ways of implementation in the national space law. *International Scientific Journal "Internauka". Series: "Juridical Sciences"*, 5(12(70)), 25–33. <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2023-12-9349>
34. Халабуденко, О. А. (2020). Конструкції квартирних прав у контексті питань, пов'язаних із модернізацією цивільного законодавства України. *Часопис цивілістики*, 37, 62–70. <https://doi.org/10.32837/chc.v0i37.351>
35. Гальянтич, М. К., Самойленко, Г. В. Характеристика житла за цивільним законодавством України та в практиці Європейського суду з прав людини. *Приватне право і підприємництво*. 2015. Вип. 14. С. 134–140.
36. Кочин, В. В. Право на житло у соціальній державі: ринкові та соціально-орієнтовані засади регулювання житлових відносин. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2023. Вип. 5. С. 79–84.
37. Реалізація прав людини в житловій сфері: концепція нормативно-правового забезпечення. Монографія / за заг. ред. В. В. Кочина. Київ : НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2024. 260 с.
38. Наукова концепція розвитку житлового законодавства України. Дослідницька служба Верховної Ради України. Київ, 2024. 42 с. <https://lnk.ua/MVwJaR3ez> (дата звернення: 25.12.2025)
39. Hernández, D., & Swope, C. B. (2019). Housing as a platform for health and equity: Evidence and future directions. *American Journal of Public Health*, 109(10), 1363–1366. <https://doi.org/10.2105/AJPH.2019.305210>
40. European Court of Human Rights. (2008). *McCann v. the United Kingdom* (No. 19009/04, 13 May 2008).
41. European Court of Human Rights. (2010). *Kay and Others v. the United Kingdom* (No. 37341/06, 21 September 2010)

42. European Court of Human Rights. (2012). *Buckland v. the United Kingdom* (No. 40060/08, 18 April 2012).
43. United Nations. (1966). *International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights*. United Nations Treaty Series, 993, 3–105.
44. Horizons. (2024). *Real estate CEE — comparative guide: Lease agreements (for Czech Republic, Hungary, Romania, Slovakia)*. Horizons Law Firm. <https://surli.cc/feeluc> (дата звернення: 25.12.2025)
45. Human Rights Law Centre. (2019). *European Court rules on the importance of proportionality and personal circumstances in eviction cases*. Human Rights Law Centre Case Summaries. <https://surl.li/rvbnes> (дата звернення: 25.12.2025)
46. European Court of Human Rights. (2010). *Kryvitska and Kryvitskyi v. Ukraine* (No. 30856/03, 2 December 2010).
47. European Court of Human Rights. (2018). *Sadovyak v. Ukraine* (No. 17365/14, 17 May 2018).
48. European Court of Human Rights. (2025). *Bilyavska v. Ukraine* (No. 84568/17, 27 March 2025).

References

1. Kenna, P. (2024). *Report on the right to housing in the light of European standards and European good practices*. Kyiv, Ukraine: Council of Europe, 1–23 pp. pagerange: maintext3–19, appendices20–21page range: main text 3–19, appendices 20–21pagerange: maintext3–19, appendices20–21.
2. United Nations Economic Commission for Europe. (2015). *Social housing in the UNECE region: Models, trends and challenges (ECE/HBP/181)*. United Nations, 1–164 pp.
3. UNECE, UN-Habitat, & Housing Europe. (2021). *#Housing2030: Effective policies for affordable housing in the UNECE region*. United Nations Economic Commission for Europe, 1–164 pp.
4. United Nations Economic Commission for Europe, UN-Habitat, & Housing Europe. (2021). *#Housing2030: Effective policies for affordable housing in the UNECE region*. United Nations.
5. European Parliament. (2013). *Social housing in the European Union (PE 492.469)*. European Parliament, DirectorateGeneral for Internal Policies, Policy Department A: Economic and Scientific Policy, 1–78 pp.
6. European Parliamentary Research Service. (2025). *A coordinated EU approach to housing (EPRS Briefing 767189)*. European Parliament, 1–8 pp.
7. Vonk, G., & Schmid, C. (1999, July 5). *Housing policy in the EU Member States (Working Paper SOCI 109 EN, W14)*. European Parliament, DirectorateGeneral for Research, Working Paper Series on Social Affairs, 1–60 pp.
8. Czischke, D., Gruis, V., & Mullins, D. (2007). *Social housing in Europe (CECODHAS Housing Europe research report)*. Brussels: CECODHAS Housing Europe, 1–120 pp.
9. Housing Europe. (2012). *Social housing and beyond — Achieving social inclusion in housing in the EU (Report for the European Commission)*. Brussels: European Commission / DG Employment, Social Affairs and Inclusion, 1–56 pp.
10. BBSR (Federal Institute for Research on Building, Urban Affairs and Spatial Development). (2022). *Housing policies in the EU (Special Publication)*. Bonn: BBSR on behalf of the European Commission, 1–180 pp.
11. Habitat for Humanity International — EMEA. (2016). *Policy discussion brief for the European Commission on housing in the EU (EMEA Policy Brief on Housing in the EU)*. Brussels: Habitat for Humanity, 1–16 pp.
12. FEBEA. (2025). *Social housing as a key component of social and solidarity economy in Europe (Policy Paper on Social Housing)*. Brussels: European Federation of Ethical and Alternative Banks and Financiers, 1–24 pp.
13. International Union of Tenants. (2012). *Housing policies in Europe: Current challenges and future perspectives*. Stockholm: International Union of Tenants, 1–80 pp.
14. International Union of Tenants. (2012). *Social housing in Europe II: A review of policies and outcomes*. Stockholm: International Union of Tenants, 1–150 pp.
15. BBSR & EU partners. (2022). *Housing policies in the EU: Current housing situations and policy approaches (Annex: Country reports)*. Bonn: Federal Institute for Research on Building, Urban Affairs and Spatial Development, 1–250 pp.
16. Musgrave, R. A. (1959). *The theory of public finance: A study in public economy*. New York, NY: McGraw-Hill, 1–628 pp.
17. Musgrave, R. A., & Musgrave, P. B. (1989). *Public finance in theory and practice (3rd ed.)*. New York, NY: McGraw-Hill, 1–627 pp.
18. Ver Eecke, W. (1998). *The concept of a merit good: The ethical dimension in economic theory and the history of economic thought, or the transformation of economics into socio-economics*. *Journal of Socio-Economics*, 27(1), 133–153.
19. Samuelson, P. A. (1954). *The pure theory of public expenditure*. *Review of Economics and Statistics*, 36(4), 387–389.
20. Dluhopolskyi, O. V. (2011). *Osoblyvosti finansuvannia suspilnykh blah v epokhu hlobalnykh transformatsii: teoretychni ta prykladni aspekty. Mekhanizm rehuliuвання ekonomiky*, 2, 113–124.
21. Calabresi, G. (2016). *The future of law and economics: Essays in reform and recollection*. New Haven, CT: Yale University Press, 1–248 pp.
22. Porrata-Doria, R. A., Jr., & Grondona, M. (2016). *Guido Calabresi's The Future of Law & Economics*. *The Italian Law Journal*, 2(2), 523–534.
23. *International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights*, adopted 16 December 1966, entered into force 3 January 1976, 993 UNTS 3 (ICESCR).
24. The United Nations Human Settlements Programme (UNHabitat). Available at: <https://unhabitat.org>.

25. Committee on Economic, Social and Cultural Rights. (1991). General Comment No. 4: The right to adequate housing (Art. 11 (1) of the Covenant). U.N. Doc. E/1992/23, para. 1–21.
26. Matos, P.R. de. (2018). The right to housing as defined on Article 31 of the (Revised) European Social Charter: Digest of the latest conclusions of the European Committee of Social Rights — Is Portugal taking the legal and practical measures to ensure the protection of this right? Faculty of Law, Universidade Católica Portuguesa, Porto.
27. Bruijn, M. (2024). X factors and tipping points in eviction cases: A statistical analysis of eviction litigation of the European Court of Human Rights. *Human Rights Law Review*, 24(4), ngae025. <https://doi.org/10.1093/hrlr/ngae025>
28. Casla, K. (2022). Unpredictable and damaging? A human rights case for the proportionality assessment of evictions in the private rental sector. *European Human Rights Law Review*, 2022(3), 253–272.
29. Nic Shuibhne, E.N., Bruijn, L.M., & Vols, M. (2023). Deconstructing the eviction protections under the Revised European Social Charter: A systematic content analysis of the interplay between the right to housing and the right to property. *Human Rights Law Review*, 23(4), ngad022. <https://doi.org/10.1093/hrlr/ngad022>
30. Vols, M., Hoogenhout, I., Schaetzel, M., & Schubert, L. (2024). The right to adequate housing & BRICS: An exploratory comparative analysis of Brazil, China and Russia. *European Journal of Comparative Law and Governance*, 11(1), 1–41. <https://doi.org/10.1163/22134514-bja10055>
31. Atalay, S. (2025). Housing and social control: Reassessing the protection asymmetries of Article 8 of the European Convention on Human Rights. *Social & Legal Studies*, 34(3), 361–380. <https://doi.org/10.1177/09646639241232416>
32. Velyka Palata Verkhovnoho Sudu, postanova vid 4 lypnia 2019 r. u spravi No. 569/4373/16-ts.
33. Khalabudenko, O. (2023). The right to adequate housing: Its legal nature and possible ways of implementation in the national space law. *International Scientific Journal «Internauka»*. Series: «Juridical Sciences», 5(12(70)), 25–33. <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2023-12-9349>
34. Khalabudenko, O.A. (2020). Konstruktsii kvarty rnykh prav u konteksti pytan, pov'iazanykh iz modernizatsiieiu tsyvilnoho zakonodavstva Ukrainy. *Chasopys tsyvilistyky*, 37, 62–70.
35. Haliantsykh, M.K., Samoilenko, H.V. *Kharakterystyka zhytla za tsyvilnym zakonodavstvom Ukrainy ta v praktytsi Yevropeiskoho sudu z prav liudyny. Pryvatne pravo i pidpriemnytstvo*. 2015. Vyp. 14. S. 134–140.
36. Kochyn, V.V. *Pravo na zhytlo u sotsialnii derzhavi: rynkovi ta sotsialno-oriientovani zasady rehuliuвання zhytlovykh vidnosyn. Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii*. 2023. Vyp. 5. S. 79–84.
37. *Realizatsiia prav liudyny v zhytlovii sferi: kontseptsiiia normatyvno-pravovoho zabezpechennia*. Monohrafiia / za zah. red. V.V. Kochyna. Kyiv: NDI pryvatnoho prava i pidpriemnytstva imeni akademika F.H. Burchaka NAPrN Ukrainy, 2024. 260 s.
38. *Naukova kontseptsiiia rozvytku zhytlovoho zakonodavstva Ukrainy / Doslidnytska sluzhba Verkhovnoi Rady Ukrainy*. Kyiv, 2024. 42 s. <https://lnk.ua/MVwJaR3ez>
39. Hernández, D., & Swope, C. B. (2019). Housing as a platform for health and equity: Evidence and future directions. *American Journal of Public Health*, 109(10), 1363–1366. <https://doi.org/10.2105/AJPH.2019.305210>
40. European Court of Human Rights. (2008). *McCann v. the United Kingdom* (No. 19009/04, 13 May 2008).
41. European Court of Human Rights. (2010). *Kay and Others v. the United Kingdom* (No. 37341/06, 21 September 2010)
42. European Court of Human Rights. (2012). *Buckland v. the United Kingdom* (No. 40060/08, 18 April 2012).
43. United Nations. (1966). *International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights*. United Nations Treaty Series, 993, 3–105.
44. Horizons. (2024). *Real estate CEE — comparative guide: Lease agreements (for Czech Republic, Hungary, Romania, Slovakia)*. Horizons Law Firm. <https://surli.cc/feeluc>
45. Human Rights Law Centre. (2019). *European Court rules on the importance of proportionality and personal circumstances in eviction cases*. Human Rights Law Centre Case Summaries. <https://surli.li/rvbnes>
46. European Court of Human Rights. (2010). *Kryvitska and Kryvitskyy v. Ukraine* (No. 30856/03, 2 December 2010).
47. European Court of Human Rights. (2018). *Sadovyak v. Ukraine* (No. 17365/14, 17 May 2018).
48. European Court of Human Rights. (2025). *Bilyavska v. Ukraine* (No. 84568/17, 27 March 2025).

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».

Серія: «Юридичні науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL «INTERNAUKA».

Series: «Juridical sciences»

№ 12 (94)

Головний редактор — *Курило В. І.*

Київ 2025

Видано у авторській редакції

Адреса редакції: Україна, м. Київ, вул. Ломоносова, буд. 18

Контактний телефон: +38 (044) 222 58 89

Контактний телефон: +38 (067) 401 84 35

E-mail: editor@inter-nauka.com

Підписано у друк 31.12.2025. Формат 60×84/8

Папір офсетний. Гарнітура NewCenturySchoolbook. Друк офсетний.

Умовно-друкованих аркушів 26,97. Тираж 100. Замовлення № 227.

Ціна договірна. Надруковано з готового оригінал-макета.

Надруковано у видавництві

ТОВ «Центр учбової літератури»

вул. Лаврська, 20, м. Київ

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 2458 від 30.03.2006 р.